

EGYESÜLETI KULTÚRA ÉS VÁLTOZÁSA A 20. SZÁZADBAN EGY ALFÖLDI NAGYHATÁRÚ TELEPÜLÉSEN

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Néprajzi és kulturális antropológia tudományágban

Írta: Pásztor Ágota okleveles etnográfus

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Néprajzi doktori programja) keretében

Témavezető: Dr. Ujváry Zoltán professor emeritus

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20.....

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20

"Én Pásztor Ágota teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el."

Balmazújváros, 2010. 05. 03.

.....

Pásztor Ágota

Doktori (PhD) értekezés

**Az egyesületi kultúra és változása a 20. században
egy alföldi nagyhatárú településen**

Pásztor Ágota

Debreceni Egyetem

BTK

2010

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4.
Az egyesületek néprajzi megközelítése	8.
A kutatás forrásai	10.
Az egyesületi élet Magyarországon	14.
A magyarországi egyesületek a dualizmusban	17.
Egyesületek a két világháború között	21.
Egyesületek helyzete 1945 után	24.
Balmazújváros története	27.
Balmazújváros a 19. században	29.
Földkérdés és társadalmi mozgalmak a 19-20. század fordulóján	31.
A település a két világháború között	34.
Egyesületek Balmazújvároson	37.
Balmazújvárosi Polgári Olvasókör	40.
Balmazújvárosi Alsó-utczei Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet	44.
Az Ipartestület	46.
Földművelő Munkás Egylet	49.
Balmazújvárosi Kossuth Kör	53.
Balmazújvárosi Olvasó Népkör	56.
Katolikus Otthon	60.
Az egyesületek működése	61.
Az egyesületek felépítése	61.
Gazdálkodás	65.
A tagság	68.
A székház	74.
Az épületek gondozása	78.
A székházak beosztása, berendezése	80.
A székház bérlete	82.
Információs bázis	84.
Az összejövétel idődimenziói	84.
Fűtés	86.
Szórakoztató játékok	86.
Beszédtéma	88.
Politikai– közéleti-karitatív szerep	89.
Politikai szerep	89.
Közéleti funkció	94.
Nemzeti érzés, nacionalizmus, revízionizmus	95.
Karitatív funkció	99.

Művelődés és oktatás	100.
Könyvtár	100.
Sajtó	104.
Oktatás a körökben	107.
Szórakozás	109.
Színháztársaság	109.
Színháztársaság csoportok	109.
Felkészülés, felkészítő tanár és a darab	110.
Színház	113.
Hivatásos színészek	113.
Mozi	113.
Táncélet a körökben	114.
Vonzáskör	116.
A táncrendezés	117.
Gardamama intézmény	118.
Tánciskola és a táncok	119.
Bálok illemtana	122.
A szüreti bál	123.
Zenekar	126.
A balmazújvárosi körök 1949 után	130.
A köri élet az 1950-es években	130.
Társadalmi bázis	134.
Székház	134.
Színháztársaság	137.
Bálok	139.
A balmazújvárosi körök az 1960-70-es években	143.
A körök, mint a hagyományok őrzői	149.
A honismereti mozgalomtól a körök újjáéledéséig	149.
A körök az 1990-es években	151.
Alapszabály, új célok	153.
Tagság	153.
Székház	154.
Kapcsolatok	155.
Rendezvények	156.
Az egyesületi kultúra és a paraszti kultúra kölcsönhatása	160.
Irodalomjegyzék	168.
Felhasznált források	188.
Adatközlők	190.
Függelék	191.
Fényképek jegyzéke	

Bevezetés

A magyar parasztság társadalmát, kultúráját évszázadokon keresztül hagyomány által közvetített, elsősorban organikus jellegű intézmények (pl. család, nagycsalád, szomszédságok, tizedek, legény- és leánycéhek, faluközösség, stb.) szervezték. A 18. század végén, 19. század elején azonban elindult egy olyan folyamat, amelynek hatására megkezdődött a kultúra és a társadalom az addigiaknál gyorsabb változása. Ez a folyamat a polgárosulás, amely a parasztság körében igen összetett és differenciált. Hatására egyes területeken teljesen átalakul a tradicionális kultúra, míg máshol csak a kultúra egyes szektorait érinti (lakásbelső, öltözködés, világkép, mentalitás, stb.).¹

A polgárosulás folyamatának keretében a 19. század második felétől jelentek meg a parasztság körében a különböző egyletek, körök, kaszinók, amelyek új keretet biztosítottak a parasztság életének megszervezéséhez. A kiegyezést követően előbb az alföldi városokban, majd a falvakban gomba módra nőttek ki a különböző névre hallgató körök. E korszakban szinte minden népesebb alföldi városban alakult legalább két, de sok helyen három egyesület.²

A társadalom különböző szervezeteinek a parasztság polgárosodásában betöltött jelentőségét, a két világháború közötti magyar paraszttársadalmat kutató Erdei Ferenc³ is felismerte. Felfogásának kialakításában nagy szerepe volt nyugat – európai tanulmányútjának, ott szerzett élményeinek. A nyugati viszonyokat, az ottani mezőgazdaság helyzetét a hazai állapotokhoz mérte, a magyar parasztság sorsát pedig a nyugatiéhoz. Azt kereste, hogy melyek azok a jellemző jegyek, amelyek hozzájárulnak a nyugati parasztság polgárosultságához.⁴ Erdei az egyenjogúság-egyenrangúság alapvető igénye, a környezet civilizáltsága, az állam védő-támogató szerepe mellett nagy fontosságot tulajdonít a falusi nép szervezettségének, a szervezkedés szabadságának, sokszínűségének. Hiszen a polgárosodásnak nemcsak következménye, de feltétele is, hogy az ember ne egyedül álljon szemben a piac és az állam erőivel. E szervezetek nemcsak segítetik, szükség esetén védelmezik tagjaikat, de civilizáló hatásuk is fontos: megtanítják az embert a kölcsönösen hasznos, toleráns együttélésre. Nevelő szerepük legalább akkora, mint az iskoláé. Képesek ellenállni a külső erők nyomásának, ha a tagságnak akár gazdasági érdekét, akár hagyományérzékenységét, hűségét, vallását, lokális öntudatát veszélyeztetnék.

Erdei a hazai viszonyokat vizsgálva kereste a nyugatihoz hasonló polgárosodás lehetőségeit, példáit. Munkáiban mezőgazdasági településeinket abból a szempontból

¹Kósa László 1991. 48 – 84.

²Balogh István 1965. 554.

³Erdei Ferenc 1941., 1995.

⁴Erdei munkásságát, a magyar társadalomfejlődéssel, paraszti polgárosulással kapcsolatos megállapításait Márkus István értékeli. Márkus István 1996. 15 – 20.

kategorizálja és értékeli, hogy melyik, milyen mértékben gátolja vagy segíti ezt a folyamatot. E rangsorban a mezőváros sokkal előkelőbb helyezést kap, mint a falu. A mezőváros azért kedvez a polgárosodásnak, mert ezek a sok ezer lakost számláló helységek, ahol a gazdasági és társadalmi érintkezésnek tömördek csatornája működik, differenciált, mozgékony, fejlesztő keretei az életnek. Ezekben a nagy tömörülésekben mindegyik osztály és réteg tömegesen van jelen, a nagygazdaságoktól számos fokozaton át a napszámosok és kubikosok csoportjáig, így az osztály és réteg érdekű szerveződésnek könnyebben formálódnak keretei és intézményei, mint falun. A társadalom csoportjai mindig törekszenek saját homogenitásuk, határaik védelmére, kifejezésére. Ennek érdekében szervezik meg belső struktúráikat, alakítják ki szokás – és normarendszerüket, amelyek a mindennapi élet cselekvéseinek szintjén, a társadalmi érintkezés során biztosítják ezen csoportok működését, határait, megmaradását.

Munkám során a fentiekből kiindulva egy alföldi nagyhatáru, nagy lélekszámú település, Balmazújváros 20. századi egyesületeit vizsgálom.⁵ Ez a nagyságrend többszörösen rétegzett társadalmat feltételez, amely tükröződik a település társadalmának intézményrendszerében is. *A korszak balmazújvárosi egyesületei közül azokra a szervezetekre fókuszálok, amelyek a század első felében, különösen a két világháború között a község életében központi szerepet töltek be.*

Verebélyi Kincső a parasztság polgárosodási mozzanatainak szentelt kutatások értékelése kapcsán írja, hogy a „kulturális folyamatok – többszörös áttételen keresztül – a művelődés intézményesült hálózatának közvetítésével juttatják érvényre a maguk intencióit és megállapításait.”⁶ *A kutatás során az egyesületi kultúra és a paraszti kultúra kölcsönhatására koncentrálok. Mindezt úgy teszem, hogy közben bemutatom, hogy az egyes szervezetek milyen társadalmi bázisra épültek, a szervezetek tevékenysége milyen működési mechanizmusok mentén alakult ki. Bemutatom, hogy a vizsgált szervezetek a település, a tagság mindennapi életében milyen funkciókat töltek be, azaz milyen társadalmi feladatok megoldására alkalmazta a korszakban a parasztság ezt a szervezeti formát.*

Szilágyi Miklós az egyesületi formában működő falusi-mezővárosi gazdakörök jelentőségéről szólva többek között azt is hangsúlyozza, hogy ezek a szervezetek segítettek a parasztnak abban, hogy „betagoódhassanak a polgáris társadalomba.”⁷ E folyamat

⁵ Kutatásom során egy település egyesületeit vizsgálom. Az egyesületek kutatásában még viszonylag kevés az olyan vizsgálat, amelyben egy-egy konkrét település egyesületeit vizsgálnák, esetleg megye egyesületeinek hajdani tevékenységét kutatták.

⁶ Verebélyi Kincső e kutatások kapcsán írja, hogy a „társadalmi-gazdasági tényezőkre figyeltek inkább, és nem választották el a társadalmi folyamatokat a kulturális kölcsönhatásoktól.” Verebélyi Kincső 2005. 8.

⁷ Szilágyi Miklós 2000. 584. Jürgen Habermas Nyugat-Európára vonatkoztatva leírta, hogy a XVII. századtól kezdve a különféle szalonok, kaszinók és egyesületek növelték, erősítették a társadalmi (gazdasági, politikai, kulturális stb.) nyilvánosságot. Ezzel együtt az egyesületek természetesen gyorsították magát a polgárosodás folyamatát. Habermas Jürgen 1993. 41-43., 62-65., 81-85.

kapcsán egy kettősségére hívja fel a figyelmet.⁸ Véleménye szerint ezek az eredendően nem paraszti gyökerű szervezetek azért tudtak beépülni a falusi-mezővárosi intézményrendszerbe,⁹ mivel bennük megvalósult a polgárisodó társadalmi környezethez igazodás és a helyi paraszti igényekhez való hozzáigazítás egyfajta egymásra hatása.¹⁰

Dolgozatom a fentebb megfogalmazott kettősség értelmezésére koncentrál. Munkám során végül is számba veszem, hogy ez, a paraszti polgárosulás folyamatának keretében megjelenő új társadalomszervezési forma - egyesületi kultúra – milyen szerepet játszott szokásrendszer alakulásában, hogyan, milyen konkrét mechanizmusok mentén biztosította a paraszti kultúra polgárosulását.

A második világháborút követően folyamatosan szűkülő keretek között folytatták tevékenységüket a balmazújvárosi egyesületek 1949-ig, amikor adminisztratív eszközökkel beszüntették működésüket. Az 1950-es évek közepén megváltozott feltételekkel újból lehetőség nyílt az egyesületi hagyományok felelevenítésére. Balmazújvároson több korábbi szervezet is újból megnyitotta kapuit. Ezek folytatták működésüket egészen az 1960-70-es évekig, sőt a Rákóczi Olvasó Nép kör egészen a rendszerváltásig folyamatosan működött. A 20. század utolsó harmadára azonban a korábbi egyesületi kultúra már inkább csak emlékekben létezett. A század utolsó évtizedének változásai azonban a civil szervezetek új reneszánszát indították el. Számos új szervezet mellett *több helyi hagyománnyal rendelkező régi szervezet tevékenysége feléledt. A dolgozat második részében ez utóbbi szervezetek működését kutatom. Azt vizsgálom, hogy a 20. század közepére kialakult egyesületi hagyomány milyen feltételek mellett, milyen formában él tovább, újul meg.*

Kutatásom időkerete tehát igen széles, a kérdésfelvetés igen összetett. Munkámat azonban jelentősen megkönnyíti, hogy Balmazújváros egyesületi életének egyes területei már többször a társadalomtudományok érdeklődésébe kerültek, a téma egyes részterületei már feldolgozottak. Számos szakdolgozat, tanulmány, doktori és kandidátusi disszertáció érinti a téma egyes kérdéseit. A munkák többsége a 19-20. század fordulójának helyi társadalmi eseményeivel és azok egyesületi vetületével foglalkozik. Balmazújvároson 1861-ben alakult

⁸ A parasztság polgárosulása kapcsán Kósa László is a mechanizmusok kettősségéről szól. Ő elsősorban a népi díszítőművészet átfogó kutatási eredményeire építve (V.ö.: Hofer Tamás - Fél Edit 1975., Hofer Tamás 1975.) a paraszti polgárosulás velejárójának látja a „parasztosodás”-t. Ez utóbbi alatt azt a folyamatot érti, amelynek során a „volt jobbágy egy ideig parasztként próbál érvényesülni kora társadalmában. Ehhez azonban olyan lépéseket kell tennie, amelyek a polgárosulás irányába viszik. Vagyis miközben „parasztosodik”, azaz a feudális életkeretességű ember gazdaságilag, szellemileg, kultúrában és öntudatban paraszttá akar lenni, a piactudatba való fokozottabb bekapcsolódással, racionális gazdálkodással, városi eredetű civilizációs elemek, divatok, minták – bár még erősen a maga ízlése szerint átalakítva – befogadásával polgárosodik.” Kósa László 1998. 42-43.

⁹ A folyamat jelentőségét kiemeli az a tény, hogy a „feudalizmus korába visszanyúlóan ugyanis a paraszttal körében alig volt intézményes formája az érdekvédelemnek, így maga a gondolat is majdnem gyökértelen volt.” Szilágyi Miklós 2000. 575.

¹⁰ Szilágyi Miklós 2000. 575.

meg az első egyesület, majd különösen a századforduló táján és az azt követő években, mint más hasonló nagyságrendű településeken, számos egyesület jelentette be működését. A korszakban a településen országos viszonylatban is jelentős volt az agrárszocialista mozgalom. Fodor Péter több tanulmánya és doktori munkája,¹¹ Ónosi László tanulmánya és kandidátusi értekezése,¹² Takács Béla kötete¹³ foglalkozik a 19-20. század fordulójának helyi társadalmi mozgalmával, érintve az egyesületek kérdéskörét is. Az 1932-es csendőrsortúztémáját feldolgozó irodalmak is szolgáltatnak adalékokat különösen a Földművelő Munkás Egylettel kapcsolatosan. Az 1950-es évek olvasóköri vitájának is van Balmazújvárosi vonatkozása, a Művelt Nép oldalain Veres Péter is kifejtette nézetét a témával kapcsolatban.¹⁴ Vajda Mária az újvárosi párválasztási szokásokkal kapcsolatos kutatása,¹⁵ a köri élet egy szűkebb, de témám szempontjából fontos területét érinti.

A balmazújvárosi olvasókörökkel kapcsolatban két áttekintő jellegű munka született. Pozsonyi József cikkében¹⁶ az újvárosi olvasókörök történetét tekinti át nagy vonalakban, majd a balmazújvárosi 48-as Kör újraindulásáról szól részletesebben, Király István Balmazújvárosi Krónika című helytörténeti munkájában pedig sok, korábbi irodalmakban nem megtalálható adatot idéz.¹⁷

A balmazújvárosi egyesületek vizsgálatánál kikerülhetetlenek a helyi születésű Veres Péter munkái. Az író több önéletrajzi ihletésű művében szolgáltat adalékokat az egyesületi élet mindennapjairól. Munkásságának néprajzi jelentőségére több kutató is felhívta már a figyelmet. Sárkány Mihály a társadalomnéprajzi kutatás hazai történetét összefoglalva, az író munkáira hivatkozva kiemeli azokat a szépírói műveket, amelyeknek alkotói „személyes élményeikre építve, de azokat olykor helyszíni adatgyűjtéssel és más jellegű, pótlólagos kutatásokkal kiegészítve az ismeretek biztonságával, nagyfokú szenzitivitással és az általános műveltség nyújtotta rendező kategóriákkal” az előbb említettekénél nem kevésbé módszeres „sűrű leírásokat” készítettek.¹⁸ Szilágyi Miklós a 20. századi irodalom parasztlelet ábrázolásai kapcsán egyenesen arról ír, hogy „meg lehetne, és sürgősen meg is kellene írni” Veres Péter életműve felhasználásával Balmazújváros parasztmunkásainak néprajzi monográfiáját.¹⁹

Annak ellenére, hogy több kutató érdeklődését is felkeltették már a balmazújvárosi egyesületek, nem történt meg a balmazújvárosi egyesületi források szisztematikus

¹¹ Fodor Péter 1977., 1981., 1984.

¹² Ónosi László 1972., 1974.

¹³ Takács Béla 1994.

¹⁴ Veres Péter 1953.

¹⁵ Vajda Mária 1979.

¹⁶ Pozsonyi József 1988.

¹⁷ Ezek között kiemelném az 1960-90-ig terjedő időszakra, a körök bezárására vonatkozó adatokat. Király István 1998.

¹⁸ Sárkány Mihály 2000. 46.

¹⁹ Szilágyi Miklós 2001. 70.

feldolgozása, az egyesületek és a helyi - paraszti kultúra kapcsolatának feltárása. Korábbi egyesületi kutatásaim²⁰ során igazolódott, hogy az egyesületek működésének komplexitásra törekvő kutatása egy –egy konkrét településen – különösen, ha jó forrásadottságok is vannak - számos új eredményt hozhat.²¹

Az egyesületek néprajzi megközelítése²²

Az egyesületek szakirodalma igen sokszínű, többféle megközelítésük lehetsége. Az egyesület fogalma ugyanis nem illeszkedik be maradéktalanul egyetlen tudományág fogalmkörébe sem, vizsgálatuk így egyik társadalomtudományi diszciplínában sem tartozik a klasszikus kutatási területek közé. Az egyesületek kutatásában a jogtörténet, irodalomtörténet, művelődéstörténet, társadalomtörténet, szociológia, stb. mellett a néprajz is érdekelt.

Az egyesület, mint alapvetően polgári eredetű szervezet, nem klasszikusan néprajzi kutatási téma. Az egyesületek kutatása és a néprajz vizsgálódási területe azonban több ponton is érintkezik.

Elsőként a társadalomnéprajzi megközelítés lehetőségére és eredményeire utalok. A paraszti társadalom intézményeit több más szempont mellett, létrejöttük és működésük alapján is lehet csoportosítani: így beszélhetünk organikus és organizált eredetű és működésű²³ intézményekről. Ezek a különböző történeti korszakokban más – más arányban fejtették ki hatásukat a jobbágy-paraszti társadalomban. A 19-20. század paraszti társadalmában előbb az organizált működésű, majd a századfordulótól már az organizált eredetű intézmények terjedését lehet megfigyelni. Ezek az intézmények a parasztság polgárosulásával párhuzamosan egyrészt kiszolgálták az újonnan felmerülő igényeket, másrészt pedig átvettek szerepköröket az addig funkcionáló elsősorban organikus jobbágy-paraszti intézményektől.²⁴ A társadalomnéprajzi kutatások köréből a helyi társadalmak, társadalmi struktúrák vizsgálatát,²⁵ a kifejezetten egyesületi formában működő gazdakörök²⁶

²⁰ Korábban a Békés megyei Dévaványán végeztem egyesületi kutatást. Pásztor Ágota 2000., 2002., 2003., 2004.

²¹ Az, hogy az egyesületi kultúra Balmazújvároson szinte folyamatosnak mondható és hogy már többször a figyelem középpontjába került, megteremti egy olyan kutatás alapját, amely számos olyan kérdésre megadhatja a választ, amely az egyesületkutatás és a néprajz számára általános érvényű tanulság lehet.

²² A fejezetben csupán az általános tendenciák, lehetőségek felvázolását kíséreltem meg. A konkrét munkákra a lábjegyzetekben utalok.

²³ Az eredet és működés az organikuság – organizáltság alapján vizsgálva el is különülhet. Szabó László 1993. 256 – 270.

²⁴ Tóth László 1987.

²⁵ Balogh István 1973, Szilágyi Miklós 1974., Szabó István – Szabó László 1980. stb.

²⁶ Huszka Lajos 1986., Szabó Ferenc 1971, Szilágyi Miklós 2000. stb.

és a parasztságot összefogó további egyesületek működésének vizsgálatát, a kézműves iparosokat tömörítő ipartestületek kutatását említhetjük.²⁷

A társadalmi szervezetek, egyesületek néprajzi megközelítésének másik útja a vallási néprajzon át vezet. A különböző történeti korokban a hivatalos egyház szervezetei mellett mindig is működtek a vallásosságnak olyan laikus szervezeti formái, amelyeknek felépítését, tevékenységét a formalizáltság okán kapcsolatba lehet hozni az egyesületek működésével.²⁸ Emellett, a 19. századtól kezdve számolni kell egyre több olyan egyesülettel, amelyek elsősorban felekezeti alapon szerveződtek,²⁹ valamint elsősorban a 19-20. század fordulójától, a társadalom laicizálódásával párhuzamosan egyre nőtt az egyházak társadalomszervező szerepe.³⁰

Az egyesületek összetett szerepköréből következik a szervezetek néprajzi megközelítésének harmadik lehetősége. Ezek a társadalmi intézmények ugyanis igen sokféle funkciót betölthettek-betölthetnek egy-egy közösségben. Ezek között, a művelődési-kulturális funkciók igen lényeges helyet foglaltak-foglálnak el. Ezért egy közösség kultúrájának egy-egy részterületét kutatva is eljuthatunk e társadalmi szervezetek szerepének megvilágításához.³¹

Az egyesületek néprajzi megközelítéséről szólva megállapítható, hogy a vizsgálatok műfaji gazdagsága az egyszerű adatgyűjtéstől, szórványos adat- és forrásközléstől az összefoglaló munkáig terjed.³² A munkák többsége nem az egyesületeket állítja a középpontba.

Verebélyi Kincső írja, hogy a parasztság intézményei, intézmény jellegűen működő társadalmi fórumai, „meghatározzák azoknak a par excellence szokásintézményeknek a működését is, mint amilyen a főnö, a dramatikus alakoskodás vagy a műkedvelő színjátszás.”³³ A néprajz feladata, hogy elhelyezze a paraszti hagyományon belül az egyesületeket és tisztázza milyen szerepet játszottak a szokásrendszer alakulásában, a polgárosulásban.³⁴

²⁷ Bakó Ferenc 1992., Barna Gábor 1996., B. Gál Edit 1994., Juhász Antal 1984., Szonda István 2009. stb.

²⁸ Tüskés Gábor – Knapp Éva 1990., Bálint Sándor 1974., Gerendás E. 1943., Barna Gábor 1985., 1990., stb.

²⁹ Bán László 1990., Gergely Jenő. 1977., 1989., Jávora Kata 2000. stb.

³⁰ Gergely Jenő. 1977., 1983., Balogh Margit. 1993. stb.

³¹ Ambrus Vilmos 2001., 2007., Balogh István 1965., 1973., Jávora Kata 1992., Pesovár Ferenc 1990., Pifkó Péter 1987., Ratkó Lujza 1996., Ujváry Zoltán 1983., Vajda Mária 1979. stb.

³² Az egyesületek történeti jelentőségét – országosan és lokálisan – még egy sor interdiszciplináris kutatásnak kell meghatározni. V.ö.: Bősze Sándor 1997. 10., Bezdán Sándor 1995. 320.

³³ Verebélyi Kincső 2005. 91.

³⁴ Kovalcsik József az 1980-as évek második felében a művelődési társadalmi intézményeit összefoglaló munkájában azt írja, hogy a 19. század végétől a falusi élet szervezésében mind nagyobb szerepet betöltő körökben, egyesületekben, intézményekben „a folklór átváltása ment végbe egy újabb tömegkultúrába. Ez a váltás – intézményi szempontból – is folyamatos volt, a régi és az új sokáig együtt élt, s ez az oka, hogy a legújabb néprajzi irodalomban már fölbukkannak az általunk vizsgált intézmények, mivel a napjainkban megkérdőjelezhető öregek már akkor voltak fiatalok, mikor az újabb intézmények meghonosodtak a falvakban.” Kovalcsik József 2003.

A kutatás forrásai

A kutatás során számolnom kellett az egyesületkutatók munkáját számos esetben jelentősen megnehezítő körülménnyel, mégpedig a források esetleges hiányával, egyenetlenségével.³⁵ Az, hogy a kutatók melyik egyesületet kezdik vizsgálni, valamint az egyesületi élet mely vonatkozásait kutatják, a tartalmi megfontolások mellett sokszor attól is függ, hogy milyenek a kutatók rendelkezésére álló iratok.³⁶ Ezt a körülményt azzal próbáltam ellensúlyozni, hogy igyekeztem minél több típusú forrást felhasználni.

Az egyesületek kutatásának forrásai közül elsőként a levéltárakban fellelhető dokumentumokra utalnék. Közismert tény azonban, hogy a levéltári iratok közt nincs olyan irategyüttes, mely hiánytalan lenne.³⁷ Az egyesületi alapszabályokat az 1394/1873. számú elnöki és az 1508/1875. számú belügyminiszteri rendeletek értelmében az alispáni hivatalokban kellett összegyűjteni.³⁸ A vezető vármegyei tisztségviselő teendői közé tartozott az egyesületi nyilvántartó könyvek vezetése is.³⁹ Az alispáni iratokat már csak az 1394/1873. bm. számú rendelet előírta féléves egyleti jelentések miatt is, érdemes átforgatni.⁴⁰ A Magyar Országos Levéltárban őrzött miniszteriális levéltárak fondjai kiegészítik a megyei iratokat.⁴¹

Balmazújvárosi kutatásaim során az előbb felsorolt levéltári források közül áttekintettem a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban található Egyesületek Nyilvántartó Könyvét,⁴² valamint az alispáni levéltárban található egyesületi alapszabályok

³⁵Erre a kutatási problémára több egyesületkutató felhívja a figyelmet. Bösze Sándor 1997. 9., Tóth Árpád 2006. 12.

³⁶A rossz forrásadottságok csak korlátozott mértékben teszik lehetővé az egyletek tagságának és tisztikarának, illetve a sikeres egyesületi életet biztosító gazdasági feltételek megfelelő elemzését. Bösze Sándor 1997. 9.

³⁷Ezért erősen felértékelődik a különféle – amúgy persze sokszor pontatlan – országos és helyi statisztikai kiadványok szerepe.

³⁸Az alispáni iratok esetleges hiányosságait a főszolgabírói és a polgármesteri iratokkal is kiegészíthetjük. A községi képviselőtestületek jegyzőkönyvei, valamint a községbírói számadások is tartalmazhatnak forrásokat az egyesületi élet egy-egy területére vonatkozóan. Bösze Sándor 1997. 22-23.

³⁹Az alispáni egyleti törzskönyvek pontossága azonban gyakran kívánnivalót hagyott maga után. A hajdani regisztrátorok nem mindig különítették el egyértelműen az egyletek alakulásának, engedélyezésének és alapszabályaik későbbi módosításának időpontját, sőt néha összecserezték az egylet tényleges alakulási és az alapszabály engedélyezésének dátumát is. Az egyesületi regiszterben nem kaptak helyet az alapszabály nélkül működő társulatok. Emellett léteztek olyan, jóváhagyott alapszabállyal működő egyesületek, amelyeket kifejejtettek a törzskönyvből. A kiegyezés előtt alakult és az azt követően tovább működött társulatok esetében gyakorta az alapszabályuk módosítását adták meg alapítási évnek. Bösze Sándor 1997. 22.

⁴⁰Szintén az alispáni iratok őrzik azokat az aktákat, amelyek a múlt század végén elkezdődött ún. népkönyvtár - adományozási akciók keretén belül a kisebb-nagyobb könyvadományban részesített olvasóköroökkel és gazdaköroökkel foglalkoznak. A főszolgabírók útján eljuttatott, kérvények elbírálását tartalmazó jelentések ugyanis röviden bemutatták az érintett egyesületeket és azok tagságát. Bösze Sándor 1997. 23.

⁴¹A legfontosabb forrásokat a Belügyminisztérium archívuma tartalmazza. Az általános iratok fondjában helyezték el az engedélyezett alapszabályokat és a sajnálatos módon hiányosan meglévő féléves alispáni egyleti jelentéseket. Az elnöki és a rezervált irategyüttesek pedig az egyesületek hétköznapi életéről szolgáltathatnak információkat. A gazdaköroökkel kapcsolatban a Földművelésügyi Minisztérium anyaga adja meg a szükséges információkat. Bösze Sándor 1997. 23.

⁴²HBmL. IV. B. 921. 1

gyűjteményét.⁴³ Az Egyesületi Nyilvántartó Könyvből kigyűjtöttem a Balmazújvároson 1949-ig alakult egyesületek listáját, majd a vizsgálatba vont szervezetek körülhatárolását követően áttekintettem a szervezetek alapszabályait. A nyilvántartás hiányosságaira utalva itt csak az 1861-ben alakult Balmaz Ujvárosi Polgári Casinó Egyletre utalok,⁴⁴ amely nem szerepel a megyei levéltárban található Nyilvántartó Könyvben.

Az egyesületek történetét számos más írásos dokumentum is átörökítheti számunkra. A jegyzőkönyvek, tagnyilvántartások, számadások, pénztári naplók az esetek túlnyomó többségében nem kerültek közgyűjteménybe,⁴⁵ fennmaradásuk már esetleges. Ezeket, ha máig megmaradtak, levéltárak, múzeumok, az egyesületek utódszervezetei, sőt nemegyszer volt egyesülettagok, vagy utódaik őrzik. A balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum számos az egyesületek történetével kapcsolatos forrást őriz.⁴⁶ Az 1905-ben alakult Olvasó Népkör jegyzőkönyve a ma is működő szervezet, a Rákóczi Olvasó Népkör birtokában van.

Az egyesületek hétköznapi életének feltárásában szintén elengedhetetlenül fontosak lehetnek a még fellelhető aprónyomtatványok (plakátok, meghívók, programok, tagkönyvek stb.). Ezek közül számos báli meghívót, plakátot sikerült gyűjtenem.

A nagyobb szervezetek gyakran maguk is jelentettek meg tevékenységükről szóló összefoglalókat, többnyire valamilyen évforduló alkalmából. Ilyen összefoglalóról Balmazújvároson nincsen tudomásom.

Az egyesületek tevékenységének számos oldalát már a kezdeti időktől a média is közvetíti számunkra. Az újságok, folyóiratok, legutóbbi időkben a televízió és az Internet is beszámolnak a programokról a szervezetek nagyobb rendezvényeiről, a megjelentekről, stb.⁴⁷

Számos önéletírás, visszaemlékezés tartalmazhat adatokat az egyesületkutatók számára. A visszaemlékezések kizárólagos témája is lehet egy-egy egyesület tevékenysége. Itt az 1920-ban Balmazújvároson született Páll István visszaemlékezéseit⁴⁸ emelem ki, amelyek között a Balmazújvárosi 48-as Kör története is szerepel.

⁴³HBmL. IV. B. 921. 2., HBmL. IV. B. 905/ b.

⁴⁴BUM 77. 39. 1.

⁴⁵Bósze S. 1997. 22.

⁴⁶ A Semsey Andor Múzeum az általam felhasznált egyesületi forrásainak jegyzéke a dolgozat végén található.

⁴⁷A köri működés mindennapjairól sok információt találhatunk a helyi kiadású újságokban. Ha van ilyen, akár a 19. század egyesületi életéről is olvashatunk élményszerű beszámolókat. Balmazújvároson a 20. század végéig nem volt rendszeresen megjelenő helyi újság. (A 20. század elején a településen jelent meg a Protestáns Orgonista Kántorok Lapja, amely két számot élt meg. Balmazújváros III. évf. 6. sz. 1.) A város nevét viselő újság 1987-ben jelent meg először. Megjelenésétől kezdve rendszeresen tudósít a rendezvényekről, a köri élet jelentősebb eseményeiről. A városi televízió beindulását követően a köri rendezvényekről TV felvételek is készültek.

⁴⁸ Pál István 1920. január 29-én született. Az 1980-90-es években kezdte leírni emlékeit. 1991-ben a Paraszti Önéletírók Pályázatán díjazásban részesült. Király István 2005. 153. Később a '90-es években összegezte emlékeit a 48-as Körről. Ez utóbbi, a köri életről szóló munkájából a Könyvtári Levelező/lap c. folyóirat több cikket is közölt: Pál István: Emlékezés egy régi olvasókorra (1-3.) Könyvtári Levelező/lap 1995. 5. sz. 33-34., 7. sz. 39-40., 8. sz. 39-40.

Emellett irodalmi, szociográfiai munkák is tartalmazhatnak használható leírásokat. A bevezetőben már utaltam rá, hogy Veres Péter önéletrajzi ihletésű munkáiban számos információ található témánkkal kapcsolatban. Sárkány Mihály a társadalomnéprajzi kutatás hazai történetét összefoglalva kiemeli Veres Péter munkáinak néprajzi értékét.⁴⁹ A művek értékeinek elismerése mellett – éppen Veres Péter munkáinak értékelése kapcsán - fölöttébb indokoltnak tartja a forráskritikát.⁵⁰ Szilágyi Miklós a néprajzi forráskritikát összefoglaló munkájában szintén kiemeli a „népi írók,” köztük Veres Péter munkáinak forrásértékét. Hangsúlyozza azonban, hogy „nem a néprajzi-falu feldolgozások szokványos fejezetrendjét követő” munkára van szükség, a feldolgozás szempontrendszerének alkalmazkodnia kell a felhasznált irodalmi mű forrásértékéhez.⁵¹

Munkám során Veres Péter munkái közül azokat használom fel, amelyekben az író visszaemlékezik⁵² a település mindennapjaira. Az író „sűrű leírásait”⁵³ csakúgy, mint az általam gyűjtött narratívák szövegeit többnyire beépítem a főszövegbe. A többségében a Földművelő Egylettel kapcsolatos „visszaemlékezésekből” egyes fejezetekben meglehetősen sokat idézek, mivel az Egylet konkrét működéséről kizárólag ebből a forrásból sikerült információkat gyűjtenem.

Az egyesületkutatás forrásaihoz kapcsolhatóak a kutatók által rögzített narratívák köre.⁵⁴ Emellett a kutatók által rögzített felvételek, megfigyelések is számos új adatot hozhatnak felszínre. A kutatás során az adatfelvétel alapvetően témaorientált interjúk, valamint strukturált életútinterjúk keretében történt, kiegészítve a közösség, a körök mindennapi életében való részvétel során folytatott különböző időtartamú strukturálatlan beszélgetésekkel, a résztvevő megfigyelés során rögzített adatokkal.⁵⁵

Végül, de nem utolsó sorban a fényképek,⁵⁶ a házilag készült videó-felvételek,⁵⁷ egyéb tárgyi dokumentumok (zászló, jelvény, alapító levél – üvegben,⁵⁸ ruházat, stb.), és a máig

⁴⁹ Sárkány Mihály 2000. 47.

⁵⁰ Sárkány Mihály a forráskritika kapcsán elsősorban Szilágyi Miklós egyik munkájára hivatkozik. Szilágyi Miklós 1998. 37-45.

⁵¹ Szilágyi Miklós több példát is említ ennek kapcsán és kiemeli, hogy sok társadalomnéprajzi probléma „bizonyosan kiválóan lenne elemezhető ezeknek az életműveknek az alapján.” Szilágyi Miklós 2001. 69-70.

⁵² E megközelítés tulajdonképpen az adatközlők egyikének tekinti az írókat.

⁵³ Vö.: Sárkány Mihály 2000. 46.

⁵⁴ Pl. Vajda Mária 1979., Pozsonyi József 1988.

⁵⁵ Férfi és női adatközlőim minden korosztályt képviselnek, vannak köztük egykori és mai körtagok, körök vezetői, „külső szemlélők.” A beszélgetések egy részét hangsúlyra vettem és utóbb szó szerint írásba is rögzítettem. Adatközlőim egy részének kérésére, illetve a gyűjtési szituáció függvényében a helyszíni jegyzeteléshez folyamodtam, amelyeket később emlékezetből egészítettem ki.

⁵⁶ A körökkel kapcsolatban a legkorábbi fotók még a 20. század első felében készültek. Ezek a fényképek a körökben bemutatott színelőadások, illetve a körök által szervezett szüreti felvonulások szereplőit, betanítóit ábrázolják. Később, különösen az 1980-as évektől egyre több, a körök életéről szóló fénykép készült. Ezek többségét a családtagok készítették, ezért a családi albumokban találhatóak meg. Néhány fényképet a máig működő szervezetek is őriznek: a 48-as Körben a mai napig is a falakon láthatóak a korábbi körelnökök portréi, a

fenmaradt épületek is forrásul szolgálhatnak az egyesületi kultúra egy-egy szeletének tanulmányozásához.⁵⁹

A források egy részét levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban őrzik, másik részét saját gyűjtésem során létrehozott adatbázis adja. Ez utóbbi esetben a helyszínen végzett gyűjtőmunkára támaszkodva, amelynek során mélyfúrás jellegű gyűjtést végeztem, számos interjú elkészítésével igyekeztem minél pontosabb, árnyaltabb képet kapni a Balmazújváros egyesületi struktúrájáról.

Munkámban meglehetősen sok eredeti szöveget idézek.⁶⁰ Teszem ezt azért, hogy közvetlenül az élő szöveg hitelességével is alátámasszam mondandómat, másrészt pedig azért, hogy a sokszor igen találóan, nemegyszer bölcsen, rejtett vagy nyilvánvaló humorral megfogalmazott visszaemlékezések élményszerűbbé tegyék, közelebb hozzák az olvasóhoz azt a világot, amelynek szemléletét, erkölcsiségét ezek az idős emberek a mai napig megőrizték.⁶¹

Rákóczi Népkörben a kör korábbi szüreti felvonulásait, a kör dalkörét és a szüreti bál szerezplő néptáncsoportot ábrázoló képek vannak a falakon.

⁵⁷ A legkorábbi felvételek az 1980-as évek végén készültek. Ezek között kiemelném a köri étellel csak részben érintőleges kapcsolatban levő „Németfalusi Lakodalmas” előadásainak felvételeit, amelyek az 1980-as években a Rákóczi Népkörben készültek. A körök székházairól adnak képet a körökben megrendezett lakodalmak videó-felvételei is. További forrásként használhatók a köri rendezvényekről készült házi felvételek.

⁵⁸ A Kossuth Kör alapjában talált üveg, benne az alapítási szándékkal: BUM 87. 180. 1. és BUM 93. 20. 1.

⁵⁹ Az általam vizsgált szervezetek épületei közül a Rákóczi Népkör és a 48-as Kör épülete maradt meg. Az épületeket rendszeresen karbantartják, az évek alatt többször bővítették, illetve funkcionálisan átalakították.

⁶⁰ Beszélgetőpartnereim szemléletes ábrázolásait, Veres Péter „sűrű leírásait”, valamint a köri jegyzőkönyvekből vett idézeteket többnyire közvetlenül beépítem a szövegbe. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az idézett szövegeket dőlt betűvel különítem el. Az adatközlők névsorát munkám végén sorolom fel.

⁶¹ Ratkó Lujza nyírségi táncművészetről szóló könyve alapján. Ratkó Lujza 1996.

Az egyesületi élet kezdetei Magyarországon

Az egyesület, a modern polgári társadalom szülötte. A polgári társadalom ideális politikai formájának, a köztársaságnak mintegy mikromodellje.⁶² Az egyesületek létezésének keretfeltételeit a mindenkori jogrend határozza meg. Az államok politikai rendszertől függetlenül mindig rendezték, illetve rendezik a különféle szervezetekhez, társaságokhoz, egyesületekhez való viszonyukat. Az egyesülési jog alapelvei a polgári állam kialakulásával együtt, illetve ezt követően, ennek keretén belül öltöttek formát, majd pedig a liberalizálódás útjára lépett törvényhozásban e princípiumok meg is fogalmazódtak. Az állam tudomásul vette az egyesülési jogot, majd koronként eltérő módon szabályozta azt.⁶³

Az egyesület fogalmának⁶⁴ pontosítása⁶⁵ tehát, a jogi szabályozás állandó változása miatt is nehézkes, hiszen az „egyesület-fogalom, pontosabban e kategóriarendszer tartalma mindig is magában hordozta az adott történelmi kort, a társadalom szerkezetét, az állami intézményrendszert, a nemzeti, illetve szűkebben: a megyei hagyományokat, továbbá az osztály-, réteg- és a csoportérdekek tudatos felismerésének valamely szintjét.”⁶⁶

Az egyesületek létrejöttének elvileg két feltétele volt.⁶⁷ Az alapszabályokban foglalt szervezet és célkitűzés,⁶⁸ valamint meghatározott számú tagság. Az alapszabály rögzíti az

⁶² Pajkossy Gábor 1993. 6.

⁶³ Szabó László 1993. 5., Bősze Sándor 1997. 17.

⁶⁴ Az egyesület a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint, szabad és egyenlő személyek meghatározott célra alakult önkéntes társulása, fogalma mind jogi, mind köznapi értelemben azonos az egyesület, társulat, kör és kaszinó kifejezésekkel. A kör fogalma kevésbé körülhatárolt, tágabb tartalmat foglal magába: „együvé tartozó személyek csoportját” jelenti. A kaszinó jelentésértartalma pedig némileg szűkebb, mint az előző fogalmaké. Olyan zárt társaságot jelöl, amelynek tagjai a társadalmi hierarchia magasabb pozícióiban foglalnak helyet. Mind a kör, mind a kaszinó kifejezés használható a szervezetek épületeinek megnevezésére is. Magyar Értelmező Kéziszótár 1972. 260., 262., 657., 776.

⁶⁵ Halmai Gábor az egyesületi jog történetét feldolgozó munkájában az egyesületek körülhatárolása kapcsán a következő fogalmakat emeli ki: önkéntesség, tartósság, több személy társulása, meghatározott, megengedett közösségi cél, közös tevékenység. Halmai Gábor 1990. 120. Bősze Sándor megfogalmazása szerint „*az egyesület természetes és jogi személyek által, államigazgatási eljárás útján (hatóságilag) engedélyezett és ellenőrzött alapszabályban megfogalmazott gazdasági, politikai, kulturális, szakmai és egyéb közös akarattal meghatározott célok megvalósítása érdekében, a nyilvánosság számára létrehozott – önkormányzattal, rögzített szerkezeti felépítéssel és az önálló gazdálkodás jogával rendelkező – olyan társaság volt, amelynek tagjai megszabott tagdíjat fizettek. Az egyesület kifejezetten gazdasági, - termelő, - pontosabban mondva: profitorientált tevékenységet nem folytatott, valamint – általában – elsősorban nem politikai célokat kívánt megvalósítani. Hatósági jogkört néhány kivételtől eltekintve nem gyakorolt. Az alapszabályban lefektetett célokhoz viszonyított közös érdekeket az egyesületeken kívül állókkal szemben, mint érdekvédelmi szerv is képviselte. Az adott helyzetben közvetítő szerepet töltött be a kormányzat vagy a politikai pártok és a helyi törekvések között. Az egyesületi tagok jogai, a fizetett tagdíj mértékétől függően nem voltak egyformák. Az egyesület az alapszabályban meghatározott közigazgatási határokon belül működhetett, de – néhány kivételt nem számítva – főkegyesületet hozhatott létre.*” Bősze Sándor 1997. 21.

⁶⁶ Bősze Sándor 1997. 15.

⁶⁷ Balla Ferenc. - Wirth István. 1991. 8. A korabeli jogi gondolkodás különbséget tett az egyesületek magán- és közjogi megalakulása között. A magánjog szerint ugyanis az egyesület létrejött már az alapszabályok megalkotásával, azaz a megalakulás elhatározásával. Valójában azonban csak a közjogi aktus, a bemutatási záradék, azaz a láttamozás után tekintették megalakultnak az egyesületeket. Ennek a kettősségnek tulajdonítható, hogy az egyesületek megalakulásának pontos dátumára gyakran több időpontot is megjelölnek a különböző munkák.

egyesületben a célokat, a tagok jogait és kötelességeit, a működési mechanizmust, a vezetők választását és rendszeres elszámoltatását.

Az egyesületi élet fejlődése, ahogy a fentiek is mutatják, a társadalom polgárisultságát feltételezi, egyben a polgári társadalom megszerveződésének egyik legfontosabb formája. Ebből is következik, hogy az egyesületek megjelenése és elterjedése a polgári jellegű jogalkotással párhuzamosan indul meg. Ez a folyamat Magyarországon a 19. század elején a reformkorban bontakozott ki.

A társadalom különböző csoportjait egybefogó, társadalmi reprezentációt erősítő formalizált szervezetek alakulására azonban korábbról, a 19. századot megelőzően is vannak példák. Hankiss Elemér hangsúlyozza, hogy valamennyi ismert társadalom mindig is jelentős erőforrásokat fordított olyan intézmények fenntartására, amelyeknek elsődleges célja vagy legalábbis egyik célja az volt, hogy hozzájáruljon a társas és személyiségértékek - a közösségtudat, a létbiztonság, a remény, a morális értékek együttese, stb. - állandó újrateremtéséhez. Ezek közé az intézmények közé sorolja Ő a vallásos és világi, kultikus és ceremóniális intézményeket, valamint a nevelés és művelődés intézményeit.⁶⁹

A társadalmi reprezentációt, a társas kapcsolatok újratermelését szolgáló formalizált intézmények előzményeit a feudalizmus korában is fellelhetjük.⁷⁰ Az 1800 előtt alakult ilyen szervezetek egy része céhes alapon szerveződött, mások pedig vallási keretek között, az egyházhoz kapcsolódva jöttek létre.⁷¹ A különböző vallásos társulatok (pl. confraternitas, congregatio, sodalitas, harmadrend, stb.),⁷² papi társulatok, remeteségek, céhek,⁷³ céllövészek, szabadkőműves páholyok,⁷⁴ olvasókabinetek, kávéházak, stb., működésük egy vagy több elemével (alapszabály, zászló, egyenruha, formalizált közösségi alkalmak, erkölcsi szabályozás, stb.) előképei a reformkorban kibontakozó folyamatnak.⁷⁵ A II. József által

⁶⁸ Leggyakrabban ez az elem, azaz valójában a létrehozást indukáló funkció szolgál alapul az egyesületek osztályozásában, csoportosításában. Balla Ferenc és Wirth István a Jászság egyesületeit a fenti szempont alapján 6 csoportba sorolta. Bősze Sándor a dualizmuskori somogyi egyesületek kataszterének felhasználásával 10 egyesületi típust állapított meg. Balla Ferenc – Wirth István 1991. 9. Bősze Sándor 1986. 37-40. Az egyesületek csoportosítása, a létrehozásukat indukáló cél, funkció alapján, több problémát is felvet. Ezeknek fő oka az, hogy igen nehéz meghatározni az egyesülettípusok pontos értelmezését, kijelölni a típusok közötti határokat. Egyrészt azért, mert az egyes típusok korszakoként eltérő tartalommal bírtak-bírnak. Egy-egy egyesülettípus, illetve konkrét egyesület tartalma, azaz a tevékenységben résztvevő tagság összetétele, az egyesület által betöltött funkció, vagy funkciók együttese, stb. ugyanis többször is módosulhat. Másrészt azért is nehéz meghatározni a típusok közötti határokat, mert igen gyakori az, hogy egy konkrét egyesület létrejöttékor több olyan funkciót is betölt, amelyek alapján több típusba is be lehetne sorolni.

⁶⁹ Hankiss Elemér 1978. 74 - 86. idézi: Kovalcsik József 2003. 10.

⁷⁰ Kovalcsik József 2003. 369.

⁷¹ Pajkossy Gábor 1983. 6.

⁷² Tüskés Gábor - Knapp Éva 1992. 8 - 36.

⁷³ Dóka Klára 1979., Domonkos Ottó 1991, Eperjessy Géza 1967.,

⁷⁴ L. Nagy Zsuzsa 1977. A könyv áttekintést ad a szabadkőműves mozgalom kezdeteiről és elterjedéséről is.

⁷⁵ Az egyesületi működés párhuzamai kapcsán itt említem meg a gazdaságirányítást, gazdaságszervezést végző paraszti közösségi intézményeket (Szilágyi Miklós 2000.), amelyeknek formalizált működése szintén több-kevesebb hasonlóságot mutat az egyesületekével: pl. az állattartást-legendetést szervező intézményeket (pl.

feloszlott vallásos társulatok, testvérületek folytonosságát például (amellett, hogy néhányuk fennmaradt, sőt püspöki felügyelet alatt újak is alakultak) részben és csak egy funkcióra szorítva megőrizte a temetkezési és betegsegyletek⁷⁶ azon egyharmada, amely felekezeti alapon, illetve plébániák szerint szerveződött meg.⁷⁷

A reformkor⁷⁸ új fejezetet nyitott az egyesületek történetében.⁷⁹ A magyar egyesületi élet kezdetének 1827-t jelölik meg a különböző irodalmak.⁸⁰ Ebben az évben június 10-én hozta létre Pesten Széchenyi István gróf⁸¹ a Pesti Casinót, amely már 1830-tól Nemzeti Casinó néven működött.⁸² A kaszinóalapítás rövidesen valóságos mozgalommá fejlődött: Magyarországon több mint 180, Erdélyben 30 tartós alakulat jött létre, tagságuk tízezres nagyságrendű volt. Szorosan vett céljaik mellett kiindulópontjai voltak seregnyi más - jótékony, gazdasági, városszépítő stb. - kezdeményezésnek, általában véve az egyesületi fejlődés motorjai voltak.⁸³ Egyletek elsősorban a városokban alakultak. Bár Magyarországon több mint 170 település mondhatott magáénak valamilyen egyletet, azoknak csaknem egyhatoda Pest - Budán, további harmaduk pedig azon a 22 településen alakult meg, amely

gazdatársaságokat, (Varga Gyula 1974., 1976.) a közbirtokosságokat (Petercsák Tivadar 2003.), legeltetési társulatokat (Szabó István 1980.), a földművelők céhszerű egyesületeit (Járolí József 1998.).

⁷⁶ A temetkezési és betegsegélyező egyletek olyan önkéntes társulások, melyben a tagok kötelezik magukat, hogy egymás temetési költségeihez előre meghatározott tagdíjfizetéssel hozzájárulnak. A fenti cél sok esetben betegsegélyező pénztár fenntartásával is bővül. Hálózatuk Budapesten és a nagy alföldi mezővárosokban alakult ki. Szervezetük autonóm. A tagok hozzájárulásán kívül ajándékot és jótékony adományt is elfogadnak. A XIX. század második felében az állam, a munkaadók, az egyházak stb. által fenntartott betegpénztárak és biztosítók veszik át a szerepüket. Pajkossy Gábor 1993. 6.

⁷⁷ Pajkossy Gábor 1993. 6.

⁷⁸ Az a folyamat, amely a középkorra jellemző korporációtól a modern értelemben vett egyesületek megszületéséig tartott, már a reformkor előtt létrehozta az első magyarországi egyesületeket. Halmai Gábor 1990. 23. Bősze Sándor 1997. 12.

⁷⁹ Az egyesületek kibontakozásának leginkább az a liberalizmus által érvényre juttatott felfogás kedvez, amely az államnak minimális felügyeleti jogokat biztosít. A korszakban a Habsburg Birodalom keleti területein - Lajtán innen - semmiféle törvény nem szólt az egyletekről: így az egyesületalapítás semmiféle korlátba nem ütközhetett, sem jogi, sem elvi liberális alapon. A magyarországi egyletek többsége anélkül jött létre, hogy alapszabályait felterjesztette volna jóváhagyásra. 1844 novemberétől már rendelet írta elő, hogy az egyletek alapszabályait jóváhagyásra felterjessék, de ez nem valósult meg. A kormányzat nem rendelkezett helyi erővel a tevékenységük korlátozására. Pajkossy Gábor 1993. 6.

⁸⁰ „Az első kaszinó a szász Brassóban jött létre.” Bölöny József 1993. 10. „1827-ben Pesten, Széchenyi kezdeményezésére alakult meg az első kaszinó.” Pajkossy Gábor. 1993. 7.

⁸¹ „Széchenyi István Angliában ismerkedett meg az egyesületek és klubok nagy társadalmi és művelődési jelentőségével. Ennek hatására alapított kaszinót barátjával, Károlyi Györggyel már az 1825-1827-es országgyűlés idején Pozsonyban, s ezt helyezte át az országgyűlés befejezése után Pestre.” Kovalcsik József 2003. 376-378.

⁸² 1827. június 14-én a Pesti Casinó megalakulásakor Széchenyi így fejtette ki a 175 részvényes tagnak a vállalkozás célját: „hazánkban is legyen egy olyan megkülönböztetett díszes összegyülekező hely, melyben főbb és előkelőbb és jobb nevelésűek, eszes, értelmes férfiak, a társasági rendnek mindenik osztályából egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkozzanak, vagy többféle politikai újságokat, s hasznos gazdasági, tudományos, művészi hónapos - írásokat olvashassanak, magukat pedig üres óráikban illendően mulathassák.” Ilk Mihály 1927. 8-9. idézi: Kovalcsik József 2003. 377.

⁸³ Pajkossy Gábor 1993. 7.

utóbb törvényhatósági jogú város lett.⁸⁴ Az egyesületek elsősorban a magyarsághoz, illetve a németiséghez, Erdélyben a szászokhoz kötődtek.⁸⁵

Az 1848-as törvényhozók nem alkottak önálló egyesületi jogszabályt. Az 1848-at követő években visszaesett a különböző egyesületek száma.⁸⁶ A neoabszolutizmus korszakában Bach Sándor 1850-ben egy rendelettel, I. Ferenc József pedig 1852-ben egy pátenssel szigorította meg az egyesületek alakítását, illetve a már meglévők működését.⁸⁷

A magyarországi egyesületek száma csak a provizórium idején haladta meg az 1848 előtti szintet.⁸⁸ Ebben a rövid életű alkotmányos időszakban már sokfelé, elsősorban az Alföld parasztpolgárságú mezővárosaiban a megoldatlan helyi társadalmi és gazdasági kérdések miatt számos olvasóköri, népköri, vagy „önmívelő” egyesület alakult. A parasztság előrehaladó társadalmi és gazdasági differenciálódását jelzi, hogy ezek az egyesületek igen sok helyen a már fennálló s a módosabb gazdákat, értelmiségieket, esetleg iparosokat tömörítő kaszinók ellenében, az azok által vezetett politikai törekvések ellensúlyozására jöttek létre.⁸⁹

A magyarországi egyesületek a dualizmusban

Az egyesületek alakulása igazi lendületet a 19. század második felében, a dualizmus időszakában vett.⁹⁰ Vörös Károly művelődéstörténeti összegzésében megállapítja, hogy a kiegyezéstől 1890-ig tartó időszakban az adminisztratív vagy társadalmi úton létrehozott kulturális intézmények és szervezetek (oktatási intézményrendszer, központi múzeumok,

⁸⁴ Magyarországon így 1848-ban (a horvát megyék és a Határőrvidék nélkül) legkevesebb 500 egyesület állt fenn, míg Erdélyben (a Partiummal együtt) csaknem 100. A szerző az egykorú nyilvántartások híján csak közvetett úton tudta meghatározni a reformkori egyesületek számát. Elsősorban olyan későbbi összeírásokat használt fel (1857, 1867, 1878), amelyek feltüntetik az összeírt egyesületek alapítási évét. Pajkossy Gábor 1993. 8.

⁸⁵ „Az ilyen társulások száma igen magas volt a nagy német többségű városokban, mint Pozsonyban és Sopronban. Kiugróan sok, csaknem 40 egyesülettel rendelkeztek a szászok, kaszinókkal, ipari és mezőgazdasági egyesületekkel és a tartományi patriotizmus szolgálatában álló honismereti - tudományos egyesülettel. Mintegy 20 társulást hoztak létre a horvátok, a gazdasági egyesületet, Maticát, kaszinókat. Irodalmi - művelődési egyesülettel a szerbek (Matica Srpska) és a szlovákok is (Tatrin) rendelkeztek, a szerb kultúra erősítését szolgálta három további olvasótársaság is, s néhány további egyesület mondhat magáénak a szlovákság: irodalmi diáktársaságokat, mértékletességi egyesületeket, tanítóegyesületeket. 1848 előtt mindössze egy egyesület alakult a románság körében, a brassói kaszinó.” Pajkossy Gábor 1993. 8.

⁸⁶ Magyarországon 1848-hoz képest egyhetedével, Erdélyben több mint egyharmadával esett vissza az egyesületek száma. „A Monarchia egész területére kiterjedő első megbízható adatokat egy 1857-ben összeállított hivatalos statisztika tartalmazza.” Pajkossy Gábor 1993. 9.

⁸⁷ Bősze S. 1997. 17. Az 1852. novemberi egyesületi pátens, amellyel a Lajtán innen először kerültek tényleges és szigorú hatósági ellenőrzés alá az egyesületek, visszavetette fejlődésüket. A visszaesés elsősorban a társasegyesületeket érintette: míg 1848-ban több mint kétszáz kaszinó, olvasótársaság, dalárda és lövészegyesület létezett, 1857-ben mindössze 140. Pajkossy Gábor 1993. 9.

⁸⁸ 1862-ben több mint 500, 1867 elején 620 egyesület. Pajkossy Gábor 1993. 9.

⁸⁹ Balogh István 1965. 553.

⁹⁰ Berend T. Iván a kiegyezés utáni korszakot vizsgálva a háttérágazatok viszonylag gyors fejlődését mutatta ki. Véleménye szerint „...a kelet-európai fejlődésben, a magyar gazdasági-társadalmi átalakulásban azt a sajátos arányeltolódást észlelhetjük, hogy az infrastrukturális területek fejlettsége jóval magasabb volt, mint a gazdaság általános fejlettségi színvonala, mint az iparosodottság.” Berend T. Iván: Öt előadás gazdaságról és oktatásról. 1978., idézi: Kovalcsik József 2003. 17.

könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek), országos hatókörű tudományos és szakmai egyesületek, szakfolyóiratok stb. mellett „gyorsan megszorodik a kultúra sajátosan helyi igényeket kielégítő, az azokból kinőtt helyi viszonyokra méretezett és helyileg is fenntartott szerveinek a száma is.”⁹¹

Az egyesületek mennyiségi növekedése magától értetődően megkövetelte szabályozásukat is. A kor jogalkotói ezt a munkát mindazonáltal csak részben végezték el,⁹² s az átfogó, legmagasabb szintű jogszabállyal, a törvénnyel mindvégig adósak maradtak. A kiegyezés után egy 1868-ban tett – szinte hamvában halt – kísérletet nem számítva csak alacsonyabb szintű jogszabályok - legtöbbször miniszteri rendelet, kisebb része törvény⁹³ - rendelkeztek az egyesületekről. Az immár alkotmányos államhatalom, bár biztosította magának a politikai, a munkás és nemzetiségi egyesületek esetében a beavatkozási lehetőségeket, általában nem állított akadályokat az egyesületalapítás elé.⁹⁴ Ezáltal - Erekly István e korszakra vonatkozó megállapítása szerint - névleges egyesületi szabadság jött létre.⁹⁵ 1867-től az alföldi városokban és falvakban gomba módra nőttek ki a különböző névre hallgató körök, amelyekben az újságok olvasása, a hírek megtárgyalása révén immár a parasztság nagy tömegei is bekapcsolódtak, egyelőre passzív módon a politikába. E korszakban szinte minden népesebb alföldi városban alakult legalább két, de sok helyen három egyesület.⁹⁶

A dualizmus kori modernizációs folyamatban nagy hangsúlyt kapott a közművelődés ügye. Ennek intézményes keretét a korban alapvetően két egymást kiegészítő típusba lehet osztani. Az egyik típust az egész országban egységes rendszerben és módon működő intézmények hálózata, illetve egyes országos illetékességi körű művelődési intézmények csoportja alkotta. A másik típusba a különféle regionális, lokális, vagy éppenséggel tárgyi-szakmai jellegű intézményeket sorolhatjuk, amelyek működésük célját, jellegét és illetékességi körét tekintve egymástól tájanként, helységenként eltértek.⁹⁷

⁹¹ Vörös Károly 1979. 1419. idézi: Kovalcsik József 2003. 17.

⁹² A dualizmus évtizedeiben, sőt azt követően is, az egyesületnek nem nevezhető szerveződéseket is az Egyesületek Nyilvántartó Könyvében regisztrálták. Egyesületként tartották nyilván a kényszertársulás során létrejött ipartársulatok, illetve ipartestületek egy részét. Ezek pedig, különösen az ipartestületek, kizárólag a gazdasági – termelő tevékenységet folytató iparosok, iparhatósági jogokkal felruházott érdekvédelmi szervei voltak, s mint ilyenek önálló jogkörű közigazgatási feladatokat is elláttak. Bősze 1997. 13. A nemzetközi szakirodalom szintén ismeri ezt a terminológiai problémát. Jürgen Habermas 1993. 51-53.

⁹³ Balla Ferenc - Wirth István 1991. 7.

⁹⁴ Bősze Sándor 1997. 17.

⁹⁵ Ennek következtében tizenegy év alatt (1867-1878 között) az egyesületek száma csaknem megnégyszereződött, és az Erdéllyel egyesített Magyarországon 1878-ra 2720-ra emelkedett. Pajkossy Gábor 1993. 9.

⁹⁶ „Békés megyében 1862-ben Gyulán, Békésen, Csabán, Orosházán, Szeghalmon, Mezőberényben és Köröstarcsán 21 egyesület működött, ebből 14 volt olvasóegylet, 5 temetkezési egylet, 2 pedig kiházasítási egylet. A parasztság Gyulán külön polgári körbe, Békésen a város öt tizedében egy-egy olvasókörbe, Szarvason népkörbe tömörült, s e köröknek egyik-másik helyen 150-300 tagja is volt.” Gy. A. L., Békés m. főisp. helyt. ir. 1862. 52. idézi: Balogh István 1965. 554.

⁹⁷ Magyarország Története 1848-1890. II. köt. 1979.

A kor liberális politikusai, élükön Eötvös Józseffel, a közművelődés fejlesztését a Nyugat Európához történő felzárkózás egyik alapfeltételének tekintették. Ebben a szellemben íródott 1867. július 3-án Eötvös József felhívása a népnevelési egyesületek alakítására. A felhívás meghatározta az egyesületek helyét, funkcióját a polgári-liberális politikai rendszerben: „Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen - ez a népnevelés - az állami közhatalom csak segíyezni, gyámolítani képes az egyeseknek és testületeknek idevonatkozó törekvéseit, mint viszont a kormánynak minden legüdvösebb intézkedései is óhajtott siker nélkül maradnak, ha a társadalom közreműködése által nem támogatatik.”⁹⁸ A felhívás nyomán 1868. szeptember 30-án alakult meg a népoktatási központi kör azzal a céllal, hogy a 15 évét betöltötteket olyan ismeretanyaggal gazdagítsa, amelyek elemi ismereteikből hiányoznak. 1870. február 27-re elkészült a népoktatási körök alapszabály mintája.⁹⁹ Az Eötvös-féle felhívás hatására országos mozgalom indult, amely azonban az 1870-es évek végére visszaesett.¹⁰⁰

Szapáry Gyula belügyminiszter 1873-as körrendelete, melyet még a két világháború között is érvényes alapvető jogforrásnak tekintettek, elvben Magyarországon először ugyan kimondta az egyesületi szabadságot, de az egyesületek működését miniszteri engedélyhez kötötte. A törvényes felügyeletüket pedig a törvényhatóság első tisztviselőinek kezébe adta.¹⁰¹ A legszélesebb körű jogszabály Tisza Kálmán körrendelete volt 1875-ben. Ez a rendelkezés rögzítette az egyesületek alakításával kapcsolatos tennivalókat. Számos az alapítható egyesülettípusok körét is szűkítő, korlátozó elemet tartalmazott. A későbbi esztendőkből további megszorító, tiltó rendelkezések léptek életbe.¹⁰²

Az 1890-es évek elején, ahogy a parasztság differenciálódása még jobban előrehaladt, egyre jobban érvényesült az a tendencia, hogy a szegényparasztság és agrárproletariátus közösségi igényeit a már meglévő, elsősorban a birtokos és középparasztság igényei szolgáló körök már nem elégítették ki. Elsősorban az Alföldön - bár itt is elszigetelten, Békés és Csongrád megyékben, s Balmazújvárosban - ezek az elégedetlen társadalmi csoportok megalakították saját egyesületeiket, amelyek később határozott politikai és művelődési programot hirdettek.¹⁰³ A földmunkás egyesületek sikerei, a mozgalom elfojtása ellenére is megriasztották az uralkodó társadalmi osztályok vezető köreit. Ennek köszönhető, hogy

⁹⁸ Balla Ferenc - Wirth István 1991. 11.

⁹⁹ Balla Ferenc - Wirth István 1991. 11-12

¹⁰⁰ Balla Ferenc - Wirth István 1991. 12.

¹⁰¹ Bószé Sándor 1997. 17.

¹⁰² Bószé Sándor 1997. 18.

¹⁰³ Balogh István 1965. 555.

részben az egyházak, részben pedig az agráriusok szervezete, a Gazdaszövetség, igen komolyan foglalkozni kezdett a parasztság megszervezésének gondolatával.¹⁰⁴

A római katolikus falvakban, főleg a Dunántúlon és a Felvidéken, ekkor kezdte meg nagyobb mértékben a katolikus egyház a különféle hitbuzgalmi célokat követő falusi egyesületek szervezését, amelyek karitatív munkát is végeztek, de mellékesen (színjátszás, énekkar, stb.) kulturális tevékenységet is kifejtettek.

A református egyház egyes képviselői inkább a Gazdaszövetség által már korábban is pártfogolt gazdakörök támogatására hívták fel a figyelmet. Szerintük a gazdaköröknek elsőrendű feladata a parasztság szakértelmének és anyagi jólétének különféle eszközök (közös beszerzés és értékesítés, földbérlo szervezetek létesítése) által való emelése, de nem kevésbé mellékes cél a parasztság felvilágosítása a „tévtanok” felől.¹⁰⁵

A gazdakörök megszervezését a Gazdaszövetség az 1900. január 8-án tartott közgyűlésén határozta el. Eleinte a gazdakörök feladatául csak a szakismeret terjesztését és az alkalmi érdekvédelem ellátását tűzték ki. Az 1902. szeptember 20-i közgyűlésen azonban már bizonyos konzervatív jellegű politikai célt is szántak nekik, ezért inkább az értelmesebb birtokos parasztokat kívánták megnyerni a mozgalomnak. „E szövetségek fogják pótolni a régi vezető középosztályt” - mondta Károlyi Sándor elnöki megnyitójában. A célok eléggé heterogén jellegűek voltak, egyrészt a parasztság földhöz való ragaszkodását, a paraszti életforma megkedveltetését, másrészt a kölcsönös segítség, a földszerzés lehetőségének előmozdítását, s e mellett a földmunkásság érdekeinek felkarolását, emberséges megélhetését lettek volna hivatva előmozdítani. A végső cél azonban az agrárszocialista mozgalom ellensúlyozása lett volna, amelyre a javaslattevő szerint éppen akkor jött el az idő.¹⁰⁶

A különféle egyesületek hatása a parasztság életére a dualizmus korában egy-egy időszakban más-más módon, eltérő erővel és a parasztság más-más rétegét érintve vált érezhetővé. Általános tendencia volt, hogy a polgári berendezkedés fokozatos kiépülésével az egyesületek, körök mozgásteret egyre inkább a társas élet szervezésére és a közművelődésre korlátozódott. A legerőteljesebb hatások közvetlenül csak azt a réteget érték, amely ezeknek a szervezeteknek a munkájában tevékenyen részt vett, bennük akár szervezetenként, akár szellemileg aktív szerepet vitt. Az egyesületek formáló ereje a tagság külsőbb körei számára inkább közvetett volt.

¹⁰⁴Balogh István 1965. 556 - 557.

¹⁰⁵Balogh István 1965. 557.

¹⁰⁶Az 1903-ban megindult szervezés eredményeként abban az évben 350, a következő évben 450 gazda- és olvasókör működött, 1905-ben pedig újabb 84 kör alakulását jelentették be. Balogh István 1965. 557.

Egyesületek a két világháború között

A két világháború közötti egyesületi életről eltérő megállapítások olvashatók a különböző munkákban.¹⁰⁷ Ennek egy kettősség az oka. Egyik oldalról igen magas volt a korszakban az egyesületek száma, mivel a dualizmusban alakult szervezetek tovább folytatták működésüket, emellett pedig jelentősnek mondható az újonnan alakult egyesületek száma is. Másik oldalról azonban jelentősen megnőtt az állam ellenőrző szerepe, amely elősegítette és kiegészítette az egyesületi élet beszűkülését, korlátok közé szorította az egyesületi funkciókat.

A korszakot értékelve különbséget kell tennünk az 1920-as és az 1930-as évek egyesületi politikája között. Mindkét időszakban érvényesült ugyan az állam fokozódó ellenőrzése, de az 1920-as években a belügyminiszter ellenőrzési jogát a jogi szakirodalom szerint liberálisan gyakorolta.¹⁰⁸ Az első, de nem átfogó egyesületi törvény az 1919. évi III. néptörvény volt. E szerint az egyesületek alapításához sem hatósági engedély, sem pedig bejelentés nem kellett.¹⁰⁹

Az 1930-as években fogalmazta meg Dobrovits Sándor, hogy az egyesületek jelentősége – miután működésük ekkorra már „kiterjedt a társadalmi élet szinte minden megnyilvánulására” – rendkívül megnövekedett.¹¹⁰ Ezekben az években aztán fokozatosan felerősödött az egyesületek jogi korlátozása, ellenőrzése, amelyet kiegészített az a törekvés, hogy központilag irányított és ellenőrzött szervezetekkel kísérelték meg átvenni a korábban alakult társadalmi intézmények szerepét.¹¹¹

Az állam által kezdeményezett és támogatott szervezetek mellett külön kell szólni a különböző egyházak társadalmi kezdeményezéseiről, azok eredményeiről. Ezek létrejötteinek, illetve felerősödésének hátterében az állt, hogy a 20. századra megmerevedett a katolikus és a protestáns egyházszervezet is. Szükségessé vált az egyház belső reformja, ezért az egyházi reformerek szociális kérdésekkel is foglalkozni kezdtek. A katolikus egyházon belül XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott szociális kérdésekről szóló „Rerum novarum” kezdetű enciklikája indította el a folyamatot, amely Magyarországon Prohászka Ottokár tevékenysége által fejtette

¹⁰⁷ L. Nagy Zsuzsa 1995. 208. Szabó László 1993. 265 – 270.

¹⁰⁸ Burucs Kornélia - Tarr Henrik 1993. 27.

¹⁰⁹ Bősze Sándor 1997. 18.

¹¹⁰ Dobrovits Sándor 1936. 4. idézi: Bősze Sándor 1997. 6.

¹¹¹ A fenti ellenőrző, irányító szerepre példa az állam által kezdeményezett Levente Intézmény létrehozása. A szervezetet törvényi úton hozták létre 1921-ben, hogy a fiatalok katonai kiképzésével a trianoni békeszerződésben eltörölt általános katonai szolgálatot pótolják. A fiatalok a katonai kiképzés mellett politikai jellegű nevelésben is részesültek megfelelő ellenőrzés mellett, kellő szigorral. A támogatás arra is kiterjedt, hogy gyakorlótereket, leventeotthonokat bocsátottak a leventék rendelkezésére, versenyeket, ünnepélyeket szerveztek számukra. Új Magyar Lexikon 1962. 4. köt. 372. A szervezés eredményét mutatja, hogy több helyen az iskola mellett, leginkább a Levente hozta össze azokat a barátokat, cimborákat, akik később egy legénybandába tartoztak. Szabó László 1993. 268.

ki hatását.¹¹² A református egyházon belül a Mott János magyarországi látogatása után kibontakozott belmissziós mozgalmat kell megemlíteni, amelynek hatása a két világháború között a falvakra is kiterjedt.¹¹³

A problémák megoldásának kulcsát mindkét felekezet abban látta, hogy szervezeteket hozott létre a falvakban, városokban. A református egyház elsősorban a papi szolgálatra helyezte a súlyt, megkísérelte az értelmiséget, főként a diákságot megnyerni a falu ügyének. Az 1921-ben létrehozott Soli Deo Gloria nevű, fiatalokat egyesítő értelmiségi szervezet a 30-40-es években a falu felemelkedéséért harcolt, de maga falun nem hozott létre szervezeteket.¹¹⁴

A különféle katolikus társadalmi szervezeteket eleinte az Országos Katolikus Szövetség fogta össze, de működése formálissá vált. Ezért került sor az 1930-as évek derekán az Actio Catolica (Katolikus Akció) nevű sajátos, az egyház szerves részét képező központ felállítására. Ez a gazdasági és érdekvédelmi szervezetek kivételével az összes katolikus mozgalmat egyesítette. Létezett még egy országos jellegű szervezet a századforduló óta, a Katolikus Népszövetség. Ez főként társadalmi, szociális, érdekvédelmi funkciókat látott el, de széleskörű lap és könyvkiadói tevékenységet is folytatott.¹¹⁵

A legsikeresebb katolikus szervezetek vidéken a fiatalságot megcélzó KALOT és a KALÁSZ voltak. Egyes becslések szerint a KALOT-nak, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testületének a korszak végére félmillió tagja volt.¹¹⁶ Sikeres kulturális akciókat, színjátszásokat és sok helyen eleven egyleti életet hoztak létre.¹¹⁷

A két világháború között tehát jelentősen megnőtt az egyesületek száma.¹¹⁸ A korszak egyesületeiről részletes felmérés készült 1923-ban a Falu Országos Szövetség irányításával. A felmérés adatai szerint 1923-ban 1700 településen összesen 3500 egyesület és kör működött.¹¹⁹ A legtöbb kör és egyesület az alföldi megyékben, Jász – Nagykun – Szolnok, Békés, Hajdú megyében, a Dunántúlon Tolnában, valamint a tanyaközpontokban működött, a legkevesebb pedig Vas, Zala, Veszprém, Baranya és Abaúj megyékben.¹²⁰

¹¹² „A pápa jogainak érvényre juttatása a kormányok segítségével kilátástalan, mert valamennyi európai kormányzatot a szabadkőműves liberálisok uralják: az egyházpolitikának ezért új utat kell választania, a néphez vezető utat.” Leo - Gesellschaft gondolatát idézi: Gergely Jenő 1977. 5.

¹¹³ Szabó László 1993. 267.

¹¹⁴ Szabó László 1993. 267.

¹¹⁵ Gergely Jenő 1989. 50 – 54.

¹¹⁶ Gergely Jenő 1989. 52.

¹¹⁷ Szabó László 1993. 268.

¹¹⁸ Az 1932. Évi egyesületi statisztikai felvétel adatai szerint Magyarországon összesen 14365 egyesület működött 1377417 taggal. Ezeknek a szervezeteknek több mint fele (57%-a) 1918 után alakult. L Nagy Zsuzsa 1995. 208.

¹¹⁹ Mintegy 1500 gazdakör, polgári és iparos egyesület, olvasókör, 400 tűzoltó egyesület, 400 dalkör, 800 ifjúsági és kb. 400 egyéb kör került bele a felmérésbe. Bodor Antal 1923. 45. Idézi: Gunst Péter 1987. 128-129.

¹²⁰ Ez utóbbi területeken a nagyszámú 7 -800 lakost számláló falvak képezték a fehér foltokat ezen a téren, itt 5 – 7 községre jutott egy – egy egyesület. Gunst Péter 1987. 129 – 130.

A következő felmérést 1937-ben végezték el.¹²¹ A gazda – és olvasókörök területi elhelyezkedése ekkor is a fentebb már bemutatott képet mutatta. A környék számához viszonyított legnagyobb számú gazda – és olvasókör vagy egyesület a Duna – Tisza köze és az Alföld nagyhatáru településeivel rendelkező megyéiben fordult elő.¹²²

A Hajdú-Bihar Megyében és Debrecenben a két világháború között benyújtott új egyesületi alapszabályok 90 százalékát jóváhagyták,¹²³ az 1943-ban nyilvántartott 615 egyesületből 356 alakult ebben az időszakban.¹²⁴ Az egyesületek alakulásában e korszakban igen komoly hullámváltozás volt tapasztalható. Az érdekek különbözősége-változása miatt az egyesületek állandóan változásban voltak: alakultak – átalakultak – összeolvadtak – megszűntek.¹²⁵ Gyorsan emelkedett a hazafias, a vallásos, a bajtársi és a sportegyesületek száma. A többi egyesületi kategóriában – kulturális, gazdasági, érdekképviseleti – az arányokat tekintve lényeges változás nem következett be. A helyi, önálló egyesületek mellett növekedett az országos egyesületek megyei fiókegyesületeinek száma.¹²⁶

Ez az intézményrendszer nem csak területileg strukturálódott, hanem településszerkezet alapján is. Magától értetődő, hogy a mezőváros¹²⁷ sokkal kiterjedtebb lehetőségeket biztosított, mint a falu, vagy a tanya. Ezekben a nagy lélekszámú településeken a különböző egyletek, körök, kaszinók egész hálózatot alkottak.¹²⁸ A legrégebbiek az olvasókörök, amelyekbe rendszerint egy – egy városrész lakossága járt. Ez a városrészek szerinti tagozódás azonban többnyire társadalmi hovatartozás által is meghatározott volt.

A mezővárosok legtöbbszörében az 1920 - 30-as években már kialakult tagozódása volt a kaszinóknak, egyleteknek. Az úri réteg természetesen más kaszinóknak volt tagja, mint a parasztság, még annak tehetősebb tagjai is. A mezővárosi iparosok is külön egyesületbe jártak. A mezőgazdasági munkásság ugyancsak rendelkezett saját körökkel. Mezővárosainkban, a 15 - 20 ezer lakosú településeken az 1920 - 30-as években általában 50 - 80 különféle egyesület, kör, olvasókör, kaszinó, stb. működött.¹²⁹

¹²¹Kiss Jenő 1963. 175 – 176.

¹²²A felmérés szerint Békés, Csongrád, Hajdú, Jász – Nagykun – Szolnok, Pest megyében működött a körök és egyesületek 34%-a. Kiss Jenő 1963. 175 – 176.

¹²³Gazdag István 1988. 50.

¹²⁴Gazdag István 1988. 52.

¹²⁵Gazdag István 1988. 52.

¹²⁶Gazdag István 1988. 51.

¹²⁷A mezőváros fogalmát itt nem jogi alapon kell érteni. A 20. században az Alföldön igen sok olyan település volt, amely területe, lélekszáma alapján városi nagyságrendet ért el. Ezek a települések többnyire korábban már rendelkeztek mezővárosi ranggal, de ezt korszakunkra már elvesztették.

¹²⁸Gunst Péter 1987. 131.

¹²⁹Gunst Péter 1987. 132.

Egyesületek helyzete 1945-től

A második világháborút követően az egyesületek mozgástere fokozatosan szűkült. Első lépcsőben hatóságilag megszüntették a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezeteket: 1945 októberéig 179 egyesületet, 1946 júliusában további 220 egyesületet, köztük jelentős számú egyházi szervezet feloszlását rendelték el.¹³⁰ Sok egyesület választotta az önfeloszlást, egyes szervezetek valamelyik tömegszervezethez csatlakoztak. Meg kell jegyezni azonban, hogy új egyesületek is alakultak. 1948 őszén számos – a Parasztpárt és a Kisgazdapárt tagságát összefogó - egyesületet oszlattak fel. S utolsó lépcsőben, 1949-ben a BM. I. (603/5./IV.3.) számú rendelettel adminisztratív úton megszüntették az egyesületeket.¹³¹ Az egyesületek helyét az újonnan alakuló Művelődési Otthonok igyekeztek átvenni.

A politikai események hatására 1953 júniusától megkezdődött a megszüntetett szervezetek, elsősorban az olvasókörök szerepének újraértékelése. Mesterházi Lajos 1953 augusztusában vitacikket írt a Művelt Népbbe, amelyben Szabó Pál egy Írószövetségi felszólalására hivatkozott: az „új könyvtárak nem jutnak olyan közel a néphez mint a régi olvasókörök voltak, a parasztok számára nem pótolják azokat.”¹³² Mesterházi vitaindító cikkét hozzászólások követték. Veres Péter,¹³³ Zolnay Vilmos,¹³⁴ Iritz György,¹³⁵ Hontváry Gyula,¹³⁶ Szabó Pál¹³⁷ és Erényi Tibor¹³⁸ fejtette ki véleményét a témában.

Az olvasókörök kérdése, a népfront újjáélesztésének szükségessége fölmerült az Magyar Dolgozók Pártja¹³⁹ III. kongresszusán is 1954 májusában. Nagy Imre beszédében kifejtette, hogy tág teret kell engedni a tömegkezdeményezéseknek és a hagyományos formák, gazdakörök, olvasókörök stb. föllevenítésének. Ez év őszén az olvasókörök kérdése még mindig napirenden volt. A Népművelés 1954. 10-11. számában számos cikk foglalkozott a témával. A legfelsőbb politikai fórumok biztatására már ekkor újjáéledt számos olvasókör és gazdakör.¹⁴⁰

Az MDP Központi Vezetősége 1955 februárjában határozatot hozott a Hazafias Népfront munkájáról. Ez az újjáéledő körök számára mérsékelt visszafogást jelzett: „A

¹³⁰ Kovalcsik József 2003. 696

¹³¹ Kovalcsik József 2003. 740-741.

¹³² Mesterházi Lajos 1953. 29-30.

¹³³ Veres Péter Művelt Nép. 1953. 9. sz. 22.

¹³⁴ Zolnay Vilmos Művelt Nép 1953. 9. sz. 23-24.

¹³⁵ Iritz György Művelt Nép 1953. 9. sz. 24.

¹³⁶ Hontváry Gyula Művelt Nép 1953. 9. sz. 24.

¹³⁷ Szabó Pál Művelt Nép 1953. 10. sz. 17.

¹³⁸ Erényi Tibor Művelt Nép 1953. 12. sz.

¹³⁹ Továbbiakban: MDP.

¹⁴⁰ Kovalcsik József 2003. 825-826.

dolgozó parasztok által kezdeményezett népkörök, gazdakörök, olvasókörök létrehozásában, az alapszabály megszerkesztésében stb. a népfrentbizottságok működjenek közre. A gazdaköröket, olvasóköröket azonban nem lehet úgy tekinteni, mint a népfrent szervezeteit. A népkörök, gazdakörök, olvasókörök politikai irányítása – a dolgozók egyéb tömegszervezeteihez hasonlóan – az MDP csoportok útján, a helyi pártszervek és pártszervezetek feladata. Olvasókört, népkört, gazdakört olyan ütemben és mértékig kell létrehozni, ahogyan ezt a helyi szükségletek megszabják, szem előtt tartva azt a tényt, hogy e szervezetekben a párt befolyását biztosítani kell.”¹⁴¹

A politika 1955 júniusát követően ismét arra törekedett, hogy a parasztság 1953-ban megújuló valós vagy vélt érdekvédelmi és kulturális szervezkedését megakadályozza, az olvasóköröket, népköröket, gazdaköröket a miniszteriális irányítás alatt álló népművelési szervezethez kapcsolták. Az olvasókörök ügye legközelebb 1956 kora őszen került ismét előtérbe, amikor egy minisztertanácsi előterjesztés megfogalmazása kapcsán 154 gazda- és olvasókört vizsgáltak meg. A vizsgálat eredményeként javasolták a körök támogatását.¹⁴²

Az októberi forradalom után az újjászerveződő párt Magyar Szocialista Munkáspárt igen korán figyelmet fordított a népfontra, 1957 februárjában üdvözölték, hogy a Hazafias Népfrent¹⁴³ már megkezdte működését. Októberben a HNF Országos Tanácsának ülésén elhangzottak szerint a népfrent tevékenységének egyik szervezeti formája lehet az olvasókörök, gazdakörök létrehozása, gondoskodni kell azonban, hogy e szervezetek vezetése szocializmushoz hű parasztokból, munkásokból, értelmiségiekből álljon. A népfrentbizottságok 1958-59-ben bekapcsolódtak a termelészövetkezetek szervezésébe. Ortutay Gyula a HNF főtitkára 1960-ban beszámolójában az olvasókörökről így szólt: „Parasztságunk, különösen a tiszántúli parasztság e hagyományos politizáló helyeit a népfrent körébe vontuk. Újjászervezésük során 308 kör fogadta el az Országos Elnökség által kidolgozott alapszabályt... Ma már arra törekszünk, hogy ezek az olvasókörök a termelészövetkezetek köréivé, klubjaivá legyenek, és segítsék a tsz – községekben mindjobban kibontakozó kulturális életet.”¹⁴⁴

Kovalcsik József a közösségi művelődésről írt összefoglaló munkájában arról számol be, hogy az 1950-es évek közepén újjáalakult olvasókörök az 1960-as évek során vagy megszűntek, vagy átalakultak tsz-klubokká, a művelődési otthon fiókintézményévé vagy népfrentklubbá.¹⁴⁵

¹⁴¹ Kovalcsik József 2003. 829.

¹⁴² Kovalcsik József 2003. 831.

¹⁴³ Továbbiakban: HNF.

¹⁴⁴ Kovalcsik József 2003. 832-833.

¹⁴⁵ Kovalcsik József 2003. 834.

Az állampolgárok egyesülési jogát az alkotmány ugyan kinyilatkoztatta, de a tényleges politikai gyakorlat e jog érvényesülését megnehezítette, főleg a helyi jellegű egyesületek esetében.¹⁴⁶ Bizonyos egyesületfajták, ha nem is zökkenőmentesen, mindinkább megtalálták helyüket az új struktúrában, ilyenek a tudományos, műszaki, sport-, tűzoltó-, horgászegyesületek, valamint a különböző sajátos érdeklődésű embereket vonzó hobbi jellegű (de részben államipénz-vonzatú) egyesületek: bélyeg-, címke- és éremgyűjtők, kutya-, postagalamb-, kaktusz-, macska-, kanári-tenyésztők stb. elenyésző viszont a kulturális, közművelődési jellegű egyesületek száma.¹⁴⁷

A helyi jellegű egyesületek közművelődési szerepének megítélésében az 1980-as évek elején történt meg a fordulat. Kedvező megítélést 1982-ben kaptak, amikor az országgyűlés a közművelődési törvény végrehajtásának tapasztalatait tárgyalta. Nagyobb figyelmet kapott a közelmúltban alakult vagy megalakulni szándékozó városszépítő, üdülőhelyi, képtárépítő, muzeális értékeket, történelmi hagyományokat ápoló, különféle lakossági igényeket szolgáló egyesületek ügye.¹⁴⁸

Az egyesülési jog alkotmányos lehetőségének formális biztosítása mellett egyre jellemzőbbé vált az egyesületek és az állam hasznos közösségi célokat megvalósító kapcsolata jelentőségének fölismerése. Az egyesületekre vonatkozó jogi szabályozás (az 1977. évi IV. törvény, a Polgári Törvénykönyv, valamint az 1981. évi 29. sz. törvényerejű rendelet) a törvényalkotás szintjén biztosította, hogy a jogalkotás bizonyos fokig megelőzze a kialakult gyakorlatot. Az egyesületalakítási törekvések azonban a jogi rendelkezés ellenére a megszokott közigazgatási, társadalomigazgatási szemléletbe és gyakorlatba ütköztek. Számos egyesület megalakításával kapcsolatos engedélyeztetési probléma kapcsán, 1982-83-ban több jogi huzavona is foglalkoztatta a közvéleményt.¹⁴⁹

A magyarországi egyesületi életben 20. század vége hoz jelentős változást, amikor a pluralizálódó közhangulat és a demokratizálódás kedvező feltételeket biztosít az összetettebb szerkezetű helyi civil társadalom kibontakozásának. Az 1989-es egyesületi törvény, majd az 1997-es ún. non-profit törvény tág teret szabott az egyesületek alakulásának, működésének, megalapozva a civil szervezetek reneszánszát.

¹⁴⁶ Kovalcsik József 2003. 846.

¹⁴⁷ Kovalcsik József 2003. 846.

¹⁴⁸ Kovalcsik József 2003. 847.

¹⁴⁹ Kovalcsik József 2003. 847.

Balmazújváros története

Balmazújváros a Tiszántúl északi részének legnagyobb települése, 1989-től városa, Debrecentől 27 km-re nyugatra található. Itt található a hortobágyi szikes puszták és a debreceni löszhát. Az előbbi ártéri üledékes jellege a legeltetést teszi lehetővé, az utóbbi a növénytermesztés számára kedvező.¹⁵⁰ A település vízrajzát alapvetően a Hortobágy folyó határozza meg, amely a Tisza hajdani fattyúága helyén Észak-Tiszántúlon Balmazújváros és Polgár között ered. A 18. század végén, a 19. század elején, de a századforduló környékén is még jelentős vízgyűjtők és bővizű folyók, erek voltak a környezetében: a Kadarcs, Karácsonyfoka, a Hortobágy-ér, Brassó-ér.¹⁵¹

A terület az őskor óta lakott.¹⁵² Az első Árpád-házi királyok idején, a tatárjárás előtti időkben Varga Antal véleménye szerint 20 kisebb település állt a mai Balmazújváros helyén, ill. határában: közöttük volt Balmaz falu, amelyről a település a nevét kapta, és Himes település, amely a mai város belterületén feküdt.¹⁵³ A tatárjárás, a feudális harcok majd a török pusztítás idején a falvak többsége elnéptelenedett, pusztává vált.¹⁵⁴

Balmaz az Árpádok uralkodása végétől, az Anjouk alatt a királyi és tartományurak közti harcok középpontjába került.¹⁵⁵ A terület birtokosa 1450-től a Hunyadi-család lett.¹⁵⁶ Hunyadi János halálát követően felesége Szilágyi Erzsébet lett a birtokos. Ebben az időben telepedtek be a balmaziak Himes elhagyott házaiba, egyesült Himes és Balmaz, s egy 1465-ben kelt oklevélben először fordult elő az Újváros elnevezés és amely oppidumi rangra emelte a települést.¹⁵⁷ Megindulhatott a település fejlődése, a Szabolcs megyéhez tartozó fejlődő mezőváros a 16. században egyike volt a megye legtöbb adót fizető helyeinek.¹⁵⁸ Az anyagi fellendülés jórészt a legeltető állattartást lehetővé tevő balmazi puszták biztosították, amelyekért később sok éven át elhúzódó pereskedés indult Debrecen városa és Újváros között.¹⁵⁹

A település birtokosai az évszázadok során folyamatosan változtak. Mária Terézia 1753-ban, illetve 1755-ben az egész újvárosi határt a hozzá tartozó Hort puszták 3/4 részével a

¹⁵⁰ Varga Antal 1958. 3.

¹⁵¹ Ónosi László 1974. 4.

¹⁵² Régészeti leletek tanúbizonysága szerint szkíták, kimerek, kelták, avarok, majd egyes hun-bolgár népek, szlávok, végül a honfoglaló magyarokkal együtt kabarok és más csatlakozott népek éltek a területen Kollonich Dezső 1934. 3-4.

¹⁵³ Ónosi László 1974. 9-10., Varga Antal 1958. 3-4.

¹⁵⁴ Ónosi László 1974. 9.

¹⁵⁵ Ónosi László 1974. 10., Varga Antal 1958. 11-12.

¹⁵⁶ Hunyadi János oklevele 1452-ben Balmazt prédiumnak említi, de néhány esztendő múlva ismét lakott hely. Varga Antal 1958. 16-17.

¹⁵⁷ Újváros, más néven Balmaz három országos vásár és egy heti vásár tartására kapott szabadalmat. Varga Antal 1958. 19-20.

¹⁵⁸ Varga Antal 1958. 47.

¹⁵⁹ Varga Antal 1958. 41-42.

császárhű udvari tanácsos, siklói Andrassy Zsigmond özvegyének és fiainak adományozta.¹⁶⁰ Ők telepítették ide a német lakosságot,¹⁶¹ azután hogy 1739-ben egy pestisjárvány a lakosság közel felét elpusztította, így az Andrásziak helyi munkaerőforrásra nem számíthattak a majorsági gazdálkodás kialakításához.¹⁶² Lengyel Imre tanulmányában írja, hogy a balmazújvárosi német telepítést a vallási türelmetlenség is elősegítette.¹⁶³

Időrendi szempontból a balmazújvárosi német telepítés a későbbi német telepítések függvényének tekinthető. A balmazújvárosi német település az ország belsejében végbemenő népmozgalom eredménye, nem közvetlenül az anyaországból, hanem másodlagosan, a már áttelepült magyarországi német falvak kirajzásaként keletkezett.¹⁶⁴

A németiség különböző csoportokban érkezett Balmazújvárosra.¹⁶⁵ A telepítés talán mindjárt megkezdődött a község birtokbavétele után. A tömegesebb beköltözés 1764-66 között történhetett. Ez a beköltöző réteg alkotta a zömét a balmazújvárosi németiségnek.¹⁶⁶

A németek első csoportja a mai Andrászháza területén táborozott, de hamarosan szerződésre léptek a földesúrral. A telepesek vagyoni helyzetüknek megfelelően belső és külső jobbágytelket kaptak.¹⁶⁷ Külön falurészen telepedtek le,¹⁶⁸ a kijelölt terület a Kis és Nagyszík között terült el. Ezen a területen alakult ki a máig „Németfalunak” nevezett településrész. Az 1783-ban II. József parancsára készült térképen már feltüntették az önálló

¹⁶⁰ Zoltai Lajos 1936. 148. idézi Vajda Mária 1981. 332., Varga Antal 1958. 124.

¹⁶¹ Varga Antal 1958. 124. Varga Antal a néphagyományra alapozva írja, hogy az Andrásziak a német telepesek melletti állásfoglalásukat azzal magyarázták, hogy a német jobbágy pénzeszacskó, magyar jobbágy perlőtárs. Véleménye szerint ez az érvelés és az, hogy a mezőváros új földesurai egyértelműen császárhűek voltak nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a telepítés a rebellis természetű mezőváros megszelídítését szolgálta.

¹⁶² Zoltay Lajos 1936. 148. idézi: Vajda Mária 1981. 332., Varga Antal 1958. 119- 125.

¹⁶³ Lengyel Imre 1936. 5-6.

¹⁶⁴ Hoffmann Dávid a balmazújvárosi német ev. Ref. lelkipásztor 1892 áprilisában lejegyezte a faluban élő hagyomány, valamint az egyházmegyei jegyzőkönyvek alapján a Balmazújvárosi német családok eredetét. E szerint az újvárosi németek Magyarországra Svájból, Vadkertről, Nagyszékelyből, Szivacról, a Feketehegyről, a Rajna vidékéről érkeztek. BUMA 49-75. alapján Vajda Mária 1981. 334. A nyelvjárás vizsgálata alapján a balmazújvárosi németekről az a kialakult vélemény, hogy Hessenből jöttek. Lengyel Imre 1936. 6., Hutterer Miklós 1973. 108. Ezzel szemben vannak olyan adatok is, amelyek szerint sokan közülük eredetileg Pfalzból vándoroltak el. Lengyel Imre 1936. 5-6.

¹⁶⁵ Zoltay Lajos 1936. 155. idézi Vajda Mária 1981. 333. Az első réteget képező csoportok már 1764-ben megjelentek Balmazújvároson. Őket a szabad vallásgyakorlatukban háborgatott református németek előőrsének tekinthetjük, ugyanis Hartáról (Pest megye), Nagyszékelyről és Gyönkről (Tolna megye) Orczy István báró által Vadkertre telepített német reformátusokat a katolikusok rendszeresen háborgatták vallásuk szabad gyakorlásában. Szörványosan folytatódott a Balmazújvárosra településük 1766 nyaráig, amikor a vadkerti németek egy nagyobb csoportja Balmazújvárosra költözött. Lengyel Imre 1936. 4-5. A további rétegeket más református és evangélikus falvak (Újszivác, Cservenka, Újverbász, Svábolasi stb.) szolgáltatták. Ezekből a falvakból az 1780-as évek közepe táján költöztek Balmazújvárosra. Lengyel Imre 1936. 6. Az 1786-87-ben benépesített Újpalotáról is jöttek németek Balmazújvárosra. Kollonich Dezső 1934. 21.

¹⁶⁶ Lengyel Imre 1936. 6.

¹⁶⁷ Jellemző a németiség anyagi helyzetének megítélése szempontjából, hogy 1773-ban Andrassy István német jobbágysai között 28 telkes jobbágy, s mindössze 15 zsellér volt, akik közül 11 házhellyel rendelkezett. Andrassy Zsigmond birtokán ugyanekkor csak egy német házasság zsellér volt. Lengyel Imre 1936. 7., Kollonich Dezső 1934. 21-22.

¹⁶⁸ Az a körülmény, hogy a németek a külsőségi részeket foglalták el, s egy falurészen telepedtek le, hozzájárult ahhoz, hogy a németek zárt, külön falusi belső életüket bizonyos vonatkozásban hosszabb időn keresztül megtarthassák.

német telepet.¹⁶⁹ Az első utcájuk a „Nagy Német” utca volt, a későbbi Kossuth utca. Az első telepesek számát nem lehet pontosan megállapítani. Egy 1801-ből származó adat szerint 418 ágy (2270) lélek volt a magyar reformátusok és 117 ágy (628 lélek) volt a német reformátusok száma, tehát a lakosság 1/5-e volt német.¹⁷⁰ Egyházi tekintetben a németek eleinte a magyar református egyház leányegyházaként működtek és bár 1793-ban felépítették önálló imaházukat, csak 1801-től váltak önálló egyházközséggé.¹⁷¹ A német nyelvű prédikálás jogát már 1766-ban megkapták,¹⁷² s ettől az évtől működött a településen német iskola is.¹⁷³

Az úrbéri rendezés 1773-ban a taxás, szabadalmas mezővárost robotra kötelezett jobbágyközséggé tette. Mindez az újvárosi jobbágyok ellenkezését váltotta ki, perbe fogták a földesasszonyt és két fiát. A per amelyet még az Andrásyok ellen indítottak, száz év múlva az új birtokosok a Semseyek idején dőlt el.¹⁷⁴

Balmazújváros a 19. században

A település határa 1798-ban a Semsey família birtoka lett, amikor a Siklói Andrásy család fiági kihalása után a csaknem 40000 kataszteri holdas nemesi birtokot I. Ferenc király Semsey Andrásnak, siklói Andrásy Klára¹⁷⁵ férjének adományozta. A Semsey család folytatta a majorsági gazdálkodás kiterjesztését.¹⁷⁶ Semsey Lajos és Szemere Klára¹⁷⁷ bőkezű patrónusa lett az újvárosi egyháznak, ahol a család legnagyobb birtokteste feküdt és ahol maguk is laktak. A római katolikus vallású Semseyek család tagjai adományozták az 1786-ban Eszterházy Károly egri püspök által felszentelt balmazújvárosi katolikus templomnak Hubert Mauer németalföldi festő „Krisztus mennybemenetele” című oltárképet és más kegytárgyakat. A református egyház egy szekrényt kapott az Úr asztala készleteinek benne tartására, a német református egyház pedig egy úrasztali kelyhet kapott. A század végén Semsey Andor iskolát építtetett.¹⁷⁸

A 19. század első felének természeti, gazdasági és társadalmi viharai a Semsey birtokokat erősen megtépázták. A balmazújvárosi Semsey birtokon az úrbéri szabályozás

¹⁶⁹ Térkép: SZMT 2. 1762. alapján Vajda Mária 1981. 333.

¹⁷⁰ Kollonich Dezső 1934. 21.

¹⁷¹ A balmazújvárosi német ev. Ref. Egyház önálló szervezetét Johann Heinrich Fäsi alakította ki. Vajda Mária 1981. 334.

¹⁷² Lengyel Imre 1936. 11-12.

¹⁷³ Vajda Mária 1981. 334.

¹⁷⁴ Varga Antal 1958. 133-142.

¹⁷⁵ Siklói Andrásy Klára apja, Andrásy Zsigmond és nagybátyja, Andrásy István voltak a település korábbi földesurai. Pozsonyi József 2002. 7-8., 22-23.

¹⁷⁶ Varga Antal szerint a Semsey család Kassa környékéről hozott katolikus mezőgazdasági munkásokat. Varga Antal 1958. 159-160. A Semsey család a 15. század folyamán, a husziták elleni harcok révén szerzett birtokokat Abaúj, Zemplén és részben Sáros megyében. Pozsonyi József 2002. 17.

¹⁷⁷ Semsey Andor, a tudománypártoló mecénás szülei. Pozsonyi József 2008. 176.

¹⁷⁸ Pozsonyi József 2008. 176.

1820-ban fejeződött be, de az 1817-ben elkezdődött úrbérrendezési pert húsz évvel később tagosítási és elkülönítési per követte, amely még az 1870-es évek elején is tartott. Nehezítette a birtok gazdasági helyzetét az is, hogy Semsey András nyolc gyermekéből a négy felnőttkort megért fia között osztódott szét a hatalmas vagyon.¹⁷⁹

Az anyagi helyzet javulása később következett be, amikor a birtok nagybátyjainak, majd testvéreinek magtalan halálával Semsey Andor kezében összpontosult. Semsey Andor az 1860-as évek második felében a birtokokat bérbe adta és felköltözött Budapestre,¹⁸⁰ ahol a birtokok stabilizálódó, majd egyre növekvő jövedelmére alapozva a legendásan puritán életmódot élő nagybirtokos a magyar tudományok egyik legnagyobb mecénása lett.¹⁸¹

A Semsey-birtokok egyre nagyobb jövedelméhez a szakszerű irányítás mellett hozzájárult az úrbéri perek lezárása, valamint a 19. század hatvanas és hetvenes éveiben bekövetkezett gazdasági konjunktúra, amely folyamatosan kedvező időjárással és termékbőséggel párosult.¹⁸²

A községben ebben az időszakban kezdett kialakulni egy vagyonosabb réteg, többnyire kereskedőkből és nagygazdákból. Ebben a vagyonosodó rétegben a németek is képviseltették magukat, az 1848-as adóösszeírás szerint a 10 legtöbb juhot tartó gazda közül 7 német volt.¹⁸³ Az úrbéri rendezés után sokáig fennmaradt a földközösség. A magántulajdonba vett földeken bizonyos szempontból megmaradt a központi irányítás, mely az egykori közösségből nőtt ki: ezek a közbirtokosságok voltak. Különösen elmondható ez a legelők kérdésében. A közbirtokosságok vezetői szinte azonosak voltak a község közigazgatási vezetőivel.¹⁸⁴

A 18. század második felében betelepült németek viszonylag hamar bekapcsolódtak Balmazújváros közéletébe. Az 1822. december 2-án felvett presbiteri jegyzőkönyv szerint ekkor választottak a németek közül első alkalommal bírót, Peter Leyder személyében.¹⁸⁵ Több mint másfél évtizedig viselte a bírói tisztséget, 1841-ben mint főbíró szerepelt. Ez időtől kezdve a németeknek mind nagyobb szerep jutott a közigazgatásban és a közélet más területein. A németek a fokozatosan kibontakozó egyesületi élet aktív részvevői voltak.¹⁸⁶ Az

¹⁷⁹ Pozsonyi József 2008. 177.

¹⁸⁰ Pozsonyi József 2008. 178.

¹⁸¹ Hála József – Papp Gábor – Pozsonyi József 2008.

¹⁸² Pozsonyi József 2008. 178.

¹⁸³ Lajter, Sz. Pincés-Keller, Pincés-Keller, Lajter, Hegedűs-Reichert, Kerekes-Rundl, L. Pinczés. Varga Antal 1958. 174.

¹⁸⁴ 1882-ben a legelő ügyek intézésére külön bizottság alakult, 10 választott taggal. Balmazújvárosi Közös Legelő Birtokosság néven. 1926-tól új alapszabályt kap, új neve: Balmazújvárosi Közbirtokosság Legeltetési Társulata. 1934-től Balmazújvárosi Legeltetési Társulat.

¹⁸⁵ Kirchenprotokoll 77. idézi Vajda Mária 1981. 335.

¹⁸⁶ A századfordulón megalakuló Földművelő Munkás Egylet vezetői között is sok német származású volt és az 1905-ben megalakult Kossuth Kör tagságnak bázisát pedig a Németfalu adta. Fodor Péter 1976. 155., Vajda Mária. 1981. 335., Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve BUM 75. 59. 2.

1861-ben alakult első újvárosi egyesület, a Balmaz Újvárosi Polgári Casinó Egylet alapszabályát még két nyelven, magyarul és németül fogalmazták meg.¹⁸⁷

A németek gyorsan asszimilálódtak.¹⁸⁸ Ezt mutatja az istentiszteleti nyelv magyarrá válása,¹⁸⁹ ezt tükrözik az egyházi iratok is.¹⁹⁰ A második nemzedék már házasodott a magyarokkal.¹⁹¹ A betelepülők legnagyobb részt földművelők voltak, ezért szívesen látták és marasztalták az átutazó iparosembereket, s a magyar falu részéről is szívesen vették a kézműves emberek beházasodás formájában történő közeledését.¹⁹²

A településen működő német iskolában a tanítás 1850-ig teljesen német nyelven folyt, majd 1850-1880-ig egyes tárgyakat (számтан, nyelvтан, írás, olvasás) már magyar nyelven is oktattak. A következő tanévtől 1910-ig a tanítás nyelve túlnyomórészt magyar lett, csupán az éneket, olvasást tanították németül is, majd 1910-től a tanítás nyelve magyar lett.¹⁹³

Földkérdés és társadalmi mozgalmak a 19-20. század fordulóján

Balmazújváros népessége a 18. század elejétől folyamatosan és nagy mértékben növekedett, a lakosság lélekszáma a 1870-es évekre 9000 fő fölé emelkedett. Problémát jelentett azonban, hogy a község határában, nem volt földvásárlási lehetőség, így egyre szűkült a munka- és életlehetőség. A 19. század közepére a községben már egyetlen egészszelkes jobbágy sem volt, a házas vagy házatlan zsellérek aránya pedig 1848-ban már a lakosság 83%-át tette ki.

¹⁸⁷ BUM 77. 39. 1., Pozsonyi József 1988. 58.

¹⁸⁸ Vajda Mária tanulmányában összegzi az elmagyarosodás okait. A balmazújvárosi német telepítés szigetszerű település, egyedülálló a Hajdúságban, magyar falvak által közrefogva. Így összekötését semmiféle németajkú lakossággal nem tarthatott fenn. Számszerűen is kisebbségben voltak az adott településen belül a magyarokkal szemben. A betelepült németek nem alkottak homogén közösséget, hiszen a betelepülésük sem egy tömegben történt, s a telepesek különböző vidékekről jöttek. A telepesek élete új környezetben játszódtott, új társadalmi és gazdasági struktúrában, egy új földrajzi és éghajlati környezetben éltek, így ezekhez való alkalmazkodás, az itt élő emberek közötti hasonlóságon alapuló fejlődés természetes folyamat volt. A fenti tényezők következtében a betelepült német lakosság nagyobb nyitottságra, korán kezdődő asszimilációra kényszerült. Az asszimiláció gyorsaságára jellemző, hogy a második generáció már házasodott a magyarokkal, a 20. század elején a felnőtt korú németek sem beszéltek már feltétlenül németül. Vajda Mária véleménye szerint a németiség szellemi kultúrája azonban bizonyos átalakulásokkal ugyan, de a 20. század második feléig őriz még etnikai jellemzőket. 1981. 335-350. A gyors beolvadás gondolatát Lengyel Imre is megfogalmazta. Lengyel Imre 1936. 4-6.

¹⁸⁹ 1832-től kezdve minden harmadik vasárnap magyar istentiszteletet hallgattak a balmazújvárosi németek. A német szó 1926 elején tűnt el végleg az istentiszteletekből. Lengyel Imre 1936. 11-12.

¹⁹⁰ Az 1840. november 1-i presbiteri gyűlés után ez áll a jegyzőkönyvben: „Eddig németül – ezután magyarul”. Az egyházi iratokban mindenkinek a nevét magyarra fordítva vagy átalakítva találjuk ettől kezdve. Ezek az átalakított vagy lefordított nevek általánossá váltak minden belügyminiszteri engedély nélkül. Lengyel Imre 1936. 18.

¹⁹¹ A németek elmagyarosodását nyomon követhetjük az egykori leírásokból is. Podhradzky József Balmazújváros leírása című 1839-ben megjelent munkájában arról ír, hogy a „német református gyarmatosok” már magyarosodnak. Podhradzky József 1839. 43. Fényes Elek így ír: „elosztatik magyar és német Újvárosra...A németek elmagyarosodtak.” Fényes Elek 1851. 4. k. 240-241

¹⁹² Lengyel Imre 1936. 7.

¹⁹³ Vajda Mária 1981. 334.

A kitörést az is jelenthette, ha a szegény emberek kupecnek, jóságkereskedőnek álltak. Egyesek kiválogatták a szép példányokat és szaporították őket. Sokan dolgoztak a vasútépítésnél, mint kubikosok, napszámosok és a nagyvárosok építkezésein is. Az úJVárosi határ legnagyobb része nagybérlok kezében volt, akik igen hamar saját birtokokat is vettek a nyereségből és azokat képzett gazdatisztekkel irányították. Az úJVárosiak a nagybérlok gazdaságában és a szomszédos településeken, különösen a debreceni tanyákon vállalhattak munkát.¹⁹⁴ A lakosság folyamatosan küzdött a földbérletek ügyében, így a Semsey család a „nagy per” után földet adott bérbe az úJVárosiaknak.¹⁹⁵

A lakosság egy másik része, akik saját határukban a Semsey hitbizomány miatt nem tudtak terjeszkedni, a szomszédos települések határában igyekeztek megvetni lábukat. Az 1860-as években több úJVárosi középparaszt és törpebirtokos megalakította ÚjJátát.¹⁹⁶ A 19. század utolsó éveiben azután, hogy 1854-től a debreceni föld elidegeníthetővé vált megindult az úJVárosiak földszerzése: Elep, Cuca, Macs, Hegyes, Ondód és Csere 36%-a került az úJVárosiak kezébe. Azonban már ezt megelőzően is nagy számban települtek a polgárosulni vágyó úJVárosi parasztcsaládok Debrecenbe, ahol aztán tevékeny szerepet játszottak a közélet terén is. Az expanzív törekvések Böszörmény és Szoboszló irányába is érvényesülhettek.¹⁹⁷

A századfordulón a külföldi gabona versenye megszüntette a konjunktúrát. A szegény sorsból való kiút keresésének egyik útja Schmidt Henrik hatására indult meg a településen. Egyre többen jelentették be az egyházból való kilépésüket. Róth András és Tányér Imre vezetésével 1890-ben több család közös háztartásba költözött és közös gazdálkodásra lépett egymással.¹⁹⁸ A Bercsényi és Jókai utca találkozásánál az északnyugati sarkon állott egy épület, ahol összeköltöztek. A közösségnek 12 család volt a tagja, évekig vagyonszövetségben éltek.¹⁹⁹

Az 1890-es évek közepén BalmazúJVáros a szegényparaszt és agrárszocialista mozgalom egyik központjává vált. A lakosság nagy része a századfordulón az ellenzéki pártok zászlaja mögé állt. A 48-as Függetlenségi Párt ellenzékiiségében csalódva, a nagyszámú földdel nem rendelkező agrárproletár előbb az Szociáldemokrata Párt, majd

¹⁹⁴ Varga Antal 1958. 159-160.

¹⁹⁵ Az összesen 828 kat. holdnyi területet 7 bérlőtársaság vette bérbe. A társaságok összesen 335 személyt tömörítettek. Varga Antal 1958. 198.

¹⁹⁶ Páll István 1993. 155-255.

¹⁹⁷ Zoltay Lajos 1900. idézi: Varga Antal 1958. 198-199.

¹⁹⁸ A balmazúJVárosi Testvéri Közösség értékelése: Ónosi László 1972. valamint Takács Béla 1994.

¹⁹⁹ Még távolabbi vidékekről is jöttek hozzájuk: egy Zohoray Kálmán nevű ember Ugocsából, aki zongoratanár volt és egy Schleiffer Péter német parasztközműves. Már 49 tagja volt, amikor belső ellentétek hatására szétesett szervezetük. Az úJVárosiak megmosolyogták mozgalmukat, „szellem-sógoroknak” csúfolták őket. Voltak vegetáriánusok is, akikre azért haragudtak, mert „legeltetni akarják a népet” Varga Antal 1958. 209.

inkább a Várkonyi István vezette Független Szocialista Párthoz csatlakozott.²⁰⁰ A szervezkedés hatására megindult az első aratósztrájk, amely ellen az uradalmak úgy védekeztek, hogy a Felvidékről olcsó munkaerőt hoztak.²⁰¹

Az évtized második felében az újvárosi földmunkás és szegényparasztok egyesület alapítását határozták el,²⁰² amelynek határozott politikai szerepvállalását igazolták az alapszabály engedélyeztetése során (1897-1902) keletkezett fősztolgabírói és alispáni ügyiratok is.²⁰³ A Földművelő Munkás Egylet megalakulását követően többször is, akár a település határain is túlnyúló jelentőségű érdekvédelmi, politikai szerepet vállalt. A szervezet e téren a 20. század első évtizedében volt a legaktívabb, amikor a gazdasági nehézségek hatására több alkalommal is megmozdult az újvárosi szegénység.²⁰⁴ A tagság egy része 1908-ban nyílt politikai programot követő pártot hozott létre.²⁰⁵ Pokrócz Ferenc elnökletével 1908. április 6-án megalakult az Országos Földművelő Párt, amely saját újságot (Föld Népe) is megjelentetett.²⁰⁶

Megjelent a településen a feminista mozgalom hatása is. Élére jó szónoki képességű asszonyok álltak, talán ezért is, az újvárosi feminista mozgalom túlnőtt a település határain.²⁰⁷ Vezetőjük Bordás Istvánné Rokon Tóth Sára volt, aki 1908-ban saját maga szerkesztette programot adott röpirat formájában az újvárosiak kezébe.²⁰⁸ A nők világszövetségének értekezletén 1913-ban egy 5 tagú küldöttséggel jelentek meg, ami végül világszenzáció lett.²⁰⁹

Amikor a községben már nem volt elegendő hely a lakosság számára, 1907-ben egy 130 tagú küldöttség kereste fel Wekerle Sándort, egy másik pedig Darányi Kálmánt. A település észak-nyugati határánál lévő Kadarctól nyugatra fekvő területeket próbálták megszerezni belteleknek. A Földművelésügyi Minisztérium 120 munkásház építése céljából 160000 Korona kölcsön esetében vállalta az évi tőke és kamat törlesztéséből 3200 koronát. A képviselő testület ezt elfogadta, négyszögölenként 1 korona 45 fillérért eladták a

²⁰⁰ A Független Szocialista Párt 1897-es alakuló kongresszusán a balmazújvárosiak is képviseltették magukat. Fodor Péter 1981. 132.

²⁰¹ Varga Antal 1958. 200-210., Ónosi László 1972. 186-189.

²⁰² „A kibontakozó köralakításokat a Szociáldemokrata Párt is támogatta.” Fehér András – Komoróczy György 1970. 34.

²⁰³ Fodor Péter 1981. 133-138.

²⁰⁴ Varga Antal 1958. 204-219. és Ónosi László. 1972. 197-212.

²⁰⁵ Pozsonyi József 1988. 59.

²⁰⁶ Fodor Péter 1977. 154., uő. 1991. 47-61., Hanák Péter 1983. 716-717.

²⁰⁷ A község főjegyzője a feminizmussal kapcsolatban így fogalmaz: „...a férfiegyesület még hagyján, de hogy már a nőket is megvadítják, ettől féltetni kell a hazát.” idézi: Ónosi László 1972. 211.

²⁰⁸ Erélyesen követelte a nők egyenjogúságát. Az újvárosi asszonyok már ekkor bekapcsolódtak az országos mozgalomba. Az 1908-as balmazújvárosi nagy nőgyűlésen a budapesti előadó a községben olyat lát, „amire Közép-Európában nincs példa, csak fent az északi államokban és amarra Oroszországban.” Idézi Ónosi László 1972. 211.

²⁰⁹ Bordásné is felszólalt, olyan hatással, hogy Charrie Chapman Cott levette melléről a „jus suffragii” feliratú aranyérmét és Bordásné mellére tűzte. Bordásné később is cikkezett a Nők Lapjában, s egy ízben Tisza Istvánnál is járt egy nőküldöttség élén, amikor is a nők választójogának érdekében próbáltak meg lobbizni. 1918-19-ben aktív szerepet játszott a Nemzeti Tanácsban, majd a Munkástanácsban. Varga Antal 1958. 209-210.

területeket.²¹⁰ Daru(szállás) 1912-re épült fel és már ekkor építeni kezdték a Daru melletti ún. Postaföldet, ahol 200 házat akartak építeni.²¹¹

Az 1911-ben indult szilágyballai telepítés során Pokrócz Ferenc vezetésével 17 újvárosi család vállalkozott arra, hogy a Bánffyak egy bank által kifarcellázott földjén kezd új életet. Főként azok a családok, amelyek politikai felfogásuk miatt folyamatos zaklatásnak voltak kitéve Újvároson. A telepítés azonban kudarccal végződött.²¹²

Az újvárosi szegénység hírére 1911-ben a Társadalomtudományi Társaság is kutatást kezdett Újvároson, Fényes Samu, Lengyel Imre és dr. Kovács Gábor irányításával. Fényes Samu 1912-ben tartotta meg előadását. Fényes Samu szerint a Földművelő Egylet amolyan munkásbörze volt, nyilvántartást vezettek arról, hogy kik és hányan szerződtek az előző 1910-es évben, s ebből az derül ki, hogy 303 pár helyben, 455 pár vidéken kapott szerződést. Fényes Samu a társadalmi problémák megoldásaként a földek bérbeadását ajánlotta.²¹³ Ugyanekkor Szabó Antal lelkész 1911-ben egy beadványban szólította fel a képviselő testületet, hogy kérjenek a földesuraktól bérletet.²¹⁴

A település a két világháború között

A két világháború között továbbra is a földkérdés megoldása maradt az egyik fő probléma a településen. Az 1918 októberében megalakult Nemzeti Tanács is egyik legfontosabb feladatának a földkérdés megoldását tekintette. A földosztás meg is kezdődött novemberben, de földfoglalások kezdődtek, amelyet elítélt a kormányhatóság, a sajtó, a debreceni Nemzeti Tanács is. A földfoglalásokat sikerült leállítani, megállapodtak, hogy tárgyalásokat kezdenek a földkérdésről.²¹⁵ A Búza Barna - féle földreform törvény alapján 1919. március 15-én megalakult a Földosztó Bizottság. Másnap Csige István kisparaszt vezetésével a Földmunkás Szövetség.²¹⁶ Az elhagyott nagybirtokokból 3-6 holdat osztottak ki, e mellett ház- és terményes-kertet.

²¹⁰ Varga Antal 1958. 207., Ónosi László 1972. 208.

²¹¹ Varga Antal 1958. 214.

²¹² Hét család kivételével visszatelepültek Újvárosra. Az ottmaradtakat kilakoltatta a bank, a férfiakat behívták katonának, a nők így hazaköltöztek Varga Antal 1958. 218-219. és Ónosi László 1972. 213.

²¹³ Fényes Samu 1911. 537. Ónosi László 1972. 214-218.

²¹⁴ Ekkor a község 45000 kat. hold birtokából a földbirtokosok tulajdona 38409 kat. hold volt. A lakosság tulajdonában 6735 kat. hold volt. Ebből 2857 kat. hold volt szántó, 2577 hold legelő, 752 hold beltelek, 69 hold az államvasúté és 480 hold erkölcsi testületké. A bérbeadott területek közül 26789 kat. hold 5 nagybérlő kezében volt. A lakosság 11620 hold földet bérelt, 15 bérlőszövetkezetben, összesen 1047 taggal. A lakosság által használt földeknek csak 21%-a szántó. Egy családra így 1 kat hold és 1068 négyszögöl jutott. A lelkész javaslatokat is tett, de eredményre nem jutott Varga Antal 1958. 211-212., Ónosi László 1972. 214.

²¹⁵ Varga Antal 1958. 222-224.

²¹⁶ Varga Antal 1958. 226-227.

A földkérdés kapcsán 1920 novemberében volt újabb forradalmi megmozdulás, noha a mozgalom vezetői az 1918-1919-es események után börtönben vagy internálva voltak. Az ok, hogy Nagyatádi Szabó Istvánék földet ígértek és utasították az uradalmakat, hogy egyelőre kis haszonbérletek formájában, családonként néhány hold földet osszanak ki az igénylőknek. Az egyeztető tárgyalások azonban nem haladtak, amikor a lakosság a községháza körül kezdett gyülekezni. A bérlők vezetője aláírta a szerződést, azonban másnap érvénytelenítették azt és a települést csendőrök szállták meg, az értelmi szerzőket bebörtönözték.²¹⁷

Az Országos Földbirtokrendező Bizottság²¹⁸ az újvárosi határból 3644 kataszteri hold földet juttatott 1860 személynek. Személyenként közel 2 kataszteri hold földet kaptak, amelyek azonban többnyire gyenge minőségűek és a községtől távol voltak. A Semsey uradalom földjéből vagyonszállás címén 1670 kataszteri hold legelőt vágta ki, amelyet azonban a Legeltetési Társulat nem tudott megvenni, így a község vette meg. Ide a darusi, bánlakai gazdák jártak legeltetni. Az OFB-től 264 kataszteri holdat kapott a Társulat, az ún. Binyerátát, ez a magdolnai legelők része volt. Az OFB földek sem oldották meg a földkérdést, hiszen nem volt pénz vetőmagra, nem volt igavonó állat. Sokan néhány év múlva eladták földjeiket a már megerősödött kiskgazdáknak.²¹⁹

Az újabb földosztások ellenére sem változott lényegesen a birtokszerkezet, a településen az életképes birtokok száma az eddigi intézkedések ellenére még mindig igen alacsony maradt.²²⁰

100 kat. hold feletti birtokosok	2
100 kat. hold feletti bérlők	5
50-100 kat. hold birtokosok	35
10-50 kat. hold birtokosok	251
1-10 kat. hold birtokosok	1604
1 kat. hold alatti birtokosok	74
Részes földműves	12
Gazdasági cseléd	542 férfi / 895 nő
Munkás (1 kat. hold alatt)	100
Munkás (bérlet nélkül)	1451

²¹⁷ Varga Antal 1958. 228.

²¹⁸ Továbbiakban: OFB.

²¹⁹ Varga Antal 1958. 235-236.

²²⁰ Az 1930-as népszámlálás alapján. Magyar Statisztikai Közlemények 1932. 162-163.

Az 1930-as évek elején újabb uradalmi földek megszerzésére nyílt volna lehetőség. Az elővételi jog ugyan a lakosságot illette volna, azonban nem értesültek időben, így a TÉBE nyugdíjpénztára birtokába került a Lénárd - Lichtschein család 4000 kataszteri holdas bérlete: Görögtanya, Nagytanya, Virágoskút és Nagylapos. A TÉBE földbérlet-szövetkezeteket létesített, kölcsönöket adott tanyaépületek építésére.²²¹

A két világháború közötti időszakban indult meg a település képének átrendeződése. Az OFB új házhelyeket is osztott, 173 kat. holdat: a Daru, az Újtelep és a Bánlak területén nyitottak új utcákat.²²²

A mezőgazdasági munkán kívül helyben igen kevés munkalehetőség volt. A Hangya Központ Kebelében működő Cooperatíva Kamilla Kiviteli Iroda az 1930 –as években létesített egy Gyógynövény szárító telepet, de ez csak szezonidőben tudott 100-120 embert foglalkoztatni. Mintegy 30 munkást foglalkoztatott a Felsőtiszai Múmalom, a Reiner malom, a Bauerfeund és társa múmalom, Búzás József malma és Nagy Sándor Darálómalma.²²³

²²¹ Varga Antal 1958. 239-240.

²²² Varga Antal 1958. 235-236.

²²³ Varga Antal 1958. 237-238.

Egyesületek Balmazújvároson

A Hajdú-Bihar megyei Levéltárban található Egyesületek Nyilvántartó Könyve rögzíti Balmazújvároson megalakult egyesületek listáját.²²⁴ A Nyilvántartó könyvbe megalakulásuk/engedélyeztetésük időrendjében jegyezték be a megyében létrejövő egyesületeket. Balmazújvárosi székhellyel 38 bejegyzés szerepel.²²⁵ Itt ismét utalok arra az egyesületkutatásokat megnehezítő körülményre, hogy az egyesületi nyilvántartások nem pontosak. A fenti listában nem szerepel Balmaz Újvárosi Polgári Casinó Egylet.²²⁶ Külön sorszámmal szerepel a Balmazújvárosi Alsóutczai Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet (1895) és a Balmazújvárosi Függetlenségi és 48-as Egylet (1928). A két név ugyanazt a szervezetet takarja.²²⁷

Az Egyesületek Nyilvántartó Könyve tehát egy igen sokszínű egyesületi struktúrát tár elénk. A struktúrát alkotó egyesületek a község lakosságának széles rétegei számára biztosítottak keretet az érdekképviseletre, kulturálódásra, művelődésre. A felsorolt egyesületek azonban nem azonos súllyal szerepeltek a község mindennapi életében. Egyes egyletek, körök társadalmi igénybevétele, használata, a település életében betöltött szerepe ugyanis igen eltérő lehetett. A szervezeteknek a község mindennapjaiban betöltött szerepe, az egyesületek „kihasználtsága” több tényezőtől is függhet.

Egyik legfontosabb koordináta ebből a szempontból az, hogy egy - egy egyesület milyen széles társadalmi bázisra épített, mennyire bőre vagy szűkre szabta az igénybevehetőség feltételeit. Hogy egy nyilvánvaló példát említsek, egy – egy felekezet bázisán szerveződött egyesület tevékenységében a község lakosságának csak azon része vett részt, amely az adott felekezet híve volt.

Szólni kell az egyesületi tagság összetételének kérdéséről is. Egy egyesület társadalmi megítélését ugyanis lényegesen befolyásolja az, hogy milyen a tagság társadalmi státusza. Előfordulhat például, hogy egy kisebb taglétszámú egyesület, amelynek tagsága azonban magas társadalmi tekintéllyel rendelkezik, létszámához képest nagyobb szerepet tölt be egy település életében. Erre szolgáltatnak jó példát az egyes települések elitjének szervezetei, amelyek azáltal, hogy legtöbbször a helyi értelmiséget, közéleti személyeket is tömörítik, nagyobb hatással voltak a mindennapi életre.²²⁸

²²⁴ Hajdúmegyei Alispáni hivatal megyei levéltár irattára EGYLETEK NYILVÁNTARTÁSA IV. B. 921. 1. (1860-1943)

²²⁵ 1. számú függelék.

²²⁶ BUM 77. 39.1.

²²⁷ A szervezet 1928-ban italmérségi engedély kapcsán kapott új alapszabályt. A Balmazújvárosi Kossuth Kör hasonló okból szintén új alapszabályt kapott, még sem szerepel a Nyilvántartó Könyvben. BUM 75. 59. 2.

²²⁸ Balla Ferenc – Wirth István 1991. 23. Elsősorban ezek a szervezetek sokszor szolgáltak mintaként a többi egyesület számára. Emellett érvényesült egy olyan tendencia is, amelynek keretében bizonyos feltörekvő rétegek

Másik igen fontos elem egy egyesület kihasználtságát vizsgálva az, hogy az adott szervezet milyen intézményi infrastruktúrával rendelkezik. Minél fejlettebb, kiépültebb ez az infrastruktúra, annál kedvezőbb kereteket kínál az egyes csoportoknak tevékenységük folytatására, céljaik megvalósítására.²²⁹

Nem kevésbé fontos az sem szempontunkból, hogy az állam és a jogrendszer mennyire biztosít tág mozgásteret az egyes szervezetek számára. Különösen érvényes ez a két világháború közötti időszakra, amikor is az állam jelentősen beleszólt az egyesületek működésébe, egyesek támogatásával (példa erre a Levente Intézmény létrehozása), más szervezetek tevékenységének akadályozásával, esetleg tiltásával.²³⁰

Végül pedig, meghatározza a társadalmi igénybevételt az is, hogy az adott egyesület által betöltött funkciók milyen sokszínűek és mennyire hasznosak az egyesület báziscsoportja számára. Mennél több szerepet tud felvállalni, betölteni egy - egy ilyen szervezet, annál több teret tud biztosítani tagsága számára a kibontakozásra.²³¹ Emellett pedig az is növelheti a csatlakozási kedvet - ezzel párhuzamosan a társadalmi megítélés pozitív voltát is - ha az egyesület olyan funkciókat is felvállal, amelyek megvalósítására más keretek között nincs lehetőség.

Visszatérve Balmazújváros egyesületi hálózatának vizsgálatára, a fenti ismérvek alapján, az egyesületeknek a település életében betöltött szerepét vizsgálva, egy differenciáltabb kép bontakozik ki. Egyes szervezetek kiemelkednek, míg mások a háttérben maradnak.

Balmazújvároson végzett kutatásaim során azokat a szervezeteket kerestem, amelyek a két háború közötti időszakban a többi bejegyzett egyesülethez képest jelentősebb szerepet játszottak a településen élők mindennapjaiban. A körülhatárolás során a kortársak emlékezete volt a kiindulópont. Külön kértem beszélgetőpartnereimet, hogy sorolják fel, milyen egyesületek (körök, egyletek, kaszinók, stb.) működtek a településen. Erre a kérdésre kizárólag hét szervezetet említettek a válaszadók. Elsősorban a következő szervezeteket

csatlakozni kívántak ezekhez a szervezetekhez. Harmadsorban pedig a különböző egyesületek mindig törekedtek arra, hogy tagságuk soraiba - legtöbbször tiszteletbeli tagként - magasabb státuszú, tekintélyes embereket is válasszanak.

²²⁹ Fontos megjegyezni, hogy az egyesületek általában a különböző társadalmi csoportok önszerveződésének eredményeként alakultak meg, így az intézményi infrastruktúra - legalábbis a megalakuláskor nem játszik szerepet az igénybevétel szempontjából. E kezdeti időszakban az intézményi infrastruktúra kiépülése inkább eredmény, mint feltétel. A kihasználtság mértékétől függ. Később azonban feltétele lehet a gördülékeny működésnek és ezáltal kiválthatja a tagság bővülését. Pl. Dévaványai Iparoskör bővülése. Pásztor Ágota 2004. 156-157.

²³⁰ Különösen érvényes ez a korlátozás a korszak politikai jellegű szerveződéseire. Az említett korszakban az egyesületek jogainak fokozatos visszaszorításának lehetünk tanúi, amely leginkább a hatósági ellenőrzésben nyilvánult meg. Tarr Henrik - Burucs Kornélia 1993. 9., 27., 30 - 33.

²³¹ A funkciók halmozása azonban bizonyos esetekben a működés eredményességének rovására is mehet. Ilyenkor a szervezetek osztódása indul meg. Vagy alosztályok jönnek létre a szervezeten belül, vagy egyes egyesületi szerepkörök betöltésére a tagság egy része új szervezetet hoz létre. pl. Iparos Dalkör

említették: 1. Polgári Olvasókör/Polgári Kaszinó/Petőfi Kör, 2. 48-as Olvasókör/48-as Kör, 3. Olvasó Népkör/Kiskör/ Rákóczi Kör, 4. Kossuth Kör.²³² Azok, akik a 1930-as évek első felében, illetve korábban születtek további 2-3 szervezetet is a fentiek mellé soroltak.²³³ Gyakrabban említették az Ipartestületet²³⁴ és a Földmívelő Egyletet²³⁵ és ritkábban a Katolikus Otthont.²³⁶ A többi az egyesületi nyilvántartásban szereplő szervezetről egyáltalán nem történt említés.²³⁷

A Hajdú-Bihar megyei Levéltárban található Egyesületek Nyilvántartó könyvében bejegyzett számos Balmazújvároson alakult egyesület közül tehát, jól körülhatárolhatóan elkülönült négy (tágabban vizsgálva hét) szervezet, amelyeknek létrejötte, működése első látásra is feltűnően sok közös vonást mutat. Az egyik ilyen vonás az, hogy a 20. század közepéig működő szervezetek története sokszor a 19. századig, de legalábbis a 19-20. század fordulójáig nyúlik vissza.²³⁸ A másik egyező vonás az, hogy ezek a szervezetek működésük során saját tulajdonú székházat szereztek/építettek. Ezek a székházak a település lakói számára általánosan ismert viszonyítási pontok voltak, olyannyira, hogy az azóta megszűnt szervezetek lebontott épületeinek helyét is pontosan meg tudták jelölni. Közös vonás még az is, hogy e szervezetek tevékenysége elsősorban, leginkább a társas élet területére irányult.²³⁹ E mellett az egyesületek mindennapi működése is számos közös vonást mutat. Végül pedig megállapítható, hogy a fentebb említett szervezeteknek a település társadalmán belül a 20. század első felében jól körülhatárolható tagsága volt. A különböző szervezetek vagy egy meghatározott vallási csoport, társadalmi réteg vagy egy-egy településrész²⁴⁰ tagjaiból

²³² A 19. század második felétől 1949-ig alakult balmazújvárosi egyesületek közül első körben elkülönített négy szervezet kisebb-nagyobb kihagyásokkal ugyan, de folyamatosan működött 1949-ig. Később az 1950-es évek közepén újra megnyitották-megnyithatták kapuikat, míg a '70-es évek folyamán egy kivétellel (Rákóczi Olvasó Népkör), megszűnt működésük. Az 1980-as évek legvégén a 48-as Kör újra megalakult, megnyitotta kapuit.

²³³ Az a tény, hogy az idősebb adatközlők az egyesületi struktúrából kiemelkedő szervezetek körét részben eltérő módon határozták meg, arra utal, hogy az egyes szervezetek egyesületi struktúrában elfoglalt helye időben változhat, illetve a szervezetek társadalmi megítélése egy adott korszakban változó tényezők (pl. társadalmi helyzet, érdeklődési kör, korosztály, stb.) függvénye is lehet.

²³⁴ Az iparosság irányítását 1949 után más szakmai testületek irányítása alá rendelték, de a székház továbbra is otthont adott ezeknek az új szervezeteknek.

²³⁵ A Földmívelő Egyletet, amelynek működésében sokkal inkább, direkter módon érvényesült az érdekképviselet, mint az első körben felsorolt köröknél, 1932-ben adminisztratív úton bezárták. Az Egyletre való emlékezésben bizonyára jelentős szerepe van a „Veres Péter-i sűrű leírásoknak”, az társadalomtudományi érdeklődésnek, az agrárszocialista mozgalom „emlékünnepeinek” is.

²³⁶ A Katolikus Otthon viszonylag későn alakult meg és a második világháború után az elsők között szüntették meg. Működése tehát a többi szervezethez képest lényegesen rövidebb idejű volt.

²³⁷ Itt jegyzem meg, hogy a Balmazújváros egyesületeivel kapcsolatban megjelent szakirodalom is a fentebb kiemelkedő egyesületeket említi. Némelyik szervezet történetének, működésének egyes vonásai már kidolgozottak, ezekre a munkákra a megfelelő fejezetekben hivatkozom és építek.

²³⁸ Kivételt képez a Katolikus Otthon.

²³⁹ Kivételt képez az Ipartestület. Kutatásom során azonban kiderült, hogy az Ipartestület fogalmát a helyi nyelvhasználatban minden az Ipartestület székházához kapcsolható esemény kapcsán használják, tehát az Ipartestület kifejezés nem csupán a szakmai szervezetet jelölheti.

²⁴⁰ „Itt falurészenként tagolódtak az emberek.” Juhász József közlése

szerveződtek.²⁴¹ Így a Polgári Kaszinó/Olvasókör alapvetően a módosabb-felsővégi gazdák, a 48-as Kör az Alsóvég, az Olvasó Népkör a Felsővég, a Kossuth Kör a Németfaluban lakók szervezete volt. A Földmívelő Egylet a földmunkásság, az Ipartestület az iparosság, a Katolikus Otthon a katolikusok szervezete volt.

A következő fejezetekben röviden áttekintem e hét szervezet történetét,²⁴² majd azt vizsgálom, hogy a szervezetek tevékenysége milyen működési mechanizmusok mentén alakult ki, a szervezetek által a tagság életében betöltött szerepkörök milyen konkrét formákat öltöttek.

Balmazújvárosi Polgári Olvasókör²⁴³

A fentebb kiemelt körök közül a Polgári Olvasókör alakult meg legelőször Balmazújvároson. A szervezet alakulásának történetét kutatva azonban több kérdés is felmerült, amelyekre e munka csak részben adhatta meg a választ. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy az 1900-as évek közepéig működő, a településen ekkor Polgári Olvasókörként ismert szervezet a 19. század második felében alakult. Az 1928/1929-ben a Polgári Olvasókör megújított alapszabálya szerint a kör pecsétjén 1869-es évszám található.²⁴⁴ Ez az adat arra engedhet következtetni, hogy a szervezet 1869-ben vagy azt megelőzően alakult. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Egyesületek Nyilvántartó Könyve azonban ebben az esztendőben nem rögzíti ilyen szervezet megalakulását Balmazújvároson.²⁴⁵ Az Egyesületi Nyilvántartó Könyvben a Polgári Olvasókör 1900-ban szerepel először. Ekkor a szervezet alapszabály módosítást szeretne,²⁴⁶ amelyet 1900 decemberében hagytak jóvá.²⁴⁷ Az egyesület pecsétjén az 1900-ban elfogadott alapszabály szerint koszorú, 1869 évszám és a név található. A

²⁴¹ A 19. század paraszti egyesületei, egy adott település közösségének egy – egy, már amúgy is összetartozó csoportját fogták össze (eredetük organikus jellegű volt), de tevékenységüket alapszabály határozta meg (működésük organizált volt). Szabó László 1993. 256 – 270. Ezzel kapcsolatban idézném még Kemény Bertalant, aki szerint, azok az egyesületek bizonyultak hosszú életűnek, erőteljesnek, amelyek pre-egyesületi formációban számottevő előzménnyel bírtak. Kemény Bertalan kézirat 58. idézi Bősze Sándor 1997. 15.

²⁴² A munka során a szervezetek tevékenységéről szólva nem feltétlenül a hivatalosan bejegyzett nevet használom, hanem gyakrabban a helyben használatos nevet. Ennek elsősorban stilisztikai okai vannak. A szervezetek 1949 utáni történetéről szólva, azoknál a szervezeteknél, amelyeknek neve jelentősen megváltozott (Olvasó Népkör - Rákóczi Népkör, Polgári Olvasókör – Petőfi Népkör) az új név használatára térek át.

²⁴³ A településen hívták még Kaszinónak is. Az 1950-es évektől megszűnéséig a szervezet neve Petőfi Népkör.

²⁴⁴ HBmL. IV. B. 921. 2. II. 332, 465.

²⁴⁵ HBmL. IV. B. 921. 1.

²⁴⁶ Király István Balmazújvárosi Krónika című könyvének kéziratában az szerepel, hogy 1898. november 13-i közgyűlésen határoztak az alapszabály módosításáról. V.ö.: HBmL. IV. B. 905/b 103. cs. 724/1899.

²⁴⁷ Az alapszabály módosítást hivatalosan 1899 márciusában kezdeményezik, de hiányosságok miatt visszaküldik. Az eljárás mintegy két évig folyik, míg 1900 decemberében jóváhagyják. 1900. dec. 30. engedélyezik, száma: 134152 sz. V-a. : HBmL. IV. B. 905/b 103. cs. 724/1899.

szervezet tehát valószínűleg 1869-ben alakult, vagy az ekkor már működő szervezet ekkor készíttethetett magának pecsétet.²⁴⁸

A szervezet célját az 1900-as alapszabály így rögzíti: *„emberi és honfiúi kötelesség bevallani, hogy Isten előtt egyenlők lévén – egyenlők vagyunk egymás között s egyenlő joggal birunk a fölvilágosodás és művelődés felé irányozni törekvésünket. Ezen eszmétől vezéreltetve sorakoztak Balmazújváros község polgárai egy társulatba s alapítottak egy kört, melyben a társadalmi viszonyok fejlődését figyelemmel kísérve s a haladó korszellemmel egyenlő lépést tartva, a kellő művelődési tényezőket feltalálhassák, s melyben minden egyén a szabadság egyenlőség és testvériség nemes eszméitől áthatva, a hazának fedhetetlen jellemű polgárává válhassék. Ezen egyesület feladata leendő tehát az önművelődés; a jelenkor előhaladottságában kevésbé beavatott polgárok érzelmi fejlesztése; Magyarország jelen viszonyainak a multakkal való tanulságos összehasonlítása; hazánk jobb jövőjének eszközzésére czélzó honfiúi törekvések megismertetése; egyesek téves eszméinek tisztázása. A kitűzött cél elérését elősegítő eszközök: jó könyvek, heti s napi folyóiratok, nyilvános felolvasások, s ezek feletti eszmecserék. Minthogy pedig vannak valamely társulat egységei és erőt csak bizonyos előre megállapított szabályok által nyerhet: egyesületünk alapszabályait a következő pontokba foglaljuk össze...”*²⁴⁹ Az alapszabály szerint tag lehetett *„minden önálló vagy nagykorú becsületes ember”*. Az egyesület jelvénye búzakaralász aranyozva.²⁵⁰

A szervezet alakulásánál a magyar református egyház is szerepet játszott. Az alapszabály XIV. § -a így fogalmaz: *„Ha a Polgári Olvasókör bármely okból feloszlanék, a meglévő vagyon, - mivel az egyesület megalakulásakor a magyar református egyház lényeges áldozatokat hozott - 80%-a a magyar református, 10 %-a a német református és 10%-a a római katolikus egyházakra száll.”*²⁵¹ Az alapszabályt Harangi János id. elnök írta alá 1900. nov. 1-én. Király István könyvében azt írja, hogy felszabadulás után azt terjesztették, hogy az urak és nagygazdák köre volt.²⁵²

A Polgári Olvasókör mellett azonban meg kell még említenem két szervezetet, amelyeknek nevében a „polgári” jelző szerepelt. Balmazújvároson a Polgári Olvasókör 1869-

²⁴⁸ A „Magyar Minerva: A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve” című kiadványban a balmazújvárosi könyvtárakkal kapcsolatban az olvasható, hogy a Polgári Olvasókör könyvtára 1868-ban egy évvel az olvasókör megalakulása után keletkezett. Magyar Minerva 1902. 15. 31. sz. és 1904. 67. sz. E forrás alapján 1867-es megalakulást feltételezhetünk.

²⁴⁹ HBmL. IV. B. 905/b 103. cs. 724/1899.

²⁵⁰ HBmL. IV. B. 905/b 103. cs. 724/1899.

²⁵¹ HBmL. IV. B. 905/b 103. cs. 724/1899.

²⁵² „A négy olvasókör közül az első 1861-ben alakult Balmazújvárosi Polgári Casinó Egyesület címen, mely 1898-ban már Polgári Olvasókör néven működött. Azt terjesztették róla, hogy az urak és a nagygazdák köre volt. Valóban voltak gazdálkodók – főleg a felvégen lakó kishorti gazdák – a tagjai között. Sőt a község intelligenciájának néhány illusztris tagja – mint Jakucs Sándor lelképásztor, dr. Forrai Péter orvos, Ambrus Ferenc és Ferenczi Kálmán jegyzők is szerepeltek a nyilvántartásban. A zsidó hitfelekezethez tartozók közül is többen kortagok voltak.” Király István 1998. 117.

es megalakulása előtt alakult a Balmazújvárosi Polgári Casinó Egylet, amelynek a Magyar Királyi Helytartótanács elnöksége által 1862. január 6-án jóváhagyott alapszabálya a helyi múzeum adattárában található meg.²⁵³ Ez utóbbi szervezet nem szerepel az Egyesületek Nyilvántartó Könyvében. Magyar és német nyelven írt alapszabálya az egylet célját így fogalmazza meg: *„A polgári casino egylet eszméje, egyedül azon szív emelő ’s buzgó óhajlás szüleménye lévén, hogy népes községünk lakosai miveltebb társas körökben a hasznos olvasás által az általános ipar művészetek s tudományok gyorsabb haladása ügyében nagyobb ingert nyerjenek; örömmel nyitotta meg – az ily nemes célra alakult egylet termeit polgári állásuk különbségeire nem tekintve minden jó érzésű és jeles erkölcsű férfiak számára.”*²⁵⁴ Az egylet későbbi működésére vonatkozóan nem kerültek elő adatok. Pozsonyi József szerint ez a casinó még talán a nagygazdák „úri kaszinója”²⁵⁵

A másik szervezet a Polgári Casinó amelynek alapszabálya 1889. március 31-én kelt és a helytartótanács 1890. június 17-én hagyta jóvá működését.²⁵⁶ Az egyesület pecsétjén köriratban a név és az 1889-es évszám szerepelt. Az alapszabály a szervezet célját így fogalmazta meg: *„kellemes társalgás és olvasás által a társadalmi élet és műveltség terjesztésére hatni s nemes időöltés által kellemes szórakozást nyújtani tagjainak.”* Tagja lehetett a kaszinónak *„rang és különbség nélkül minden feddhetetlen előéletű tisztességes jellemű s a társadalmi élet és az egylet alapszabályaihoz alkalmazkodó férfiú.”*²⁵⁷ A szervezet feloszlása esetén vagyónát jótékony célra fordították. Fodor Péter szerint az 1890. május 27-én megalakult a Polgári Kaszinó a módosabb gazdák köre volt.²⁵⁸

Végigtekintve a három felsorolt „polgári” jelzővel megnevezett egyesület korai történetén látható, hogy az eddig előkerült források alapján nem dönthető el határozottan, hogy volt-e kapcsolat a három szervezet között. Mindenesetre az feltűnő, hogy a település egyesületi kultúráját vizsgáló történészek mindegyike megállapította, hogy az általa megnevezett egy-egy szervezet a módosabb gazdák, nagygazdák, urak szervezete volt.

Az általam készített számtalan interjú során következetesen egy szervezetről szóltak beszélgetőpartnereim. Ezt a szervezetet legtöbbször „Polgári Olvasókörként”, ritkábban „Kaszinóként” említették. Felmerülhet a kérdés, hogy a település lakói által említett szervezetnek mindhárom az előzőekben felsorolt egyesület elődje volt-e, vagy esetleg létezett

²⁵³ BUM 77. 39. 1.

²⁵⁴ BUM 77. 39.1. idézi: Pozsonyi József 1988. 58.

²⁵⁵ Pozsonyi József 1988. 59.

²⁵⁶ 1890. június 17. 41043 sz. V/10: HBmL. IV. B. 905/b 75. cs. 1149/1890

²⁵⁷ HBmL. IV. B. 905/b 75. cs. 1149/1890

²⁵⁸ HBmL IV. B. 915. 1. köteg 4. kötet 2. alapján: Fodor Péter 1976. 154.

egy Polgári Kaszinó és egy Polgári Olvasókör is párhuzamosan.²⁵⁹ Ezt a jelen munka által feltárt források alapján biztosan eldönteni nem lehet.²⁶⁰

„Polgári Olvasókör a módosabbaké volt. Vegyes volt tagságában. A svábok lányai is jártak. A Bánlaknak és a Darutelepnek nem volt közösségi helye. Aki tehette az a Polgári Olvasókörből rajtolt. A Polgári Olvasókört a módosabbak alakították. Ahhoz, hogy a kör abból a szerény tagsági díjból megéljen, módosak kellettek. Akkor még búzát fizettünk a háború végéig. 25-30 kg búza volt a tagdíj. Vitték az emberek zsákban a búzát, ott leborították és egyszerre eladták a kereskedőnek. Volt, aki 40-50 kg-ot vitt, vagy egy zsákkal is. A szerves összetétele a Polgárinak, a 48-asnak, a Kossuthnak módos volt, de jártak oda szegények is.”²⁶¹

A Polgári Olvasókör székháza a Csegei (ma Veres Péter) utca 13 szám alatt volt. A kör székházát 1922-ben vásárolták meg, ezt megelőzően valószínűleg bérelték a helyiséget. A vásárláshoz a Kossuth Kör is hozzájárult: *„Elnök bejelenti, hogy a Polgári Kör vételéhez a Kossuth Kör is hozzájárulván 2000 koronával s a tulajdonjog ezen összeg erejéig a többi részvényesekkel együtt a kör javára is telekkönyvileg bekebeleztetett.”²⁶²*

A székház vásárlása előtt is rendelkezett tulajdonnal a szervezet. Az 1910-ből való ingóságok és bútorok jegyzékén tekepálya, színpad is szerepel.²⁶³ Ez arra utalhat, hogy a székházvásárlás előtt is színvonalas helyiségben működött a szervezet.

A Polgári Olvasókör Pénztárkönyve szerint az 1930-as években a tagság létszáma 163-203 fő között mozgott.²⁶⁴ A tagság között a felsővégen lakó²⁶⁵ kishorti gazdák, kis és középbirtokosok²⁶⁶ mellett voltak zsidók is.²⁶⁷ A felsővéggel szomszédos településrészekről is voltak tagok: Daruból 24-en a Bánlakról 13-an. Ez utóbbi adat azt mutatja, hogy nem csak a módosabb réteg közül került ki a tagság, hiszen a Daru és a Bánlak a szegényebb rétegek által

²⁵⁹ A Polgári Olvasókör könyvtára 1868-ban egy évvel az olvasókör megalakulása után keletkezett. Könyvvállományát adományokkal a községi főjegyző és a segédjegyző valamint feloszlott kaszinó (1904-es kiadásban szerepel!) gyarapította. Magyar Minerva 1902. 15. 31. sz. és 1904. 67. sz

²⁶⁰ A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Egyesületek Nyilvántartó könyvében található egy ismeretlen szerző által, 1922-ben (okt. 20.) rögzített felsorolás, amely a következő szervezeteket sorolja fel: „Polgári Casinó, Chewra Kadisa, Alsó-Utczai kör, Izraelita Jótékony Nőegylet, Polgári Olvasókör, Földmívelő Egylet, Népkör.” A kimutatást az 58919-1920 BM. körrendelet kapcsán készítették. Ez utóbbi forrás azt látszik bizonyítani, hogy két „polgári” jelzővel illetett egyesület is működött. A kimutatás pontosságát azonban kétségbe vonja, hogy más források szerint (egyesületi jegyzőkönyv, pénztárkönyv) 1922-ben működött a Kossuth Kör is, pedig a felsorolásban nem szerepel. HBmL. IV. B. 921. 1.

²⁶¹ Harangi János közlése

²⁶² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1922.

²⁶³ BUM 77. 39. 4.

²⁶⁴ BUM 96. 97. 1.

²⁶⁵ Veres Péter a „Szűk esztendő”-ben részletes leírást ad a helyi március 15-ei ünnepségekről. Ebben a főtérre vonuló szervezetek között említi a felsővégről érkező gazdakört, az Ipartestületet, a másvégieket és a Munkáskört. Véleményem szerint a Gazdakör elnevezés a felsővégi gazdák szervezetét a Polgári Olvasókört, a másvégiek szervezete az (Alsóutczai) 48-as Kört, a Munkáskör pedig a Földmívelő Egyletet takarja. V.ö.: Veres Péter 2004. 213-214.

²⁶⁶ Király István 1998. 117.

²⁶⁷ 1942-től zsidók nem lehettek tagok. Király István 1998. 117.

lakott településrészek voltak. „A Csegei úton lévő Polgári Olvasókörbe inkább a gazdák jártak. Ezt tágan értelmezendő. Olyanok is akiknek bérelt vagy kevesebb földje volt, de jó parasztemberek voltak.”²⁶⁸

A front közeledtével 1944 őszén a kör bezárt. 1946-ban 145 tag volt. 1948-ban a kör egyik társalgóját lefoglalta az EPOSZ.²⁶⁹ Ezután néhány idős ember járt el a kisterembe.²⁷⁰ A Polgári Olvasókört működését 1949-ben, a többi körhöz hasonlóan hatóságilag megszüntették.²⁷¹

Balmazújvárosi Alsó - utczaí Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet²⁷²

A kör a levéltári források szerint a 19. század utolsó évtizedében alakult.²⁷³ Az alakuláskor a neve Balmazújvárosi Alsó - utczaí Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet volt. Első alapszabálya 1895. szeptember 9-én kelt,²⁷⁴ de ezt módosítani kellett, így végül az új alapszabályt 1896. április 03.-án fogadta el a közgyűlés.²⁷⁵ Az engedélyeztetési eljárás során a módosított alapszabályhoz Polónyi Géza, akkori országgyűlési képviselő írt támogató levelet.²⁷⁶ Az alapszabályt a miniszter 1896. május 25-én láttamozta.²⁷⁷

Az egylet célja az alapszabály szerint: „Minden más országtól független Magyarország alkotmányának társalgás közben a tagok közt megismertetése, hazafias törekvés arra, hogy minden honpolgár jogait és kötelességeit megismerje s míg az előbbieket gyakorolni; az utóbbiakat betölteni törekedjék, politikai s hazánkat érdeklő, valamint községünk közgazdasági ügyeire vonatkozó kérdésekben egymást felvilágosítani a szellemi művelődést fejleszteni, a társadalmi életet kedélyessé tenni.”²⁷⁸

Az egyesületnek később igen kis mértékben módosították az alapszabályát: az 1929 évi február 22-én kelt alapszabályt²⁷⁹ a miniszter 1929. szeptember 28-án hagyta jóvá, majd a

²⁶⁸ Fazekas Ferencné közlése

²⁶⁹ Egységes Paraszti Ifjúsági Szervezetek Országos Szövetsége – 1948. március 16-án alakult, majd hamarosan beolvadt az 1950-ben alakult DISZ-be (Dolgozó Ifjúság Szövetsége).

²⁷⁰ Király István 1998. 117., 120.

²⁷¹ Király István 1998. 120.

²⁷² A kör eredeti neve utal arra, hogy melyik településrész (az Alsóvég) szervezete volt. Később felvette a Balmazújvárosi Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet nevet. A településen 48-as Körként, 48-as Olvasó Népkörként, 48-as Olvasókörként emlegetik. A kör utódszervezete ma is működik. A dolgozatban függetlenül az adott korszak hivatalos elnevezésétől 48-as Körként említem.

²⁷³ Páll István visszaemlékezéseiben a 48-as Kör eredetét az 1860-as évekre teszi. „Szilágyi Zsuzsanna nagyanyám ki 1857-ben született, olyanra emlékezett, hogy a körben tanultak táncolni és a vándor színészek ott játszották a „Sárga csikót” meg a „Falu rosszát”.

²⁷⁴ „A 48-as kör 1895. szept. 09-én alakult.” BUMA 625-95. alapján: Király István 1998. 117.

²⁷⁵ HBmL. IV/B 905/b. 94. cs. 3296/1895

²⁷⁶ HBmL. IV/B 905/b. 94. cs. 3296/1895

²⁷⁷ Engedély száma: 47143 sz. V-b. 1896.: HBmL. IV/B 905/b. 94. cs. 3296/1895

²⁷⁸ HBmL. IV/B 905/b. 94. cs. 3296/1895

²⁷⁹ Engedély száma: BM. 189. 564/1929/VII.: HBmL. IV/B. 921. 2. II. 417.

1930. március 2-án elfogadott alapszabályt a miniszter július 8-án hagyta jóvá.²⁸⁰ Ez utóbbi alapszabály változás az italmérési engedély megszerzése miatt volt szükséges.

Az egyesület neve többször is változott, de az alakuláskor felvett név utal arra, hogy eredetileg az alsóvégen élők szervezete volt. A balmazújvárosi Németfaluban működő Kossuth Kör jegyzőkönyvében a 20. század első évtizedében következetesen „alsóvégi körként” említik ezt a szervezetet, míg az 1920-as években már 48-as Körként szerepel. Habár az évek során az „alsóvégi” jelző eltűnt a szervezet megnevezéséből, mégsem valószínű, hogy a 20. század első felében, a húszas évek végétől megváltozott volna ebből a szempontból a tagság összetétele. Ezt az elgondolást alátámasztja az, beszélgetőpartnereim következetesen azt hangsúlyozták, hogy településrészenként szerveződtek meg a körök, valamint az, hogy az ezt követően alakult körök többsége is egy-egy településrész lakóit voltak hivatva összefogni.

A 48-as Kör a parasztság alsó rétegeit – „kisebb gazdákat”, „félcsipejűeket”, „napszámosokat”²⁸¹ - fogta össze. A félcsipejűek Veres Péter leírása szerint „*olyan emberek voltak ezek százával, akik nem akartak belenyugodni, hogy egész életükben cselédek vagy napszámosok legyenek, hát kapaszkodni kezdtek*”²⁸²

A kör a húszas évek első felében a köri céloknak megfelelő saját székházat épített. Az építéshez szükséges tőkét búzában adták össze a tagok: minimum 50 kiló búzát kellett adni, de a tehetősebb tagok mázsát, sőt többet is adtak. Az építési munkálatokat Gercsák József kőműves mester vezette, kinek tervezési joga is volt. Az építkezéshez a vályogot is a körtagok vetették, a böszörményi téglát szállították. Az építkezés 1924 tavaszától 1925 őszéig folyt. Ekkorra készen lett a sárgára színezett, szürke palafedéssel fedett, fénylő bádogszegélyes épület, amelyet 1926 tavaszán szenteltek fel. Az iparos emberek közül két kovács volt a körnek tagja, de azok mesterségük révén kötődtek a földművelőkhöz.²⁸³

A kör első elnöke Hüse Gábor lett, az első vezetőség tagjai voltak még: Tar Sámuel, Veres Sándor, Dobi István, Loós Péter, Pénzes Sándor, Veres Bálint, Holczer Antal, Farkas János, Suba András, Rácz István és Szabó Albert.²⁸⁴

Az 1930-as évek elején Hüse Gábor volt az elnök, az alapításkori elnök névrokona, esetleg távoli rokona,²⁸⁵ a gazda Nádasdi István, pénztáros Szabó Sándor, könyvtáros Ecsedi István ki a község törvénybírája és könyvtárosa volt. Körszolga Dobi Péter, italmérő Ecsedi

²⁸⁰ Engedély száma: BM 117.508/1930/VII.: HBmL IV/B. 921. 2. II. 417.

²⁸¹ A 48-as Kör „*inkább kisebb gazdák és félcsipejűek egyesülete volt, mint munkásoké...De Tar Sándor, mégis, napszámos létére becsületet szerzett ott is.*” Veres Péter 2004. 133.

²⁸² A félcsipejűek leírása: Veres Péter 2004. 100-110.

²⁸³ Pál István

²⁸⁴ HBmL. IV/B 905/b. 94. cs. 3296/1895 Az Egyletek Nyilvántartó könyvében elnök Hüse Gábor, alelnök Tar János, jegyző Turi Bernát, helyettes jegyző Juhász Bálint, pénztáros Koroknai József, ellenőr Tóth János, gazda Kapitány András. 1928-ból és 1930-ból rendelkezünk tagnévsorral. HBmL IV/B. 921. 2. II. 417.

²⁸⁵ Pál István

János, a háborúban Győri István volt a könyvtáros. Ő szorgalmazta a népszínmű játszó fiatalság működését. A körnek 1942-ben 231 tagja volt.²⁸⁶

A „Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet” 1949. szeptember 8-án a BM I./ 603/5/IV. 3. számú rendeletre hivatkozva záratták be.”²⁸⁷ A hatóságot Takács Gyula önálló hatáskörű közigazgatási jegyző, Csige Imre községi esküdt és a rendőrség 2 tagja képviselte, a kör részéről Tar Sándor elnök, Szabó Sándor pénztáros, Győri István könyvtáros és Csige János gondnok volt jelen a vagyontárgyak számbavételénél az ajtókat lezárták, bélyegzőket, kulcsot az előjáróság elkobozta.²⁸⁸ Az épületet az ezt követő években előbb bútorraktárnak, majd műhelynek használták.

Az Ipartestület

Az Ipartestületek alapvetően államilag szervezett, irányított és ellenőrzött szervezetek voltak és fő funkciójuk a hatósági feladatok ellátása volt. Tulajdonképpen az egyes települések helyi ipari szakigazgatási szerveiként működtek. Szerződéseket végeztek, felszabadulókat vizsgáztattak, részükre segédlevelet, munkakönyvet állítottak ki, iparvállalási véleményt adtak ki, rendezték a felmerülő nézeteltéréseket. Emellett azonban, másodlagos funkcióként szerepet vállaltak a tanoncok és segédek oktatásában és nevelésében. Felügyelték elhelyezésüket, a velük való bánásmódot, gondot fordítottak erkölcsi fejlődésükre is. Végezetül, az Ipartestületek mindig is törekedtek arra, hogy a tagjaik az őket megillető társadalmi pozícióban biztosan megállják a helyüket úgy szakmai, mint szellemi téren. Az ipartestületek saját vagyonnal, ingatlanokkal rendelkeztek. Legtöbbnek volt székháza, tanonciskolája stb.²⁸⁹

Az Ipartestületek, mint hatósági feladatok ellátását végző szervezetek valójában nem is tartoznának szorosan vett témánkhoz. Több okból azonban teret kell szentelni az Ipartestület e helyen való tárgyalásának. Az ipartestületek nem csupán érdekvédelmi szervezetek voltak. A testületi munka mellett fontos szerepet játszottak a település közösségi, kulturális életében is. Sok kisvárosban ugyanis szorosabb vagy lazább szálakkal kapcsolódtak hozzá a művelődést előmozdító körök és egyletek.²⁹⁰

Balmazújvároson végzett kutatásom során beszélgetőpartnereim nem tettek különbséget a tényleges egyesületek és az Ipartestület között, a korszak társadalmi

²⁸⁶ Király István 1998. 117

²⁸⁷ BUMA 74. 93. 2. v.ö.: Pozsonyi József 1988. 62.

²⁸⁸ Király István 1998. 120.

²⁸⁹ Paládi - Kovács Attila 2000. 310-361.

²⁹⁰ Országszerte az 1860-as években kezdődött az iparos-kereskedő kispolgárság egyleteinek megalakítása. Paládi - Kovács Attila 2000. 322.

megítélésében az Ipartestület az egyesületi hálózat fontos láncszeme volt. Ennek okát én abban látom, hogy maga az Ipartestület fogalma több szervezetet is jelöl beszélgetőpartnereim számára, így valójában gyűjtőnévként funkcionál.²⁹¹ Az Ipartestület székházában,²⁹² az Ipartestület mellett elsősorban, a község iparosságának részvételével ugyanis több egyesületként nyilvántartott szervezet is működött Iparos Olvasókör, Iparos Dalárda. Ezek a szervezetek azonos bázison működtek mind konkrét, mind átvitt értelemben. Tehát tagságukat a település iparossága adta, működésük színtere az Ipartestület székháza volt. Emellett, sokszor előfordult az is, hogy tevékenységük érintette, fedte egymást, sőt össze is kapcsolódhatott. Ezért lehet, hogy ezen egyesületek tevékenysége a társadalmi tudatban összemosódott és az Ipartestület fogalma alá rendeződött.²⁹³ A fentiekből következik, hogy az iparosság különböző egyesületeinek a település egyesületi hálózatában elfoglalt helyzete, társadalmi megítélése megegyezik az Ipartestületével.

A korszakban érvényesülő iparpolitika következtében már 1885-ben központi utasításra Ipartestületet kellett volna alakítania az iparosságnak, ettől azonban a tagok hosszú ideig vonakodtak, mivel azt gondolták, hogy az, az iparos szabadságát, az egész testület korlátozottságát hozza magával. A Balmazújvárosi Ipartestület végül 1890. augusztus 6-án alakult meg.²⁹⁴

Az 1884. évi ipartörvény alapján az Ipartestület csak képesített iparosokat engedett tagjaik sorába, pedig legtöbb helyen tagok szerettek volna lenni a kereskedők, gépészek, jegyzők, tanítók, orvosok, stb. Ezeknek a tagoknak a felvétele érdekében csaknem az egész országban az Ipartestületek úgy intézkedtek, hogy saját keblükben megalakították az Iparos Olvasókört. A Balmazújvárosi Iparoskör 1911. július 10. alakult meg.²⁹⁵

Balmazújvároson az iparosság képviselői még egy szervezet alakulásánál játszottak emblematikus szerepet. A balmazújvárosi Iparos Dalkör 28 taggal alakult 1924. november 25-én alakult meg.²⁹⁶ A dalkör tevékenysége nem csak az iparosság szórakoztatását szolgálta, jelentős szerepük volt pl. a település március 15-i ünnepségeinek lebonyolításában. A szervezet elismertségét mutatja, hogy díszelnöke a település főjegyzője Harsányi Béla volt.²⁹⁷

²⁹¹ Korábbi dévaványai kutatásom során szintén ezt a nyelvi jelenséget tapasztaltam. Ott az Ipartestület székházához még további öt iparosokat tömörítő egyesület, valamint a Sportegyesület kapcsolódott. Pásztor Ágota 2000. 30., Pásztor Ágota 2004. 157

²⁹² „Az Ipartestület 1933-ban épült.” Kun József közlése

²⁹³ Ezt követően, ha nem egy - egy konkrét iparos szervezetről lesz szó, hanem az iparosság egyesületeiről általában, akkor az Ipartestület fogalmat fogom használni, miként beszélgetőpartnereim is tették.

²⁹⁴ 58861/1890 I K.M. Alapszabályát 1930. szeptember 29-én módosították. A módosított alapszabályt láttamozta a Kereskedelmi Miniszter: 125896-1932 VII. 5521-1932.

²⁹⁵ Engedély 1912. április 16.: 5838/912, 2973/ 912.

²⁹⁶ Engedélyének száma: 22525/1925 VIII. BM, 10694/1925

²⁹⁷ Az Iparos Dalkör tisztségviselői a következők voltak: Díszelnök Harsányi Béla, elnök Dr. Fölföldy Sándor, alelnök Bereczki Lajos, karnagy Pinczés Imre, titkár Végh Lajos, jegyző Kulcsár Bodnár András, pénztárnok

A kisiparosság társadalmi megítélésére a két világháború közötti időszakban jellemző volt, hogy kívülről nézve egységes, zárt társadalmi rétegnek látszott, valójában mégis tagolt, folyamatosan csoport volt. Erdei Ferenc sajátos átmeneti rétegnek látta, amelybe a parasztság fiai törekedtek, s amelynek gyermekei jórészt értelmiségi pályákra igyekeztek. A vidéki iparosság tehát alulról, a parasztság felől olyan magasabb létnek számított, amelynek a megbecsülése állandósult.²⁹⁸ Falusi, pusztai, kisvárosi környezetük úrként süvegelte őket, az iparostársadalom is azt tartotta, hogy az „önálló iparosok felső rétege alkotja a falu tulajdonképpeni polgárságát.”²⁹⁹ Ennek az elkülönülésnek a kifejeződése volt az is, hogy az „Ipartestületbe *nem engedtek be olyat, aki nem volt kellően felöltözve. A csizmásakat.*”³⁰⁰

A korszak vidéki iparosságáról szólva Gyáni Gábor úgy fogalmaz, hogy az iparosság kispolgári státuszát, öntudatát a közösségi információs szervező szerep, a belőle fakadó tekintély biztosította hatékony módon.³⁰¹ Mindamelllett a kispolgár státuszú s ilyen identitású községi iparosok ritkán emelkednek fel a falu vezető családjainak szintjére. Gyakran érvényesült, hogy a kispolgár (vagy a magukat annak tekintő) iparosok a helyi Iparoskör, Ipartestület keretei között szerveződtek szorosabb közösségbe. „Ennek a tisztán iparos szocialitásnak az kölcsönöz különleges jelentőséget, hogy az osztályhelyezete szerint már kispolgárnak sem igen minősülő iparoscsaládokat úgy integrálja, hogy egyúttal a paraszt(gazdákkal) szembeni iparos elkülönülés (felsőbbségérzés) intézményes biztosítékaul is szolgál. Az egyesületi élet, e szerint, „felfelé nivellálta” az iparostársadalmat, amely így végeredményben egységes középréteg látszatát keltette, holott igen sok kifejezetten szegény sorsú család volt körükben.”³⁰²

A fentieket alátámasztja a balmazújvárosi iparosság egyesületi életéről beszélgetőpartnereim alkotott képe: „*legmenőbb az Ipartestület volt.*”³⁰³ Elbeszélésük, amely a témából adódóan az egyesületi hálózat fókuszán keresztül láttatja a korszak helyi iparostársadalmát, egy olyan képet idéz, amely a település élenjáró csoportjai közé helyezi az iparosokat.³⁰⁴ Az Ipartestületnek volt a legnagyobb és legmodernebb színháza, amely így az egész község lakossága számára vonzó alternatívát kínált a szórakozásra, időtöltésre. Az Ipartestületben rendezett alkalmak így az egész településen számon tartott események voltak.

Holczer Bálint, Bizottsági tagok Király István, Hadházi László, Pázmándi András, ellenőrök Szabó András, Radócz József, ... Ferenc és ...Sándor

²⁹⁸ Erdei Ferenc. 1995. 43-101.

²⁹⁹ Paládi - Kovács Attila 2000. 328-329.

³⁰⁰ Fazekas Ferencné közlése

³⁰¹ Gyáni Gábor 1998. 260.

³⁰² Gyáni Gábor 1998. 261.

³⁰³ „*Az Ipartestületbe nem engedtek be olyat, aki nem volt kellően felöltözve, nem engedtek be csizmásat. Gazdafiúk se nagyon jártak, azok inkább a Polgári Olvasókörebe voltak*” Fazekas Ferencné

³⁰⁴ A dolgozat fő céljának az egyesületi hálózat megrajzolását tűztem ki, ezért nem tartom feladatomnak az iparosság belső rétegződésének feltárását. Különösen azért, mert mint ahogy Gyáni Gábor is utal rá, a vidéki iparosság az egyesületek tükrében társadalmi státuszát homogén csoportnak tünt fel.

A szabadidő kulturált eltöltésének lehetősége nemcsak az iparosokat vonzotta ezekre a rendezvényekre. Különösen így volt ez olyan esetekben, amikor csak az Ipartestületben nyílt mód a szórakozásra. Ilyen esetek elsősorban nyáron fordultak elő, amikor a többi kör működése a nyári mezőgazdasági munkák miatt többnyire visszafogottabb volt. A fentiek is mutatják, hogy az Ipartestület és rendezvényei a község számára vonzóak voltak, sőt követendő példát is nyújtottak. Az iparosság és szervezete az Ipartestület a polgári értékrend első számú közvetítője lehetett.³⁰⁵

Végül ha megvizsgáljuk, hogy az iparosság képviselői mennyire látogatták a többi réteg kaszinóit, köreit, akkor abból kell kiindulnunk, amit Gyáni Gábor úgy fogalmaz meg, hogy az iparostársadalom a „középréteg látszatát” keltette. Ebből az következik, hogy az iparosok azokat a szervezeteket látogatták szívesen, amelyek megfeleltek ennek a státusznak: „A kovács, a kerékgyártó közelebb állt a parasztsághoz. Azzal is honorálták, hogy eljártak a körbe.”³⁰⁶

Földmívelő Munkás Egylet

Az 1890-es évek közepén Balmazújváros a szegényparaszt és agrárszocialista mozgalom egyik központjává vált. A nagyszámú földdel nem rendelkező agrárproletár az 1890-es évek közepén fokozatosan elfordult az Szociáldemokrata Párttól és inkább a Várkonyi István vezette Független Szocialista Párthoz csatlakoztak,³⁰⁷ amely programjában a legnagyobb vonzóerő a 100 holdnál nagyobb birtokok kishaszonbérletek formájában történő felosztását, valamint a földmunkás és szegényparasztok érdekvédelmét hirdette.³⁰⁸ A településen az 1890-es években mintegy száz példányban járaták a párt lapját a Földmívelőt.³⁰⁹

Az évtized második felében az újvárosi földmunkás és szegényparasztok egyesület alapítását határozták el.³¹⁰ Az egylet tagságának döntő része a németfaluból került ki és a német egyház tagja volt.³¹¹ Az egylet céljáról az 1897-ben szerkesztett alapszabálya így ír: „Az egylet célja: tagjait felvilágosítani és oktatásban részesíteni, köztük a tudást, a művelődés és önképzést és a társas szellemet fejleszteni és előmozdítani, ezt a célját az

³⁰⁵ „Nagybátyám az Ipartestületbe járt. 28 tagú baráti köre volt. Azok különlegesek voltak, tudták az illetet. Finomak voltak. Mindegyik elvégezte a 4 polgárit.” Szarvas Katalin közlése

³⁰⁶ Harangi János közlése

³⁰⁷ A Független Szocialista Párt 1897-es alakuló kongresszusán a balmazújvárosiak is képviseltették magukat. Fodor Péter 1981. 132.

³⁰⁸ Fodor Péter 1981. 131.

³⁰⁹ Fodor Péter 1981. 131.

³¹⁰ „A kibontakozó köralakításokat a Szociáldemokrata Párt is támogatta.” Fehér András – Komoróczy György 1970. 34. idézi: Fodor Péter 1977. 153.

³¹¹ HBmL. IV. B. 905/b. 9339/1897. sz. alapján: Fodor Péter 1981. 134.

egylet főképpen a következő eszközök által kívánja elérni: felolvasások és előadások által a tudomány és ismeretek minden ágából; hasznos és népszerű könyvek, folyóiratok és hírlapok beszerzése és olvasása, valamint kölcsönzése által; gazdasági dolgok ismertetése által; tagok szellemi és szórakoztató élvezete társas multságok, hangversenyek, ünnepélyek stb. rendezése által.”³¹²

Az egylet tagságának határozott politikai szerepvállalását igazolták az alapszabály engedélyeztetése során (1897-1902) keletkezett fősztolgabírói és alispáni ügyiratok is.³¹³ Az első alapszabály 1897 novemberében kelt. Mind a járási fősztolgabíró, mind a vármegyei alispán ellenezte az engedélyeztetést. Az egylet működése ennek ellenére megindult és a vezetők továbbra is mindent megtettek az engedélyek megszerzése érdekében.³¹⁴ A fordulat 1901-ben következett be, amikor a fősztolgabíró már elegendőnek tartotta az egylet tevékenységének ellenőrzését.³¹⁵ Az alispán végül 1901. november 12-én terjesztette fel az alapszabályt, amelyet 1902. május 23-án hagytak jóvá.³¹⁶

Az egylet 1905-ben saját székházat épített:³¹⁷ „*Helyiségük ekkor már volt, mert megvásároltak egy ócska parasztházat, a Pacsirta utca sarkán, de az ezernyi ember nem fért már el benne.*”³¹⁸ Közös erővel 1200 ember hozzájárulásával felépítették a Nádudvari és a Pacsirta utca sarkán álló Földmívelő Egyletet.³¹⁹

A Földmívelő Munkás Egylet megalakulását követően többször is, akár a település határain is túlnyúló jelentőségű érdekvédelmi, politikai szerepet vállalt. A szervezet e téren a 20. század első évtizedében volt a legaktívabb, amikor a gazdasági nehézségei hatására több alkalommal is megmozdult az újvárosi szegénység.³²⁰ 1906-ban, amikor jó termés ígérkezett harcot kezdtek az egytizeden való aratásért. A szerződéseket ugyan még télen megkötötték, de a Földmívelő Egyletben úgy határoztak, hogy változtatni próbálnak a szerződéseken. Utasítás szerint megálltak a táblák végénél, de nem tettek egy kaszavágást sem. A sztrájk azonban nem tudta elérni a szerződési feltételek javítását.³²¹ A következő évben újból sztrájkba kezdtek.

³¹² Részlet az Egylet 1897-es alapszabályából. „A balmazújvárosi Földmívelő Egylet két alapszabálya áll rendelkezésünkre. Az elsőt 1897-ben szerkesztették, a másodikat, módosítva 1901-ben.” HBmL. IV. B. 905/b. 103. alapján: Fodor Péter 1981. 133-134.

³¹³ Fodor Péter 1981. 133-138.

³¹⁴ Fodor Péter 1981. 135.

³¹⁵ HBmL. IV. B. 905/b. 3624/1904. alapján: Fodor Péter 1981. 138.

³¹⁶ HBmL. IV. B. 905/b. 12586/1901. alapján: Fodor Péter 1981. 138.

³¹⁷ Sz. Szabó László 1979. 357.

³¹⁸ Veres Péter 2004. 142.

³¹⁹ Varga Antal 1958. 204. és Fodor Péter 1977. 154.

³²⁰ Varga Antal 1958. 204-219. és Ónosi László. 1972. 197-212.

³²¹ Varga Antal 1958. 205-206. és Ónosi László 1972. 207.

Ekkorra a Földmívelő Egylet valóságos sztrájktagya lett.³²² Innen irányították az eseményeket és szállást is adtak a fedél nélkül maradtaknak.³²³

Az egylet tagságának egy része az 1905-ös események, majd az 1906-07-es gazdasági válság és sztrájkhullám hatására tovább radikalizálódott, s 1908-ban nyílt politikai programot követő pártot hozott létre.³²⁴ 1908. április 6-án Pokrócz Ferenc elnökletével megalakult az Országos Földmívelő Párt, amely saját újságot (Föld Népe) is megjelentetett.³²⁵

A szervezet tagjai 1909-ben úgy döntöttek, hogy egy közös-alapot hoznak létre, amely lehetőség szerint rendelkezésükre állna abban az esetben, ha a település határában bérelhető föld lesz elérhető.³²⁶

Az újvárosi szegénység hírére 1911-ben a Társadalomtudományi Társaság is kutatást kezdett Újvárosban, Fényes Samu, Lengyel Imre és dr. Kovács Gábor irányításával. Fényes Samu 1912-ben tartotta meg előadását, ami a XX. Század című folyóiratban jelent meg. Fényes Samu szerint a Földmívelő Egylet munkásbörzseként működött, nyilvántartást vezettek arról, hogy kik és hányan szerződtek az előző 1910-es évben, s ebből az derül ki, hogy 303 pár helyben, 455 pár vidéken kapott szerződést.³²⁷

Az Egylet politikai szerepvállalása nem volt folyamatosan ilyen határozott, érdekérvényesítő ereje a következő években fokozatosan csökkent. Az első világháború alatt csak néhány „*öreg ember maradt az Egyletben és néhány olyan fiatalabb ember, akit békében nem soroztak be. De ezek se sokáig, mert lassanként pótsorozásra kerültek és elvitték őket is. Az Egyletnek, a hajdani 1200-as létszám után, most olyan kevés tagja volt, hogy alig telt ki belőle a vezetőség. A legsiralmasabb az volt, hogy egyáltalán nem volt ifjúmunkásság. A parasztyerekek sajtóságon távolították magukat a politikától. A földmunkások gyermekei az egyletbe jártak, de csak bálozni. A politikát, éppúgy mint otthon a családi gondokat, teljesen a szüleikre hagyták.*”³²⁸

Az 1920-as években a Földmívelő Munkás Egylet a többi körhöz hasonlóan „bálozós” szervezetté vált, tagsága lecsökkent: „*Leghátul jött a Munkáskör. Ez tulajdonképpen a miénk volna, a mi öregeink építették, édesapámnak is van benne egy részvénye, meg egy napszámja, de kipereltek belőle a kortesek, a talpnyalók, meg a csahosok. Így aztán nem is sok tagja van. Senki se bolond, hogy tagdíjat fizessen, mikor még újságot is csak olyat járathatnak, amelyet a*

³²² „...az Egylet gondoskodott lakásról és élelemről is. Sok-sok szegény ember, aki padig maga is szorongott, odaadta a kamráját a sztrájkoló cselédeknek, és élelmiszert hordtak össze az Egyletbe a számukra. Olyan volt az Egylet, mint egy városi sztrájktagya.” Veres Péter 2004. 147-148

³²³ Varga Antal 1958. 206-207. és Ónosi László 1972. 207-208.

³²⁴ Pozsonyi József 1988. 59.

³²⁵ Fodor Péter 1977. 154., uő. 1991 47-61. , Hanák Péter 1983. 716-717.

³²⁶ BUM 74. 92. 1.

³²⁷ Fényes Samu 1911. 537., Ónosi László 1972. 214-218.

³²⁸ Veres Péter 2004. 188.

*jegyző akar. Abból tartják fenn, hogy bálokat rendeznek és a jövedelemmel nem számolnak el rendesen, hanem tűzifát vesznek belőle, meg újságot járatnak. Mindegyik zászló után kevés ember jött, de ezután meg legkevesebb.*³²⁹

Az Egylet az 1930-as évek elején vállalt ismét hangsúlyosabb politikai szerepet, ami aztán a szervezet hatósági bezárásához vezetett. A Magyar Szociáldemokrata Párt 1932 tavaszán memorandumot állított össze, amellyel a párt az ország válságos helyzetére igyekezett felhívni a miniszterelnök figyelmét. A memorandumot április elején a párt országos küldöttsége (amelynek tagja volt Veres Péter) adta volna át az illetékeseknek. Ezzel párhuzamosan az országban félórás munkaszünetet tartottak volna, s ebben az időben a helyi szervezetek a helyi hatóságoknak nyújtották volna át a memorandumot. A terv az volt, hogy a helyi küldötteket nagyobb tömeg kísérje el a hivatalokhoz.³³⁰

A Magyar Szociáldemokrata Pártnak Balmazújvároson ekkor már másfélezer tagja volt, többnyire földmunkások és szegényebb kisiparosok vagy iparossegédek. A memorandumot a Földmívelő Egyletben olvasták fel, mert a párthelyiségben a csendőrség megakadályozhatta volna azt. Az eseményeket feldolgozó munkák szerint, a tüntetés békésen zajlott, azonban valószínűleg a csendőrök erőszakos fellépése hatására a Nádudvari utcán gyülekező tömeg magatartása egyre fenyegetőbbé vált, összetűzés alakult ki, amelynek végén a csendőrök egy embert lelőttek és mintegy 70 embert megsebesítettek. A tüntetés feloszlott.³³¹

Az Egylet székházát elkobozták, a Levente Egyesület vette meg alacsony áron, de az ifjúság bojkottálta működését. A szegények azért, mert apáiktól kobozták el az épületet, a gazdagabbak azért, mert lenézték a szegényebb ifjakat, s ők maguk a gazdakörbe jártak szórakozni.³³² Végül a Hangya Központ Cooperatíva Kamilla Kiviteli Irodája vásárolta meg. A Földmívelő Egylet helyén máig gyógynövény szárító üzem működik. Az épületet 1962-ben emléktáblával jelölték meg, 1972-ben emlékünnepséget rendeztek a községben.³³³

³²⁹ Veres Péter 2004. 213-216.

³³⁰ Varga Antal 1958. 241-242.

³³¹ A hatóságok vizsgálatot indítottak, több ember letartóztattak és mintegy 107 embert elítéltek. Az ítéletet azonban csak két emberen hajtották vére, mivel az eljárás elhúzódott és közben a politikai helyzet megváltozott. 1935. dec. 24-én a kormányzó kiadta azt a közkegyelmi rendeletet, melynek alapján az újjvárosiakat két vádlott kivételével felmentették. Varga Antal 1958. 242-251.

³³² Király István 1998. 118.

³³³ Fodor Péter 1977. 167.

Balmazújvárosi Kossuth Kör

A balmazújvárosi Kossuth Kör 1905-ben alakult: Fodor Péter szerint a kör megalakulásának időpontja 1905. december 10.³³⁴A megyei levéltárban található Egyesületek Nyilvántartó Könyvében december 20-a szerepel az alakulás dátumaként. Ugyanitt azt találjuk, hogy a működéséhez a belügyminiszteri hozzájárulást 1906. január 16-án kapta meg.³³⁵ Az egyesület alapszabályát a levéltári dokumentumok szerint később több alkalommal is, többnyire igen kis mértékben módosították: 1924-ben, 1929-ben és 1931-ben.³³⁶ Fodor Péter az előbb említett cikkében az 1948. március 14-én jóváhagyott változatra hivatkozik.³³⁷

A kör eredeti, 1905-ös alapszabálya nem található meg a megyei levéltárban. Az 1929 márciusában kelt változatban az egyesület célja: *„társadalmi élet teremtése, a közművelődés elősegítése önművelés, hazafias és általános emberi erények ápolása, közérdekű, főként gazdasági kérdések megvitatása, a jónak és nemesnek követése.”*³³⁸ Az 1931-ben engedélyezett új alapszabályra azért volt szükség, mert az egyesület italmérési engedélyt igyekezett szerezni. Eddig az időpontig ugyanis az alapszabály „a szeszital élvezetét” tiltotta. A Kossuth Körnek pecsétje és az alakulás utáni évtől zászlója is volt.

Kezdetben döntően a Németfalu, német származású lakossága³³⁹ alkotta a tagságot. A szervezet létrehozásánál tehát az etnikai - területi szempontok párhuzamosan érvényesültek. A lokális szempontokra utal még az is, hogy az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvében a választmányi tagok felsorolása utcánként történt: a Szalonna sorról 3 fő, a Nagy utcáról 4 fő, a Kis közből 2 fő és az Új sorról 3 fő választmányi tagot választottak.³⁴⁰

A Kossuth Kör alakulásánál azonban még egy lényeges szempontról beszélnünk kell. A kör megalakulásával kapcsolatban az eddigi kutatások megállapították, hogy a kör ki nem mondott célja az emberek visszafordítása az egyházhoz, távoltartása a politikától.³⁴¹ A Kossuth Kör alakulásában a református egyház társadalomszervező tevékenysége öltött testet, amelyben szerepe volt annak is, hogy az egyház igyekezett tagjait megóvni a szocialisztikus

³³⁴ Fodor Péter 1976. 155.

³³⁵ HBmL. IV/B. 921. 1.

³³⁶ HBmL. IV/B. 921. 2. II.

³³⁷ Fodor Péter 1976. 155.

³³⁸ HBmL. IV/B. 921. 2. II

³³⁹ A 18. század második felében újvárosra érkező németek az utóbb Németfalunak elnevezett településrészen telepedtek meg. A balmazújvárosi németekre a 19. század közepén – végén továbbra is területi szegregáció jellemző. Béres Ilona 2005. 38.

³⁴⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1905.

³⁴¹ Fodor Péter 1977. 158., Pozsonyi József 1988. 60.

eszméktől.³⁴² A Kossuth Kör alakulásának évében épült fel a Földmívelő Egylet székháza, a Németfalu közvetlen szomszédságában, így ekkortól ez az aktív, érdekképviselő szervezet nagyobb mozgásteret tudott biztosítani tagjai számára céljaik megvalósításához.

A kör elnevezése az országosan elterjedt Kossuth kultusz³⁴³ hatását tükrözi, a kör megalakulásakor még a Németfalu főutcáját nem nevezték Kossuth utcának. Balmazújvároson a főteret, a Németfalu főutcáját sőt egy közt is elneveztek Kossuthról, valamint 1902-ben közpénzen egy mellszobrot is állítottak, amely a március 15-i ünnepek központja lett.³⁴⁴

A kör első elnöke Szabó Antal református lelkész volt, akinek befolyása a falurész lakóira igen jelentős volt.³⁴⁵ „Alapelve a békesség és a papos pacifista képviselő.”³⁴⁶ 1907-ben ő volt az, aki megakadályozta, hogy a kör tagsága a Földmívelő Egylet-höz hasonlóan szervezkedjen.³⁴⁷ „Mivel mostanában minden társadalmi rend a szervezkedés világában él s abban akarja erejét kifejteni Lajter Imre úr felhívja a kört szervezkedésre. Elnök kérdést intéz Lajter Imre úrhoz, hogy milyen módon gondolja ő ezt a szervezkedést, olyan alapon-e mint nálunk a „földmívelő egylet”. Majd alapos tudással s széles körű ismerettel előadást tartván, a hazánkban előforduló szocialista irányzatokról, felteszi a kérdést, melyik irányzat mellett kíván állást foglalni?”³⁴⁸

Szabó Antal aktív vezetőként igyekezett a kör taglétszámát növelni. Amikor 1908 telén a lelkész már másodszor hívta össze a közgyűlést és akkor sem jöttek el elegendően, bejelenti, hogy lemond.³⁴⁹ Amikor a kör tagjai nem engedik lemondani, Szabó Antal olyan feltételt szab, hogy akkor marad a kör elnöke, ha a taglétszám 100 fölött lesz.³⁵⁰ A kör jegyzőkönyve szerint Szabó Antal 1911-ben még a kör élén állt.³⁵¹ Ebben az évben a pap levelet írt a községi képviselőtestülethez, hogy a földnélküli emberek részére a község kérjen a földesuraktól bérletet azzal a céllal, hogy enyhítsék a nyomort.³⁵² A papi beadvány nem talált visszhangra, sőt a községi elöljáróság rosszzallását fejezte ki.

³⁴² „A kör első évtizedében meghatározó volt a papi vezetés, hiszen középutas felfogásával szinte kizárta annak a lehetőségét, hogy a tagság csatlakozzon a forradalmibb eszméket hirdetőkhöz vagy a Földmívelő Egylet-höz.” Fodor Péter 1977. 159.

³⁴³ Kürti Béla 1993. 90-93.

³⁴⁴ Varga Antal 1958. 183., Fodor Péter 1976. 155.

³⁴⁵ Az első világháború előtt a kultúraközvetítés és a véleménynyilvánítás szerepe leginkább a papokra és a tanítókra hárult. Molnár Mária 2000. 511.

³⁴⁶ Fodor Péter 1976. 158

³⁴⁷ Fodor Péter 1976. 158.

³⁴⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1907. v. ö.: Fodor Péter 1977. 163.

³⁴⁹ Fodor Péter szerint Szabó Antal 1908-ig volt elnök. Fodor Péter 1977. 167.

³⁵⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1908.

³⁵¹ A ház alapjában talált irat szerint 1913-ban a kör díszelnöke volt. BUM 93. 20. 1.

³⁵² Varga Antal 1958. 212.

A kör első helyiségét Molnár Mihály vegyes iskolai tanítótól vette bérbe. A kör megnyitása 1905-ben „*karácsony másnapján ebéddel és táncmulatsággal történt*”.³⁵³ A kör épületének fejlesztéséhez korán hozzáfogtak, már 1906 őszén átalakítják a kört, pedig ekkor az épületet még csak bérlik. Ekkor egy közfalat bontottak ki.³⁵⁴ 1907-ben „*az elnök felhívja a gyűlést tegye szóvá egy kuglizó helyiség felállítását.*”³⁵⁵

A 1910-ben jegyzőkönyv arról tudósít, hogy a bérelt „*házat el fogják árverezni*”. Ekkor felvetik a székház építés gondolatát, de még elnapolják az ötletet.³⁵⁶ A következő évben 1911-ben a közgyűlésen felmerül, hogy a református német egyház presbitériumától megfelelő kárpótlás mellett elkérnék a tanító konyhakertjének egy részét és oda építenének. A jegyzőkönyv szerint a kör tagjai közös kötelezvény írnának alá, amelyre a Balmazújvárosi Hitelszövetkezet olcsóbb kamat mellett adna pénzt. Ekkor még nem döntöttek, a telek megszerzése kapcsán felmerült aggályok miatt.³⁵⁷

Az 1913-ban kelt házvételről szóló közgyűlés jegyzőkönyve így szól: „*a kör egynépesebb s új céloknak is megfelelő kör részére saját telket vásárolhat. Ez a tény több oldalról megvitatta igen ajánlatosnak ígérkezett s a kör tagjai kapván kaptak azon kínálkozó alkalmon, hogy a kör jelenlegi lakhelyét örökáron megvéve, részvények kibocsátása által össze kellene hozni nemcsak a telek árára szükséges pénzt, hanem a kör céljaira, u. m. olvasás, kártyázás, és mulatság tartások alkalmakor szükséges pénzt is. így határozatba ment, hogy a Kossuth Kör a telket megnézi és a telek megvételre kiküldik Lajter Gergely és Hegedűs Péter urakat, s felkéri őket, hogy a telek tulajdonosával lépjenek érintkezésbe vajjon a kör részére mily áron lenne hajlandó e telket átengedni.*”³⁵⁸ A telket özv. Hoffman Dávidnétól vették meg, aki Debrecenben élt. A házas udvar vételára 2600 korona volt, de tartozott hozzá egy legelő is, amelyet eladhattak 400 koronáért. Alföldi Imre elnök részvények kibocsátását javasolta a szükséges pénz előteremtésére, amit el is fogadtak.³⁵⁹ A kör új székházat épített a Kossuth és a Szoboszlói utca sarkára, a német református templom és az iskola szomszédságába, a németfalu központjába.

Az 1914-es számadó közgyűlés jegyzőkönyve a kör vagyoni állapotáról ad tájékoztatást. Eszerint az épület és a telek értéke 16000 korona, a felszerelés értéke 1000 korona. Ezzel szemben teherként részvényesek felé 5370 korona tartozása volt a körnek,

³⁵³ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1905.

³⁵⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

³⁵⁵ „*Kuglipálya 41 szavazattal 39 ellenében megszavaztatik*” Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1907.

³⁵⁶ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1910.

³⁵⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1911.

³⁵⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1913.

³⁵⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1913.

valamint kölcsönt kapott Laiter Gergelytől 600, Mihalik Jánostól ³⁶⁰ 4000, Bugjó Ferencztől 1600 és Z. Hegedűs Pétertől 2000 korona értékben. ³⁶¹

A kör első elnöke tehát Szabó Antal volt. Őt 1913-ban Alföldi Imre, 1929-től Csirkés Imre követte 1946-ig, 1947-től Deli János volt elnök. ³⁶² Azaz az első 40 évben tehát 4 elnöke volt a szervezetnek. A kör szintén 1949-ben kényszerült működése megszüntetésére. ³⁶³

Balmazújvárosi Olvasó Népkör³⁶⁴

A Balmazújvárosi Olvasó Népkör az egyesületi dokumentumok szerint 1905. május 16-án kapta meg a belügyminiszteri jóváhagyást működéséhez. ³⁶⁵ A kör eredeti címe: Balmazújvárosi Olvasó Népkör, székhelye Balmazújváros. Alapításának körülményeiről ³⁶⁶ a kör jegyzőkönyve így tudósít: *„Felvétetett a Községháza Udvarán 1905. május hó 23-án. Leiter Péter és több Balmazújvárosi lakosban felvetődött az az elgondolás hogy alakítani kellene egy kört részvény alapon a mit a balmazújvárosi lakosok el is fogadtak és a községházánál gyűlést is hirdettek és a lakosságból az alakuló gyűlésre kellő számban meg is jelentek. Leiter Péter mint körelnök megnyitotta a gyűlést és a lakossággal tudatta hogy mér gyűltek össze és ha a kör megalakul annak a célkitűzéseit ismertette, helyi viszonyban hogy fog alakulni, a lakosság ezt az indítványt magáévá tette.”* ³⁶⁷

A kör működése 1920-tól szünetelt, az „első világháború és az azt követő áldatlan állapotok és az oláh megszállás alatt működését nem folytatta.” ³⁶⁸ A kör *„válságba jutott és ekkor a vezetőség minden ingóságát megőrzés végett átadta a polgári körnek, azzal az elhatározással, majd ha a felsővégen az emberek a kört fel óhajtják állítani és csak akkor adják vissza, ha olvasónépkör címen óhajtának továbbműködni”*. ³⁶⁹

³⁶⁰ Előfordulhat, hogy a kölcsön visszafizetésével problémák adódtak, mivel a kör jegyzőkönyvében 1929-ben az olvasható, hogy Mihalik János a kör ellen folytatott pert megnyerte. Ezt a kör megfellebbezte, mivel kevesebbet szeretnének fizetni. Nyáron sikerül ezt elérniük. Erre és más fejlesztésre így is újabb kölcsönt kellett felvennie a körnek. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1929.

³⁶¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1914.

³⁶² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1913., 1929., 1947.

³⁶³ Király István 1998. 120.

³⁶⁴ A kört a településen Népkörként, Olvasó Népkörként, a két világháború között „Kiskörként” hívták. Ismert volt még a „Vilmos-kör” elnevezés is. Az ötvenes évektől Rákóczi Olvasó Népkör a neve, Rákóczi Körként ismerik. *„A felszabadulás után nevezték el Rákóczi Népkörnek: II. Rákóczi Ferenc és az utca neve után.”* Kunkli József közlése Ez az egyetlen a vizsgált körök közül, amelynek működése nem szakadt meg az 1970-80-as években.

³⁶⁵ HBmL IV. B. 905/b 115. cs. 1597/ 1905.

³⁶⁶ A kör alakulásával kapcsolatban itt is, mint a Kossuth Kör esetében meg kell jegyezni, hogy az alakulás évében épült fel a Földmívelő Egylet székháza. Feltételezhető (a községháza szerepe is erre utal), hogy az Egylet tevékenységének ellensúlyozása végett támogatták a felsővégen egy újabb kör - az előző a Polgári Olvasókör ekkor még inkább a gazdák szervezete - megalakítását.

³⁶⁷ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1905.

³⁶⁸ Az 1928. január 22-i alakuló ülés jegyzőkönyve HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396

³⁶⁹ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1920.

A kör működése 1928-ban állt helyre, a felsővégi lakosok újjászervezték körüket: „Loós Bálint személyében feljárták az utcákat és részvényt jegyeztetek és egyben alakuló gyűlést hirdetek is. Szintén a Községháza udvarán meg is alakult...” a kör.³⁷⁰ A kör célja az új alapszabály szerint: „ társadalmi élet teremtése, közművelődés elősegítése, önművelés, hazafias és általános emberi erények ápolása, közérdekű, főként gazdasági kérdések megvitatása, a jónak a nemesnek követése”³⁷¹ A kör pecsétje kör alakú, ennek közepében 1905 évszám, körülötte felirattal: „A balmazújvárosi olvasó népkör pecsétje”. Jelvénye: búzakalász ezüstözve, amelyet a kalap mellett viseltek.³⁷²

Az alapszabály szerint a kör rendes tagjai azok a nagykorú vagy önálló személyek lehettek, akik befizették a tagdíjat, és a kör választmánya határozatot hozott fölvetelükről. A kör tagsága 1928-ban kelt alapszabályhoz csatolt tagnévsor alapján területileg és foglalkozásilag is jól körülhatárolható. A kör tagjai 1928-ban többségében felsővégi földművesek. A „felsővég” a település észak-nyugati részén található. Az alapító tagok közül 20 a Kadarcis utcán, 16 a Bethlen utcán, 15 a Bercsényi utcán, 12 a Rákóczi utcán, 6 a Kiskút utcán, 3 a Kiscsűr utcán, 2-2 a Nyugati soron illetve a Petőfi utcán és 1-1 a Bocskai utcán illetve a Karinkó újtelepen lakott. A 78 alapító tag közül 1 szatócsként 2 pedig kereskedőként lett összeírva, a többi tag földműves.³⁷³

A kör első székhelyét a „Vilmos-kocsma” egyik helyiségét, 1905-ben Filender Vilmostól bérelték, a ház a Bercsényi utca és a Jókai utca sarkán állt.³⁷⁴ A kör 1928-ban³⁷⁵ új székházat keresett: „Először felajánlotta Cseh Sándor a házát de nem tudtak vele jóra jönni, így a Győri Gáborné házát kellett megvenni, elég rossz állapotban volt és hozzá kéri 90-búzáért. Tehát hogy megférjünk nagyítani kellett rajta de részvényből nem tót a Takarékból kellett felvenni 1400 pengőt. A kistermet kellett hozzá toldani hogy jobban férjünk...”³⁷⁶ A szintén Balmazújvároson, a Németfaluban működő Kossuth - Kör részvény jegyzésével hozzájárult az Olvasó Népkör székházának vásárlásához is: „Előterjesztetett az alakuló Vilmos-Kör ideiglenes vezetőségének kérelme, mely szerint részvény jegyzésre a Kossuth-Kör felkéretik. Egy részvény 25 kg búza vagy folyó ára. Elnök javaslatára jelenlevők 50 kg. Búza értékben 2 részvény jegyzést határoznak el.”³⁷⁷

³⁷⁰ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1928

³⁷¹ HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396.

³⁷² HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396.

³⁷³ HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396.

³⁷⁴ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1905. v.ö.: Király István 1997. 117.

³⁷⁵ Király István munkájában azt írja, hogy 1924-ben épült fel a székház. Király István 1997. 117. Az 1928-ban kelt alapszabály, a Balmazújvárosi Olvasó Népkör jegyzőkönyvében található adatok valamint a Balmazújvárosi Kossuth Kör jegyzőkönyvének adatai az 1928-as dátumot erősítik meg.

³⁷⁶ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1928.

³⁷⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1928.

A kör elnökei a jegyzőkönyv szerint 1920-ig a következők voltak: Leiter Péter, Németi András, Bak József és Németi Gábor.³⁷⁸ Az újjáalakuló kör elnöke 1928-ban Tar József, a következő elnökök B.Csige József, Tar István.³⁷⁹ Tar István elnöksége alatt a kör működése akadozott: „bizony itt már nemhogy virágzott volna, hanem kezdett pusztulásnak indulni. Ő volt 6 évig Elnök, de ha ő marad tovább, akkor bezárhattuk volna az ajtót. Már ott tartottunk, ha egy bált vagy valami kiadást kellett a kör részére tenni, akkor nekünk a vezetőtagoknak kellett összeadni pénzt hogy valamiben meg tudjunk indulni. Nem gondolt véle, felénk sem nézett, csak nekünk a vezető tagoknak lehet csak köszönni, hogy megtartottuk továbbra is a nép számára a kört.”³⁸⁰

A szervezet 1940-ben a kör Koroknai Jánost választotta meg elnöknek. A közgyűlésen Koroknai János nem volt jelen, távollétében esett rá a választás, úgy küldtek el érte. Koroknai János csak bizonyos feltételekkel vállalta el a vezetést: „tekintettel hogy a nagyterem fala össze van hasadozva és kibukófélen áll és 10 pengővel minden tag hozzájárul a felépítéshez. Ha pénzben nem is tud hozzájárulni, az veszen vályogot és közösen építsük is fel, akinek igája van az hordja be a vályogot. Ebben a kijelentésben a tagok el is vállalták a kötelezettséget...”³⁸¹ Koroknai János 1949-ig a kör bezárásig maradt elnök. Az ő elnöksége alatt 1947-ben a kör díszelnökévé választották Veres Pétert.³⁸²

Király István szerint virágkorát az Olvasó Népkör 1936-42 között élte, amikor a Földművelő Egylet betiltása után többen ide iratkoztak be az agrárszocialisták közül.³⁸³ A szervezet tagságát szerinte ekkor agrárproletárok, kis és középparasztok alkották, akiknek a száma 150 körül volt. A körbe ebben az időszakban több haladó szellemű újság járt, a legolvasottabb a Népszava. A csendőrök bejártak járőrözni, mivel közel volt a Szociáldemokrata Párt székháza.³⁸⁴

Kiskörben és a Polgári Olvasókörben a háborús években vallásos esteket rendeztek. Komáromi Gábor lelkész néhány polgári iskolás tanulót vitt magával az estekre. A tanulók rövid műsort adtak, a Bibliából olvastak fel aktuális részeket, majd az imát követően a tiszteletes úr tartott Biblia magyarázatot. Ide meghívta a lelkész Veres Pétert, aki beszédet mondott. A hatóság tudomást szervezett erről és a Biblia felolvasó estek beszüntetését ajánlották.³⁸⁵

³⁷⁸ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1920.

³⁷⁹ HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396 és Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1928-1940.

³⁸⁰ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1934-1940.

³⁸¹ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1940.

³⁸² Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1947.

³⁸³ Király István 1998. 117.

³⁸⁴ Király István 1998. 118.

³⁸⁵ Király István 1998. 118.

A negyvenes évek második felében a jegyzőkönyv szerint nem változott jelentős mértékben a köri élet. Az olvasókör ugyanazokat a funkciókat töltötte be, mint a háború előtt, működött könyvtára, előadásokat tartott, bálakat rendezett. Művelődési és szórakozási lehetőséget adott a tagok, családtagjaik és az érdeklődők számára.

Ezért is érte váratlanul a kör tagságát, hogy a balmazújvárosi elöljáróság a Belügyminisztérium BM I. (603/5./IV.3.) számú rendeletére hivatkozva feloszlatta a kört. Az indoklás szerint a kör az alapszabályt nem tartja be.³⁸⁶ A feloszlátás körülményeiről a jegyzőkönyv részletesen tudósít.

„Felvétel 1949.VI. hó 4-én az Olvasónépkör helyiségében, az Elnök ismerteti a legújabb rendelkezést a jelen levő bizottsági tagokkal és egyben előadja hogy a balmazújvárosi elöljáróság le küldött egy hajdút hogy a vezetőség negyed magával azonnal jelenjen meg a község házában. A vezetőségből megjelent Koroknai János körelnök, Katona Sándor alelnök, Györfi István körgazda, H. Nagy József körjegyző a község háza 3as szobában, majd rövid várakozás után megjelent a főjegyző, a főbíró és Magyar Dolgozók Pártja részéről Gém(prém,) János titkár, Juhász József vezetőségi tag és Fodor János bizottsági tag. A főjegyző felállt és ismertette, hogy Belügyminiszter rendeletet jobban mondva minden olyan testületet, amely az alapszabályt nem tartsa be a magyar Dolgozók Pártja igénybe vehet és Prém János Magyar Dolgozók Pártja titkára azzal indokolta meg a nevezett kérdést, hogy a Népkör vezetősége egyáltalán nem tartotta be az alapszabályban előírt rendeleteket vagyis népnevelés nem folyik, állandóan csak kártya folyik és jobban a fiatalság folytatja legjobban, holott nekik kellene tanulni. Erre a szavakra Györfi István körgazda tiltakozott legjobban, de a tiltakozást nem vették tudomásul a Magyar Dolgozó Párt vezetőségei és egyben kijelentették hogy még a mai napon az olvasónépkört át is vennék. Délután 1 órakor vagyis 06.hó 4-én a Magyar Dolgozópart részéről 5 vezető tag, az olvasónépkör részéről pedig szintén 4 vezetőségi tag volt jelen és mindent pontosan jegyzőkönyvi leltárban lett átvéve a mit a kapu és a falak befoglaltak tehát drb. szám szerint. A jegyzőkönyv és a leltár után jött az aláírás, az olvasónépkör részéről aláírt Koroknai János elnök, de a körgazda nem írt alá és megmondta hogy az olvasónépkör 130 tagé úgy ingó, mint ingatlan vagyona. Tehát ő a tagok beleegyezése nélkül nem írhat alá, s így a Magyar Dolgozópart vezetősége átvette és azonnal az Olvasónépkör tábláját levették és feltették az ő táblájukat a mely így hangzik a felirata Magyar Dolgozópart 2-ik fiók szervezete, tehát 06.hó 4-én óta a Dolgozó Párt tagjai járnak bele.”³⁸⁷

³⁸⁶ Pozsonyi József 1988. 62.

³⁸⁷ Balmazújvárosi Olvasó Népkör jegyzőkönyve 1949. 57-58.

Katolikus Otthon

Balmazújvárosai kutatásom során a beszélgetőpartnereim által körvonalazott egyesületi hálózat szervezetei között szerepelt a Katolikus Otthon, amely az előzőekben bemutatott szervezetekkel ellentétben viszonylag későn 1935-ben alakult meg. A balmazújvárosi vallási alapon szerveződő katolikus egyesületek az 1930-as években alakultak, amely időszak országosan „újabb csúcspontot” jelentett az vallási alapon szerveződő egyesületi életben, amikor akár a „közösségi élet egyéb intézményei is vallási alapon szerveződtek”.³⁸⁸ Balmazújvároson tehát nem érvényesült az az országos tendencia, amelynek szerint a katolikus egyház már a 19. század utolsó harmadától az egyre erősödő laicizálódási folyamat ellenében szorgalmazta a vallási alapon szerveződő közösségek létrejöttét.³⁸⁹

Ez a „késedelem” azonban nem jelenti azt, hogy a település egyesületi struktúráján belül az 1930-as évekig a két nagyobb felekezetnek³⁹⁰ ne lehetne nyomát találni. Az előző fejezetekben bemutatott szervezetek alakulásánál kettő – a Polgári Olvasókör³⁹¹ és a Kossuth Kör³⁹² - esetében is lehetett egyházi hatást felkutatni. Ezeknek az elsősorban társadalmi, illetve lokális alapon létrejött szervezeteknek a létrehozásában, működésében a református egyház³⁹³ játszott nagyobb szerepet. Ez minden bizonnyal a reformátusok magas számarányának³⁹⁴ is volt köszönhető. Szólni kell azonban arról is, hogy a református egyházon belül a laicizálódási folyamat³⁹⁵ ellensúlyozását, a földmunkás mozgalmak térnyerését³⁹⁶ a gazdakörök támogatásával kívánták ellensúlyozni.³⁹⁷

³⁸⁸ Jávorka Kata 2000. 797.

³⁸⁹ Szabó László 1993. 256-265. A katolikus egyház 19-20. századi társadalmi szerepéről Gergely Jenő több munkát is írt. Gergely Jenő 1977, 1989.

³⁹⁰ A település lakóinak szám 14894 fő. Ebből református 11993, katolikus 2288, izraelita 395, görög katolikus 136, ágostai evangélikus 29, görög keleti 16, egyéb vallású 37 fő. Az 1930-as népszámlálás adatai alapján. Magyar Statisztikai Közlemények 1932. 162-163.

³⁹¹ A szervezet alapításában mind a református, mind a katolikus egyház szerepet játszott.

³⁹² A Kossuth Kör a Németfalva lakosságát tömörítette, az első években papi vezetés alatt.

³⁹³ A református egyház vezetésével működött az 1930-as években a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület), amely a konfirmált fiatalokat fogta össze, Karácsony Sándor elvei szerint. Volt színjátszó csoportjuk (Kodolányi János drámáját a „Végrendelet”-et adták elő. Székházuk a Tar Iskolában volt. Király István közlése.

Az önálló székház hiánya lehet az egyik fő oka annak, hogy a beszélgetőpartnereim által körvonalazott egyesületi hálózatban nem szerepel a szervezet.

³⁹⁴ Balmazújváros lakosságának 85%-a református. Magyar Statisztikai Közlemények 1932. 83. köt.

³⁹⁵ Az előző fejezetekben már volt szó e folyamat Balmazújvárosi vonatkozásairól. A századforduló előtti évekről Veres Péter ír. „Tömegesen akartak kilépni, s most már nemcsak a hívők, a nazarénusfélék, hanem a szocialisták is. vagy 150 család ki is lépett. A többiek is csak azért nem léptek ki, mert még azt is utálták, hogy kilincseljenek a papoknál, a kilépés miatt. Egyszerűen nem mentek templomba, nem fizették az egyházi adót, nem keresztelték meg a gyermekeiket, nem temették pappal a halottaikat.” Veres Péter 2004. 123.

³⁹⁶ „A mi paraszti tömegeink azonban már nem törődtek a vezérek ilyen vagy amolyan vágyaival. Nekik egyszerűen földosztás és 'igazság' kellett. Igazság alatt pedig bosszút étettek, vagyis akár kaszával, villával vagy bottal visszaadni mindazt az ütést, bántást, csalást, amit hosszú időn át az emlékezetükbe elraktároztak. Vagyis százezer és százezer Ludas Matyi élt akkor az országban és Újvároson is volt belőlük jó pár ezer.” Veres Péter 2004. 125.

A katolikusokat távolmaradtak az agrárszocialista szervezkedéstől. Ezt a település történetének kutatói azzal magyarázták, hogy kis létszámuknál³⁹⁸ fogva az egyház jobban összefogta és távol tartotta az agrárszocialista befolyástól.³⁹⁹

Balmazújvároson a katolikusok első egyesületei az országos mozgalom helyi csoportjaiként jöttek létre. A közösség első egyesületi formában működő szervezete az Országos Katolikus Népszövetség Balmazújvárosi Csoportja⁴⁰⁰ Nagy Antal plébános irányításával 1933-ban alakult meg. Az alakuló ülés a „Csegei utca 21 szám alatt olvasókörszerű otthon”⁴⁰¹ kívánt létesíteni. „Az állandó helyiségben folytatott társaskör szerű élet azonban igen hamar arról győzte meg, különösen az Otthon vezetőségét, hogy a Katolikus Népszövetség országos szervezetének részére készített alapszabály nem fedi egy társaskör életének különféle szükségleteit...”,⁴⁰² így az összehívott közgyűlés a régi szervezet működésének fenntartása mellett, új egyesület létrehozását határozta el és a „bérelt és nem megfelelő helyiségei helyett egy saját és a célnak teljesen megfelelő helyiséget”⁴⁰³ épített.

A Nagy Antal plébános és a vezetőség kezdeményezésére létrejött új egyesület, a Balmazújvárosi Katolikus Otthon 1935-ben kezdte meg működését.⁴⁰⁴ A szervezet egyházi elnöke a plébános, világi elnöke Bagi Imre volt. Célja az alapszabályban megfogalmazottak szerint: a „tagok közművelődési és társas szellemének római katolikus és magyar nemzeti irányba való fejlesztése, különös tekintettel az ifjúság helyes irányba való vezetésére és általában az otthon összes tagjainak nemes irányú szórakoztatása.”⁴⁰⁵ A szervezet Csegei út (ma Veres Péter utca) 21. szám alatti székházát az alapítás évében szentelték fel. A szervezet háznagya Pokrócz István volt. A szervezet működésével kapcsolatban beszélgetőpartnereim a következőket említették: „annak is volt székháza”, ott is „tartottak bálokat”, „ott is szerepeltem”. A Katolikus Otthon tehát a többi körhöz hasonló egyesületi kultúrát működtetett.

A balmazújvárosi katolikus fiatalságot az 1938-ban alakult Katolikus Agrárfiújsági Legényegylet⁴⁰⁶ (KALOT) helyi fiókja fogta össze. Elnöke Nagy Antal plébános, világi elnöke Ferenczi István volt. A katolikus szervezeteket 1946-ban oszlatta fel a Belügyminisztérium.

³⁹⁷ Balogh István 1965. 557.

³⁹⁸ A római katolikusok számaránya a század első felében 15% volt a település lakói között.

³⁹⁹ Varga Antal 1958. 203-204.

⁴⁰⁰ HBmL. IV. B. 915. II. 507.

⁴⁰¹ HBmL. IV. B. 915. II. 507.

⁴⁰² HBmL. IV. B. 921. II. 514.

⁴⁰³ HBmL. IV. B. 921. II. 514.

⁴⁰⁴ Közösségükön belül nagy tekintélye volt a plébánosnak. A századforduló társadalmi mozgalmi kapcsán Veres Péter azt írja, hogy a katolikusokat „...a papjuk erős kézzel fogott vissza az ördög találmánya szocializmustól.” Veres Péter 2004. 138.

⁴⁰⁵ HBmL IV. B. 921. II. 514.

⁴⁰⁶ 103386/1939 VII

Az egyesületek működése

Az egyesületek felépítése

Az egyesületek, körök, kaszinók működését, mindennapjait az alapszabályok értelmében az egyes szervezetek vezető testületei szervezték. Az egyes részfeladatok ellátására külön funkcionáriusokat választottak a tisztújító közgyűléseken, akiknek alapvető feladatait az alapszabály is rögzítette. A Kossuth Körben 1905-ben a következő tisztségviselőket választották meg: elnök, alelnök, pénztárnok, jegyző 2 fő (I-II.), ellenőr-gondnok, könyvtárnok, lapkezelő, választmányi tagok (12 fő-utcánként választva).⁴⁰⁷

A megválasztott tisztségviselők száma, illetve a tisztség megnevezése kis mértékben módosulhatott az évek alatt. A Kossuth Körben 1909-ben a következő tisztségek voltak: elnök, alelnök, pénztárnok, jegyző, ellenőr (gazda), könyvtárnok és lapkezelő, választmányi tagok (Kossuth utcáról 5 fő, Széchényi utcáról 4 fő, Szoboszlai utcáról 2 fő, Sima utcáról 1 fő).⁴⁰⁸ A választmányi tagokat a Kossuth Kör első éveiben (1905, 1909) utcánként sorolták fel, 1919-ben már nem utcánként vannak a tisztségviselők felsorolva.⁴⁰⁹

A Kossuth Kör 1905-ben a tisztségviselőket az alapításnál vezető szerepet betöltő és elnöknek megválasztott Szabó Antal tiszteletes javaslatai alapján választotta meg.⁴¹⁰ Az 1935-ben megalakuló Katolikus Otthon esetében hasonlóan történt a tisztségviselő megválasztása: a plébános ajánlotta a személyeket, akiket aztán a gyűlés közfelkiáltással megszavazott.⁴¹¹ Veres Péter önéletrajzában az Egylet vezetőinek választásáról azt írja, hogy a „választás persze nyilvánosan, közfelkiáltás útján, csak úgy ötletszerűen történt.”⁴¹²

A körök tisztségviselőiket általában nem bérezték, javadalmakat az első évektől csak a körszolga kapott. A körszolgát is választották, akinek feladata: „a kör rendbentartása, vízfordás, laphordás, meghívó, báli czédula széthordás, az ajtók bezárása, kinyitása.”⁴¹³ Munkájáért előre megállapított fizetséget kapott. Az évek során a Kossuth Körben egy másik tisztség betöltéséért is fizetség járt. A pénztárnok feladatai elvégzéséért 1947-től kapott fizetést.⁴¹⁴ Ez jelentheti a pénztárnoki feladatok bonyolultabbá, időigényesebbé válását, a szakszerűség szükségszerűségét.

⁴⁰⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1905.

⁴⁰⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1909.

⁴⁰⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1919.

⁴¹⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1905.

⁴¹¹ HBmL. IV. B. 915. II. 507.

⁴¹² Veres Péter 1998. 158.

⁴¹³ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁴¹⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1947.

Rendszeresen választottak tisztségviselőket a bálokra, bankettokra is. Ezek a tisztségek kisebb felelősséggel jártak, rövidebb időtartamra, gyakran egy-egy alkalomra szóltak. Így jelenthették a komolyabb körök feladatát is. Alaposan felkészültek a szervezetek a március 15-e megünneplésére: 1911. febr. 26-án 6 tagú bizottságot jelöltek ki a hús és a bor beszerzése végett, emellett pedig a következő báli tisztségviselőket jelölték ki: főrendező, pénztárnok, ellenőr, szolgálólegények, ajtóőr, szakácsok, ruhatáros, táncrendező. Zenészekről a gazda és a pénztárnok gondoskodott.⁴¹⁵ Külön 3 tagú bizottságot jelöltek ki 1910. február 27-én a báli engedély beszerzésére, amelynek feladata volt még a bor és vágómarha beszerzése.⁴¹⁶ Az 1911. december 10-én a karácsonyi bálra kijelölt borbizottság feladata az volt, hogy „a bort szerezzé be, illetőleg válassza ki, amelyik kocsmárostól jónak látja.”⁴¹⁷ 1923-ban május 6-án a következő báli tisztségviselőket választották: pénztárnok, gazda, ellenőr, írnok, jegyadó, 2 ajtóőr, táncrendező.⁴¹⁸ 1925. április 05-én a következő bálra rendfenntartót is választottak.⁴¹⁹

„Báli mulatságok alkalmával a kör részéről is voltak ugynevezett rendezők. Mindenkor négy erős fizikumú határozott, egyébként barátságos idősebb körtag látta el a rendezői tisztséget. Ha ritkán szükségessé vált, azok az emberek is kitették a részeg, okvetetlenkedő fiatalnak a szűrét.”⁴²⁰ A báli tisztségviselőknek sem járt fizetség. A Kossuth Körben azonban 1906 végén úgy döntöttek, hogy „a kik a bál alkalmával szolgálatot teljesítenek belépti díjat nem fizetnek.”⁴²¹ Később ezt bővítve úgy határoztak, hogy a báli tisztségviselőknek 1 üveg bor jár munkájukért.⁴²²

A szervezetek adott korszakra vonatkozó jegyzőkönyvei mutatják, hogy a közgyűléseken évről évre ugyanazokat választották meg, és az egyes feladatköröket a megválasztott tisztségviselők általában hosszabb ideig látták el.⁴²³ Mind a kör vezetésében, mind az egyes rendezvények lebonyolítására választott tisztségviselők⁴²⁴ esetében igaz ez a megállapítás. A körök vezetése igen kis mértékben módosult egyik évről a másikra. A Kossuth Körnek a második világháborúig mindössze 3 elnöke volt, a 48-as Körnek pedig csak

⁴¹⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1911.

⁴¹⁶ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1910.

⁴¹⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1911.

⁴¹⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1923.

⁴¹⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1923.

⁴²⁰ Harangi János közlése

⁴²¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁴²² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1925.

⁴²³ A Balmazújvárosi Kossuth Körben 1944-ben, amikor a tisztikar megbízatása lejárt a tisztségek újraválasztását elhalasztották, azzal az indokkal, hogy a háború miatt nem választanak, hanem a végéig mindenki marad.

Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1944.

⁴²⁴ Gyakori volt, hogy a báli tisztségviselők személye szinte állandóan ugyanaz volt. „A gyűlés kimondja, hogy újévkor is bált fognak tartani, mely alkalommal a karácsonyi táncmulatsághoz kinevezettek viselik a tisztséget.” Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1911.

2 elnöke volt. Veres Péter önéletrajzában az Egylet vezetőinek 1918-as újraválasztását azzal indokolja, hogy „nem volt más. Kevés megfelelő ember volt még akkor a mi osztályunkban.”⁴²⁵

A körök tekintélyét meghatározta, hogy az élükön, tisztségeikben milyen, mennyire alkalmas emberek foglaltak helyet. A közösségi szerepvállalás feltétele az áldozatvállaláson túl a közösség mércéjének való megfelelés, legfőképpen a tisztességes és családos élet: „A mi népünknel ősi törvény, hogy a fiatal ember csak akkor mehet teljes joggal a férfiak közé, ha kiszolgálta a katonaságot, megnősült és családfenntartó lett. Addig hiába aratott és kubikolt ott az apjával, hiába bírta a zsákot és a talicskát akár jobban is, mint az apja, nem mehetett az emberek közé.”⁴²⁶ A körök vezetője pedig „csak olyan lehetett, akinek már volt családja, tisztességgel élte az életét.”⁴²⁷

A tisztségviselők megbecsült emberek voltak, tisztséget viselni a társadalmi rangot is jelenthetett: „A másvégieket meg az én nagybátyám Polyák Varga Mihály vezeti. Ő is olyan ember, aki boldog, ha elnök lehet valahol, mert otthon bizony Erzsók ángyó az elnök, ott Mihály bátyámnak szava se lehet. A négy hold föld is Erzsóké, ő örökölte. A dolognak nem nagy barátja, avval üti el, hogy fáj a dereka, de Erzsók ángyó azt nem hiszi. Így aztán sokat veszekednek, mert az asszonynak kell talpon állni. Kofálkodik, jószágot nevel. Jól állnak azért, mert nincsen egy gyerekük se, nem is volt soha. Vagy a föld nem jó, vagy a mag.

Mihály bátyám nem is nagyon csinál egyebet, mint a körben ül napról-napra. Nagyon szeret elnökösködni. Nagyra van vele, ha az urak oda mennek, és azt mondják, hogy elnök úr, meg Varga uram, mint az igazi nagygazdáknak szokták. A parasztok ugyan ma se sokba nézik, világeletemben mindig Miska volt a neve. A „polyák” meg gyerekkorában ragadt rá, mert sokáig selyp volt.”⁴²⁸

A közösségi szerepvállalás tehát társadalmi kapcsolatokat, kapcsolati tőkét is jelentett, így egyesek áldozatot is hozhattak érte: „A gazdakör az első, a felvégről. Kurta Kovács tartja a zászlót, a szél majdnem kicibálja a kezéből. Úgy néz ki az öreg a nagy hasával, mintha egy boroshordó dőlögne a zászló alatt. De ezt nem engedi senki másnak. Azért áldozott a körre olyan sokat – azt mondják, öt mázsa búzát meg tíz fuvert adott – hogy valami hivatala neki is legyen.”⁴²⁹

A kör részéről a körök irányítói felé érvényesülő tiszteletnek többféle megnyilvánulása is lehetett. Az általános volt és a leggyakoribb, hogy ha tisztségük lejárt, lemondtak vagy más okból nem viselhették tovább tisztségüket, akkor jegyzőkönyvbe is bevezetett köszönetnyilvánítással fejezte ki a kör háláját. A Kossuth Körben 1929-ben március 15-re

⁴²⁵ Veres Péter 1998. 158.

⁴²⁶ Veres Péter 2004. 188.

⁴²⁷ Harangi János közlése

⁴²⁸ Veres Péter 2004. 214.

⁴²⁹ Veres Péter 2004. 213.

készülvén jegyzőkönyvileg is megemlékeztek az egyik közelmúltban elhunyt tagról, aki több éven keresztül szakács volt.⁴³⁰ A köszönetnyilvánítás, a közösségi tiszteletnyilvánítás másik formáját mutatja az, hogy a Kossuth Kör 1942-ben úgy határozott, hogy „*az elnökről, jegyzőről, és a választmányról egy-egy kép csináltassék.*”⁴³¹ Hasonló történhetett a 48-as Körben is: „*...az öreg Hüse Gábor már a régi kis öreg körnek az elnöke volt, ugy tiszteletből már emlékezetem óta a kör falán függött a fényképe.*”⁴³²

A közösségi tisztelet sajátos megnyilvánulását rögzíti Veres Péter, aki a március 15-ei bankett multságát írja le: „*Egész éjszaka, késő reggelig hallatszott a nóta meg a muzsikaszó. Amikor a kör ajtaját kinyitották, hogy egyik-másik vezetőt zeneszóval kikísérjék a körből, végigszaladt a falon a zeneszó a fagyos reggeli levegőben.*”⁴³³

Gazdálkodás

Az egyes szervezetek gazdálkodását a vezetőség irányította. A vezetőség tagja volt a pénztárnok, aki számon tartotta a bevételeket és a kiadásokat. A források tanulsága szerint a 20. század közepéig a pénztárnok a kör egyik olyan tagja volt, aki jobban értett a pénzügyekhez. Ebben a korszakban egy-egy kör pénzügyei, gazdálkodása viszonylag könnyen áttekinthetőek voltak. Munkájáért ekkor a pénztárnok még rendszeres fizetést nem kapott. A Kossuth Kör jegyzőkönyvének adatai azt mutatják, hogy a kör pénztárnoka csak a század közepétől, 1947-től kapott fizetést munkájáért.

A pénztárnoknak az év első hónapjainak egyikén megtartott éves közgyűlésen kellett részletesen beszámolnia az éves pénzforgalomról. Az éves pénzügyi beszámolókat a közgyűlések általában hozzáfűzés nélkül elfogadták. A forrásokban egy kivételes esetet találtam, amikor a Kossuth Kör lemondott pénztárnoka 1926-ban nem tudott elszámolni a kör pénzével. Az új pénztárnok feladatait azt követően vállalta el, hogy a közgyűlés határozata szerint csak 200000 korona készpénzt tarthat magánál, a többit a takarékbba kell helyezni.⁴³⁴

Az egyes szervezetek gazdálkodásáról tehát a jegyzőkönyvek éves jelentése ad számot. A gazdálkodás vizsgálatának másik forrása az egyesületek pénztárkönyve. A források ezen a téren jóformán csak a mindennapi működés megteremtéséhez szükséges pénzügyi

⁴³⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1929.

⁴³¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1942.

⁴³² Pál István közlése. A kör elnökeiről azóta is készül portré. Az újjáalakult 48-as Kör székházában az 1990-es években a nagyterem falán, ma már az előtérben vannak kihelyezve a kör eddigi elnökeinek portréi: Hüse Gábor, Hüse Gábor, Hüse Sándor, Silling Péter. A két utóbbi elnök a kör újjáalakulását követően lett megválasztva.

⁴³³ Veres Péter 2004. 216.

⁴³⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1926.

tevékenységről adnak számot, a kutatás során csak néhány olyan példát találtam, ami egyéb pénzügyi tevékenységre utal. A szervezeteknek nem volt jelentős pénzügyi tevékenysége.

A szervezetek alapszabálya rögzíti, hogy a kör céljainak elérése érdekében önállóan gazdálkodik. Bevétel a következő forrásokból lehetett: tagsági díjak, a bálók, rendezvények bevétele, italmérés, a kártyapénz, játékok kiadása, a körtagok társadalmi munkája és a kör helyiségeinek bérbeadása képezte.⁴³⁵ A szervezetek kiadási oldalán a következő tételek szerepelnek: a székház fenntartásához szükséges kiadások, könyvek, hírlapok költsége, adók, az italmérés szükségletei. Jellemző, hogy nincs lényeges különbség a bevételi és kiadási oldal között, tehát a szervezetek pénzügyi tevékenysége alapvetően a fenntartást szolgálta, egyensúlyban volt.

A gazdálkodásnak az alapját a tagdíjak jelentették. *„A köröket a módosabbak alakították. Ahhoz, hogy a kör abból a szerény tagsági díjból megéljen, módosak kellettek. Akkor még búzát fizettünk a háború végéig. 25-30 kg búza volt a tagdíj. Vitték az emberek a zsákban a búzát, ott leborították. Utána egyszerre eladták a kereskedőnek. Volt aki többet is vitt, akinek volt, az egy zsákkal is vit. Nem 30 kg-ot, volt aki 40-50-et.”*⁴³⁶

A módosabb tagok sokszor az elvárt tagdíjnál többet fizettek,⁴³⁷ amelyért aztán gyakran jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg a kör: *„Ugyanilyen köszönetet szavaz: Görög Fülöpnek 20 korona adományáért, továbbá Pincés Miklós (10) Stein János (6) korona önkéntes pénzbeli adományozásáért.”*⁴³⁸ A körök gazdálkodása tehát igen nagymértékben a tagdíjak befizetésétől függött. Ha az előre megállapított tagdíj a pénz elértéktelenedése miatt teremtette meg a kör működés alapvető feltételét, akkor megemelték azt: *„1919 évre tagdíj 2 korona minden tagtól, melyhez drágasági pótlék címen 2 korona fizetendő”*.⁴³⁹ A következő években tovább emelték a tagdíjat: 1922-ben 10 koronára, 1923-ban 50 koronára.⁴⁴⁰

A tagdíjak fizetése azonban nem mindig volt gördülékeny. A Kossuth Körben 1925-ben a mielőbbi tagdíjbefizetést úgy próbálták meg ösztönözni, hogy ha a tagok a tagdíjat az első negyedévben befizetik, akkor 5000 korona, ha később 6000 korona tagdíjat kötelesek fizetni.⁴⁴¹

Az Olvasó Népkör alapszabálya szerint 1928-ban 2 pengő volt a tagdíj.⁴⁴² A következő adat 1945-ből való, ekkor 10 pengő a tagdíj.⁴⁴³ A 1946-ban a Balmazújvároson

⁴³⁵ Pozsonyi József 1988. 61.

⁴³⁶ Harangi János közlése

⁴³⁷ *„Csige Sándor tag évi 1 mm búzát ajándék címen ad át.”* Balmazújvárosi Kossuth Kör jegyzőkönyve 1926.

⁴³⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1919.

⁴³⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1919.

⁴⁴⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1922.

⁴⁴¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1925.

⁴⁴² Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1928.

⁴⁴³ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1945.

működő többi kör gyakorlatára hivatkozva, nem pénzben szedték a tagdíjat, hanem terményben, 10 kg búza lett a tagdíj.⁴⁴⁴ A következő években már pénzben állapították meg a díjat, de meghagyták a lehetőséget a terményben való fizetésre: „*Ezután az elnök a tagdíjat tette szóvá, milyen formában állapítsuk meg. A közgyűlés egyhangúlag pénzben 5 frt, búzában pedig 5klgr búzában állapított meg. Ha netalán búza nem teremne, akkor kinek mi terem búza árban átszámolva azt köteles fizetni.*”⁴⁴⁵ A tagok a tagdíjfizetés mellett a kör életben végzett munkájukkal (pl. a tisztségviselőket általában nem díjazták) és különleges esetekben (pl. székház vásárlás, építkezés, stb.) pénzzel vagy szakmunkával is támogatták a kört.

A bevételeket a kör ingatlanának és ingóságainak bérbeadásával is növelték. A termeket kiadták lakodalmakra, gyűlésekre, pásztorfogadásokra, bálakat, banketteket rendeztek, előadásokat tartottak. A termék bérleti díja nem minden esetben volt azonos. A tagok részére kedvezményeket adtak. Azoknak a személyeknek, közösségeknek, akik valamilyen módon támogatták a körök munkáját, szintén kedvezményt adtak, sőt el is engedhették a bérleti díjat.⁴⁴⁶

Bérbe adták a kör lócáit asztalait, a tányérokat és poharakat is: „*Az elnök ezek után a lócza - asztal díjszabását kérte. A közgyűlés a következőképpen állapította meg, tagoknak 1 drb lócza 1 drb tojás, 1 drb asztal 2 drb tojás, idegeneknek pedig a duplája.*”⁴⁴⁷ A tagok tehát kedvezményt kaptak a bérleti díjból. A kártyahasználatért is szedtek pénzt: „*a tagok megbízták Csige Sándor körgazdát hogy vegyen kártyát és a használati díjat egyben a tagok szabják meg. Új kártyát 2 pengő, a használt kártyát pedig 1 pengőben lett megállapítva.*”⁴⁴⁸

Az Olvasó Népkörben kiadták a különböző rendezvényeken az italmérés jogát is. A kocsmáros a bevétel 20%-t fizette az italmérés jogáért.⁴⁴⁹ A rendezvényeken a vezetőség ingyen kapta a bort. A kör úgy szabta meg a bor árát, hogy eltérő árban mérték a banketten, délután és a bál alkalmával. A különböző rendezvények sikere meghatározta az italmérésből származó bevételt is ezért jelentősége volt annak, hogy mikor melyik kocsmáros mérte az italt. A döntést 1949-ben sajátosan hozták meg. „*Összejövetelünk célja a kocsmárosok meghagyása. a bizottság Dobi Sándor kocsmárost egyhangúlag kihagyta mert a*

⁴⁴⁴ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1946.

⁴⁴⁵ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1947.

⁴⁴⁶ „*Kerekes Péter a besorozott ifjak képviselője egy indítvánnyal járul a gyűlés elé, a besorozott ifjak bált akarnak tartani s alkalmas helyiségre volna szükségük, kérdést intéznek tehát ő általa a gyűléshez, hajlandó-e mához egy hétre a kör táncztermét átengedni és ha igen, milyen árért? Elnök szívesen belemegy ebbe a dologba, mert a körben az ifjak igen jó helyen vannak s ez másutt is így van szokásban, jelenti egyszersmind, hogy a polgári és alsó utcai körök 20 koronáért szokták termeiket a bál céljára átengedni. Körünk azonban 16 koronáért hajlandó azt kiadni.*” Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁴⁴⁷ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1946.

⁴⁴⁸ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1945.

⁴⁴⁹ Balmazújvárosi Olvasó Népkör jegyzőkönyve 1946.

*testületet nem nézte semmibe. Ezután a többi tag kocsmárossal nyilat húzat a bizottsági gyűlés, minden kocsmárost a saját keze verje meg.*⁴⁵⁰

A szervezetek bevételei (tagdíjak, bérleti díjak) mindig az aktuális gazdasági helyzet függvényében változhattak. A pénz inflálódásakor a szervezetek alkalmazkodtak a változó körülményekhez, emelték vagy csökkentették a díjakat, vagy akár a szükséges befizetések összegét más „valutában”: búzában, tojásban állapították meg.⁴⁵¹

Az állandó kiadások oldalán a kör helyiségeinek fenntartási költségei, a rendezvényekre fordított kiadások és az újságok és könyvek beszerzésére fordított összegek szerepeltek. A kör fenntartási költségei között szerepeltek a kisebb renoválásokra fordított összegek, valamint a felújítások, bővítések költségei is. Ez utóbbiak olyan nagyságrendet képviseltek, hogy a tagoknak a tagdíjakon túl is hozzá kellett járulniuk, sőt nem egyszer a szervezeteknek kölcsönt is kellett szerezniük. A fenntartási költségek közé sorolható a házmesteri (gondnoki) fizetés és a bálók utáni takarítók bére is. S végül ige sorolható a székház fűtésére, világítására fordított összeg is.

A körök jegyzőkönyvei a fentebb felsorolt kiadásokról nem tartalmaznak részletes adatokat, annyi azonban kiderül, hogy a kör bevételei és kiadásai egyensúlyban voltak.

A tagság

Az egyesületeknek az lehetett a tagja⁴⁵² („*minden nagykorú felnőtt állampolgár*”), aki felvételét kérte és a közgyűlés jóváhagyta felvételét a tagok sorába. A jegyzőkönyvek nem tartalmaztak olyan adatokat, amelyek arra utalnak, hogy valakit elutasítottak volna. Ez többek között azzal magyarázható, hogy mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy hová tartozik.⁴⁵³

A magyar paraszttársadalomban a 19. század második felétől a birtokviszonyok stabilizálódásával (úrbérrendezés, úrbéri egyezség) párhuzamosan kezdett mind határozottabban kirajzolódni a település társadalmi struktúrája, amelyben az eltérő vagyoni helyzet, a foglalkozás, a felekezeti különbség „kisközösségekké” kezdte szervezni a

⁴⁵⁰ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1949.

⁴⁵¹ 1927-ben és 1942-ben a Kossuth Körben búzában állapították meg a terembérletet. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927, 1942.

⁴⁵² Az alapszabályok nem definiálták pontosan a tagság kritériumait: „*rendes tagja lehet az egyesületnek minden olyan fedhetetlen előéletű nagykorú vagy önálló állampolgár, ki a körbe belépni kíván és a közgyűlés által megállapított évi 2 pengő tagdíjat a kör pénztárába megfizeti.*” Balmazújvárosi Olvasó Népkör Alapszabályai II. fejezet 6. § HBmL IV.B. 921. 2. II. 396.

⁴⁵³ Szilágyi Miklós Tiszafüredről írja, hogy a centrumban sűrűsödő közintézmények és szolgáltatások mintegy leképezték a helyi társadalom szegregáltságát: az egyén csak egy részüket tudhatta a sajátjának. Aki eleve valamelyik felekezeti és vagyoni csoporthoz tartozott, szocializációja során pedig megismerte a csoportok közötti átjárás lehetetlenségét és értelmetlenségét, annak tudnia kellett, hogy az aktuális kulturális kínálatot a felekezeti és a társadalmi-vagyoni rétegszervezetek teremtik meg számára. Szilágyi Miklós 2000. 912.

társadalmi csoportokat.⁴⁵⁴ Ezzel egy időbe esett a nyilvánosság formalizált intézményeinek, így a különböző céllal alakult egyesületeknek a parasztság körében való terjedése. Ezek a szervezetek a társadalom „kisközösségei” mentén szerveződtek meg.

Az előző fejezetekben kiderült, hogy a vizsgált szervezetek tagsága Balmazújvároson is alapvetően településrészenként, vagyoni, felekezeti és foglalkozási rétegenként körvonalazódott.⁴⁵⁵ A Polgári Olvasókör kezdetben a vagyonosabb paraszti rétegek, a 48-as Kör az alsóvégiek, az Ipartestület az iparosság, a Földművelő Egylet a föld nélküli rétegek, a Kossuth Kör a Németfalu, a német származásúak, az Olvasó Népkör a felsővég, a Katolikus Otthon a katolikusok szervezete volt.

A szervezetek tagságának részletesebb elemzése során kiderült, hogy a lokális szerveződés gyakran társadalmi rétegződést is takar és fordítva, pl. a társadalmi szempontú szerveződés mögött lokális szempontok is érvényesülnek.⁴⁵⁶ Az előzőekben már kiderült, hogy a Polgári Olvasókör/Kaszinó tagsága alapvetően a település módosabb gazdáiból állt,⁴⁵⁷ azonban ennek a szervezetnek is volt lokális maghatározottsága. A felsővég centrumhoz közelebb élő lakosságából és a szomszédos településrészek (Daru, Bánlak) lakóiból állt. *„A Polgári Olvasókör vegyes volt tagságában, a svábok is jártak. A Bánlaknak és a Darutelepnek nem volt közösségi helye. Aki tehette az onnan rajtolt. A Rákóczi bizonyos hányada darusi volt, de legalább ilyen arányban volt darusi tagja a Polgári Olvasókörnek.”*⁴⁵⁸

A Katolikus Otthon tagságát természetesen a katolikusok adták. A szervezet alakulása kapcsán rögzítették a tagság névsorát lakcímükkel együtt. A szervezet legtöbb tagja⁴⁵⁹ 18 fő a Daru első négy (a Csegei utcához közelebb eső) utcájában, és 23 fő a Bánlak Csegei utcához közelebb eső utcáiban, valamint e területek határán - 17 fő a Csegei utcán (itt volt a szervezet székháza), 3 fő a Hortobágyi, 2 fő a Kadarcs utcán - lakott. A Katolikus Otthon tagságának döntő része egy tömbben a Felsővég, Bánlak, Daru metszésvonalai mentén lakott.⁴⁶⁰

A lokálisan definiálható körök tagsága a társadalmi helyzet szempontjából is meghatározható volt: *„A szerves összetétele a körnek a Polgárinak, a 48-asnak, a Kossuthnak*

⁴⁵⁴ V.ö.: Szilágyi Miklós 1995. 5-9.

⁴⁵⁵ Balmazújváros térképe a településrészekkel és a körüli székházakkal: 2. függelék.

⁴⁵⁶ Kisújszállás helyi társadalmi kapcsán Szilágyi Miklós úgy fogalmaz, hogy a „társadalom egyes rétegeinél egyforma jelentőségűnek látszik – az emlékezettel elérhető 60–80 esztendőben mindenképpen – az informális társas kapcsolatok, a kulturális kisközösségek szerveződésében az azonos lakókörzet, illetve a foglalkozási és vagyoni együvé tartozás tudata.” Szilágyi Miklós 2000. 917.

⁴⁵⁷ *„A Polgári Olvasókör a módosabbaké volt.”* Harangi János közlése

⁴⁵⁸ Harangi János közlése

⁴⁵⁹ A többi tag (a tagság 20%-a) a körülírt területek külső határvonalában vagy közvetlen mellette lakott: Debreceni utca 3 fő, Semsey utca 3 fő, MÁV állomás 1 fő, Nádudvari utca 4 fő, Böszörményi sor 3 fő, Kossuth tér 1 fő.

⁴⁶⁰ HBmL. IV.B. 921. 2. II. 514.

módos volt, főleg. Jártak oda szegények is.”⁴⁶¹ Az Olvasó Népkörben,⁴⁶² ahová „általában szegény emberek, földnélküli emberek voltak, kubikosok zömében. Voltak 4-5 holdasok is, de 10-20 holdasok nem nagyon.”⁴⁶³ Ehhez kapcsolódik, hogy a Földmívelő Egylet bezárását követően a volt tagok egy része a különböző körökben - leginkább az Olvasó Népkörben - próbálta meg folytatni a társadalmi életét.⁴⁶⁴

A lokálisan behatárolható szervezetek székházai az adott településrészen álltak: „Közel laktam a Rákóczihoz. Olyan volt a város szerkezet, a négy kör úgy helyezkedett el, a Kiskör a Felsővégé volt, az Alsóvégé a 48-as, a Kossuth Kör a sváboké és volt a Kaszinó.”⁴⁶⁵ A többi vizsgált szervezet épületei a centrumhoz közelebb helyezkedtek el.

A körökhöz való csatlakozás kapcsán lényeges még kiemelni azt is, hogy annak ellenére, hogy az alapszabályok mindig megfogalmazták a közös célt is, amelyet elméletben minden egyesülethez csatlakozó ismert és magáénak vallott, az egyesületekbe való belépés a korszakban nem az alapszabály megismerését, elfogadását követően jött létre. A 20. század középső harmadában az akkor már több évtizede működő szervezetekhez újonnan csatlakozókat már egyáltalán nem az alapszabályokban megfogalmazott célkitűzésekkel való azonosságtudat vezérelte, hanem sokkal inkább az, hogy a körök mindennapi működésének fokozatos megismerése által vált vonzóvá a szervezet.⁴⁶⁶

A „minden nagykorú felnőtt állampolgár”-ba a források (jegyzőkönyvek, interjúk, tagnévsorok) szerint még itt a nőmozgalomról híres településen sem tartoztak bele az asszonyok, lányok. Mégsem állíthatjuk, hogy ők teljesen kimaradtak a körök élet mindennapjaiból.⁴⁶⁷ Családjuk révén több szállal is kapcsolódtak az egyesületi működéshez. A körökben rendszeresen megrendezésre kerülő lakodalmak alkalmával, már az előkészületek során is birtokba vehették a körök épületeit. Emellett pedig a bálokon jelentek meg, többnyire lányukat, keresztlányukat, a szomszéd lányát, stb. kísérték el. A fiatalok, legények és a leányok sem lehettek körtagok, viszont a bálé életben ők játszották a főszerepet.

⁴⁶¹ Harangi János közlése

⁴⁶² Király István 1997. 117-118.

⁴⁶³ Harangi János közlése

⁴⁶⁴ „A mezőváros ’faluközösségként’ működő társadalmi csoportjai között nincsenek (mert érdekközösségként működtek, sohasem voltak) éles határok, átléphetetlen korlátok.” Szilágyi Miklós 1995. 9.

⁴⁶⁵ Harangi János közlése

⁴⁶⁶ Éppen e miatt különösen váratlanul érte a tagságot, amikor a köröket nemegyszer arra hivatkozva zárták be 1949-ben, hogy nem tartják be az alapszabályt. Hiszen erre az időszakra már az volt igazán jellemző, hogy nem is tudtak arról, hogy van alapszabály, nemhogy azt is számon tartották volna, hogy mi is az abban megfogalmazott célkitűzés. „Nem is volt abban az időben alapszabály, csak működési szabály volt.” Harangi János közlése, még: Szabó János, Kunkli József

⁴⁶⁷ Az egyesületi kultúrán belül leginkább a jótékonyosság, segítézés a „női terep,” inkább a jómódú, ill. magasabb társadalmi presztizsű nők területe. Ezek azok a szervezetek, amelyekben a tagság soraiban nőket is találunk. Balmazújvároson is működtek jótékonyági célú egyesületek, köztük kimondottan női egyesület is volt: az Izraelita Jótékony Nőegylet. HBmL. IV. B. 921. 1.

A körök társadalmi igénybevétele tehát a körtagok családtagjai révén lényegesen nagyobb volt, mint a tényleges tagság. Ez utóbbi az alakulástól 1949-ig, a legtöbb szervezet megszűnéséig 100-200 fő között hullámzott. Kivételt a Földművelő Egylet jelent, amelynek a 20. század első évtizedében volt, hogy 1000 főt meghaladó tagsága volt.⁴⁶⁸

A köröknek saját belső világa alakult ki, amelyben előfordulhatott az is, hogy az egyén személyes képességei okán magasabb tekintélyt vívhatott ki⁴⁶⁹ a település közösségén belül, mint azt vagyoni helyzete, családi háttere indokolhatta volna. *„A körön belül nem volt rangkórság, nem volt ott vagyoni nagyozolás, a módosabbak nem nézték le a nincstelenebb embereket. A körön belül a körtagság a társalgásban mindenkinek egyenlő rangot, esélyt adott. – ott volt az öreg Sajtos Imre bácsi és több komoly ember, kik vagyontalanok, de a körön belül igen tekintélyes emberek voltak.”*⁴⁷⁰

A körös élet a felnőtt koraival együtt kezdődött-kezdődhetett el a legények számára: *„Végre betöltöttem a 16 évet és beiratkozhattam az Egyletbe. Be is iratkoztam mindjárt az újév utáni napon.”*⁴⁷¹

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a fiatalok addig ne találkoztak volna a körös élet mindennapjaival, hiszen legtöbbjüknek egy-egy családtagja, édesapja is körtag volt. *„...a mai kör elődje, a 'régi kis öreg kör' állott a mai kör helyén, az Iskola közben keresztben. Mint kis gyerekek, ahoz is fűződnek legkorábbi emlékeim. Sokat mentem a körbe nagyapám után, vagy küldtek, hogy 'Gyöjjön már nagyapám haza mert várják'. Mert az én nagyapám, szabad idejében mindig ott lelte a helyét, ott érezte jól magát.”*⁴⁷²

A családi kapcsolatoknak, a családi hagyománynak tehát jelentős szerepe volt abban, hogy egy fiatalemberből „körös” felnőtt vált-e. *„A 30-as években volt olyan körtag, hogy egy család három nemzedéke volt egyszerre tag”.*⁴⁷³

A legények csak nagykorúvá válásuk után lehettek hivatalosan is a körök tagjai. A körös tagság és a férfitársa érése sok esetben párhuzamosan történt. *„Mivel félárva gyerek voltam, be kellett segíteni anyámnak. Olyan környezetben laktunk, hogy mellettünk módosabb emberek laktak mint mi, újig való kenyere megvolt. Ez borzasztó nagy dolog volt akkor. Ezek közé mi nem nagyon tartoztunk. Földünk a Horton volt. Leggyengébb földek voltak, 6-8 koronás földek. Azt is felében dolgozták meg. „Kaparj korpa neked is lesz.” Azért mentem*

⁴⁶⁸ Veres Péter 2004. 142.

⁴⁶⁹ *„Tar Sándor maga is a 48-asoktól jött. Az alsóutcai 48-as körben már jó neve és becsülete volt, amikor a szocialisták lendülete elragadta őt is. A 48-as kör inkább kisebb gazdák és félcsipejűek egyesülete volt, mint munkásoké, s ezek csak úgy érezték ott magukat, mint lakodalmas háznál a hivatalos vendég: az ajtófélen álltak. De Tar Sándor, mégis, napszámos létére becsületet szerzett ott is.”* Veres Péter 2004. 133.

⁴⁷⁰ Pál István kézirat

⁴⁷¹ Veres Péter 1998. 49.

⁴⁷² Pál István kézirat

⁴⁷³ Pál István kézirat

peckásnak⁴⁷⁴ el, a tüzes géphez fiatalon, vékonyan. Menni kellett. Mikor visszajöttem, hogy dolgoztam, kerestem, mind jobban éreztem, hogy a felnőttek között a helyem. Itt a körre gondolok. Hiába jártunk akkor Leventére, ott egysíkú volt a Levente nevelés. Arra tanítottak, hogy gyalogoljunk, meg ilyenek. Amikor elértem, hogy ipari tanuló lettem 18 évesen, más életközösség, érezte az ember, hogy ha nem is ember, de félelme lett. Véleményem is volt az életnek a mostohaságáról.”⁴⁷⁵

A fiatalok közösségében rangot jelentett, ha valaki megtehetette (tagdíjat fizethetett, a kör befogadta, stb.), hogy körtag legyen. „A felnőtt tagság a tizennyolc éves korhoz volt kötve. Mint felnőtt tag, én 1937-ben lettem, mikor a tizennyolcadik évembe léptem. A környék fiatalságának nagy szó volt akkor, ha már a Kör tagja lehetett, úgy én meg kiváltságnak éreztem, hogy már alig tizenhét éves korom után felnőtt tag lehettem és 1937-ben már a Nemzeti Ünnepek bankettjén is részt vehettem.”⁴⁷⁶

A fiataloknak nem volt azonos esélye a körbeli tagság megszerzésében: a vagyonosabb, tekintélyesebb családokból érkezőknek, a körbeli tagok hozzátartozóinak, barátainak könnyebb dolga volt: „Azért nem kérdezték, hogy mit keresek a körben először, mert népszerű családból származtam. Esküdt volt az apám és emberi magatartása is magasan az átlag felett volt. Tekintélyes ember volt a nagyapám, az apám, a nagybátyám meg Harangi főbíró volt. Véletlenül sem vetődött fel, hogy mit keresel itt. Meg baráttal is mentem...”⁴⁷⁷

A körök már a legelső évektől fontosnak tartották, hogy működésükbe bevonják a fiatalságot is. A Kossuth Körben az alakulást követő évben a fiatalok két képviselőjét bízták meg azzal, hogy próbálják meggyőzni barátaikat.⁴⁷⁸ A körök tehát nyitottak voltak a fiatalok felé, de a tagsághoz való tartozás bizonyos elvárásokkal is járt. Az új, ifjú tagoknak meg kellett szokni, tanulni, a körbeli „viselkedés ABC”-jét, ami többek között nagyfokú odafigyelést és érzékenységet is kívánt: „...nagyon szolidan kellett viselkedni a tizenéves gyerekek az emberi közösségben. Nem volt olyan, hogy hangoskodni. Hallgatni, hallgatni, hallgatni. Kommentárt én nem fűzhettem. Aztán később nekem könnyebb volt szóra bírni magamat, mert a 4 polgári akkor valami volt. Tájékozottságot adott. A rálátásom nagyobb volt.”⁴⁷⁹

A körbeli viselkedés szabályai nem voltak írásba fektetve, de az újdonsült tagoknak be kellett tartani ezeket az íratlan szabályokat.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Kazánfűtő és gépészegéd a cséplőgépnél. Magyar Értelmező Kéziszótár 1972. V. kötet 695.

⁴⁷⁵ Harangi János közlése

⁴⁷⁶ Pál István kézirat

⁴⁷⁷ Harangi János közlése

⁴⁷⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁴⁷⁹ Harangi János közlése

⁴⁸⁰ „Nem volt ilyen helyen verekedés. Két – három idősebb ember vigyázott a rendre. Na gyere, öcsikém, kivezették, ha nem megfelelően viselkedett.” Fazekas Ferencné közlése

„Itt még megemlékezek arról, ami az akkori időben a kör belső rendjére jellemző volt, mert már az első napokban megtapasztaltam. Én lehet, hogy nem voltam hibás, mikor a kör ajtaján belépve megálltam. B. P., ki nálam három évvel idősebb volt, tréfából megfogta a vállam és az ajtófélnek nyomott mondva, „Hát te ződhasú, mit keresel már itt.” – Én meg, mint akiben szintén élt a virtus, neki nyomtam P-t az ajtófél másik oldalának. –Ezt meglátták a kályha melletti asztalnál ülő vezetők. – N. I. bácsi, a Kör választott gazdája odajött hozzám, markában a pipájával és intett a pipája szárával, hogy „Hallod öcskös, gyere mán, ülj le mán közénk egy szóra.” – Odamentem és leültem a lóca végére. István bácsi meg kucsmájával a fején, markában a pipájával, az asztalra könyökölve, hosszú szempillája alól, szúrós tekintetével csak ennyit mondott. „Mostmár körtag vagy öcsém. – Igen, feleltem. – „Azért mondom, hogy tudd meg, ha ezután a Körbe belépel, hát nem az istállóban vagy.”⁴⁸¹

Az újonnan bekerült fiatal tagok aztán közelebbről is megismerkedhettek a közösség tekintéllyel bíró tagjaival, akiktől a férfiszerep magatartás mintáit elleshették: a *„körnek is megvoltak a bölcs emberei, kikre felnéztek a fiatalok.”⁴⁸²*

Az 1940-es évekig a körökbe hétköznapokon és vasárnap délutánonként többnyire családos emberek jártak. A Kiskörbe *„a háború előtt csak férfiak jártak, fiúk kevesen. A körbe fiatal emberek a háború első éveiben kezdtek járni, akik a környékben gazdálkodtak. A háború előtt csak családos emberek jártak, a legények csak a bálba. A háború után magam korabeliek, meg fiatalabbak is jártak esténként, de ezeknek a száma tizede sem volt a törzstagokénak. Általában 15-20 ember volt egy este, tele volt a kisterem. A bálokon 100-120 ember volt. A banketten a tagság 70-80%-a jelent meg. Március 15-én az ünnepség után 2-kor volt az ebéd. A feleség a férje után jött este a bálba, úgy 6 óra fele. A lányok a feleséggel jöttek.”⁴⁸³*

Balmazújvároson az egyesületi életben való részvétel fontos szerepet játszott a családfők önértékelésében, a közösségben, helyi társadalomban elfoglalt hely meghatározásában. Páll István így fogalmaz: *„Inkább volt az, hogy voltak az utcánkban nemkörös emberek, akik nem jártak a körbe, inkább otthon gubbasztottak. Az olyan embereket tartották maguknakvaló embereknek. – így a körtagság a falu, a környezet viszonylatában az átlag embernél többet jelentett”⁴⁸⁴*

⁴⁸¹ Pál István kézirat

⁴⁸² Pál István kézirat

⁴⁸³ Harangi János közlése

⁴⁸⁴ Pál István kézirat

A székház

Az egyesületek Balmazújvároson című fejezetben már utaltam rá, hogy milyen fontos szerepet játszott a különböző egyletek, körök, kaszinók életében az, ha volt önálló székházuk. Eszerint, beszélgetőpartnereim következetesen azokat a szervezeteket említették a témával kapcsolatban, amelyek önálló székházzal rendelkeztek.⁴⁸⁵

Kovalcsik József írja, hogy a különböző szervezetek működése során a legitimitásuk megerősítése érdekében vetődik fel a székhely-, székház – megteremtésének, majd a külön kulturális célú épületek emelésének igénye.⁴⁸⁶ A székházak léte kiemelten fontos a működés szempontjából, mert a saját épülettel bíró szervezetek lényegesen több feladatot láthattak el, lényegesen több „szolgáltatást” nyújthattak tagjaik számára, lényegesen több funkciót tölthettek be a település életében.

Székháza csak a megfelelő számú tagsággal és vagyonnal rendelkező szervezeteknek lehetett. A székházakat ugyanis meg kellett venni, vagy fel kellett építeni, karban kellett tartani. A székházak vételéhez szükséges összeget az egyes szervezetek gazdálkodták ki. Ha nem állt rendelkezésre a megfelelő összeg, akkor a tagságnak a tagdíjon felül kellett segíteni. Így történt ez a legtöbb szervezet esetében. A vásárláshoz szükséges összeget sokszor egy-egy módosabb tag hitele, illetve részvénykibocsátás segítségével egészítették ki, a tagság pedig saját munkájával segítette az építkezést.

Az egyesületek székházai nem csak saját rendezvényeik helyszínéül szolgáltak, hanem a település más csoportjai, közösségei is igénybe vehették őket, kibérelhették alkalmilag a helyiségeket, lakodalmak, bálók stb. rendezése céljából. A nagyobb, infrastrukturálisan fejlettebb szervezet tehát funkcionálisan nagyobb hatósugárral rendelkezhetett, mint ahogy azt a tagság összetétele indokolta volna. Az egyes szervezetek székházai tehát nem csak saját tagságuk számára szolgálhattak a társadalmi élet színteréül, hanem más közösségek is használhatták őket.⁴⁸⁷ Így ezek az épületek az egész település életében fontos szerepet játszottak. Bázist biztosítottak a szabadidő eltöltéséhez, találkozáshoz, művelődéshez, szórakozáshoz, információ cseréhez. Összefoglalva tehát, ezek az épületek a korszak helyi, kommunikációs központjaiként működtek.

A források tanulsága szerint a vizsgált szervezetek többsége az 1910-20-as években épített új, a célnak megfelelő székházakat, addig többnyire egy eredetileg lakás céljára épült

⁴⁸⁵ Korábbi dévaványai kutatásom során ugyanezt a jelenséget tapasztaltam. Pásztor Ágota 2000., 2002., 2003., 2004.

⁴⁸⁶ A szervezetek kezdetben szükségszerűen a vendéglátóiparhoz kötődtek, később igyekeztek kinőni a kávéházi, vendéglői, kocsmái kereteket. Kovalcsik József 2003. 18.

⁴⁸⁷ V.ö.: Pásztor Ágota 2004. 156-157.

házban, vagy egy nyilvános helyen (pl. kocsmában) béreltek helyiséget, helyiségeket. A székházak a lehetőséghez mérten a szervezet vonzáskörzetén belül, gyakran annak központi fekvésű területén feküdtek.

A köri élet működésének színvonala szoros kapcsolatban volt a szervezetek székházainak színvonalával, így a meglévő épületek fejlesztése, illetve a saját tulajdonú székházhoz jutás alapvető igény volt: *„Tiszteletes Szabó Antal elnök indítványt tesz arról, hogy mivel a kör mostani helyisége nem felel meg az igényeknek, építsen magának a kör egy alkalmas helyet...”*⁴⁸⁸

A székházak építése, újjáépítése általában meghaladta a körök anyagi keretét. Éppen ezért a tagdíjak befizetése mellett a tagságnak további anyagi hozzájárulása is kellett a beruházáshoz. *„A körnek, ha volt is kevés tőkéje, az új épületnek az építési költségét a tagság adományából tervezték fedezni úgy, hogy a tagság adományának alsó határa ötven kiló búza volt, de akadtak tehetősebb emberek, kik mázsa, de több mázsa búzát is felajánlottak.”*⁴⁸⁹

A tagság munkával: napszámmal, fuvarozással is támogatta az építkezést. *„Az építés könnyű dolog volt. Arra az anyagra, amit pénzért kellett megvásárolni, 2 koronás részjegyeket váltottak a tagok és hozzáadták még meglévő tőkéjüket, s a majdani bálók jövedelméből is pótolgatták. A vályogot kivetették maguk, a sármunkát is elvégezték, s az építést Rózsa Gábor vezette, a tagok közül meg kitelt minden munkaerő. Valóságos közös boldogság volt, amikor felépült a szép nagy épület, amely úgy uralkodott az ottani szegény negyed környékén, mintha már az eljövendő szocializmus hatalmát példázná.”*⁴⁹⁰

Ezt az elvégzett munkát, aztán a résztvevők családja később is számon tartotta.⁴⁹¹ *„Szorgalmasan dolgoztak a tagok a kör építésén, nem sajnálta ott senki a fáradtságot. Lelkesen adta ott mindenki a saját két karjának, a lovai lábának az erejét az építkezéshez a vályogot is a körtagok vetették. A mesterek mellett is a munkából mindenki becsülettel igyekezett kivenni a részét. A lovas emberek között is Apám mindig ott volt a lovával, szekerével. Hordták a téglát Hajdúböszörményből, majd a vályogot hordták mikor a falazás volt.”*⁴⁹² *„A vályogot is a leendő körtagok vetették.”*⁴⁹³

Sokszor azonban ez sem volt elegendő és a szükséges anyagi fedezetet kölcsön felvételével, részvények kibocsátásával igyekeztek megteremteni. A részvényeket aztán bárki jegyezhetett, aki valamilyen okból érdemesnek tartotta a befektetést. A Kossuth Kör

⁴⁸⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1910.

⁴⁸⁹ Pál István kézirat

⁴⁹⁰ Veres Péter 2004. 144.

⁴⁹¹ A Földművelő Egylet *„tulajdonképpen a mienk volna, a mi öregeink építették, édesapámnak is van benne egy részvénye, meg egy napszámja, de kipereltek belőle a kortesek, a talpnyalók, meg a csahosok”* Veres Péter 2004. 213-216.

⁴⁹² Pál István kézirat

⁴⁹³ Pál István kézirat

jegyzőkönyvében olyan adatokat találhatunk, amelyek azt bizonyítják, hogy ez az egyesület részvények jegyzésével mindhárom másik társas kör székházhoz jutását is segítette. A Polgári Olvasókört 1922-ben,⁴⁹⁴ a 48-as Olvasókört 1924-ben,⁴⁹⁵ az Olvasó Népkört 1928-ban⁴⁹⁶ támogatta a Kossuth Kör ily módon. Sajnos a további három szervezet jegyzőkönyve vagy elveszett, vagy hiányos, így nincs arról tudomásunk, hogy a többi szervezet is kölcsönösen támogatta-e a másik székházhoz jutását.

Ha megteremtették az anyagi fedezetet, elkezdődött az építkezés, amely aztán több alkalommal lehetőséget adhatott az együvé tartozás szimbolikus deklarálásának. Az építkezés, melynek során alapvetően a közösség erőforrásaiból (az építkezések az építő közösség számára fokozott megterhelést jelentettek), a közösség által felépített, közösségi tulajdonú és funkciójú épület született meg, kiemelt jelentőségű volt a közösségek életében.⁴⁹⁷ Lényeges összetevő e szempontból még az építkezés egyszerűsége a közösség életében, valamint a ház meghatározó szerepe, amelyet a használók életében betölt.⁴⁹⁸

A paraszti építkezésekhez mágikus eljárások és profán szokások egész sora kapcsolódik. A folklór hagyományok elsősorban a házhely kiválasztásához, az építkezés megkezdéséhez és befejezéséhez, bizonyos munkaszakaszok végéhez és az új házba való beköltözéshez kapcsolódnak.⁴⁹⁹ A házak építésekor több alkalommal került sor lakomával, áldomással egybekötött ünneplésre. Vannak adatok az építőanyag összehordásakor tartott áldomásra, de ilyen alkalom az alap letétele, a végleges falmagasság elérése, a tetőszerkezet elkészülte és a kész ház megünneplése.⁵⁰⁰

A vizsgált balmazújvárosi szervezetek közül a 48-as Kör és a Kossuth Kör székházépítéséről rendelkezünk részletesebb információkkal. A Balmazújvárosi Kossuth Kör épületének elbontása után az alapban egy üveget találtak,⁵⁰¹ amelybe egy papírra írva az építkezés körülményeit örökítették meg az utókornak.⁵⁰² Az iraton a kör vezetőinek, építő bizottságnak és az építőmesterek neve szerepel. Emellett külön bekezdés szól a tagság

⁴⁹⁴ A Polgári Kör vételéhez a Kossuth Kör is hozzájárult 2000 koronával s a tulajdonjog a telekkönyvbe be lett jegyezve. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1922.

⁴⁹⁵ A 48-as Kör által kibocsátott részvényekből 2 db-ot jegyzett a kör. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1925.

⁴⁹⁶ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1928.

⁴⁹⁷ A magyar néprajzi kutatás a közösségi épületeket részint funkciójuk szerint – függetlenül építetőjüktől, tulajdonjoguktól –, részint közösségi tulajdonosuk szerint (a falu-, egyházközösség, közbirtokosság vagy egyéb közösség) különíti el. Utóbbiak lehetnek közönséges lakóházak is. H. Csukás Györgyi 1997. 223.

⁴⁹⁸ V.ö.: Bartha Elek 1984. 38.

⁴⁹⁹ V.ö.: Bartha Elek 1984. 33.

⁵⁰⁰ Bartha Elek 1984. 34.

⁵⁰¹ A középületek emelésénél elterjedt szokás, hogy az alapba valamilyen üveg vagy bádogszelencében okmányt vagy emlékiratot, a forgalomban lévő pénzekből egy-egy darabot. Az okmányban rendszerint feltüntetik miféle épület, kinek uralkodása alatt, mikor, milyen pénzből épült, feltüntetik a tervezőnek, építőmesternek és a kőműveseknek a neveit. Richter M. István 1942. 30.

⁵⁰² Itt köszönöm meg Pozsonyi József szíves segítségét, amiért felhívta a figyelmemet erre az adatra. BUM 93. 20. 1. és 87. 180. 1.

munkájáról, Isten áldását kérve rájuk. Végül pedig az építkezéshez kibocsátott részvények árát közlik. A fentebb ismertetett irat mellett egy másik papír is volt az üvegben, amelyet, a körrel szoros kapcsolatban lévő fiatal emberek írtak alá. Ebben először az „utódok figyelmekbe” ajánlják az építetők nevét,⁵⁰³ másodsor pedig kiemelik, hogy a nehéz anyagi viszonyok ellenére és „*mégis mint fiatal emberek az apáink és bátyáink biztatására*” részt vettek az építkezésben.⁵⁰⁴ Az 1930-as évek elején épült Ipartestületi székház bontásakor szintén találtak hasonló üveget, benne az alapító szöveggel, ez azonban elveszett.⁵⁰⁵ Valószínűsíthető, hogy ez a szimbolikus gesztus a többi kör épületének alapozásakor is erősítette az együvé tartozás élményét.

Az épülő 48-as Kör tetőszerkezetének befejezésekor a bokréta felhelyezése⁵⁰⁶ újra ünnepet vitt az építkezési munkálatok közé.⁵⁰⁷ „*Emlékszem, ahogy fénylett a bádogszegély és a tetőgerincen ki volt tűzve a zöld faág és lobogtak rajta a szallagok, a kendők és a boros üvegek is csüngtek rajta.*”⁵⁰⁸

A 48-as Kör új székházát 1924-ben kezdték építeni és „*1926 tavaszán megtörtént a felszentelése.*”⁵⁰⁹ A kör tagsága hosszúra nyúló ’böjtölés’ („*a körös embereknek hosszú volt az az egy tél is, amíg épült a kör*”),⁵¹⁰ a nagymértékű befektetések (anyagi és munka) után, több szimbolikus gesztus által megerősítve vehette birtokba a közösségi épületet.

Egy olyan épületet, amely a korszakban Balmazújváros építészeti arculatának kiemelkedő pontja volt.⁵¹¹ „*Külső homlokzatán stílusához, rendeltetéséhez híven a választó és sarok falakon dobozos, kiképzéssel igen szép megjelenésű épület lett. Az Alsóvégnek meghatározó pontja és mintaképe lett az akkori falusi környezetben. Abban az időben még fehérre meszeltek voltak az utcák házai, néhány kivétellel nádfedelesek. Belső megjelenése is*

⁵⁰³ „...legyenek szivesek utána nézni hogy kik voltak azok tulajdon képen a bizottság tesenek az egyháznál ki keresni elnök uraiknak neveit meg tudni.” BUM 93. 20. 1.

⁵⁰⁴ BUM 93. 20. 1.

⁵⁰⁵ Harangi János közlése

⁵⁰⁶ Az építkezési hagyományban az épület legmagasabb pontjára helyezett feldíszített fát bokrétafának, a németek gleichenbaumnak, richtbaumnak nevezték. A fára leggyakrabban szalagokat, kendőket, akár kolbászféléket, pipaszárat, pipát, borral telt flakót, pálinkás butykost akasztottak. Richter M. István 1942. 32.

⁵⁰⁷ A bokréta felhelyezését általában ünnepség követte, melynek keretében az építőmester vagy az egyik kőműves, az építetők és ritkábban a hatóság képviselői, valamint a szemlélődők jelenlétében Isten áldását kéri az építkezés folytatására és arra, hogy az épületben sikeres munka, boldog élet valósuljon meg. Az ünnepély befejeztével az építetők gyakran megvendégeli a kőműveseket és a munkásokat. Richter M. István 1942. 3.

⁵⁰⁸ Pál István kézirat. A sarkadkeresztúri néphagyomány szerint az első két szarufa felrakása után erre egy fejrevaló kendőt tesznek védő célzattal. A kendőt azután a kőműves felesége kapta. Felvidéki szokás szerint a vagyonosabb magyar építetők nagyobb ajándéktárgyakat is akasztottak a fára. Bartha Elek 1984. 35.

⁵⁰⁹ A lakóházak megszentelésének országszerte legelterjedtebb módja az újonnan felépült ház megáldása. Az egyházi és a világi középületeket a világháború előtt évente megszentelték. Bartha Elek 1984. 91.

⁵¹⁰ Pál István kézirat

⁵¹¹ A funkcionális közösségi építmények kutatása, annak ellenére, hogy legtöbbször nem kiemelkedő építészeti értékűek, szolgál a forrásgazdagság folytán legtöbb tanulsággal arra a területenként és korszakonként változó kölcsönhatásra nézve, ami a történeti stílusok, azok provinciális megvalósulásai és egy-egy vidék népi építkezése között fennállt. H. Csukás Györgyi 1997. 223. A néprajzkutatás eddig elsősorban a település középpontjában álló, annak képét meghatározó legjelentősebb egyházi és világi épületeket vizsgálta ebből a szempontból.

*a kiemelt padlóvonalával, a kis és nagy terem a sárga pádimentumával, magas favoritású ajtófelekkel, igényes nyílászáróival tiszteletet parancsolt az akkori alacsony házakhoz, döngölt agyagpadlóhoz szokott belépőknek.*⁵¹²

Az épületek gondozása

Ezeknek a „meghatározó” épületeknek a karbantartására, fejlesztésére aztán folyamatosan gondot viseltek a szervezetek,⁵¹³ hiszen a nagyobb, szebb termekbe több embert lehetett fogadni: *„meg nyílt majd a nagyterem is és meg kezdődtek a báli rendezvények. – Báli alkalmakra nagyon fel lett kapva a 48-as kör.*⁵¹⁴

Ezek a munkák szintén nagy anyagi befektetést kívántak, amit sokszor kölcsönök segítségével tudtak megteremteni. A Kossuth Kör 1927-ban kutat fúratott, aminek költségei miatt 1928-ban kölcsönt kellett felvennie.⁵¹⁵ Ezt követően 1929-ben a kör renoválása miatt újabb kölcsönt kellett felvenniük. 1938-ban az elnök bejelentette, hogy a fáskamra alá pincét készíttetett. Kossuth Kör 1946-ban a kör épület újjáépítése kapcsán a tagsági díjat 50 kg szemes tengeriben határozták meg és részvényeket jegyeztek (azzal a megjegyzéssel, hogy esetleg majd visszafizetik). A be nem szereshető anyagokat kölcsön adták a tagok, továbbá a jegyzőkönyv szerint 78 szekér fuvar és 268 napot dolgoztak ingyen. A jegyzőkönyv szerint a *„A női tagok szintén 48 napot dolgoztak ingyen.”*⁵¹⁶ A Molnár Péter építőmester által vezetett munka 1946. június 1-re fejeződött be.⁵¹⁷

Az Olvasó Népkör székházának első, jelentősebb bővítésére 1940-ben került sor, a tagság anyagi és természetbeni hozzájárulásával: *„teljesen új falat raktunk, a termeket meghosszabítottuk és teljesen rendbe tettük. Ebben a fő érdem az elnöké, Csige Sándor gazdáié, és Bereczki József asztalosmesteré és átlagosan minden körtagé. Nagy szó volt már ekkor az építkezés, a háború állott, anyagot pedig már nehezen lehetett beszerezni, de mégis Csige Sándor körgazda beszerezte.”*⁵¹⁸ A háborút követően nagyobb beruházás volt a fáskamra építése, amelyet önerőből oldottak meg: *„az elnök szavára tette az építés sürgős*

⁵¹² Pál István kézirat

⁵¹³ A kör székházáról való gondoskodás kapcsán Bartha Elek vallásökológiai megállapításait idézem, mely szerint a vallás megteremti és állandóan fenntartja, újratermeli azt a környezetet, amely létezési feltételeit biztosítja. A keresztény közösségek kultikus központjával, a templommal kapcsolatban megállapítja, hogy a templomok a falvak, vallásos közösségek életének fontos identifikációs tényezői lehetnek, a templomok a szakralizált térhálózat csomópontjai. A templom gondozása, takarítása, az ünnepekre való felkészítése, javítása az egész közösség ügye. Bartha Elek 1992. 39-45.

⁵¹⁴ Pál István kézirat

⁵¹⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927., 1928.

⁵¹⁶ Előzőekben már írtam róla, hogy a szervezeteknek hivatalosan nem volt női tagja, de a kör élet mindennapjaihoz az asszonyok, családjuk révén több szállal is kapcsolódtak.

⁵¹⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1946.

⁵¹⁸ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1940.

megkezdését. *Mit csináljunk vele, magunk építsünk e vagy kiadjuk. Egyhangúlag el lett fogadva közösen építsük fel...*⁵¹⁹ A gazda kivettette a vályogot, a tagok segítettek az építkezésnél és egy mestert fogadtak, aki felügyelte a munkát.

A körök folyamatosan karbantartott székházai kiemelkedő pontjai voltak a település építészeti arculatának. A szervezetek nemcsak a székházak külső-belső kiképzésével igyekeztek élen járni, megfelelni a kor és a tagság elvárásainak, hanem infrastrukturális fejlesztés terén is igyekeztek megfelelni a kor színvonalának. Ez többek között a villany bevezetésére, rádió vásárlására vonatkozott.

A húszas évek második felében vezették be a villanyt a településen. A Kossuth Kör és a 48-as Kör is hamarosan csatlakozott a hálózatra. *„Abban az időben vezették be a villanyt is a faluba és a hálózatról elsők között a Körbe is. – Kevés ideig szolgáltatotta a Körben a világítást a mennyezetről lecsüngő petróleum lámpa. Pedig tetszett a legényeknek, ha bál alkalmával fogyott a levegő és elhalványult a petróleum lámpának a világítása.”*⁵²⁰ A Kossuth Körben 1926-ban négy pályázó ajánlata közül választották ki a legmegfelelőbbet, aki aztán elvégezte a munkát.⁵²¹

A 48-as Körben már az 1920-as években vásároltak rádió készüléket. *„A húszas évek második felében Balmazújvároson a 48-as kör gerince felett lett kifeszítve elsőként a két szál drót, mint antenna előbb fülhallgató, majd tölcseres rádióhoz. 'Ki hisz azt, – mondták az emberek – hogy Pest beszél valaki, oszt az ide hallik. Bele bujt abba az ördög.' – Majd aztán a rádió fejlődött, az emberek ismerete is tágult és megszokottá vált a rádió hallgatás. De nem ám a politika érdekelte az embereket elsőként, hanem a magyar nóta. Lesték az emberek, hogy mikor jön a rádióban a magyar nóta. Ha megszólalt a cigányzene és dalolta Kalmár Pál, a László Imre, a Csellényi József, ami főleg az akkori fiatalságnak tetszett ám nagyon. Terjedt aztán a magyar nóta. A legények a hajnali etetésen, itatáson már füttyülték, dalolták az új nótákat, még a lányok, a menyecskék is, ha fejtésre mentek.”*⁵²² A Kossuth Kör 1937-ben döntött egy rádió beszerzéséről.⁵²³ Az egyik tag 1939-ben a rádióhoz fali polcot készített és a körnek ajándékozta.⁵²⁴

A körök az 1920-1930-as évek fordulóján úgy határoztak, hogy italmérési engedélyt szereznek. Az engedélyek miatt az egyesületi alapszabályokat is módosítaniuk kellett. A székházakban működő vendéglátó helyiséget ivónak hívták. A kiszolgáláshoz szükséges italokat az egyes szervezetek finanszírozták, a kiszolgálás a nyereségből kapott jutalék

⁵¹⁹ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1946.

⁵²⁰ Pál István kézirat

⁵²¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1926.

⁵²² Pál István kézirat

⁵²³ Balmazújvárosi Kossuth Kör jegyzőkönyve 1937.

⁵²⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör jegyzőkönyve 1939.

fejében a gondnok, vagy más tisztségviselő (1930-ban a Kossuth Körben az italmérő az alelnök lett)⁵²⁵ feladata volt. Az ivó minden nap nyitva állt a betérők számára.

„A jobblét a Körben még azt is meghozta, hogy a tagok részére kizárólag, zártkörű italmérést hoztak létre. Míg a kocsmában a kis fröcs 12-14 fillérbe került, addig a körben 8 fillér volt. Arra szigorú gond volt, hogy az ittasságig nem lehetett vinni. Nam emlékszem, hogy a szűkebbkörű italmérésben lett volna kihágás vagy rendzavarás, arra ugy a vezetőségnek mint az italmérőnek gongja volt.”⁵²⁶

A kör tehát folyamatosan igyekezett fejleszteni székházát. A nagyobb beruházások az egész kör munkáját igényelték és a közgyűlés hatáskörébe tartoztak, a kisebb renoválások elintézése (pl. meszelés, padló olajozása, kerítések, illemhely rendbetétele) a gazda irányításától függött. Az épületek karbantartására, tisztántartására fizetett alkalmazottat fogadtak. A házmester, gondnok vagy szolga tehát nem tartozott a választott tisztségviselők közé. Feladata igen összetett volt: ő tartotta rendben az épületet, vezette az italkimérést, részt vett az egyesület működését érintő szervezési feladatokban, ő volt az, aki a mindennapokban tartotta a kapcsolatot a szervezetek tagságával. *„A kör szolgának kötelessége volt mindenkor a szellőztetés, a takarítás, téli napokon a fűtés és a friss ivóvíz biztosítása. És úgy szintén az utcai front rendben és tisztán tartása.”⁵²⁷* Munkájáért ha volt, szolgálakást, fizetést és egyes bevételekből százalékot kapott. A házmester feladatait és fizetését a mindenkori közgyűlés határozta meg: *„Ezután az elnök a házmester fogadását tette szóvá, hogy van-e jelentkező. A gazda kijelentette hogy igen van Kunkli János személyében. Ha van akkor be kell hívni. Be is jött és az elnök feltette a kérdést hogy mennyiért állna be. Egy kevés egyezség után meg is egyeztünk vele a következőképpen 5mm búza, a kártyapénz 10%ka, a kerthasználat és minden báli takarításért 2 báli jegy, a kör takarításakor a felesége köteles jelen lenni és úgy takarítani és meszelni ahogy a körgazda irányítja és egyben köteles ha taggyűlés vagy közgyűlés a tagokat mindenkor összehívni.”⁵²⁸* A Kossuth Körben 1925-ben a szolga a régi díj fizetése mellé egy pár csizmát kért.⁵²⁹

A székházak beosztása, berendezése

A vizsgált szervezeteknek volt önálló székháza. Az egyes szervezetek székházai nem voltak egyforma nagyságúak. Jellemző vonás volt, hogy a szervezetek igyekeztek bővíteni,

⁵²⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör jegyzőkönyve 1930.

⁵²⁶ Pál István kézirat

⁵²⁷ Pál István kézirat

⁵²⁸ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1947.

⁵²⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1925.

korszerűsíteni épületeiket, egyre több helyiséget építve hozzá. Az épületek mérete a szervezet vagyontól, látogatottságától függött: legnagyobb székháza az Ipartestületnek volt.⁵³⁰

A székházak belső tagoltsága hasonló volt: külön volt nagyterem, könyvtárszoba, nagyobb körökben színpad, ivó, szolgálakás.⁵³¹ A 48-as Kör⁵³² feloszlátásakor készült jegyzőkönyv szerint a szervezet épületének „kijárata az Árpád utcára a másik kijárata az Iskola közre nyílik és nagy „L” betű alakban terül el, van benne egy kisebb korcsma helyiség, egy olvasóterem, egy nagyterem, egy konyha, egy borház, egy pincze, egy kamra helyiség és az udvaron deszkából épített W.C. helyiség ezen kívül a padlás helyiség.”⁵³³

Az egyesületi működés egyik legfontosabb feltétele a többféle funkció betöltését lehetővé tevő, megfelelő méretű helyiség volt. A tágas egyleti helyiség megteremtése annyira fontos feltétel volt, hogy már a bérelt székházakat is - amelyek egyébként lakóházak voltak - kisebb mértékben átalakították ennek megfelelően. Az 1905-ben alakult Kossuth Kör egy évvel később a ház tulajdonosának engedélyével a közfalat a körtagok segítségével kibontotta.⁵³⁴ Veres Péter a Földművelő Egylet építése kapcsán ezt így fogalmazta meg: „Olyan helyiség kellett hát, ahol a felnőttek külön gyűlésezhetnek és beszélgethetnek, és a fiatalok külön bálozhatnak. A sokféle közös ügyszobához nagy helyiség kellett. Elhatározták hát, hogy az öreg házat lebontják és tágas nagy épületet húznak a helyébe.”⁵³⁵

A székházak berendezése a lehetőségekhez mérten a funkciókhoz igazodott. A szervezetek működésében az első évektől nagy hangsúlyt kapott az olvasás – művelődés feltételeinek megteremtése. Ehhez olvasó helyiséget, a könyvek tárolásának feltételeit kellett kialakítani. A Polgári Olvasókörben a századfordulón a 600 kötetnyi könyv 2 szekrényben volt elhelyezve. A körnek külön olvasóterme volt, amelyet minden nap használhattak.⁵³⁶ Az „Olvasókör”⁵³⁷ könyvtára is külön szobában volt elhelyezve.⁵³⁸ A 48-as Kör feloszlátásakor készült jegyzőkönyv szerint az olvasóteremnek használt helyiségben lócák, asztalok, fogas, könyvszekrény, újságtartó, rádió, falióra, térkép, fénykép, melegítőkályha voltak.⁵³⁹

⁵³⁰ „Az iparosok meg tudtak maguknak csinálni mindent.” Harangi János közlése

⁵³¹ A Polgári Olvasókör és a Kossuth Kör székházaihoz tartozott szolgálakás is. A „Kiskör” elnevezés valószínűleg a székház méretére utal.

⁵³² A szervezet alaprajza: 3. függelék.

⁵³³ BUM. 74. 93. 2.

⁵³⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁵³⁵ Veres Péter 2004. 143-144.

⁵³⁶ Magyar Minerva... 1902. 15. 31. sz. és 1904. 67. sz.

⁵³⁷ Pontosán nem lehet tudni, hogy melyik kör könyvtáráról van szó. Az alapítási év (1894) a 48-as Kör alapítási évéhez áll legközelebb. A könyvtáros neve megegyezik a 48-as Kör alapító tagjai között szereplő Dobi Istvánéval, akit választmányi taggá választottak.

⁵³⁸ Magyar Minerva... 1912. 121. sz.

⁵³⁹ Továbbá villanyégő ernyővel, bádog petróleum tartály, vizes kanna, alaprajza az épületnek, 8-as fali lámpa, függöny, karszék. BUM. 74. 93. 2.

A szervezetek nagytermét bálók, bankettek, előadások alkalmával használták. A 48-as Kör nagytermében lócák, asztalok, fogas, fényképek, egy nagy fali tükör⁵⁴⁰ és egy a zenészek részére szolgáló tribün és egy melegítő vaskályha jelentette a berendezést.⁵⁴¹

A funkciók bővülésével illetve módosulásával, a saját, kimondottan egyleti célokra épült székházak építésével (pl. 48-as Kör) a székházak alaprajzi szerkezete, berendezése tovább módosult az évtizedek alatt. Jellemzővé vált az italmérési helyiség kialakítása.⁵⁴² Az ivó alapvetően a tagok számára biztosította az italfogyasztás lehetőségét, de bevételi forrás is volt egyben, így ezek a helyiségek az utcára is nyitottak voltak, bárki beléphetett egy italra. Jellemző volt azonban, hogy az egyleti ivók szolidabbak, kulturáltabbak voltak, mint a hivatalos vendéglők és kocsmák.⁵⁴³ A 48-as Körben a „korcsmai” célokra használt helyiségben egy söntés kerítés fából, lócák, asztalok, fogas, szekrény, „kis melegítő kályha”, egy bortörvény és köpöcsésze jelentették a berendezést.⁵⁴⁴

A 48-as kör konyhájában többek között egy darab két karikás és egy hat karikás berakott tűzhely, vízmelegítő, létrák és húsvágó asztal volt. A borházban konyhai eszközök, hordó, mérleg, súlyok, fekete zászló, nemzeti színű zászló és egy színpad állvány váz, a pincében hordóállvány, hordó, egy boroshordó leeresztő korcsolya és egy beépített stelázsi, a faskamrában sérült berendezések, a színpad deszkái, balta, kecskeláb voltak.⁵⁴⁵

A székház bérlete

A körök gazdálkodásról szóló fejezetben már szó arról, hogy milyen fontos jelentősége volt a szervezetek gazdálkodásban a székházak bérbeadásának. A székházak bérbeadása már közvetlenül az alakulást követően szerepet játszhatott a szervezetek életében, akár már abban az időszakban is, amikor a testületek még csak bérelték helyiségeiket. Erre példa, hogy az 1905 decemberében alakult Kossuth Kör már a következő hónapokban bérbe adja nagytermét a bevonuló fiataloknak szervezendő bál céljára. A besorozott ifjak 1906 –ban bált kívántak tartani a kör épületében. Ekkoriban a Polgári és az Alsó-Utczai körök 20

⁵⁴⁰ A Polgári Olvasókör bútorainak és ingóságainak jegyzéke szerint a körnek 1910-ben 25 db kép és 3 db nagyméretű tükör volt a birtokában. BUM 77. 39.4.

⁵⁴¹ Továbbá 8-as petróleum lámpa, villanyégő ernyővel, függöny, festett karszék és egy pókhálózó szerepel a leltárban. BUM. 74. 93. 2.

⁵⁴² Az italmérési engedélyek megszerzésével vált szükségessé az ivók kialakítása. A Kossuth Körben és a 48-as Körben a 20. század második évtizedének végén szereztek meg a hatósági hozzájárulást az italmérésekhez.

⁵⁴³ Az Olvasó Népkörben nem volt ivó.

⁵⁴⁴ BUM. 74. 93. 2.

⁵⁴⁵ BUM. 74. 93. 2.

koronáért szokták bérbe adni bálokra céljára a helyiségüket. A Kossuth Kör kevesebbért odaadta.⁵⁴⁶

Leggyakrabban alkalmilag egy-egy bál, illetve lakodalom céljára adták ki a termeket. Az 1905 végén megalakult Kossuth Kör 1908 végén döntött úgy, hogy szabályozza a kör helyiségeinek kiadását. A gyűlés úgy határozott, hogy *„bálok alkalmával 10 koronáért, lakodalmak alkalmával pedig 20 koronáért kívánja bérbeadni. Asztalt, lóczát egyáltalán nem kölcsönöz. A vasfazekat 15 vagy 30 koronáért bocsájtja a bérlő rendelkezésére, a szerint, a mint a bérlő körtag-e, vagy sem.”*⁵⁴⁷

A 48-as Körben a *„kisebb olvasó terem lakodalmak alkalmával is a tagság rendelkezésére állt. Később a nagy lakodalmak idején az egész kör igénybe lett véve.”*⁵⁴⁸ A lakodalmak előtti csigacsinálás is gyakran a körökben tartották. A Kossuth Kör ezt úgy próbálta ösztönözni 1936-ban, hogy ha a körben tartják a csigacsinálást nem kell bérelni az edényeket, ha házhoz viszik, akkor bérelni kell.⁵⁴⁹

Az alkalmi jellegű bérbeadás mellett azonban hosszabb távra is ki lehetett bérelni a helyiségeket. A Kossuth Kör 1922-ben 3 évre bérbe adta a kör nagytermét óvodának. Ennek kapcsán 1923-ban a község mint óvoda fenntartó a kör takarítására meszet és homokot adott.⁵⁵⁰

A termeket odaadhatták a szervezetek bérleti díj fizetése nélkül is. A Kossuth Kör, amelyik jó kapcsolatot ápolt a német egyházzal, református énekkarral, a termet díjtalanul átadta a dalárdának egy bálra.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁵⁴⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1908.

⁵⁴⁸ Pál István kézirat

⁵⁴⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1936.

⁵⁵⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1922, 1923.

⁵⁵¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927.

Információs bázis

A vonzaskörzetek központjában található, minden nap nyitva álló székház adta meg a lehetőséget a tagok számára a rendszeres találkozásra. Az Ipartestületben, a Kossuth Körben⁵⁵² és a 48-as Körben⁵⁵³ működött italmérés is: „Az Ipartestületbe volt ivó, ahol kisfröccsöt ittak. Részegek nem voltak soha.”⁵⁵⁴

A körökbe kapcsolattartás, beszélgetés, információszerzés céljával jártak, a betérők tájékozódhattak a kereseti lehetőségekről, piaci viszonyokról, megbeszélhették az esedékes mezőgazdasági munkákat, a helyi és országos híreket. A tagok szórakozását, kikapcsolódását segítették a termekben található újságok, kártya, kugli és esetenként a fogadott zenészek.

Az összejövétel idődimenziói

A körökben való megjelenésnek sajátos hagyományai alakultak ki. A „körös emberek” rendszeresen az évnék, a hétnek, a napnak meghatározott időintervallumait töltötték el a szervezetek székházaiban. Az, hogy kik és mikor voltak a körökben szoros összefüggésben állt a paraszti kultúra egészét meghatározó mezőgazdasági munkákkal, az élet kalendáris rendjével.⁵⁵⁵

A kör mindenkor reggel nyolc órától este tíz óráig volt nyitva tartva, amit a kör szolgának be kellett tartani.⁵⁵⁶ A mezőgazdasági munkák idején, tavasztól őszig kevesebb látogatója volt a köröknek.⁵⁵⁷ *Amikor jött a tavasz, akkor már koptak az emberek, különösen a délutáni jelenésről, mert voltak, akik már délután 2-kor jöttek*⁵⁵⁸ Ekkor jórészt azok tértek be a körökbe, akik a gazdálkodás feladataiban már nem vettek részt. Nyári hétköznapokon csendes volt a kör, de legalább tíz-tizenöt idős ember állandó volt benne, akik elpipáztak, elszórakoztatták egymást.

Az évnék ebben az időszakában, ha a hétköznapokban jutott idő beszélgetésre, azt megoldották a porták előtti kispadokon.⁵⁵⁹ *A hosszú nyári napok idején ha a munkából estével*

⁵⁵² A Kossuth Kör 1929-es alapszabálya még tiltotta az egylet helyiségében „szeszes italok élvezetét”, 1930-as alapszabálya azonban már engedélyezte. Engedély száma: 166.975 / 1929. /VII. sz. és 117.507 / 1930. /VII.

⁵⁵³ A 48-as Kör 1929-es alapszabálya még tiltotta az egylet helyiségében „szeszes italok élvezetét”, 1930-as alapszabálya azonban már engedélyezte. Engedély száma: 189.564/1929./VII. és 117.508 /1930./VII.

⁵⁵⁴ Fazekas Ferencné közlése

⁵⁵⁵ Az iparosok egyesületi életére a fentiek nem igazak, nem éltek annyira a munka és az idő szorításában. V.ö. Palády - Kovács Attila 2000. 359.

⁵⁵⁶ Pál István kézirat

⁵⁵⁷ „Nyári hétköznapokon a körökben csak néhány idősebb ember pipáztatott.” Király István 1998. 120.

⁵⁵⁸ Harangi János közlése

⁵⁵⁹ Tóth László Besenyőtelken vizsgálta az intézményesült érintkezési formák és közéletiség alakulását. Vizsgálatai kiterjedtek a társaskapcsolati és társadalmi nyilvánossági intézményrendszer igénybevételére, a két intézményrendszer - típus relációjának történeti változására is. Tóth László 1987. 47.

*hazatértek, vacsora, inkább estebéd után, hogy lakott hassal ne feküdjenek le, az utcai padkákon jöttek össze a szomszédok egy kis, rövid alkonyati tanyázásra, tereferére.*⁵⁶⁰

A köri megjelenés legjellemzőbb időpontja egész esztendőben a vasárnap (ünnepnap) délutánja volt. „A férfiak csak a nagy ünnepeken mentek templomba. A vasárnap délelőttöt a községháza előtt, a piactéren töltötték. Itt volt az embervásár, itt dobolták ki a közérdekű híreket, itt kötöttek alkut a szegények a gazdákkal aratásra, az őszi betakarítási munkákra. Ebéd után indultak ünneplőbe öltözve a férfiak a körbe.”⁵⁶¹

„Mikor a kör élet a húszas-harmincas évek fordulóján kiteljesedett, testület annál már nem élhetett teljesebb éltet. Téli napokon, főleg estéken, nyári vasárnapokon teljesen megtelt a kör emberekkel. Még akkor meg volt az a szép szokás, ha a hét hat napját látástól vakulásig munkában töltötték, de a Vasárnapot, Ünnepnapot nem rontották meg. Templomba inkább csak ünnepnapon mentek az emberek. Vasárnap délelőttjét a piactéren, a Községháza előtt töltötték. Ott volt az ember vásár, ott dobolták ki, hol osztanak feles, harmados kaszálót. Így a piactér volt a község viszonylatában az emberek találkozó helye. Néha betértek a Hangya fogadóba egy üveg borra, szódára. Vasárnap délután aztán megindult a sok sötét ruhás, csizmás ember a körbe, hogy megtalálja a maga asztaltársaságát, bele nézzen az újságokba, eltársalogjon, elbeszélgessen, hogy levetközzön valamit a hétköznapi gondjaiból. A körös embereknek nagyon hiányzott, ha már csak egy nyári vasárnapot is, délután nem a körben tölthették el.⁵⁶² A nyári vasárnapok délutánjait feltétlen a Körben töltötték az emberek. Az már nagyon hiányzott a körtagnak, ha már egy vasárnap nyári délutánt nem a körben tölthetett. A nyári vasárnapok délutánján élte a kör a legteljesebb életét. Olyankor a hűvösebb nagy termet is megtöltötték az emberek.”⁵⁶³

A vasárnapok mellett főként a késő ősztől kora tavaszig tartó időszak volt a legintenzívebb, amikor a gazdálkodás időszükséglete mellett sokkal több idő jutott más tevékenységekre is, mint az esztendő többi részében. A téli napokon a késő délutáni órákban mentek az emberek a körökbe:⁵⁶⁴ „Amikor a jószágot megetették, megitták este 5 óra körül, akkor eljöttek a körbe.”⁵⁶⁵

„A kiskörben esténként is összejöttek az emberek, nemcsak délelőtt. A téli estéken novembertől februárig nem volt dolguk az embereknek. Odamentünk, volt egy társalgó, szeneskályha és azt körülülték az emberek. Akkor még bent pipáztak, cigarettáztak, olyan füst volt sokszor. Lámpa volt még, nem villany. Ahhoz, hogy a lámpa égjen, tiszta levegő kellett.

⁵⁶⁰ Pál István kézirat

⁵⁶¹ Király István 1998. 120.

⁵⁶² Pál István kézirat

⁵⁶³ Pál István kézirat

⁵⁶⁴ „A nehéz időknél a gondjaiból a Körben vetkőztek le az emberek valamit, főleg tél idején.” Pál István kézirat

⁵⁶⁵ Harangi János közlése

Amikor a levegő elkopott, az volt a gyakorlat, hogy a lámpaüvegre egy 5 cm-es kenyérhajat tettek és akkor tovább égett a lámpa. Este 8, fél kilencig maradtak⁵⁶⁶

Fűtés

Télen a székházak felfűtésének igénye korlátozhatta némileg a befogadóképességet. A körök székházai általában több közösségi helyiségből álltak: volt egy kisebb olvasóterem és egy nagyobb bálterem, valamint kiszolgálóhelyiségek. A nagyterem felfűtése igen nagy terhet rótt a szervezetek költségvetésére, ezért különösen a szűkösebb keretből gazdálkodó köröknél gondot jelenthetett a téli fűtés biztosítása. Télen ezért többnyire a kistermet használták.

„1936-ig alacsony volt a napszámber - 1pengő 20 fillér. Ahhoz, hogy a kör létezett és a kályhába be tudtunk gyújtani, csak úgy lehetett, hogy vittünk tűzrevalót. Tőzegganét⁵⁶⁷ lehetett szedni, meg csutkával fűtöttünk. A németek kórénak hívták. Ezt hozták, akinek volt. Nekem nem volt. A tőzeggané füstje olyan bűdös volt, de nem nyitottak ablakot, azt szívta a polgár nem volt más.”⁵⁶⁸

Szórakoztató játékok

A paraszti társadalom mentalitása kevesebb lehetőséget adott és szigorúbb feltételeket szabott a felnőttek játékához. A kártyajáték a 20. század elejéig elsősorban az urak és a polgárok mulatsága maradt, ezt követően azonban a hagyományos közösségek életében a kártyajáték bevett szórakozási formává vált.⁵⁶⁹ A kártyajáték szélesebb elterjedését a 19. század második felétől datálhatjuk, amikor a kártya fametszéses sokszorosítással és kézi kifestéssel való előállítását felváltja a réz- majd acélmetszetes előállítás és megindul a tömegtermelés.⁵⁷⁰ Az olcsó kártya megteremtette a lehetőségét annak, hogy a kártyázás bevett paraszti szokássá váljék.⁵⁷¹

⁵⁶⁶ Harangi János közlése, A dohányzás gyakorlatára utal 3 köpöcsésze vásárlása. Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1929.

⁵⁶⁷ Balmazújvároson a tüzelésre, a legelőn összeszedett marhatrágyát nevezik tőzegganének. Adatközlők közlése

⁵⁶⁸ Harangi János közlése

⁵⁶⁹ Vasvári Zoltán 1996. 953-954.

⁵⁷⁰ Vasvári Zoltán 1996. 957-958.

⁵⁷¹ Az anyagi szempontok mellett nagy jelentőséget tulajdonít még a mentalitás, a munkához való viszony változásának, a szabadidő megjelenésének. Vasvári Zoltán 1996. 965.

A balmazújvárosi körök székházaiban⁵⁷² már az alakulást követő évektől jelen volt a kártyázás. Egyik beszélgetőpartnerem a körök tevékenységét summázva így fogalmazott: „A köri életben a meghatározó az esti, délutáni összejövetelek voltak. Kártyázás volt, 6-8 bál évente.”⁵⁷³

A kártyázás annyira hozzátartozott a körök belső életéhez, az egyesületi élethez, hogy a szervezetek az alapszabályai több pontban is szóltak e játékokról. A körök gazdálkodásáról szólva a kártyázást, mint bevételi formát említik az iratok, továbbá az alapszabályokban külön kitértek arra, hogy a kártyázás szerencsejáték formája tiltva legyen. Az Olvasó Népkör 1928-ban elfogadott alapszabályának 9. § a - j pontjai részletesen szólnak erről a kérdéstről. Tiltja a szerencsejátékot és szabályozza a kártyázást: a játékteremnek berendezett helyiségbe korlátozza, csak a tagok számára engedélyezi, tiltja a pinkarendszerű játékot,⁵⁷⁴ szól a kártyahasználati díjról, tiltja a bank-adást, a hivatalos játékszemélyzet alkalmazását, a zálog tevékenységet.⁵⁷⁵

A köröknek saját kártyakészletük volt. Az 1905 végén megalakult Kossuth Kör az alakulást követő évben döntött a kártyák beszerzéséről. A kártyapaklikat meghatározott összegért lehetett kölcsönözni a gazdától, aki erről pontos nyilvántartást vezetett a „kártyapénz füzetbe”.⁵⁷⁶ A kártyabevétel meghatározott része gyakran a gazdát illette.

A körökben külön, szinte állandó összetételű asztaltársaságok alakultak ki. A legnépszerűbb, szinte állandóan játszott kártyajáték a kaláber⁵⁷⁷ volt. „*Voltak asztaltársaságok, kártyáztak. Közéjük tartoztam én is fiatalon. Akiknek nem volt pénzüik, mert ilyen szegény világ volt a 30-as évek első fele, azok gibicek voltak. Figyelték, hogy ki, hogy csinálja, néha beleszóltak, akkor mondtuk, hogy Gibic kuss!*”⁵⁷⁸

A körtagok közül persze nem mindenki volt kártyás. A Kossuth Körben már 1910-ben konfliktus alakult ki a kártyázás miatt, elsősorban azért mert a hosszúra nyúló kártyázás miatt a kör fenntartási költsége megemelkedett. „*Több oldalról panasz merülven fel az iránt, hogy a körnek egynémely tagjai a körhelyiségben reggelig is elkártyáztatnak, fogyasztják a petróleumot, elnök kéri a gyűlést, hozzon ez ügyben valami határozatot. Mivel a kártya egyik*

⁵⁷² Vasvári Zoltán tanulmánya elkülöníti a rituális időben való kártyázást a profán körülmények közötti kártyázástól. Ez utóbbi helyszínek között nem említi a köröket, de szerepel köztük számos közösségi találkozási hely, mint pl. a kocsmá, presszó, vendéglő, kávéház, kártyaterem, a helység közterei, vásár, búcsú stb. Ezek között számos hely szolgálhatott a körök székhelyeként is. Vasvári Zoltán 1996. 965.

⁵⁷³ Harangi János közlése

⁵⁷⁴ „*Tilos a kártyajátéknak pinkarendszer mellett, vagyis oly módon játssza, amelynél a kártyajátékban résztvevők kötelesek a játékban nyert összeg bizonyos százalékát az egyesületnek, vagy egy harmadik személynek átadni, illetőleg beszolgáltatni.*” HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396.

⁵⁷⁵ A Balmazújvárosi Olvasó Népkör alapszabályai: HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396.

⁵⁷⁶ BUM. 75.59.4.

⁵⁷⁷ Az alsóssal megegyező kártyajáték, amelyben nem az adu alsó, hanem az adu felső a legmagasabb értékű kártyalap. Magyar Értelmező Kéziszótár III. kötet 707.

⁵⁷⁸ Harangi János közlése

*jövedelmi forrását képezi a körnek, gyűlés ez ügyben nem kíván szigorú határozatot hozni, hanem elvárja a tagoktól, hogy a bizalommal ne éljenek vissza, hanem a kiszabott időben 9-10 órakor távozzanak a kör helyiségéből.*⁵⁷⁹ A Kossuth Körben 1929-ben úgy határoztak, hogy a kártyások és kuglisok a tüzelőanyag kímélése miatt ugyanabban a teremben maradjanak.⁵⁸⁰

A kártyázás mellett a Kossuth Körben tehát kugli és az Ipartestületnél még sakk és biliárd is volt.⁵⁸¹ A Polgári Olvasóköriben ezek mellett dominóval is lehetett játszani.⁵⁸²

Beszédtema

A körökbe, ahogy a fejezet elején írtam elsősorban kapcsolattartás, beszélgetés, információszerzés céljával jártak. Heller Ágnes a mindennapi érintkezésről írt tanulmányában írja, hogy bizonyos „történelmi korokban, bizonyos társadalmi rétegeknél (ahol ilyen gondolatok csak kivételes pillanatokban fakadnak) a beszélgetés nem állandó élettény, hanem ritka, mondhatnánk ünnepi alkalom.”⁵⁸³

A beszélgetés témája többnyire a gazdálkodás körül folyt: *„A mindennapi életről, egyszerű életről, a jószágnevelésről beszélgettek.”*⁵⁸⁴

*„Gondjaikból, bajaikból a körben vetkőztek le valamit, ha rátöltöttek a pipára és a pipaszó mellett eltársalogtak. Beszédtemájuk mindenkor a munka, a termés, a jószág és főleg a ló volt. Ha katonaságukról esett szó, az aki huszár volt az mindig többre tartotta magát, már csak azért is, hogy derűt vigyenek a társalgásba. – A ló az mindenkor beszéd téma volt.”*⁵⁸⁵

A mezőgazdaság átalakulása kapcsán a körök beszélgetései is egyre inkább az új technológiák, új fajták tulajdonságai körül folytak. *„Voltak akik tul szerettek látni a község határán. Azok a napi lekötöttségük mellett is betértek rövid időre a Körbe. – Bele néztek a napi, a heti lapokba, érdekelte az embereket, hogy mi történik a nagy világba, főleg a már újabb generációt, a katonaviseltek. Voltak, akik már tudást meríteni a mezőgazdaság fejlődése terén és igényelték a szaklapokat.”*⁵⁸⁶

„Így a téma a körben is a gazdálkodás fejlődése lett, az állattartás, főleg a lovakról esett szó. – Akkoriban kezdte leváltani a szürke magyar marhát a vöröstarka, a feketetarka bonyhádi marha, melyek már nagyobb tejelők lettek. De mondták is az emberek, 'olyan

⁵⁷⁹ Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1910.

⁵⁸⁰ Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1929.

⁵⁸¹ Fazekas Ferencné közlése

⁵⁸² BUM. 77. 39. 4.

⁵⁸³ Heller Ágnes 1969. 5. sz. idézi: Kovalcsik József 2003. 13.

⁵⁸⁴ Harangi János közlése

⁵⁸⁵ Pál István kézirat

⁵⁸⁶ Pál István kézirat

azoknak a teje, mint a kékvíz'. A mangalica disznó is kezdett kiszorulni, jöttek a veresek, a fekete tarkák, 'megette a fene azoknak a szalonnáját', mondták az emberek."⁵⁸⁷

A másik kedvelt téma a régi idők felidézése volt. Kialakult, hogy ki volt igazán jó mesélő, ki tudta hitelesen, szórakoztatóan előadni a történeteket. Őket aztán többször is meghallgatták. Ők lettek a közösségi tudás továbbörökítői, akinek különösen a fiatalok körében igen nagy tekintélye volt.

„Azoknak az időknek a fiataljai csüngtünk a régi embereken, ha emlékeztek nagyon szeretttük őket hallgatni. Azok az értelmes, tekintélyes józan, parasztemberek olyan pártiárkális levegőt tudtak maguk körül árasztani... Sokat eltanyáztunk fiatalok azokkal a régi öreg emberekkel az olvasó teremben az ajtó mögötti hosszú asztalnál, kik közül inkább csak az öreg Sajtos Imre bácsit nevezem meg. – Az Imre bácsinak igen nagy ismerete volt a régebbi időkről, a letűnt 'békebeli jó világról', (az 1867-es kiegyezéstől az első világháború kitöréséig) Imre bácsi igen nyitott szemmel növekedett a gyermekkori idős emberek körül, sokat tudott beszélni negyvennyolcra és az azt megelőző jobbágy világról, a község életéről."⁵⁸⁸

A világháborút követően új témaként megjelentek a háborús történetek. Ezeknek is lettek aztán a közösségben hiteles tolmácsolói.

„Beszélgettek a mindennapi életről és főleg az első világháború eseményeiről. Nem annyira beszélgettek ők a gazdasági válságról, nem voltak olyan nagymenők! Olvasással alig foglalkoztak, volt ugyan könyvtára a körnek, de azt kevesen olvasták. Olvasó ember nemigen volt több a tagság 10%-nál. Újságot olvastak. Igen 1 újság járt, azt hiszem a Friss Újság. Felolvasás nem volt. Inkább voltak a háborút megjárt emberek, meg könyvet is olvasó emberek. (H. Nagy Gábornak hívták, 1904-ben született) ő egy jól tájékozott, nagyon jó szókincsű ember volt, aki a háború zivataráról nagyon jól tudta az embereket tájékoztatni. Hogy volt Doberdón, hogy volt Ukrajnában, vagy ott ahol."⁵⁸⁹

A beszéd témák között meg kell említeni még a helyi és országos közélet, politika megtárgyalását is.

Politikai – közéleti - karitatív szerep

Az egyes szervezetek székházai, mint a napi találkozás szinterei szolgáltak arra, hogy a tagok, betérők megbeszélhessék az eseményeket, véleményeket alkossanak. A helyben

⁵⁸⁷ Pál István kézirat

⁵⁸⁸ Pál István kézirat

⁵⁸⁹ Harangi János közlése

megtalálható könyvek, hírlapok olvasása, később a rádió közös hallgatása után lehetőség nyílhatott az eszmecserére, politikai véleményalkotásra.

Az egyesületeknek a parasztság életében a 19. század második felében játszott szerepéről szólva Balogh István úgy fogalmaz, hogy a parasztság társadalmi tudatának, a szociális és politikai törekvéseinek formálásában, valamint a művelődésének átalakításában döntő fontosságú a különböző néven emlegetett egyesületek hatása.⁵⁹⁰ Az 1860-as években, főleg az Alföld egykori parasztpolgárságú mezővárosaiban a megoldatlan helyi társadalmi és gazdasági kérdések miatt számos olvasókör, népkör vagy önmívelő egyesület alakult. A társadalmi differenciálódást jelzi, hogy ezek az egyesületek igen sok helyen a már fennálló s a módosabb gazdákat, értelmiségieket, esetleg iparosokat tömörítő kaszinók ellenében, az azok által vezetett politikai törekvések ellensúlyozására jöttek létre. E körök bevallott célja az „olvasás, mívelt társalgás és önmívelés” volt, azonban legtöbb helyen az országos, de még gyakrabban a helyi politikai kérdések uralkodtak bennük.⁵⁹¹

Az egyesületi tagság révén tehát a 19. század második felében a parasztság nagy tömegei kapcsolódtak be passzív módon a politikába. Balmazújvároson e kezdeti időszakban alakult a vizsgált szervezetek közül a Polgári Olvasókör és a 48-as Kör.

Az 1890-es évek elején azonban az egy – másfél évtizeddel korábban még élénk életet élő, kisebb, birtokos gazdákat tömörítő körök munkája meddő és nagyrészt eredménytelen helyi politizálásban, március 15-i és október 6-i ünnepélyek rendezésében, képviselőválasztási korteskedésben és bankett rendezésekben merült ki. Nagyrésztük így is érte meg a világháború előtti éveket.⁵⁹² Az általam vizsgált 48-as Körrel kapcsolatban Veres Péter ezt így fogalmazza meg: *„Ez csak olvasó- és kártyázó-kör volt már akkor is. Lomha 48-asokkal nem lehet semmire sem menni. Azok csak szidják a kormányt, utálnak minden hatóságot, elleneznek minden fizetnivalót, elleneznek minden kormányintézkedést, a jót éppúgy, mint a rosszat és azután nincs tovább. Nem mozdulnak előre, se hátra, nem csinálnak semmit.”*⁵⁹³ A századforduló után a *„48-asok maguk maradtak az Oláh János bácsi névleges, de valójában távoli úri vezetése alatt. A szocialisták fellépésétől kezdve sohasem volt egyetlen emberük, aki legalább egy negyedórás épkézláb beszédet el tudott volna mondani, vagy egy jegyzőkönyvet meg tudott volna írni. Márciusi ünnepségeik már az akkori iskolák önképzőkori nivója alá süllyedtek: ez pedig nagy szó, mert akkor dühöngött legjobban a milleniumi frázis-nacionalizmus. Semmi mást nem tudtak, mint mozsárágyút durrogtatni és a bankettre paprikást főzni, meg azt megenni. El-elszavaltattak valakivel valami rossz, híg magyar*

⁵⁹⁰ Balogh István 1965. 552.

⁵⁹¹ Balogh István 1965. 553.

⁵⁹² Balogh István 1965. 555.

⁵⁹³ Veres Péter 2004. 133.

verseket, amelyeket vigályos lelkű vezetőik tukmáltak rájuk, s amelyeknek semmi közük sem volt a költészethez, sem a magyarsághoz.”⁵⁹⁴

Ónosi László a szervezetek közéleti, politikai szerepéről, a századforduló eseményeivel kapcsolatban írja, hogy a „Nemzeti Párt és a kormánypárt 1899-es fúziója utáni években az egyesült párt igyekezett a paraszt tömegeket megnyerni a kormány támogatására. Ezt szolgálta mind a Polgári Olvasókör, mind pedig a Függetlenségi 48-as Kör, belső kulturális, politizáló munkája. A különböző ünnepek a kormány politikájának népszerűsítésével volt telítve. A Kossuth szobor koszorúzása, Kossuth Ferenc és Jókai Mór dísztávirati üdvözlése ehhez csak a 48-as látszatot, a függetlenségi mázt adta.”⁵⁹⁵

A 19. század utolsó évtizedeitől kezdve a parasztság igen tekintélyes részét tevő agrárproletariátus, főleg az Alföldön (Békés, Csongrád megyében és vizsgált településünkön) már az 1880-as évek végén megalakította a saját egyesületeit, amelyek később határozott politikai és művelődési programot hirdettek.⁵⁹⁶ A Balmazújvárosi Földművelő Munkás Egylet és az agrárszocialista mozgalom kapcsolata már több kutató érdeklődését is magára vonta. Az Egylet politikai szerepe és hatása az alakulást követő években, a 20. század első évtizedében volt a legerősebb.⁵⁹⁷ A politikai tevékenység kapcsán mind országos,⁵⁹⁸ mind a helyi választások⁵⁹⁹ idején tartottak gyűléseket a székházban.

A többi körök székházai szintén egy-egy politikai erő bázisai voltak, ahol lehetőség nyílt a politikai programok népszerűsítésére. Veres Péter az olvasókörökről írt cikkében azt írja róluk, hogy a két világháború közötti korszakban a „*Függetlenségi Párt felbomlásával az olvasókörök nagy többsége átment a párt örökösül tekintett Nagyatádi-féle Kisgazda Párthoz, onnan pedig tovább, Bethlen Istvánhoz és Gömbös Gyulához. A hatóságok maguk gondoskodtak róla, hogy csak azok az olvasókörök élhessenek meg, amelyek ezt a politikát követik.*”⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ Veres Péter 2004. 133.

⁵⁹⁵ A Debreczeni Friss Újság 1901. márc. 16-i száma alapján Ónosi László 1972. 198.

⁵⁹⁶ Ezek a szervezetek „céltudatosan törekedtek, hogy tagjaikat a kor által felvetett, s őket elsősorban érintő társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekről tájékoztassák. Könyvtáraikban szépirodalmi művek mellett társadalom, természettudományi munkák egyaránt voltak, számos napilapot járattak, téli időben előadásokat és vitákat rendeztek.” Balogh István 1965. 555-556.

⁵⁹⁷ A Földművelő Egylet történetét, politikai szerepét a szakirodalom alapján részletesebben a dolgozat első részében külön fejezetben foglalom össze.

⁵⁹⁸ „...Mezőfi még fel is lépett itt egyszer képviselőjelöltnek. S diadalmasan, nagy ujjongással vonult be a vasúttól. Az Egylet udvaráig hatalmas tömeg kísérte s az Egylet udvarán megtartott gyűlésen még nagyobb tömeg gyűlt össze.” Veres Péter 2004. 187.

⁵⁹⁹ Az Egyletben „Nagy izgalom volt hát a választás körül. Olyan, mintha azzal dülne el a világ sorja, hogy ki lesz Újvároson bíró. Az Egyletben esténként izgalmas jelölőgyűlések folytak. A cél ez volt: kisépíteni az egész kupaktanácsot a községházáról, mert azok a bérlők és az urak emberei.” Veres Péter 2004. 183.

⁶⁰⁰ Veres Péter 1953. 22. Az író a Falusi Krónikában Oláh Jánosról, a 48-as Párt korábbi vezérééről így ír: „A forradalom után a 48-as párt szervezeteit jórészt a kisgazdapárt örökölte el, s János bácsi is vele ment. Észre sem vette, ő, az ős-ellenzéki már kormánypárti lett.” Veres Péter 2004. 116.

A szervezetek fentebb vázolt politikai szerepvállalásának ellentmond az, hogy a beszélgetőpartnereimmel készített interjúk során - annak ellenére, hogy többször rákérdeztem a szervezetek két háború közötti időszakban játszott politikai szerepére – nem, vagy igen kis mértékben számoltak be ilyen funkcióról. Ezt egészíti ki az is, hogy a szervezetek jegyzőkönyveiben is csak igen kevés adatot, utalást találtam ilyen irányú tevékenységre. Úgy gondolom egyrészt ez azzal magyarázható, hogy ezeknek a szervezeteknek a politikai mozgástere szűk volt, a két világháború közötti időszakban többnyire nem is vállalhattak fel direkt, intenzív politikai- érdekképviselő tevékenységet. Másrészt, a tagság és a település lakossága mindennapi életében az egyes szervezetek által betöltött többi funkció (információs központ, művelődés, szórakozás, reprezentáció) sokkal dominánsabb szerepet töltött be.

Szabó László Társadalomnéprajz című munkájában szól erről a kérdéstről. Véleménye szerint a két világháború között nem bontakozhatott ki szabadon a falvak pártélete, a politikai pártok úgyszólván formálisak voltak, nem fejezték ki a falu igazi rendjét. A társadalmi tagoltságot inkább kifejező körök, kaszinók körében nem alakulhatott ki igazi párt jellegű szervezkedés. A jelenség háttérében véleménye szerint a kialakulatlan társadalmi viszonyok, politikai iskolázatlanság állt. A nagy erővel fellépő egyéniségek (Várkonyi, Mezőfi, Nagyatádi) ideig-óráig sikereket érhettek el szélesebb körben is, de valóságos bázist nem sikerült teremteniük.⁶⁰¹

A szervezetek politikai szerepével kapcsolatos kérdéseimre az elkészült interjúk során következetesen olyan válaszokat kaptam, amelyekben arról számoltak be a volt körtagok, hogy a háború előtt a körökben nyíltan nem politizáltak. *„Én a körrel mint fiatalember kerültem kapcsolatba. A polgárit 32-ben hagytam abba. Akkor volt az a válságos időszak, a világválság. Én félárva gyerek voltam és hamar ráébredtem arra, hogy édesanyámnak a megélhetésbe be kellene segíteni. Elég hamar elmentem akkor még úgy hívták, hogy Kiskör. Ez akkor is most is olyan közösség volt, hogy lehetett beszélgetni, kártyázni (kaláberezni),⁶⁰² nem házárdírozni.⁶⁰³ Mivel munkanélküliség volt, akkor nem volt mit csinálni az embereknek, elmentek, beszélgettek általános dolgokról. Az a kör, meg mások is nem volt politikai szervezet, úgymond politikától mentes volt. Ez nem volt igaz a szó szoros értelmében, de nem nyilvánították ki az emberek, hogy én szociáldemokrata vagyok, mert akkor még az volt a legnagyobb párt, meg a néppárt, a kormánypárt. Mivel elég fiatal voltam, figyeltem az embereket, miről beszélnek. Én magam, ha nem szóltam is bele, de levontam a konzekvenciát*

⁶⁰¹ Szabó László 1993. 266.

⁶⁰² Kaláber: alsóssal megegyező kártyajáték, amelyben nem az adu alsó, hanem az adu felső a legmagasabb értékű kártyalap. Magyar Értelmező Kéziszótár 1972. III. 707. Az adatközlők visszaemlékezése szerint hagyományosan ezt a játékot játszották a körökben.

⁶⁰³ Házárdíroz: megfontolás nélkül mindent merészen kockáztat, csak a szerencsétől függ ki nyer; szerencsejáték. Magyar Értelmező Kéziszótár 1972. III. kötet 182.

arról.”⁶⁰⁴ Király István helytörténeti munkájában ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „Ott mindenki megtalálta a maga asztaltársaságát, újságot olvasott, kártyázott vagy csendben politizált.”⁶⁰⁵

A „csendes politizálásnak” egyik oka az lehetett, hogy település vezetése nem engedte a körökben a politizálást. „*Politizálás tiltva volt a körben, arra H. B. a község főjegyzője sujt fektetett*”⁶⁰⁶ A másik ok lehetett az is, hogy a településen működő Földmívelő Egylet tevékenységét 1932-ben politikai szerepvállalása miatt hatóságilag megszüntették. „*32-ben agyonlőtték Papp Gyulát. Politikai visszhangja volt, még a sejteket is igyekeztek megsemmisíteni. A politikának ez a válfaja nem létezett a Kiskörben. Nem is mertek politizálni. Amikor az „Egylet” megszűnt, azok a szociális gondolkozású emberek, akiknek az ereiben volt az az elv, hogy szerettek volna emberré válni, egy része a Kiskörbe jött. De csak hallgató tag lehetett, nem mertek politizálni. Szigorú politikai éra volt*”.⁶⁰⁷

A Kossuth Kör Jegyzőkönyvében az 1932-ben a jegyző az előző év tevékenységét, eredményeit összegezve így fogalmazott: „*Általában a körtagok viselkedése kielégítő, ellenük sem erkölcsi, sem politikai sem hazafias tekintetben kifogás nem emelhető.*”⁶⁰⁸ Ez utóbbi idézet arra utal, hogy a körökben több szempontból is „kifogástalanul” illett viselkedni. Ha valaki megszegte ezeket az íratlan szabályokat, akkor kizárhatták a szervezetekből.⁶⁰⁹

A fentieket alátámasztja a 48-as Körhöz kapcsolható történet, ahol „*a körelnök kormánypárti volt, így a H. jegyző embere, nagy V.S. ellenzéki, a kisgazdapárt tagja, szószólója, kik között valami sógórság állott fenn. V. S. a körben beszélgetés közben nem vette figyelembe, hogy a kormánypárttal szemben nem politizálhat és vitába szállt, melyre oda figyeltek és fel lett szólítva a működési szabályzatnak a betartására, mely újabb vitát szült és az lett az eredménye, hogy V. S.-t kizárták. – Azt én is láttam, hogy az a nagy ember már a kör folyosóján szinte elsírta magát, hogy ő mennyit is tett azért, hogy az új kör fel épüljön és most őt az zárja ki, aki hozzáképest akkor sokkal kevesebbet tett a körért.*”⁶¹⁰

A háborút követő években a változó politikai helyzetet is tükrözi a Kossuth Kör 1948-ban megválasztott új elnökének szavai: „*legyen ez a helység a szólásszabadság, a teljes szabadság helye, ne legyen közülünk semmiféle politikai pártállású ember kizárva.*”⁶¹¹ Az Olvasó Népkör 1949. január 9-i jegyzőkönyvében viszont a következőket olvashatjuk: az

⁶⁰⁴ Harangi János közlése

⁶⁰⁵ Király István 1998. 120.

⁶⁰⁶ Pál István kézirat

⁶⁰⁷ Harangi János közlése

⁶⁰⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1932.

⁶⁰⁹ A Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1930-ban arról ír, hogy egy tag az előző bálon szidalmazta a vezetőséget, ha nem kér bocsánatot, kizárják. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1930.

⁶¹⁰ Pál István kézirat

⁶¹¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1948.

„elnök felhívta a tagok figyelmét, hogy a szocializmus építésében mindenki vegye ki a részét és a melyik tag nem érti az idők szavát és a demokrácia ellen lázít nincsen helye a testületben.”⁶¹²

Közéleti funkció

A több száz tagot tömörítő körök tevékenységében a politikai szerepet dominánsan kiegészíti a szervezetek közéleti szerepvállalása, közéleti tekintélye, reprezentációja. A fenti tekintélynek több összetevője is lehetett. Az első és egyik legfontosabb véleményem szerint, az hogy ezek a szervezetek egybevetve több száz tagot, családfőt tömörítettek. A körtagság ráadásul, egyik beszélgetőpartnerem szavait idézve „a falu, a környezet viszonylatában az átla embernél többet jelentett”.⁶¹³ A tagságról és a kör működéséről szóló fejezetek jól érzékeltették, hogy a körtagság sajátos fegyelmet, a közösség és a közösség vezetői iránti tiszteletet követelt meg. Ennek az elvárásnak a teljesítése a közösség elismerését hozta magával.

A szervezetek közéleti tekintélyét meghatározhatta a tagság összetétele is. A korábbi fejezetekben már volt szó arról, hogy a vizsgált négy kör tagsága a korszakban területileg, társadalmilag volt definiálható. Az egyes szervezetek tagsága ennek ellenére nem volt homogén összetételű. A szervezetek tagsága, vezetése között számos helyi közéleti tekintélyt: községi képviselőket, az egyházak képviselőit, a helyi értelmiség tagjait találhatunk.

A szervezetek közéleti szerepvállalásában jelentős szerepe volt a kapcsolatépítésnek, -ápolásnak. Ez a kölcsönös viszony főként a település vezető személyiségei, intézményei felé irányult. Ide tartoztak ebből a szempontból a felekezetek papjai, a jegyző, a terület országgyűlési képviselője. A szervezetek a támogatást úgy igyekeztek erősíteni, illetve megköszönni, hogy ezeket az embereket tiszteletbeli tagoknak választották, látogatásukat számon tartották. A községi előljárásság a település főjegyzőjének a képviselőtestület elé terjesztendő, a „piac ügyéről” szóló határozatát⁶¹⁴ 1930-ban véleményezés végett a Kossuth Körnek is elküldte.⁶¹⁵

Az egyes szervezetek nemcsak a település vezetése, hanem a többi egylet, kör irányába is törekedtek a jó kapcsolatok kialakítására. Figyelemmel kísérték egymás rendezvényeit, meghívót küldtek, támogatták egymás kezdeményezéseit,

⁶¹² Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1949., Pozsonyi József 1988. 62.

⁶¹³ Páll István kézirat

⁶¹⁴ Huszka Lajos a Szeged – Szatymazi Gazdakorról írja, hogy a térség termelési viszonyainak előbbre lépésében indítványozó, kezdeményező és segítő társa volt a törvényhatóságnak. Huszka Lajos 1986. 239.

⁶¹⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1930.

A szervezetek közéleti szerepvállalásában kiemelt szerepe volt a reprezentációnak. Ezeknek a kisebb csoportoknak, közösségeknek a működéséhez hozzátartozott az, hogy igyekeztek létüket a település vezetése, illetve a lakosság előtt reprezentálni. Ez többek között fontos volt a csoport összetartozása, azonosságtudata szempontjából és megmutatta, megmutathatta a működés erejét, eredményességét. A reprezentációt szolgálta, hogy törekedtek székházuk és környezetük szépítésére, gondozására.

A reprezentáció legfontosabb részét az egész települést összefogó ünnepeken való megjelenés jelentette. Ekkor a helyben működő szervezetek külön-külön, saját zászlajuk alatt felvonulva jelentek meg a község lakossága előtt. A legjelentősebb esemény ebből a szempontból a március 15-e volt. A szervezetek felvonultak a megemlékezésre, testületileg részt vettek az istentiszteleten, misén. A műsorról is a szervezetek kulturális csoportjai gondoskodtak.⁶¹⁶

Nemzeti érzés, nacionalizmus, revizionizmus

Március 15-ének, 1848-nak a hagyományával,⁶¹⁷ ünneppé válásával több kutató is foglalkozik.⁶¹⁸ E folyamat gyökerei 1848-ig nyúlnak vissza,⁶¹⁹ az események nyilvános (politikai) kultusza azonban a tizenkilencedik század végére alakult ki Magyarországon.⁶²⁰ A 19. század utolsó harmadára 1948., a 48-as eszme, a nemzeti gondolat és március 15-e köré számos közösségi rítus szövődött.⁶²¹ Ezek sorában jelentős helye volt az egyesületek által létrehozott, illetve működtetett hagyománykörnek.⁶²²

⁶¹⁶ A körök március 15-e megünneplését részletesen a nemzeti érzés, nacionalizmus, revizionizmus fejezetben írom le.

⁶¹⁷ A magyar 1848-as hagyományt a néprajzkutatás - elsősorban a századik évforduló alkalmával, 1948 táján - vizsgálta. Megállapították, hogy ez a tradíció túlnyomórészt spontán született. Az 1848-as kultusz tartalmi elemei közül azt is sikerült feltárni, hogy túlnyomórészt nem a függetlenség-alkotmányosság, nem a szabadságharc, hanem a jobbágyfelszabadítás tényének a mindennapokat tartósan átfórmáló eseményére vezethető vissza. Kossuth elsősorban, mint jobbágyfelszabadító élt a nép emlékezetében, s az emigráns Kossuthhoz is a további évtizedek során elsősorban a társadalmi változások reményei kapcsolódtak. Dégh Linda 1952, Ortutay Gyula 1952.

⁶¹⁸ 1848 szimbólumait, rítusait egyetlen politikai rendszer sem kerülhette meg Magyarországon. Gerő András 1993., Gyarmati György 1998.

⁶¹⁹ Erdélyi Mónika 2000. 45.

⁶²⁰ 1848 hagyományát nem csupán a nép, hanem "központilag," "felülről" is ápolták „Ha "központi" és "felső" szinten nem az államhatalmat értjük - állami szinten a kultusz ápolásáról még 1867 után is csak részlegesen beszélhetünk -, hanem a felső társadalmi rétegekről, a központi médiának az elitcsoportok meghatározta üzeneteiről, akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy 1848 emlékét valamennyi vagy csaknem valamennyi társadalmi réteg gondozta, vállalta, közvetítette mások felé.” Gergely András 1998. 764-774.

⁶²¹ A formálódó kultusz ellenére a forradalom ötvenedik évfordulóján nem a társadalmi emlékezet által őrzött március 15-ét, hanem április 11-et tették nemzeti ünneppé, azt a napot, amikor a pozsonyi országgyűlésben az uralkodó törvényként fogadta el a márciusi követeléseket. Az 1848-as polgári forradalom emléknapiját, március 15-ét előbb 1919-ben a "magyar népszabadság ünnepnapjává minősítették, majd a hatalom 1927-től nemzeti ünnepként tisztelte.

⁶²² Eric Hobsbawm a 19. század végének 20. század elejének nagyarányú kulturális változásaival kapcsolatban megalkotta a „kitalált hagyományok” fogalmát. Hobsbawm Eric 1987., Kovács Ákos a kitalált hagyományok

Balmazújvároson a vizsgálat alapját képező szervezetek közül kettő is kötődik nevében a 48-as hagyományhoz: A 48-as Kör és a Kossuth Kör. A 48-as kötődés a 20. század első felében már csupán azt jelentette, hogy minden évben tisztelettel megünnepelték a március 15-t és a körök termeit az 1848-as események témáját feldolgozó olajnyomatokkal díszítették.

A körök által szervezett rendezvények sorában az egyik legkiemelkedőbb a korszakban a március 15-e megünneplése volt. A március 15-e megünneplése a 19-20. század fordulóján országosan már meglehetősen egységes képet mutat. Különösen igaz ez, ha ezt az ünneplést az egyesületekre fókuszálva vizsgáljuk.

A vizsgált szervezetek többé-kevésbé azonos módon ünnepelték meg március 15-ét.⁶²³ Az 1905 decemberében megalakult Kossuth Kör már a következő esztendőben ünnepelt e napon: bankettet nem tartottak (tekintettel a drágaságra), csak táncmulatságot. A kör jegyzőkönyvében azt olvashatjuk, hogy a „tagok mehetnek az Alsó utcái vagy a Polgári Kör ebédjére”. A következő években már gazdagodik az ünneplés: a tagság a körnél gyülekezett és zászló alatt, zenészőra⁶²⁴ vonulnak fel a piacra. A jegyzőkönyv így ír: „Gyűlés e nagy nemzeti ünnepünket méltó fényvel és pompával óhajtja megtartani, azért kéri a tagokat, hogy a reggeli órákban a kör helyiségeiben gyülekezzenek s innen zászló alatt történjék a felvonulás a piacra, itt pedig dalárdája szereplésével óhajtja az ünnepély fényét emelni. Kimondja továbbá, hogy az ünnepély végeztével saját helyiségében társas ebédet kíván tartani és bált”

A település központjában található Kossuth-szobor⁶²⁵ felállítását⁶²⁶ követően az ünnepségek központjába a szobor koszorúzása került.⁶²⁷ A koszorú beszerzésére a Kossuth

témakörét feldolgozó munkája számos példát szolgáltat arra, hogy milyen nagy szerepe volt a nyilvánosságot (tudatosan) befolyásoló, formáló ünnepek elterjedésében, szervezésében, működtetésében a különböző egyesületeknek. Kovács Ákos 2006.

⁶²³A Földmívelő Egylet eleinte nem a többi körrel ünnepelt: „1913-ban, amikor a tömegsztrájkra készült az ország ipari munkássága, a mieink is velük izgultak, s a május elsejét mi is felvonulással és piros zászlókkal ünnepeltük. Sőt még szigorúbbak voltunk, mint a pestiek. Mert ők azért tartották a március 15-ét is, de a mieink nem voltak hajlandók együtt ünnepelni az urakkal és a gazdagokkal. A mi ünnepünk egészen és teljesen május elseje lett.” Veres Péter 2004. 187. Később az 1920-as években a munkások is részt vettek a központi ünnepségen: „Mindegyik zászló után kevés ember jött, de ezután meg legkevesebb. Valahogy restellik az emberek, hogy beálljanak a sorba, ha nincs befizetve a tagdíj. Meg aztán ezt a nagy kivonulást is restellik, mert nem sok értelmét látni az egésznek. Akinek nincsen pénze a bankettre, az szégyell beállni a sorba.” Veres Péter 2004. 213-214.

⁶²⁴„Ezalatt eltelt az idő, kezdődik az ünnepély, az olvasóköriktől már elindultak a zenekarok, hallatszik a trombiták recsegése. Lassan elhúzódik a piaci nép a hősök szobra felé. Ott lesz az ünnepély.” Veres Péter 2004. 213.

⁶²⁵Kossuth halála és tömegdemonstrációval kísért temetése után (1894) tömegesen jelentek meg a Kossuth-szobrok az egész országban.

⁶²⁶Kürti Béla a ceglédi egyletekről írt munkájában külön fejezetet szentel a Kossuth kultusz és az egyesületi élet kapcsolatának. Egyik adatközlője szerint, ha a március 15-e éppen nagyböjtre esett, a plébános felmentést adott a Széchenyi Olvasó Egylet tagságának a díszvacsora idejére a böjt alól. Kürti Béla 1993. 91-92.

Körben 1909-ben a körtagok feleségeit kérték fel.⁶²⁸ A következő esztendőben a többi körrel egyöntetűen úgy döntött a Kossuth Kör, hogy március 15-én a piactérre vonulásról lemondott a kör és az ünnepséget a templomban és saját helyiségében tartotta. A következő évben hasonló módon történt az ünnepség. A piactérre vonulásról, a koszorúzásról a Kossuth Kör jegyzőkönyve a következő években sem tesz említést.⁶²⁹

Pontosan nem deríthető ki, hogy melyik évtől tért vissza az az elem az ünnepi események sorába, hogy a kör tagsága egyöntetűen a piactérre, illetve a község házához vonul, de az 1930-as években már a körök már egységesen így ünneplik e napot.⁶³⁰ A Kossuth Kör Jegyzőkönyvében 1932-ben van rá adat: *„Hazafias ünnep alkalmával márc. 15-én a körtagok testületileg vettek részt az alkalmi istentiszteleten, valamint a község ház udvaron rendezett hazafias ünnepélyen. Ősi nép szokás szerint-e napon délben bankett/társas ebéd rendeztetett, melyen több hazafias beszéd hangzott el.”*⁶³¹

Az ünnepség részei voltak a Himnusz és a Szózat eléneklése, ünnepi beszédek, szavalat, zenei betétek a dalárdák, a Levente egyesület közreműködésével.⁶³² A március 15-i ünnepségre a 48-as Kör egyik tagja így emlékezik: *„Egyedüli nagy nap volt a körben a nemzeti ünnep, a március tizenötödike. Ekkor minden alkalommal több mint négyszáz személyre rendezett bankettet a kör az ünnepi felvonulás után. Az alkalomra tehenet vágtak, és borért még Tokajba is elmentek. Az ünnep reggelén már korán gyülekeztek a körben az emberek. (Akkorra mindenki a háza előtt simára kapálta, gereblyézte a göröngyös utat.) Hangulatosak voltak azok a felvonulások: Rezesbanda hangjára vonultak a körök az ünnepség színhelyére, zárt rendben, az utca közepén, és mindig akadtak a régi katonaviselt emberek közül olyanok, kik a banda előtt szépen eljárták a verbunkost.*

A község háza erkélyén és előtte zajlott le az ünnepség. A felvonuló körök közül középen állt az Ipartestület, mivel neki volt dalárdája. Két oldalt sorakoztak fel a Polgári Olvasókör (a kaszinó), a Függetlenségi 48-as Olvasókör, a Kossuth Kör, a kis (Rákóczi) Kör és már utóbb a Katolikus Otthon tagjai is. Felemelők voltak azok az ünnepségek. Rezesbanda kísérettel felhangzott a Himnusz, a Szózat, a Talpra magyar. Az ünnepi beszéd, majd a

⁶²⁷ Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1909. Az elnök kérdést intéz a gyűléshez a felől, *„hogyan Kossuth Lajos szobrának mely városunk piacán áll – márcz. 15-én tartandó koszorúzási ünnepélyén kívánja-e magát képviseltetni és mi módon?”*

⁶²⁸ A körtagok feleségeinek a kör életbe való bevonása kapcsolatban lehet a helyi feminista mozgalommal. Az 1908-as nagy nőgyűlésen a budapesti előadó tartott előadást. A község főjegyzője szerint *„... férfiegyesület még hagyján, de hogy már a nőket is megvadítják, ettől féltetni kell a hazát.”* Idézi: Ónosi László 1973. 211.

⁶²⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1923.

⁶³⁰ A körök *„Lassan elhelyezkednek a szobor körül. A sok levente, meg az iskolás gyerekek, meg aztán a piaci nép, van itt annyi ember, mint csillag az égen. Pedig az asszonyok nincsenek itt. Azok vasárnap délelőtt nem érnek rá. Mink, munkások, szegény emberek, kívül állunk a tömegben. Várunk és hallgatunk.”* Veres Péter 2004. 213.

⁶³¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1932.

⁶³² Vö. Veres Péter 2004. 213-216.

szavalatok után a Szózáttal ért véget az ünneplés. Azután zárt rendben elvonultak a körök, mindegyik a maga hajlékába.⁶³³

Az ünnepség után a körök székházában bankettet rendeztek. Ezeken a körtagok (csak férfiak) vettek részt, lebonyolítását mindig aprólékosan megszervezték. Minden feladatra külön felelőst választottak. Közöttük kitüntetett szerep volt a szakácsoknak, akiken nagy felelősség volt, a nagy értékű hús ízletes elkészítésén az egész közösség ebédje múlt a munkájukon. Az ebéd évről-évre ugyanaz volt, mindig marhapörköltet főztek.⁶³⁴ A szakácsok tekintélyét mutatja, hogy a Kossuth Körben 1929. március 15-re készülvén megemlékeztek a közelmúltban elhunyt egyik tagról, aki több éven keresztül szakács volt.

A bankett alkalmat adott a közös beszélgetésre, nótázásra: *„Közben az asztalok is megterültek, és a nép elfoglalta helyét az ünnepi ebédhez. Majd szintén a Himnusz előzte meg az ebédet, és aztán az illatos marhapaprikással gőzölgő tányér mellett szó is alig esett. Végül megjött a hangulat is a tele boros kancsók, a poharak mellett, és elsőnek hangzottak fel a Kossuth-nóták, mind a nagyapák, mind a fiatalok ajkairól. Következtek a katonanóták, a magyar nóták, és talán az volt a legszebb, mikor a máskor gondterhelt öreg arcok kisimultak, és előkerültek az öreg nóták, a „Káka tövén költ a ruca...” és a többiek. –Szép volt az az ital mámorában, hiszen évente csak egyszer volt bankett, március tizenötödikén.”*⁶³⁵

Az esti órákban a bankett véget ért, amely után bál következett. A bálókra a fiatalok és a lányok kísérője mentek el: *„Délután, este fogyatkoztak az ünneplők, a kötelességtudók hazamentek, mert bőgött odahaza a jószág, és el kellett látni. Volt, aki felöntött a garatra, és éjszakára is ottmaradt a körben. Este már a fiatalságé lett a kör, felállt a bál, és tartott reggelig. Ez a bankett utáni bál sikerült mindig a legjobban, mert ekkor nem volt nagy tömeg, otthonosabb hangulat támadt. A nők emberek közül is többen ott maradtak, adtak még egy kis ráadást a bankettra, érezve, hogy nyílik a tavasz.”*⁶³⁶

„Én 1933-ban egy emlékezetes napon mutatkoztam ott be. Március 15-e volt. Azért emlékezetes számomra mert akkor közös bankett volt. Délelőtt zászlóval felvonultak a Kossuth szoborhoz, volt ott egy rendezett kert rész. A többi piac volt. Fenn minden kör a maga tagságával, zenével. Minden körnek volt zenekara. 15-én a szónoklat meghallgatása után visszavonultunk. Akkoriban marhapörkölt volt a menő. Én akkor kerültem a körbe, úgy hogy akkor még gyerek voltam. 2 pengő volt a bankett. Kinek volt akkor két pengője, az két

⁶³³ Pál István kézirat

⁶³⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906: Az 1905 végén alakult szervezetnek elméletileg ez az első márc. 15-i ünneplése, a jegyzőkönyv szövege alapján, (az alsó utcai körrel együtt vennének marhát miként ez a „*múltban is történt*”) arra gondolhatunk, hogy a Kossuth Kör bázisát alkotó németfalusiak korábban is közösségileg emlékeztek meg március 15-éről.

⁶³⁵ Pál István kézirat

⁶³⁶ Pál István kézirat

*napszámber volt. Volt egy barátom, a kocsmáros N.I. fia együtt jártunk polgáriba. Azzal együtt elmentünk a körbe. Könnyű volt, mert akkor még a mindenkori kocsmárosok mérték a bort vagy a pálinkát. Mi aztán surmó kölyök úgy vettünk részt, hogy ketten vettünk egy bankettet és ketten ettük meg, a jó liter bort elajándékoztuk. Ekkor kezdődött az én köri életem. Aztán folyamatosan 1944-ig én is olyan körtag lettem mint az átlagember.*⁶³⁷

Az 1920-30-as évek közgondolkodása, a revizionalizmus hatása tükröződik abban, hogy a Kossuth Körben 1928-ban „nem, nem soha táblácskák” vételéről, 1936-ban politikai térkép beszerzéséről határozott a közgyűlés. A 48-as Körben 1935 decemberében egy Horthy képet vásároltak.⁶³⁸ A Kossuth Körben közgyűléseket 1939-1943-ig a himnusz eléneklésével zárták, 1940-1944-ig a „hiszekegy” elmondásával nyitották meg. A korábbi években és a későbbi esztendőben a jegyzőkönyv nem említ hasonlót, kivéve 1948-as évet, amikor a jegyzőkönyv szerint a közgyűlést szintén a Himnusz eléneklésével kezdték.⁶³⁹

Ugyancsak a fentebb említett hatást tükrözi a körtagok közös felvonulása az országrészek visszacsatolásakor: „Virágkorát élte a kör, mikor a harmincas évek végén megkezdődött az országrészek visszacsatolása... - Lámpionos felvonulás volt a körből is hangoztatva a visszatérő városokat.”⁶⁴⁰

Karitatív funkció

A megmaradt jegyzőkönyvek és az interjúk alapján a vizsgált körök nem folytattak intenzív segélyező tevékenységet, annak ellenére, hogy a településen igen nagy volt a társadalom alsó peremén élők száma. A segélyezésben megnyilvánuló passzivitásnak több oka is lehetett. Az egyik fő ok, hogy a településen más hasonló nagyságrendű településhez hasonlóan alakultak olyan szervezetek, egyesületek, amelyeknek fő célkitűzése volt az elesettek, hátrányos helyzetűek segítése.⁶⁴¹ A másik ok, hogy a vizsgált szervezetek pénzügyi háttere nem volt annyira erős, hogy abból tényleges anyagi támogatást tudtak volna nyújtani bárkinek is.

A jegyzőkönyvekben mindössze csak két alkalommal találtam utalást ilyen irányú tevékenységre. A Kossuth Kör elnöke Szabó Antal 1908-ban indítványozta, hogy a március 15-i bál bevételének 1/10 –t a „Reish” féle múzeumnak küldjék be, azért is mert a pénz egy része megtérül mivel a múzeum könyveket és képeket adna.⁶⁴² A közgyűlés a javaslatot

⁶³⁷ Harangi János közlése

⁶³⁸ BUM 80.76.2.

⁶³⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyvei 1939-1948.

⁶⁴⁰ Pál István kézirat

⁶⁴¹ Lásd I. függelék.

⁶⁴² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1908.

elnapolta. 1923-ban a Kossuth Kör elnöke a Petőfi alap javára 100 koronát adott, amit a közgyűlés tudomásul vett.⁶⁴³

A szervezeteknek mégis volt egy sajátos segélyező szerepe. A báli bevételekből ugyanis más közösségi célú szervezeteket is támogattak. A 48-as Kör az 1830-as években a bálók után rendszeresen fizetett egy bizonyos összeget többek között a községi szegény alapba, a községi testnevelési alapba, a vármegyei testnevelési alapba.⁶⁴⁴ Egy-egy alkalommal a báli bevételből támogathattak olyan helyi célokat, szervezeteket, mint a fagykárosultak, a Vöröskereszt Egylet, Tűzoltó Testület,⁶⁴⁵ a hősök szobra, vagy a sebesült és fronton lévő katonák.⁶⁴⁶

Kialakult azonban a „segítésnek”, támogatásnak a körökre jellemző formája: a szervezetek gyakran átadták, kiadták épületeiket más, székházzal nem rendelkező testületeknek, szervezeteknek, amelyek aztán az ott megrendezett rendezvényeikből származó hasznot a saját működésük elősegítésére tudták fordítani.

Művelődés és oktatás

Könyvtár

Már maga az olvasókör elnevezés is utal arra, hogy milyen fontos szerepet játszott az egyletek, körök, kaszinók létrejöttében, életében az olvasás lehetősége. Az olvasókörök megalakulásának időszakában, a 19. század második felében, a felolvasásoknak volt jelentős szerepe. A körök megrendelték a fontos újságokat, szakkönyveket és egy-egy olvasni tudó tag segítségével tájékozódtak a többiek. A 20. század elejére ez a szerepkör fokozatosan elhalványult és újabbak léptek a helyére, mellé.

A közéleti diskurzusban már a 19. század második felében felvetődött, hogy a parasztság műveltségállományát a népoktatás célszerű átalakításán, a szakoktatás szélesebb körű elterjesztésén kívül, a parasztság önművelése is előmozdíthatja. A 19. század közepén ezt a célt legjobban a minden faluban létrehozandó olvasószobák és a velük kapcsolatban létesítendő községi könyvtárak segítségével szerették volna megvalósítani.⁶⁴⁷ Ez azonban ekkor még (többek között az írni-olvasni tudás alacsony szintje miatt) nem sikerült. A századfordulón a parasztság fokozódó olvasási kedvére, az 1990-es évek agrárszocialista

⁶⁴³ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1923.

⁶⁴⁴ A fentiek mellett még az Ínségalapba, Jegyzők Országos Árvaház Alapjába. BUM 80. 76. 2.

⁶⁴⁵ BUM 80. 76. 2.

⁶⁴⁶ BUM 75. 59. 1.

⁶⁴⁷ Balogh István 1965. 511.

mozgalmainak hatására a hivatalos művelődéspolitikai is felfigyelt. Ez vezetett a népkönyvtárak felállításának gondolatához.⁶⁴⁸

A balmazújvárosi Népkönyvtárat 1903-ban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa alapította. A mintegy 599 mű/678 kötet a község házában volt elhelyezve. Kölcsönözni péntekenként lehetett, díjtalanul. A század első évtizedében könyvtárosa Szilágyi Sándor törvénybíró volt a könyvtárosa. Az 1909-es esztendőben 172 fő kölcsönzött összesen 1030 kötetet.⁶⁴⁹

A „Magyar Minerva: A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve” című kiadvány az egyesületi könyvtárakról is tartalmaz adatokat. A Polgári Olvasókör 1868-ban keletkezett könyvtáráról azt olvashatjuk, hogy adományokkal a feloszlott kaszinó, Bessenyei József községi segédjegyző és Kaszás József községi főjegyző gyarapították. Minden bizonnyal ez volt az első közösségi könyvtár a településen. Állománya 1902-ben 507 kötet, 1904-ben 600 kötet, 2 szekrényben elhelyezve. A körnek külön olvasóterme volt, amelyet minden nap lehetett használni. Egy héten két alkalommal lehetett kölcsönözni, a könyvtáros Posta János volt. A kör 1900-ban 21 koronát fordítottak könyvkötésre, 1902-ben 177 korona kiadása volt a kör könyvtárának. A könyvtár olvasottságát mutatja, hogy 1902-ben 2240 fő kölcsönzött 3456 kötetet.⁶⁵⁰

A „Magyar Minerva” 1912-ben megjelent Balmazújvárosra vonatkozó összesítésében szerepel még az „Olvasókör könyvtára”,⁶⁵¹ amelyet 1894-ben alapított „több balmazújvárosi polgár”. A könyvtárban 406 mű - 618 kötet szerepelt, külön szobában voltak elhelyezve. A könyvtárnak olvasóterme és szakkatalógusa is volt. Kölcsönözni minden délelőtt lehetett. A könyvtár fejlesztésére 1911-ben 100 koronát fordítottak. A könyvtár olvasottságát (mely közel azonos az előbb említett Népkönyvtáréval) mutatja, hogy 1909-ben 160 fő 1920 kötetet kölcsönzött. A kör könyvtárosa Dobi István.⁶⁵²

Balmazújvároson a századforduló éveiből a legtöbb forrás és feldolgozás a Földművelő Munkás Egylet könyvtárát és a tagságra gyakorolt hatását emeli ki. Az Egylet könyvtáráról Veres Péter munkái⁶⁵³ adnak életszerű leírást. Az író arról számol be, hogy párszáz „könyve

⁶⁴⁸ „A népkönyvtári szervezési utasítás mellékleteként kiadott könyvjegyzék szerint az ajánlott könyvek ’ártatlan történeti monográfiák, életrajzok, irodalmi szemelvények... aztán meg Smiles émelygős gyakorlati etikai munkái... Első pillanatra feltűnik az osztály-és valláserkölcsei szempont a könyvek válogatásában.” Az ilyen könyvtárakban található könyveket alig olvasták. Balogh István 1965. 562-563.

⁶⁴⁹ Magyar Minerva... 1912. 120.

⁶⁵⁰ Magyar Minerva... 1902. 15. 31. sz. és 1904. 67. sz.

⁶⁵¹ Pontosan nem lehet tudni, hogy melyik kör könyvtáráról van szó. Az alapítási év (1894) a 48-as Kör alapítási évéhez áll legközelebb. E kör alapító tagjai között szerepel egy Dobi István nevű ember, akit választmányi taggá választottak.

⁶⁵² Magyar Minerva... 1912. 121. sz.

⁶⁵³ Veres Péter „a még élő kortársak és saját serdülőkori emlékezetéből idézte fel azt a hallatlan érdeklődést és mohóságot, amivel az egylet tagságának egy része rávetette magát a felvetődött gazdasági, társadalmi,

volt már az Egyletnek a legkülönfélébb könyvekből, s ezek mindig kézben voltak. Minden könyvre rá volt írva, hogy hány nap az olvasási ideje, és akkorra be kellett vinni és másnak adni. Mindig várta már valaki, és csak átírták egyik névről a másikra.”⁶⁵⁴

Veres Péter 16 éves fiatalemberként lett az Egylet tagja, így a könyvtár használatánál elsőbbséget kellett adnia az idősebb tagoknak: „Tavasszal, amikor a felnőtt emberek nem értek rá olvasni, jutottam hozzá a jobb könyvekhez. Sajnos, én is csak vasárnap és szombat éjszaka értem rá, mert egész héten dolgozni voltam...”⁶⁵⁵

A Földművelő Egylet könyvtárának összetételéről, a tagságra, saját magára⁶⁵⁶ gyakorolt hatásáról Veres Péter⁶⁵⁷ több alkalommal részletesen ír. Összegzően megjegyzi, hogy „...a szabadgondolkodó, tudásban, testvériségben szinte már misztikusan hívő írók könyvei voltak a legkapósabbak. Még a regények közül is csak azok voltak meg az Egylet könyvtárában, amelyek valami magasabb eszmei tartalmat is akartak adni.”⁶⁵⁸ Többek között kiemeli Fényes Samu és a Huszadik Század íróinak hatását.⁶⁵⁹ Hangsúlyozza a jogi szakkönyvek népszerűségét.⁶⁶⁰

világnézeti és filozófiai kérdésekre, s próbált ezekre feleletet találni az egylet könyvtárában, a napilapokban, röpiratokban és nem utolsósorban a vitákban.” Balogh István 1965. 556.

⁶⁵⁴ Veres Péter 2004. 142.

⁶⁵⁵ Veres Péter 1998. 49.

⁶⁵⁶ „...amikor beiratkozhattam, akkor a világirodalom legnagyobb íróival és legjobb könyveivel ismerkedhettem meg. Igy tizenhat éves koromtól kezdve, amíg katonának nem kellett menni – (ez az első világháború éveiben történt) – az egylet könyvtárában megismerkedhettem Voltaire, Rousseau, Anatole France, Zola, Tolsztoj, később pedig Gorkij, Marx, Engels némely művével is. Persze csak azokkal, amelyeket magyar nyelvre lefordítottak és azokkal, amelyeket ki nem tiltottak és azokkal, amelyeket e csupa szegényparasztból, napszámos és földmunkásból álló olvasókör csekélyke tagdíjaiból, szegényes báli jövedelméből be lehetett szerezni” Veres Péter 1953. 22.

⁶⁵⁷ Veres Péter 1919 januárjában tagja lett az Egylet könyvvásárló bizottságának. Veres Péter 1998. 158.

⁶⁵⁸ „...Jókai rengeteg könyvéből csak a Jövő század regénye, Egy az Isten és Ahol a pénz nem Isten című kötetek voltak meg. A Zola sok könyvéből pedig csak a Munka, Föld, „Igazság”, Állat az emberben című regények. (Ezek közül a Munka és a Föld, meg az Állat az emberben tévedés volt: biztosan a cím okozta.)

Nagyon kapósak voltak az utópista írások és a lírai bölcselkedések, mint Volney „Romok” című könyve, Fényes Samu Bálvány-a.

Szerették még a Tolsztoj könyveit is. A Feltámadás éppúgy kézzől kézre járt, mint a „Korunk rabszolgasága” és a „Kormányok bűnei” című röpiratok.

Aztán nagyon vitték a papokra rápirító könyveket is. A Pápák bűnei, meg a Jezsuitákról szóló könyvek is kézzől kézre jártak.

Igaz tudományos, főleg marxista könyvek nemigen voltak. Nem is voltak akkor még magyarra lefordítva, az ipari munkásság is csak másodkézből, németül tudó vezetőin keresztül ismerkedett meg a marxizmussal.” Veres Péter 2004. 142-143.

⁶⁵⁹ „A balmazújvárosiak természetesen hálásan fogadták a szellemi segítséget...Így kerültek az Egylet könyvtárába a szabadgondolkodó írók és tudósok könyvei is. Jászi Oszkár, Szende Pál, Láncki Jenő, Fényes Samu, Kunfi Zsigmond és egyáltalán minden jelentékenyebb író és tudós, aki ezen a vonalon dolgozott, jelen volt a mi könyvtárunkban a könyvei révén. Később, amikor én is az egyletbe jártam, sok hasznát vettem ezeknek a könyveknek. A társadalomtudomány fogalomvilágával és reális szemléletével ezekből ismerkedtem meg.” Veres Péter 2004. 175-176.

⁶⁶⁰ „Aztán voltak itt még jogi könyvek is. A mi népünk sohase szerette a hivatalos országot. Már gyermekkoromban hallottam, hogy a szocialista vezetők szidták a bürokráciát, ami alatt nem pontosan azt értették, mint ma, hanem valami telhetetlen tizenkétféjű sárkányféle szörnyeteget értettek alatta, aki a nép véréen húzik.

Az érdekvédelmi - politikai szerepét tekintve lényegesen visszafogottabb 48-as Kör könyvtáráról 1949-ben történt feloszlásakor készített jegyzékből tudhatunk meg részleteket. A leltárba vett 304 darab könyv között Jókai mű 18 darab, Jósika Miklós mű 13 darab szerepel, valamint többek között Mikszáth Kálmán, Vörösmarty Mihály, Gárdonyi Géza, Karinthy Frigyes, Bródy Sándor, Eötvös Károly, Krúdy Gyula, Zilahy Lajos, Makkai Sándor, Nyíró József, Tömörkény István, Molnár Ferenc, Vas Gereben, Veres Péter (Szűk esztendő, A válság ereiből, stb.) művei. A fentiek mellet voltak még Balzac, George Sand, Zola, Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj és Zelma Lagerlöf regények is.⁶⁶¹ A könyvek között számos történelmi témájú kiadvány (Világ történet, a Magyar Szabadságharc Története, Három Nemzedék, stb.), egyházi munkák (Református Egyházi Törvények), valamint állampolgári ismereteket, társadalmi kérdéseket (A földreform útja, A magyar paraszttársadalom), községi igazgatást, gazdasági jogot, a gazdálkodás alapjait közvetítő munka volt. Emellett egy-egy munka a kémia, az egészségügy (tüdővész elleni védekezés), a főzés (főzelékek), a gyógynövények, a kézi szövés, a virágtenyésztés, az időjárás - éghajlat, az erdők világába kalauzolta olvasóit. A könyvállományt több darabos mezőgazdasági szakkönyv-gyűjtemény is gazdagította, melyből a galambtenyésztés, trágyázás, sertés tenyésztés, szőlőtermesztés, méhészkedés, legelőtartás, baromfitartás, takarmányozás, juhtenyésztés, kecsketenyésztés kérdéseiről tájékozódhattak a tagok.⁶⁶²

A 48-as Kör könyvtárára így emlékszik vissza Pál István: *„Itt születtem a kör szomszédságában, harmadik volt hozzá a Nagypám háza. Mint gyerekeknek általában, úgy nekem is nagypámhoz fűződnek legkorábbi emlékeim. Nagypámnak, mint írástudó paraszt embernek a többi tiszteletbeli állása mellett a körnél is volt hivatása. Vezetőségi tag, a kör pénztárosa és könyvtárosa volt. A századforduló idején sokat munkálkodott a könyvtár fejlesztésén úgy, hogy a 48-as Olvasó Kör könyvtára az első helyen állt Balmazújvároson”*⁶⁶³

A Kossuth Kör könyvtárát négy alkalommal bővítették jelentősebben. Az első alkalommal 1908-ban a húsvéti bál hasznát fordították a könyvtár gyarapítására. A második alkalommal 1925-ben az elnök a közgyűlésen bejelentette, hogy 2.000 000 korona van a könyvtár bővítésére.⁶⁶⁴ A harmadik alkalommal 1931-ben a Földművelésügyi Miniszter 110

És mégis, ez a nép túlságosan hitt a jogban, az írott betűkben. A jogi könyveket azért hozatták, hogy ha bárhol szembekerülnek a hivatalos urakkal, és azok a fejükre olvassák a paragrafusokat, ők is visszaolvashassák, hogy de ezek, meg ezek, így szólnak és a mi igazságunkat bizonyítják.

A legnagyobb dicsőség az volt, ha valaki szembeszállt az urakkal, a jegyzővel vagy a csendőrökkel és rájuk olvasta, hogy ez és ez a számú törvénycikk ilyen s ilyen paragrafusa szerint ez és ez a szabály.” Veres Péter 2004. 142-143.

⁶⁶¹ BUM 74. 93. 1. v.ö.: Király István 1998. 114.

⁶⁶² BUM 74. 93. 1.

⁶⁶³ Pál István

⁶⁶⁴ Legelő Társulati Alapszabály és egyházi törvénykönyv beszerzése. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1929.

kötetes mezőgazdasági népkönyvtárat adományozott a körnek. Végül 1947-ben döntöttek a kör könyvtárának újjászervezéséről: 300 forintot szavaztak meg erre.⁶⁶⁵

A szervezetek könyvtárainak bővítésére nem mindig volt meg a megfelelő anyagi keret, ezért használt könyvek, újságok vásárlásával igyekeztek költséget csökkenteni.⁶⁶⁶ Emellett nagy szerepe volt a könyvtárak bővítésében az ajándékozásnak, többnyire a módosabb tagok gyarapították így a szervezetek könyvtárát.

Az egyes körök könyvtárának kezelését a könyvtáros végezte. Feladatai közé tartozott a legújabb könyvek figyelemmel kísérése, a könyvrendelés, a könyvkiadás, nyilvántartás. A könyvkiadást jegyzőkönyvileg is szabályozhatták: a Kossuth Körben könyvet május 1 és november 1 között nem lehetett kölcsönözni, és aki későn vitte vissza a könyveket minden napra 20 fillér büntetést fizetett.⁶⁶⁷

Sajtó

Balogh István a parasztság műveltségállományának gazdagításában és átalakításában kiemeli a sajtó szerepét.⁶⁶⁸ Az 1860-as években az alföldi mezővárosokban és nagy lakosságú falvakban általános szokás volt a vasárnap délelőtti istentisztelet utáni „publikáció”, a hivatalos és nem hivatalos közlemények előszóval való kihirdetése. Emiatt a város népe délig a piacon álldogált, híreket cserélt, tájékozódott a város, a környék, sőt később az ország eseményeiről.⁶⁶⁹ Emellett az árucserre alkalmi biztosítottak lehetőséget az informálódásra.⁶⁷⁰ A sajtó a parasztságra gyakorolt tömeghatásáról inkább a századforduló környékén, az írni-olvasni tudás általánosabbá válása után beszélhetünk. Korábban a parasztság életét formáló hatása korlátozottabb volt és csak a kevés számú paraszti egyesületen keresztül érvényesülhetett.⁶⁷¹

A vizsgált szervezetek rendszeresen járattak újságokat, ha megtehették minden évben több újságot⁶⁷² is előfizettek.⁶⁷³ Az újságolvasás népszerűségét mutatja, hogy a Kossuth Körben az 1920-as évek közepén többször is probléma volt, hogy a tagok kihordták az

⁶⁶⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1931, 1948.

⁶⁶⁶ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1908., BUM 80. 76.2.

⁶⁶⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927.

⁶⁶⁸ Balogh István 1965. 552.

⁶⁶⁹ Balogh István 1965. 551.

⁶⁷⁰ Balogh István 1965. 551-552.

⁶⁷¹ Balogh István 1965. 552.

⁶⁷² Balmazújvárosnak nem volt saját újsága. A 20. század első évtizedében volt ugyan egy próbálkozás önálló sajtókiadvány megjelentetésére, de a lap előfizetők hiányában csak két számot ért meg: 1907. október 1-én jelent meg az első szám. Balmazújváros III. évf. 6. sz.

⁶⁷³ Az újságolvasás köré Pozsonyi József szerint a Debreceni Független Újság mellett járt a Várkonyi-féle Független Szocialista Párt egyházellenes újsága – a Földművelő – a Szociáldemokrata Párt lapjai: a Világsszabadság és a Népszava, de az Apponyi Albert vezette Nemzeti Párt Magyar Hírlapja is. Pozsonyi József 1988. 61.

újságokat a körből.⁶⁷⁴ A közgyűlés végül úgy határozott, hogy kizárással bünteti azt, aki kiviszi az újságot.⁶⁷⁵ A friss hírekhez jutás a tagok számára annyira fontos volt, hogy úgy határoztak, hogy vasárnap délután a szolga a postán kérje ki a pesti újságot, hogy a tagok már aznap hozzájussanak.⁶⁷⁶ Minden bizonnyal az olvasás népszerűsége, illetve gazdaságossági szempontok indokolták azt, hogy a körök rendszeresen megvásárolták tagjaiktól⁶⁷⁷ azok használt újságait.⁶⁷⁸

A szervezetek általában az éves közgyűléseken határozták el, hogy milyen újságokat, folyóiratokat rendelnek el az adott évben: többnyire évről-évre ugyanazokat a lapokat rendelték meg, csak kis mértékben módosították a rendeléseket. A lapok kiválasztásánál a könyvtárosának, illetve a körök tekintélyesebb tagjainak javaslatát többnyire elfogadták. A Kossuth Körben 1906-ban az elnök Szabó Antal lelkész javaslatára a kör létszámának gyarapodása miatt több újságot (5-6-féle) rendeltek meg. Az egyik tag a Debreczeni Független Újságot ajánlotta, az elnök és Dr. Forrai Péter orvos⁶⁷⁹ több budapesti lapot kívánt járattatni, egy másik tag pedig a Földmívelőt ajánlotta. A közgyűlés határozata alapján az összes ajánlott újságot megrendelték.⁶⁸⁰

Veres Péter önéletrajzi ihletésű munkáiban az Egylet érdekvédelmi, politikai szerepvállalásával kapcsolatban többször is kiemeli az Egylet könyvtárának szerepét, ahová a „kor haladó szellemű lapjai” jártak: Földmívelő, Magyar Köztársaság, Népszava, Úttörő, Világ, Világ szabadság.⁶⁸¹ Az író így fogalmaz: *„Aztán megrendelték az Egyletbe a polgári radikális irányú lapját, a „Világ”-ot. Ha nem is sokat értettek a parasztok belőle, mert nem az ő nyelvükön és észjárásukon íródott, de valami csak ragadt belőle, s első szellemi tájékozódásaimat én is ebből a lapból szereztem. A Népszava csak a pártot és az eszmét hozta, a Világ pedig a szellemet, a kultúrát, a magas irodalmat és Európát közvetítette.*

Megmondom őszintén: egyedül bennem maradt meg belőle valami. A többi parasztok fején csodálatosképpen úgy átment ez a szellemiség, hogy nyomát se találom. Az Egylet sokszáz olvasó embere közül sok van, aki Jászi Oszkárra és a tudós írók könyveire emlékszik, de olyan, aki az öreg Ignotusra emlékezne, rajtam kívül egyetlenegy sincs.

⁶⁷⁴ Az újságokat kihordták a kör helyiségéből, ezt megtiltották. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1923.

⁶⁷⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1926.

⁶⁷⁶ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927.

⁶⁷⁷ Többnyire a módosabb körtagok megtehették, hogy saját részre vásároltak kiadványokat.

⁶⁷⁸ Az újságokat kiló – áron vették át a tagoktól. BUM. 80. 76. 2.

⁶⁷⁹ Eredeti neve Feldmesser Péter, Tolcsván született 1869-ben. Budapesten szerezte orvosi diplomáját.

Balmazújvárosra 1899-ben került. 1920-ban községi ügyvezető orvos lett. Király István 2005. 56.

⁶⁸⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁶⁸¹ Veres Péter 1998. 49.

*De Fényes Samut rajongva szerették, s az ő egészen elvont, monista és lelkesedően természettudományos „Úttörő” című lapját szintén járatták.”*⁶⁸²

A Kossuth Kör újságrendeléseit a megmaradt jegyzőkönyv alapján sikerült feltárni, ugyanis a legtöbb évben beírták a megrendelt újságok nevét. Az első táblázatból⁶⁸³ kitűnik, hogy a kör alakulását követő években helyi újság hiányában a közeli Debrecen lapválasztékából minden évben rendeltek egy újságot (Debreczeni Független Újság, Debreceni Újság). Az első két évben megrendelték a „Földművelőt”, amely a Várkonyi-féle Független Szocialista Párt egyházellenes újságja volt. Szintén az első években (1906-1908) megrendelték a „Népszavát”, amely a Szociáldemokrata Párt lapja volt.⁶⁸⁴ Az első két évben járatták még a mérsékelten ellenzékinek nevezett Apponyi-párt „Magyar Hírlap”-ját is.⁶⁸⁵ Az ellenzékinek tekinthető lapok mellett találkozhatunk a kormányoldal lapjával is. Két évben is (1908-1909) megrendelték „Az Újság”-ot, amely Tisza István politikájának szócsöveként 1903-ban jelent meg először.⁶⁸⁶

Szintén 1908-1909-ben járatták a „Friss Újság”-ot, amely a fentiekkel ellentétben pártpolitikai tekintet nélkül igyekezett érdekes olvasmányt nyújtani a vidéknek. A lapkiadói vállalkozó szellem ekkor kísérelte meg először létrehozni az olcsó tömegolvasmányt.⁶⁸⁷ Az 1909-ben megrendelt „Tolnai Világlapja” rendkívül olcsó, képes hetilapként szintén politikamentes olvasmány nyújtott az olvasóknak.⁶⁸⁸

A Kossuth Kör első évtizedének újságrendeléseit áttekintve jól látható, hogy az első két év után éles váltás figyelhető meg a kiválasztott újságok tekintetében. Az ellenzéki lapok után, a harmadik évtől amellet, hogy eltűnik a szocialista „Földművelő” megrendelik a kormánypárt többek között szocialista ellenes lapját is. A negyedik évtől teljesen eltűnnek még a mérsékelten ellenzékinek tekinthető lapok is a körüi rendelésekből, helyüket a kormánypárti és az ún. politikamentes, szórakoztató, ismeretterjesztő újságok váltják fel.⁶⁸⁹

⁶⁸² Veres Péter 2004. 175-176.

⁶⁸³ A táblázat a Kossuth Kör újságrendeléseit mutatja az alakulástól 1919-ig: 4. függelék.

⁶⁸⁴ A lap 1877-től jelent meg, heti három alkalommal, 1905-től napilapként. Erős pártellenőrzés jellemezte. Főszerkesztője: Garami Ernő, helyettese Weltner Jakab voltak, vezető publicistája Kunfi Zsigmond volt. 1910-től nagy példányszámban (30000 felett) kelt el. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 165.

⁶⁸⁵ A lap 1891-től jelent meg, liberális ellenzéki érület jellemezte. Vezető publicistája Ignotus volt. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 162.

⁶⁸⁶ A lap éles hangvételben szólalt meg szocializmus és a nemzeti radikalizmus ellen. „Az Újság” munkatársai voltak többek között: Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Mikszáth Kálmán, stb. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 163.

⁶⁸⁷ A minden hajnalban megjelenő „Friss Újság” egy évtized alatt 100 000 feletti példányszámot ért el. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 166.

⁶⁸⁸ Tolnai Simon kiadó-főszerkesztő hatalmas üzleti sikert ér el az 1901-1944 között megjelenő lapjával. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 168.

⁶⁸⁹ Az újságrendelések háttérében a körüi élet belső konfliktusai állhattak. A kört vezető református lelkész 1907-ben sikeresen megakadályozta, hogy a tagság a Földművelő Egylethez hasonlóan szervezkedjen. A következő évben csak második alkalommal sikerült összehívni a tagságot a közgyűlésre. Részletesen a Kossuth Kör című fejezetben.

A Kossuth Kör jegyzőkönyve az újságrendeléseket az 1920-30-as években rögzíti ismét nagyobb részletességgel.⁶⁹⁰ Az újságrendeléseket értékelve megállapítható, hogy a megrendelt újságok továbbra is a kormánypárti hangnem erősítését célozták. A „Budapesti Hírlap” az 1920-as években a Bethlen-kormány félhivatalos napilapjaként funkcionált.⁶⁹¹ A „Függetlenség” szintén félhivatalos lapként fasiszta és agrárius nézetek propagálásával a vidéki középrétegek megnyerését célozta.⁶⁹² Továbbra is jellemző az ún. politikamentes, szórakoztató, ismeretterjesztő újságok jelenléte a palettán: „Tolnai Világlapja” és a „Vasárnapi Újság,” amely képes családi lapként, nép- és országisme típusú ismeretterjesztő rovatokkal jelent meg.⁶⁹³ Végül, továbbra is jellemző – helyi újság hiányában – a debreceni kötődésű lapok rendelése.

A háború utáni időszak újságrendeléseit az Olvasó Népkör adatai alapján mutatom be.⁶⁹⁴ Az Olvasó Népkörnek is volt könyvtára és minden esztendőben több újságra fizetett elő. A kör jegyzőkönyvében csak az újságrendelésről vannak adatok az 1945-49-ig terjedő időszakra vonatkozóan.⁶⁹⁵ A táblázat szerint a háború utáni időszakban a kör újságrendelése között állandóan szerepelt a „Szabad Szó”, amely a Nemzeti Parasztpárt lapja volt.⁶⁹⁶ Az Olvasó Népkör újságrendelése között, mint a korábban bemutatott Kossuth Körnél, szintén jellemzően szerepelt lokális kötődésű újság (Tiszántúli, Megyei Néplap). Az „Új Magyarország” a bethleni tájékoztató propaganda a koalíciós idők igényei szerint felújított változata volt, amely főként világpolitikával, világgazdasággal foglalkozott.⁶⁹⁷ A Szabad Nép, amelyet a kör 1948-49-ben rendelt meg az átalakuló rendszer központ sajtóorgánumává kezdett válni, a Magyar Kommunista Párt központi napilapja lett.⁶⁹⁸

Oktatás a körökben

Az egyletek, körök működését sok esetben kiegészítette az oktatási tevékenység, amely a kör működés számos területén keresztül érvényesülve fejtette ki komplex hatását. A

⁶⁹⁰ A Kossuth Kör újságrendeléseit a szervezet jegyzőkönyve alapján állítottam össze. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906-1949. A két világháború közötti adatokat táblázat mutatja: 5. függelék.

⁶⁹¹ Az 1881-ben Rákosi Jenő által alapított konzervatív-liberális lapot 1925-ben tulajdonosa eladta, ekkortól lett a kormány félhivatalos lapja. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 184.

⁶⁹² A lap 1933-1944-ig jelent meg. 1938-tól Horthy mérsékelni akarta a hangvételt. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994.

⁶⁹³ Szerkesztője Gyulai Pál volt. Az újságba a nép-nemzeti szellem képviselői írtak, többnyire nevelő célú cikkeket (az országról, népcsoportokról, a nagyvilágról, híres emberekről). Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 167.

⁶⁹⁴ Az adatokat táblázat mutatja: 6. függelék

⁶⁹⁵ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve: függelék.

⁶⁹⁶ A Szabad Szó című hetilapot 1893-ban alapították. 1939-ben a népi írók (Szabó Pál) megszerezték. Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 183.

⁶⁹⁷ Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 196.

⁶⁹⁸ Kókay György - Buzinkay Gáza - Murányi Gábor 1994. 198.

szervezetek könyvtára, a megrendelt újságok magazinok révén megteremtették a tájékozódás, művelődés alapjait. A könyvtárakat igyekeztek úgy összeállítani, hogy az szakmai téren is a tagok segítségére lehessen. „A körökben járt fejlettebb mezőgazdasági szaklap, a rádióban is és időnként mezőgazdászok is tartottak előadást a körben is. Akit megszállt a haladás szelleme hasznát vette.”⁶⁹⁹

Ehhez járult még, hogy olykor-olykor szakmai, népművelési előadásokat szerveztek, amelyek sokszor a legújabb tudományos eredményeket közvetítették a hallgatóságnak: „Emlékszem, amikor egyszer dr. Andorka Sándor lejött az ember származásáról előadást tartani, micsoda rajongó lelkesedéssel és feszült érdeklődéssel vártuk. Vajon mit hoz, milyen meggyőző bizonyítékokkal segít ki bennünket hiábavaló okoskodásainkból?”⁷⁰⁰

Az oktató tevékenységen belül kiemelkedik a mezőgazdasági ismeretek közvetítése.⁷⁰¹ Az 1930-as évek végén „Ahogy javult a helyzet és fejlődés állt be a mezőgazdálkodás területén, ahoz a körök szelleme is fejlődött. Megindult a körökben az ismeretterjesztés, de megjelentek a kisparaszti gazdálkodáshoz a korszerűbb felszerelések ügynökei a 'Nánási eke', a 'Vaddisznó eke', a 'Manlikher', a 'Kühne' vetőgép, lókapá mind akkor terjedt el. A körben is téma a gazdálkodás fejlődése lett. Ott jött létre a korszerűbb eszközök megrendelése, még a kocsikenőcsöt is, hogy kevesebbe kerüljön, a körben nagy tételben hozatták.”⁷⁰²

Népművelési előadások szervezésében a körök figyelemmel kísérték egymás tevékenységét. A Kossuth Kör elnöke 1927-es jegyzőkönyvben „sajnálattal állapítja meg azt a tényt, hogy míg a 48-as körben évről-évre a tél folyamán népművelési előadások tartatnak addig a Kossuth kör tagjai részére ily előadások régóta nem tartattak.”⁷⁰³ Gondot fordítottak arra is, hogy a vezetőség is jelenjen meg a népművelési előadásokon.⁷⁰⁴

A szervezetek olykor nem rendelkeztek a megfelelő szakmai háttérrel ezen előadások megtartásához, külső támogatásra szorultak. A Kossuth Kör már megalakulásától szoros kapcsolatokat ápolt a református német egyházzal, így a szakmai feladatok ellátásánál számíthattak a segítségre: „Ha a község elzárkózik kérjék fel a német református tantestületet a téli előadásokra.” A református tantestülettel aztán folyamatosan jó kapcsolatot ápolt a kör. 1929-ben köszönő levelet írtak Pinczés Imrének az iskolás gyermekeknek tartott előadásért.⁷⁰⁵

⁶⁹⁹ Pál István kézirat

⁷⁰⁰ Veres Péter 2004. 177.

⁷⁰¹ Huszka Lajos a Szeged – Szatymazi Gazdakorról írt tanulmányában számos példát közöl a szervezet történetéből: szaklapok, szakelőadások, fajtakiállítások, termékiállítások szervezése, termékközvetítés, próbavetés szervezése, háziipari tanfolyam szervezése, stb. Huszka Lajos 1986. 235-252.

⁷⁰² Pál István kézirat

⁷⁰³ Pozsonyi József 1988. 61. BUMA 75. 59. 2.

⁷⁰⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1932.

⁷⁰⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1929.

Szórakozás

Színjátszás

A falusi amatőr színjátszás⁷⁰⁶ a 19. század utolsó harmadában bontakozott ki. Az 1880-as évektől a falvakban már tartottak előadásokat többnyire a helyi értelmiség valamelyik képviselőjének (a papnak vagy a tanítónak) az irányításával.⁷⁰⁷

A 20. század elejétől a megalakuló körök és egyesületek a munkán túli időszak gyakori találkozóhelyei lettek, így ezek a szervezetek színjátszó köröket és dalárdákat alapítva az önművelődés kereteit is biztosították tagjaik számára.⁷⁰⁸ A falusi amatőr színjátszás országszerte elterjedt jelenség volt a 20. század tízes-húszas éveitől kezdve, átszötte a nyilvános szférát. Az emberekben élt a megmutatás, az előadás igénye, s ez tökéletesen egybevágtott a falu hagyományaival, az azokra épülő normákkal.⁷⁰⁹ A két háború között az akkoriban műkedvelőnek vagy öntevékenynek nevezett színjátszást a hivatalos népművelés felkarolta, támogatta.⁷¹⁰

Színjátszó csoportok

A körök tagságán belül gyakran létrejött egy-egy olyan csoport, amely kulturális téren aktívabb volt. Ők hozták létre azokat a színjátszó köröket, amelyek a tagság szórakoztatásáról gondoskodtak a főként telente megrendezett előadásokon. A falusi amatőr színjátszás szereplői, mint mikroközösség, egyfajta kohéziós erőt képviselve, a közösség identitásának fenntartásában is szerepet játszott.⁷¹¹

Hosszabb-rövidebb ideig Balmazújvároson mindegyik olvasókörnek volt színjátszó csoportja.⁷¹² „Télen az Ipartestületben és a Polgári Olvasóköriben színjátszó csoport is alakult. Később a Kiskörnél is alakult. A háborúban a Katolikus Otthonnak is volt színjátszó köre. A Polgári Olvasóköriben benne voltam a színjátszó csoportban. Legszervezettebb a

⁷⁰⁶ A falusi amatőr színjátszás „olyan amatőr, önszerveződő színjátszó tevékenység, amely falvak, kistelephelyek, vagyis lokális és tipikusan hagyományosnak tekintett kisközösségek szintjén szerveződik és él. Bizonyos vonásaiban hasonlít a népi színjátszáshoz, de nem népszokás.” Ambrus Vilmos 2001. 161.

⁷⁰⁷ Ambrus Vilmos 2007. 139.

⁷⁰⁸ Szuhay Péter 1994. 359.

⁷⁰⁹ Ambrus Vilmos 2001. 166-167.

⁷¹⁰ Kovalcsik József 2003. 595-596.

⁷¹¹ Ambrus Vilmos 2001. 167.

⁷¹² V.ö.: Király István 1998. 32.

*Kossuth kör színjátszása volt és az Ipartestületé. Itt több tanárember is volt. A Rákóczinak a háború előtt nem volt jelentős színjátszása.*⁷¹³

A Kossuth Körnek megalakulását követően volt dalárdája, zongorakísérettel dolgoztak. Az első karnagya Borbély Lajos tanító volt.⁷¹⁴ Az 1920-as években Pinczés Imre vette át szerepét. Az 1930-as évek végén Pinczés Imre megalakította a németfalusi parasztdalárdát.⁷¹⁵

Színjátészó bárki lehetett, aki vállalkozott rá. Ha jól érezte magát a társaságban, tetszett a közönségnek, akkor legközelebb már hívták. A színielőadásokon általában a kör vonzásába tartozó fiatalok szerepeltek, a rendezést pedig általában a helyi értelmiség egy-egy tagja vállalta. Jellemző volt, hogy azok a fiatalok, akik a köri élet más eseményein is aktívabb szereplők voltak, sokkal gyakrabban vállalkoztak az előadásokban való szereplésre is: *„A szüreti bál szereplői a színjátészó csoportnak is szereplői voltak.*⁷¹⁶ A színjátészókról minden bemutató után csoportkép készült. A szereplők évek múltán is féltve őrizték a fényképeket.

Felkészülés, felkészítő tanár és a darab

A színjátészó alkalmak a hagyományos paraszti életmód népszokásaihoz hasonlóan szezonálisak voltak.⁷¹⁷ A műkedvelő fiatalok a téli napokon készültek egy-egy színmű bemutatására, hiszen januárban vagy februárban került sor a bemutatóra. Kivételt képez ebből a szempontból az Ipartestület, ahol *„nyáron is volt színielőadás.*⁷¹⁸

A kulturális élet szervezésében igen nagy szerepe volt a helyi értelmiségnek, főként a pedagógusoknak, hiszen a színműveket valamelyik tanító vagy ritkábban egy-egy a játék rendezéséhez értő parasztember választotta ki és tanította be.⁷¹⁹ Ők választották ki a darabot, a szereplőket és ők rendezték az előadást: *„Majdnem minden körben volt egy pedagógus értelmiségi. Túri Bernát és Lakatos tanító is betanított valahol.*⁷²⁰

⁷¹³ Harangi Jánosné közlése

⁷¹⁴ *„Borbély Lajos tanító kéri a kört, szíveskedjék gondoskodni egy kis helyiségről, a hol a dalárda tanulási óráját esténként megtarthatná a zongoráját a tanulási időny alatt elhelyezhetné”* Balmazújváros Kossuth Kör jegyzőkönyve 1906.

⁷¹⁵ Pinczés Imre az újvárosi egyesületi élet egyik kiemelkedő személyisége az 1920-30-as években. Balmazújvároson született, tanítói oklevelét 1920-ban szerezte a Debreceni Református Kollégium Tanítóképző Intézetében. A német református elemi iskola tanára lett 1922-től, majd az egyházközség kántora. 1931-től az egyház lemondott iskolafenntartói jogáról, ezért ekkor községi tanítónak választották, de maradt a gyülekezet kántora. Tevékenységével az újvárosi énekkultúra erősítésén dolgozott. Az Iparos Dalkörnek karnagya volt. Király István 2005. 160-161.

⁷¹⁶ Harangi Jánosné közlése

⁷¹⁷ Vö.: Ambrus Vilmos 2007. 140. Általában a települések búcsúnapjain, valamint karácsonykor, szilveszterkor, farsangkor, húsvétkor rendezték meg az előadásokat. Ambrus Vilmos 2001. 167.

⁷¹⁸ Fazekas Ferencné

⁷¹⁹ Vö.: Király István 1998. 119.

⁷²⁰ Harangi János és felesége közlése

A háború előtt az előadások egyik rendezője Kalmár Zoltán volt. Önéletírásában megjegyzi, hogy pályája idején több mint 30 színdarabot tanított be.⁷²¹ A Polgári Olvasóköri Harangi János, a Kossuth Körben Pinczés Imre tanító,⁷²² a 48-as Körben Győri István és Túri Bernát, a Kiskörben „dobos” Csige József volt a darabok betanítója.⁷²³ Az 1940-es évek második felében a „Kiskör” előadásainak Veszprémi József volt a rendezője, munkájáért fizetséget is kapott. A felkészítő tanár feladata volt a darab kiválasztása, a jelmezek beszerzése.⁷²⁴

A két háború közötti időszakban a falusi színpadok legkedveltebb előadásai a népszínművek és az operettek voltak.⁷²⁵ A népszínmű alapvetően 19. századi városi műfaj, szerzői városiak értelmiségiek, a közönség eredetileg a polgári osztályhierarchia különböző pontjain élő pesti polgárokból verbuválódott. A színházüzem a népszínmű helyét mindig a szórakoztatás kategóriájában jelölte ki, a köznéppel mulattatására szánt, könnyű fajsúlyú, látványos darabként, a műfajt vasárnapi, népi műfaként találták fel.⁷²⁶

A népszínmű műsoron tartásának, ápolásának a hazafias érzés konjunktúrái idején ideológiai körítést adtak.⁷²⁷ A műfaj komplex színházi eszköztárral propagálhatta irányzatos eszméit. Sikerének záloga az volt, hogy az izgalmas cselekményt az is követhette, a dal- és táncbetéteket az is megérthette, a szcenikát az is élvezhette, aki kevésbé tudott magyarul, nem értett az írás-olvasás mesterségéhez vagy éppen életének első színházi élményében részesült.⁷²⁸

A színművek országos elterjedését az is magyarázza, hogy a szaksajtó színdarabokat ajánlott a színjátszó körök számára, olcsó, többnyire népszínműveket tartalmazó kiadványokat juttattak el a falvakba.⁷²⁹ A népszínművek mellett az 1920-as évektől több, népműveléssel foglalkozó szakfolyóirat irredenta témájú darabok előadását is ajánlotta a falusi színjátszóknak.⁷³⁰

A balmazújvárosi körökhöz kapcsolódó amatőr színjátszás repertoárját a múzeumban és családi fotógyűjteményekben található fényképek alapján lehet körvonalazni. A körökben a népszínműveket kedvelték leginkább: Szigligeti Ede és Tóth Ede műveit.⁷³¹ A körök az országos divatnak megfelelően színdarab könyveket és kottákat vásároltak, amelyekből

⁷²¹ A legtöbb színművet ő rendezte. Király István 1998. 119.

⁷²² Pinczés Imre az 1930-as években a körben bemutatott színdarabok rendezője. Harangi Jánosné közlése

⁷²³ Király István 1998. 119.

⁷²⁴ A 48-as Körben 1935 februárjában Túri Bernát volt a rendező, aki maga ment el a „színműelőadás maszkjaiért.” Utazási költségét a kör térítette. BUM 80.76.2.

⁷²⁵ Ambrus Vilmos 2001. 167.

⁷²⁶ Kolta Magdolna 1991. 51.

⁷²⁷ Kolta Magdolna 1991. 51.

⁷²⁸ Kerényi Ferenc 1991.42.

⁷²⁹ Kovalcsik József 2003. 595-596.

⁷³⁰ Ambrus Vilmos 2007. 140.

⁷³¹ Király István 1998. 119.

betanulták a szerepeket.⁷³² A helyi múzeumban található fényképek szerint 1910-ben A csikós című darabot mutatták be, Kotyman (Kalmár) József tanító rendezésében.⁷³³ A falu rossza⁷³⁴ című darabot az Ipartestület mutatta be 1920-ban, Bereczki Lajos asztalosmester rendezésében.⁷³⁵ A visszaemlékezések szerint az 1930-as évek második felében a 48-as Körben színpadra állították a Sári bíró, a Kutwabőr, a Férjhez megy a bíró lánya⁷³⁶, az Olvasó Népkörben A falu rossza című darabokat.⁷³⁷ A Polgári Olvasókörben Harangi János⁷³⁸ a népszínművek mellett Móricz Zsigmond és Zilahy Lajos színműveinek rendezésére, sőt operettek színrevitelére is vállalkozott.⁷³⁹ A 48-as Körben 1936 februárjában gyermekelőadást is tartottak.⁷⁴⁰

A körökben bemutatott népszínművek a műfaj komplex eszköztárával formálták a közönség látásmódját. A bemutatott darabok dramaturgiája, konfliktusai, a szereplők személyiségjegyei, újfajta magatartáskeresőt közvetítettek a nézők felé. A népszínműben egyrészt megjelenik a negatív magatartásnormák elítélő ábrázolása, a paraszti magatartásformák negatív körülírása (pl. meghiúsult szerelmi szenvedély motiválta betyárrá válás, együgyű paraszt ábrázolásának hagyománya, becsapható, leitattható, műveletlen falusi nép, stb.). Másrészt egyfajta pozitív magatartáskereső is körvonalazódik a népszínművekben (pl. nem szabad megtagadni az egyszerű ősöket, a házasság megkötésekor se a házasság döntsön, a katonai vitézség, a virtus, mint alapvető férfiúi magatartásminta.)⁷⁴¹

Kerényi Ferenc a Szigligeti Ede által írt Csikós című darab (1843) kapcsán írja, hogy az író e műben az osztálykonfliktus irányába nyitott. Témája a meghiúsult szerelmi szenvedély motiválta betyárrá válás. Az idősebb nemzedéket elsősorban hűség és megbízhatóság jellemzi, egy új vonással gazdagodva: a hagyományra és az ősökre hivatkozással, ami eddig nemesi kiváltságnak számított. A Csikós parasztagdója a műben saját házának sérthetlenségére hivatkozik, azzal az öntudattal, amely a polgárságot jellemezte a 18. században. Vele szemben a csikósbojtár a pusztai életforma szabadságát állítja szembe a jobbágyi terhekkel.⁷⁴²

⁷³² BUM 80.76.2.

⁷³³ BUM 87.151.1.

⁷³⁴ Az 1873-as Nemzeti Színház népszínmű-pályázatának kiírása szerint, „olyan népszínműnek előny adatik, melyben a népies elem túlsúlyban van.” Ez az új irányvonalat leginkább A falu rossza tudta érvényesíteni. Szereplői már kizárólag a nép fiai, azaz a népfogalom azonosul a falusi paraszttal. Kolta Magdolna 1991.53.

⁷³⁵ BUM 87.123.1.

⁷³⁶ „...ezeket a 48-as Körben Túri Bernát zenetanár rendezte.” Juhász József közlése

⁷³⁷ Harangi János közlése

⁷³⁸ Kertész, aki az 1930-as években több darabot is színpadra állított a településen. Király István 2005.

⁷³⁹ „A lelkes amatőrök között tehetségek is voltak. Kitűnt közülük Kis Róza gyönyörű énekhangjával. A zenészek Kis Róza fivérei (János, Béla, Sándor, és József voltak)”. Király István 1998. 119.

⁷⁴⁰ BUM 80. 76. 2.

⁷⁴¹ Kerényi Ferenc 1991. 39-40.

⁷⁴² Kerényi Ferenc 1991. 39-42.

Színpad

A színvonalas előadások előfeltétele volt a megfelelő színpad létrehozása. A Polgári Olvasókör már a század első évtizedében rendelkezett színpaddal.⁷⁴³ A Kossuth körben az 1920-as évek második felében merült fel egy állandó színpad megépítésének az igénye: „német református egyház és a kör színi előadásokat rendezne ezért állandó színpad kellene.”⁷⁴⁴ Az szétszedhető és összerakható színpad körüli munkálatok irányítója Pinczés Imre tanító és kántor lett.⁷⁴⁵

A körök székházai a folyamatos fejlesztések hatására az 1930-40-es évekre alkalmasak lettek színházi produkciók bemutatására. Legnagyobb színpada az Ipartestületnek és a Polgári Olvasókörnek volt.⁷⁴⁶

Hivatásos színészek

A balmazújvárosi közönség hivatásos színészek játékában is gyönyörködhetett. A körökben a falusi amatőr színjátszás megindulása előtt is, párhuzamosan is lehettek bemutatók. Páll István visszaemlékezésében így ír: „*Szilágyi Zsuzsanna nagyanyám ki 1857-ben született, olyanra emlékezett, hogy a körben tanultak táncolni és a vándor színészek ott játszották a „Sárga csikót” meg a „Falu rosszát”.*”⁷⁴⁷

A 20. század első felében vándor színtársulatok szinte minden évben töltöttek néhány hetet a községben. Az Ipartestület színpadán mutatták be neves színpadi szerzők műveit. Repertoárjukban Shakespeare, Molière, Molnár Ferenc, Heczeg Ferenc darabjai mellett operettek is voltak. A színészeknek iparoscsaládok és gazdag parasztszaládok adtak szállást.⁷⁴⁸

Mozi

Balmazújvároson az első nyilvános filmvetítés Friedmann József kocsmájának nagytermében volt 1913-ban.⁷⁴⁹ A vendéglátóhely báltermében a mintegy száz – főleg tisztviselőkből, iparosokból, kereskedőkből álló – néző előtt zajlott a vetítés. A vetítőgépet

⁷⁴³ A szervezet 1910-ből való bútor és egyéb ingóságainak jegyzékén szerepel „fenyőfa színpadra” tétel. BUM 77. 39. 4.

⁷⁴⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927.

⁷⁴⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927.

⁷⁴⁶ Adatközlők közlése

⁷⁴⁷ Páll István

⁷⁴⁸ Király István 1998. 119.

⁷⁴⁹ Friedmann Józsefet a zsidótörvények után Szabó János követte a mozi élén. Király István 1993. 3. 2.

egy feljavított benzinmotor hajtotta. A „mozi” egyévi működés után anyagi nehézségek miatt megszűnni látszott. Később többen összefogva próbálkoztak a filmszínházat fenntartani.⁷⁵⁰

A körök székházai befogadóképességük révén szintén alkalmasak lettek mozi előadások szervezésére is. A Kossuth Körben 1928-ban ingyenes mozi előadást is szerveztek, ahol megszabták, hogy 1 családból kettő személy vehetett részt. A községi előljárással közvetítésével működtetett téli mozgó és állóképes előadások hetente kétszer kerültek megrendezésre: az első évben minden héten szerdán és szombaton, 1929. január 1-től kedden és szombaton.⁷⁵¹

Táncélet a körökben

A táncalkalmak típusait kialakulásuk körülményei és szervezettségük alapján különböztetjük meg. A táncmultságoknak két alapvető fajtáját ismerjük. Ezek közül a parasztság körében a spontán tánckedvet szolgáló forma volt a gyakoribb. A másik, a szervezett bál,⁷⁵² a parasztság körében újabb keletű és lebonyolítását polgári hatások színezték.⁷⁵³

A paraszti táncalkalmak legkésőbb megjelenő formája a megrendezett bál, a 19. század második felétől, de főleg a századfordulótól a polgárság közvetítésével került el falura. Elterjedése vidékenként különböző időpontokra tehető. Elsősorban a mezővárosokban, nagyobb közösségekben lelhető fel elég korán a táncrendezésnek ez az ünnepélyesebb, feszesebb típusa. De megjelent a falvakban is, ott, ahol már táncmesterek is működtek. A bál a parasztság körében is nagyobb előkészületet igényelt, mint a hagyományos táncalkalom. Szervezettebb volt és gyakran zártkörű is. Elterjedésében az iparosság, a különböző testületek, egyesületek szerepét a szakirodalom is hangsúlyozza.⁷⁵⁴

A vizsgált hét balmazújvárosi kör mindegyike tartott rendszeresen⁷⁵⁵ bálakat. Táncalkalmakat már közvetlenül a szervezet megalakulását követően is rendezhettek. Sőt, a

⁷⁵⁰ A vetítéseken a zenei aláfestést fogadott cigányzenészek szolgáltatták. Király István Balmazújváros 1993. 3. 2.

⁷⁵¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1928., 1929.

⁷⁵² A bál – a teátrális fejedelmi ünnepekből gyökerezve – a 17-18. századi francia és nyugat-európai udvarokban alakult ki, amelyet ceremonális feszségével együtt az arisztokrácia és a polgárság is átvett. Az elnevezés az olasz ballo-tánc, ballare-táncolni szóból ered. Magyarországon különösen Mária Terézia idejében kezdtek terjedni a táncrendezés ezen új formája a tartományi székhelyeken és a nagyobb városokban. Farsang alkalmával tartották meg ezeket, de később kiterjesztették a nagyobb ünnepekre, pl. húsvétra is. Egyes tartományi székhelyeken a királyi kamara bérbe adta a báltartás jogát, hogy így bevételre tegyen szert. Pesovár Ferenc 1990. 222.

⁷⁵³ Pesovár Ferenc 1990. 211.

⁷⁵⁴ Pesovár Ferenc 1990. 223-226.

⁷⁵⁵ Más szervezetek, társadalmi csoportok is tarthattak bálakat, többnyire a bálók tartására alkalmas székházzal rendelkező egyesületek épületeiben. A nyilvános bálók terjedésekor alkalmas helyszínt jelenthetett még a

táncmulatságok szervezése olyannyira hozzátartozott az egyesületek tevékenységéhez, hogy a szervezetek alapszabályai is tartalmazzák adatokat a táncalkalmakat illetően. Az egyes szervezetek gazdálkodása szempontjából ugyanis nagy jelentőséggel bírtak a táncos összejövetelek. Az alapszabályban legtöbb esetben az egyesületek gazdálkodásával kapcsolatban esik szó a táncalkalmakról: „*az egyesület által rendezendő táncz vigalmakból bevétel, mely jövedelmek mellett pénz kölcsönzésnek történni nem szabad*”.⁷⁵⁶ „*A kör kiadásainak fedezésére szolgálnak: a.: ...b. a kör helyiségeiben bárki által rendezendő művészeti előadások és táncvigalmakért fizetendő – s a közgyűlés által időről-időre meghatározandó – terem bérleti díjak,...*”⁷⁵⁷

A bálók szervezéséből adódó bevétel tehát fontos részét képezte a körök gazdálkodásának.⁷⁵⁸ Az 1905 decemberében alakult Kossuth Kör már a következő hónapokban bérbe adta nagytermét a bevonuló fiataloknak szervezendő bál céljára. A besorozott ifjak bált kívántak tartani a kör épületében, ezért engedélyt kértek a kör vezetésétől. A forrás szerint a Polgári Olvasókör és az „Alsó Utczai kör”⁷⁵⁹ 20 koronáért szokták bérbe adni bálókra céljára a helyiségüket, a Kossuth Kör kevesebért odaadta.⁷⁶⁰ Az alakulást követő években a kör évente két saját szervezésű bált tartott: március 15-én és karácsonykor.⁷⁶¹ A bálók sikere azután arra indította a vezetést, hogy több bált szervezzenek: „*ezentúl minden ünnep második napján saját pénztára gyarapítására bált fog rendezni a kör*”.⁷⁶²

A báli bevételek kapcsán szólnunk kell arról is, hogy a bálók szervezése nem csupán az egyes szervezetek gazdálkodásában játszott jelentékeny szerepet. A báli bevételekből ugyanis más közösségi célú szervezeteket és egyes helyi célokat is támogattak.⁷⁶³

A bálók szervezésének a másik fő szempontja a társas élet élénkítése volt: az elnök „*óhajtja, hogy ebben az évbe több bál tartassék, mint a múltban, mert az összejövetelek legalkalmasabbak az összetartás és barátság érzetének kifejlődésére.*”⁷⁶⁴

A második világháborúig terjedő időben a balmazújvárosi körök hagyományosan évente 7-8 bált tartottak. A nagyobb ünnepekhez kapcsolódó bálakat rendes bálnak is

kocsma, egy-egy iskola, községháza udvara, és bármilyen keríthető, rendezett közösségi tér. Vö.: Ratkó Lujza 1996. 96-98.

⁷⁵⁶ Balmazújvárosi Polgári Casinó Egyesület alapszabályai BUM 77.39.1.

⁷⁵⁷ Balmazújvárosi Olvasó Nép kör alapszabályai: HBmL IV. B. 921. 2. II. 396.

⁷⁵⁸ A termeket odaadhatták a szervezetek bérleti díj fizetése nélkül is. A Kossuth Kör, amelyik jó kapcsolatot ápolt a német református énekkarral, a termet díjtalanul átadta dalárdának egy bálra. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1927.

⁷⁵⁹ A későbbi 48-as Kör.

⁷⁶⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁷⁶¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1907.

⁷⁶² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1908.

⁷⁶³ BUM 80. 76. 2., BUM 75. 59.1.

⁷⁶⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1908.

mondták. Ezekhez gyakran kapcsolódott bankett is. Azokat a bálokat, amelyeknek nem volt állandó időpontja szabad bálnak is mondták. „*A szabad bálokat nem egy időben tartották a különböző körökben (májusi bál, katonabál), úgy osztották be az idejét. Ritkán volt bál. Ha nem volt bál, a lányok korzóztak.*”⁷⁶⁵

Vajda Mária a húsvéti, pünkösd, arató, szüreti, berukkolási, karácsonyi és az ún. cselédbált említi,⁷⁶⁶ ez utóbbit január elsején tartották. Király István szerint is hét bál volt évente: újévkor, március 15-én, húsvétkor, pünkösdkor, az aratás végén,⁷⁶⁷ szüretkor és karácsonykor. A fentiek mellett az 1930-as évektől tartottak még bált februárban, farsangkor, de nem nevezték „farsangi bálnak” és nem tartottak jelmezes versenyt. Gyakran ebben az időszakban mutatták be az egyes szervezetek tagsága által előadott színelőadást, amelyet szintén bál követett.

Vonzáskör

Az egyes bálok nyitottabb táncalkalmak voltak, mint például a munkához kötött táncalkalmak, vagy más (pl. családi jellegű) táncalkalmak. A bálokra mindig többen elmehettek, mint akik a kör tagságához szorosan kötődtek, nem csak az adott szervezet tagjai és azok családja mehettek el a rendezvényekre. Leegyszerűsítve, mindenki elmehetett, aki ki tudta fizetni a belépőt.

A fentiekkel ellentétben ezek a rendezvények a 20. század közepéig viszonylag zártak maradtak a településrészek és társadalmi helyzet szempontjából. Kutatásom során kiderült, hogy Balmazújvároson a 20. század első felében az általam vizsgált 7 egyesület székháza tette rendszeresen lehetővé bálok tartását. Ezeknek a szervezeteknek, mint korábban már bemutattam meghatározott vonzásköre alakult ki, így az általuk rendezett bálok részvevői közülük kerültek ki.⁷⁶⁸ A bálokon a rendezőségen kívül (akik a közösség szemében tekintéllyel bíró férfiak voltak) a vonzáskörbe tartozó nőtlen⁷⁶⁹ és hajadon fiatalok és a kísérőik vettek részt.

Ez a zártság az 1930-as 40-es évek fordulójától oldódni kezdett olyan formában, hogy elsősorban a legények már el-eljártak a többi szervezet báljaira, de „meg kellett húzniuk

⁷⁶⁵ Harangi János közlése

⁷⁶⁶ Vajda Mária 1979. 350.

⁷⁶⁷ „*Aratás után is rendeztek bált, koszorút kötöttek és feldíszítették a termet. Nem volt felvonulás.*” Vincze János közlése, V.ö.: Kaposi Edit - Maác László 1958. 167., Ratkó Lujza 1996. 82.

⁷⁶⁸ Szilágyi Miklós Tiszafüredről írja, hogy a centrumban sűrűsödő közintézmények és szolgáltatások mintegy leképezték a helyi társadalom szegregáltságát: az egyén csak egy részüket tudhatta a sajátjának. A parasztember gyermeke csak a gazdakörben rendezett bálon, a református vagy a katolikus legényegylet műkedvelő előadásain kereshette a szórakozását. Szilágyi Miklós 2000. 912.

⁷⁶⁹ „*De a 16 év betöltésével nemcsak a báli beléptidőj fizetésénél és nemcsak az Egyletben mentem emberszámba, hanem a munkában is.*” Veres Péter 1998. 50.

magukat. Ekkoriban a „*legények a lányok után mentek a bálba. A lányok meg oda mentek, amelyikhez közel laktak. A legények jobb helyzetben voltak.*”⁷⁷⁰ A különböző szervezetek által rendezett bálók közötti határvonalak fellazulásában Pál István szerint ebben szerepe volt a Levente - Intézménynek is, ami összehozta a legényeket.⁷⁷¹

A táncrendezés

A bálokat többnyire a körök ablakában, kerítésén hirdették, amelyet aztán a település lakossága szájról szájra adva adott tovább. Ritkábban, a módosabb szervezeteknél, különösen színdarabbal egybekötött bálók alkalmával meghívót is rendeltek.⁷⁷² Hírvivő szerepet tölthetett be a báli zenekar is olyan formán, hogy a bál kezdete előtt a székházak előtt muzsikáltak, hogy mindenki hallhassa, hogy kezdődik a mulatság. A bálók délután 6-kor kezdődtek és hajnali 2-ig tartottak, télen tovább. A bálók végét a zenekar jelezte, a Rákóczi indulót játszotta: „*A bál végén a zenekar mindig a Vak Pali, Vak Pali...-t játszotta.*”⁷⁷³

A körök, egyletek a bálók alkalmával báli tisztségviselőket is választottak, akiknek a báli rend fenntartása volt a feladatuk: „*...bál nem múlt el, hogy veszekedés ne legyen. Vagy az udvaron, vagy a táncteremben, vagy a söntésben, valahol a fiúk egymásnak estek.*”⁷⁷⁴ A báli tisztségviselők a következők voltak: rendezők asztalhoz, ajtókhöz, pénztáros, ruhatáros, cigánybíró, táncrendező. „A báli rendezőknek volt karszalagjuk, rá volt téve egy „R” betű.” A báli tisztségviselők többségében az egyes szervezetek vezetéséből kikerült, a közösség szemében tekintéllyel bíró emberek voltak, gyakori volt, hogy hosszabb időn, sokszor évekig is viselték tisztségeiket. A tisztségviselők munkájukért a források szerint javadalmazást nem kaptak. A Kossuth Körben 1925-ben megszavazták, hogy a *báli tisztségviselők 1 üveg bort kapnak.*⁷⁷⁵

A körök a bálra két helyiséget biztosítottak. A bálteremből nyílt egy kisebb szoba, ahol a legények bort ihattak. Báli alkalmakkor az Olvasó Népkör vezetése kiadta az italmérés jogát. A kocsmáros a bevétel 20%-t fizette az italmérés jogáért. A kör úgy szabta meg a bor árát, hogy eltérő árban mérték a banketten, délután és a bálók alkalmával. A rendezvényeken a vezetőség és a zenészek ingyen kapták a bort. A különböző rendezvények sikere meghatározta az italmérésből származó bevételt is ezért jelentősége volt annak, hogy mikor

⁷⁷⁰ Harangi János közlése

⁷⁷¹ Szabó László Társadalomnéprajz című munkájában szintén kiemeli a Levente Intézmény ilyen szerepét. „A szervezés eredményét mutatja, hogy több helyen az iskola mellett, leginkább a Levente hozta össze azokat a barátokat, cimborákat, akik később egy legénybandába tartoztak.” Szabó László 1993. 268.

⁷⁷² BUM 80. 76. 2.

⁷⁷³ Vincze János közlése

⁷⁷⁴ Harangi János közlése

⁷⁷⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1925.

melyik kocsmáros mérte az italt. A döntést sajátosan hozták meg: „Összejövetelünk célja a kocsmárosok meghagyása. A bizottság Dobi Sándor kocsmárost egyhangúlag kihagyta mert a testületet nem nézte semmibe. Ezután a többi tag kocsmárossal nyilat húzat a bizottsági gyűlés, minden kocsmárost a saját keze verje meg.”⁷⁷⁶

A bálók után a házmester feladata volt a takarítás. Feladatait és fizetségét a mindenkori közgyűlés határozta meg: „Ezután az elnök a házmester fogadását tette szóvá, hogy van-e jelentkező. A gazda kijelentette hogy igen van Kunkli János személyében. Ha van akkor be kell hívni. Be is jött és az elnök feltette a kérdést hogy mennyiért állna be. Egy kevés egyezés után meg is egyeztünk vele a következőképpen 5mm búza, a kártyapénz 10%ka, a kerthasználat és minden báli takarításért 2 báli jegy, a kör takarításakor a felesége köteles jelen lenni és úgy takarítani és meszelni ahogy a körgazda irányítja és egyben köteles ha taggyűlés vagy közgyűlés a tagokat mindenkor összehívni.”⁷⁷⁷

Gardamama intézménye

Vajda Mária szerint a körök által rendezett bálóknak a fiatalok ismerkedési és párválasztási alkalmi között kiemelkedő helye volt.⁷⁷⁸ Ebben főként az a körülmény játszott szerepet, hogy a bálók elsősorban a helyi közösség által ellenőrzött találkozási alkalmak voltak. A közösségi kontrollt egyik oldalról a köri bálóknak már korábban is említett vonása, a településrészenkénti, vagyoni, foglalkozásbeli, felekezeti zárttság biztosította. Másik oldalról pedig a gardamamák intézménye biztosította a folyamatos ellenőrzést.⁷⁷⁹ A gardamama intézmény az újvárosi bálókban az 1960-as évekig működött. Ennek értelmében a lányok nem mehettek el egyedül a bálba csak kísérvél, aki vagy a lány édesanyja, közeli nőrokona, vagy a családdal bizalmas viszonyban lévő nő volt. A gardamamák a táncterem szélén ültek a padokon, előttük álltak a lányok.⁷⁸⁰ A körök által szervezett táncmulatságban a báli tisztségviselőkön kívül, ezek az asszonyok képviselték a falu erkölcsi rendjét, a fiatalok csakis az ő felügyeletük, illetve rajtuk keresztül a közösség ellenőrzése alatt szórakozhattak.⁷⁸¹

⁷⁷⁶ Balmazújvárosi Olvasó Nép kör Jegyzőkönyve 1948.

⁷⁷⁷ Balmazújvárosi Olvasó Nép kör Jegyzőkönyve 1947.

⁷⁷⁸ Vajda Mária 1979. 350.

⁷⁷⁹ Balmazújvároson gardemamának, gardamamának nevezték azt a kísérvét, akivel a lány a bálba ment. „A kísérvő a lány anyja, ritkább esetben (ha a lány árva volt, vagy valami miatt az anyja nem tudott vele menni) a kísérvő szerepét a lány ánya (nagynénje) töltötte be.” Vajda Mária 1979. 351.

⁷⁸⁰ Ratkó Lujza a nyírségi tánc hagyományról szóló munkájában a báli kísérvők megjelenését és ennek szokássá válását az 1940-es évektől az esti bálók elterjedésével magyarázza. A zárt teremben a kísérvő asszonyok körben ültek a padokon, órájuk voltak bízva a nagykendők, kabátok, s a lányok udvarlójának kalapja. Táncszünetben hellyel, süteménnyel, vízzel kínálták meg a fiatalokat. Ratkó Lujza 1996. 103.

⁷⁸¹ Vö. Kaposi Edit–Maác László 1958. 119.

A köri jegyzőkönyvek tanulsága szerint a 1940-ben gardamamak intézménye komoly kihívás elé állította a köröket: „*az egyes bálokon sok olyan is megjelenik, aki a bálozó fiatalsággal nincsenek rokoni viszonyban és az ülőhelyeket elfoglalják (szüreti, álarcos), ezután a kísérők tartoznak a belépti díjat teljes egészében kifizetni.*”⁷⁸² A báli kísérők tömeges megjelenése a háborút követő években is szabályozást kívánt: 1948-ban még a belépő felét szedték a kísérőktől,⁷⁸³ 1949-ben „*tekintettel arra, hogy a bálokra jövő fiatalsággal igen sok kísérő személy jelenik meg, ezeknek fizetési kötelezettsége a mindenkori rendes belépődíjnál 1 ft-tal kevesebben állapított meg.*”⁷⁸⁴

Az esküvő után a fiatalok táncélete jelentős változáson ment át. Már nem jártak el bálozni. A kivételt évente egy vagy két alkalommal, a bankettes bálók jelentették. Bankettes bált nagyobb ünnepeken rendeztek: pl. március 15-én. Ilyenkor a baráti családok, komák összebeszéltek és közösen vettek részt a vacsorával egybekötött mulatságon.

Tánciskola és a táncok

A polgári ízlésnek megfelelő tánciskolák virágkorát a 20. század első felére tehetjük.⁷⁸⁵ Míg kezdetben csak Pesten és nagyobb városainkban működtek táncmesterek, addig a 19. század második felében mezővárosainkban, majd falvainkban is megjelentek.⁷⁸⁶ Az ország nagyobb részén az 1900-as évek elején, vagy még általánosabban az első világháború után tűntek fel a táncitanítók.⁷⁸⁷ Az egyik legkorábbi működési területük Északkelet-Magyarország volt, Szatmárban már az 1870-80-as években megjelentek az első tánciskolák.⁷⁸⁸

A két világháború között a polgárosodó falvakban megnőtt a tánciskola szerepe. Vidéken a korai házasságok miatt 14-18 évesek iratkoztak be: a bérálás vagy konfirmálás idejére esett a 'nagyleányhoz' és 'nagylegényhez' illő társasélet-ismeretek elsajátítása. Ahogy a konfirmáció, vagy a bérálás az egyházi, úgy a tánciskola egyre inkább a polgári életbe beavató szertartás lett, amely a felnőttek társadalmába vezetett.⁷⁸⁹ A nyugat – európai szokásokhoz hasonlóan a tánciskola tehát - főleg városon - a felnőtté avatás szertartás-sorozatába illeszkedett be. A társadalom ezt a szerepet szánta ennek a formának, mely egyúttal a polgárosultságot, a csiszoltságot, az érvényesülés lehetőségéhez szükséges

⁷⁸² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1940.

⁷⁸³ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1948.

⁷⁸⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1949.

⁷⁸⁵ Kaposi Edit 1991. 106.

⁷⁸⁶ Pesovár Ferenc 1990. 209.

⁷⁸⁷ A Nyírségben az 1920-30-as években fogadták fel az első táncmestereket. Ratkó Lujza 1996. 89.

⁷⁸⁸ Pesovár Ferenc 1960. 316-317.

⁷⁸⁹ Kaposi Edit 1970. 169.

tudnivalók csokrát is jelentette. A tudnivalók átadása – kivéve az erősen hagyományörző vidékeken – a táncmester feladata volt.⁷⁹⁰

A két háború között Balmazújvároson a fiatalok többsége járt tánciskolába. A tánciskolába járás anyagi fedezetét azonban nem mindenki tudta megteremteni. Veres Péter írja, hogy *„csak az első félidőt jártam ki. A második öt forintot sajnáltuk kifizetni s így kimaradtam. Jó volt pedig nagyon, soha azelőtt lányokat kézzel nem érinthettem s itt egyenesen össze kellett ölelkezni velük. De a Bánlakra nem járt tánciskolába senki, az itteni fiúk, lányok csak a házakban és a házak előtt tanultak meg táncolni tamburaszó mellett s nekem egyedül kellett menni. Ráadásul novemberben megjöttek az esők, a Bánlak elsüllyedt a sárban és én sohasem tudtam tiszta csizmával az iskolába menni, pedig a táncmester ezt nagyon követelte.”*⁷⁹¹

A táncoktatás vagy a táncmester⁷⁹² házában, az Ipartestületben vagy egy másik körben zajlott:⁷⁹³ *„Apám is táncmester volt, a komák jöttek a házhoz és a fiúkat tanította. Volt amikor a testületekben is tanított, a Kaszinóban, az Ipartestületben.”*⁷⁹⁴

Tánciskolába az iskolahagyott fiúk és lányok iratkozhattak be. Az oktatás a téli hónapokban két szakaszban zajlott (nov.-jan., jan.-márc.), az oktatás vasárnap esténként volt. A táncoktatás a táncmester házában folyt vasárnap este 6-10-ig. A tánciskola idejében minden hónap utolsó vasárnapján kolomestét - ösztáncot⁷⁹⁵ tartottak, amelyeken a korábbi tanulók is részt vehettek. A tánciskola zárását a próbabál jelentette, valamelyik testületben (Kaszinó, Ipartestület): *„Karácsony előtt 1 héttel volt a próbabál, ami lezárta az iskolát.”*⁷⁹⁶

A próbabál igazi társadalmi esemény volt. A tanulókat a növendékek, a szülők, rokonok és ismerősök előtt „ünnepélyes keretek között” mutatták be. A lányok erre az alkalomra ajándékot adtak a fiúnak (jegecskét-mirtusz, zsebkendőt), a fiúk szalagot, cukrot, hajcsatot, narancsot adtak, a táncmesternek is adtak jegecskét, zsebkendőt.⁷⁹⁷ A próbabál hivatalosan éjfélig tartott.

⁷⁹⁰ Kaposi Edit 1991. 111-112.

⁷⁹¹ Az író az 1910-1913 közötti évek eseményeire emlékezik. Veres Péter 1998. 38.

⁷⁹² A Magyarországi Táncoktatók Egyesülete, amely kisebb megszakításokkal és névváltozásokkal a második világháborúig működött, 1891-ben alakult meg. Ettől kezdve hivatalosan csak okleveles táncmesterek működhettek. Eredeti foglalkozásukra nézve többnyire iparosok. Pesovár Ferenc 1990. 209-210.

⁷⁹³ A táncmesterek kibérelték oktatás céljára a szervezetek nagytermeit. BUM 80.76.2.

⁷⁹⁴ Vincze János közlése

⁷⁹⁵ „A kolomesték is a táncmester házában voltak, este 7 órától kb. 10 óráig. Ezen az összejövetelen nemcsak azok vehettek részt, akik ezidőben jártak tánciskolába, hanem azok is akik már korábban elvégezték.” Vajda Mária 1979. 350.

⁷⁹⁶ Pál István közlése

⁷⁹⁷ „A jómódú szülők a fiúknál az első öltönyt, zseborát, a leányoknak nagyleányos ruhát, ékszert ajándékoztak a tánciskola végét jelentő vizsgábra.” Kaposi Edit 1970. 188

A tánciskolai partnerek kapcsolata nemegyszer folytatódott, gyakran házasság lett belőle.⁷⁹⁸ A tánciskola után kerülhetett sor az első nyilvános bálra. Ezt követően a lányok-fiúk rendszeresen látogathatták a bálokat, amelyeknek a párválasztásban játszott szerepét az előzőekben már kifejtettem. A tánciskola így tulajdonképpen a „házassági vásár” egyik fontos előkészítő terepévé vált.⁷⁹⁹

A helyi emlékezet szerint az 1930-as években a Polgári Olvasókörben (Kaszinó) egy tiszacsegei zsidó táncmester Paszkál Mór tartotta a tánciskolát: „*Csegéről járt Pászkál Mór, évente 30 pár tanult a Casinóban, karácsony előtt volt a próbabál.*”⁸⁰⁰ A Kossuth Körben az 1942-ben Balogh Géza tánctanár tartotta tánciskoláját.⁸⁰¹

Azok, akik nem jártak tánciskolába családi, szomszédi körben sajátították el a tánc alapjait. „*Nem jártunk tánciskolába. Volt olyan hogy ricsaj,*⁸⁰² *5-6 lány és ugyanannyi fiú összebeszéltünk, hogy ricsaj lesz, a gazda tamburázott,*⁸⁰³ *mi táncoltunk, papírduda*⁸⁰⁴ *is volt.*”⁸⁰⁵

A táncmesterek által tanított táncokat ma már nehéz rekonstruálni. A tánctörténeti szakirodalom szerint az első világháborút követően a tánctanítók általában a következő táncokat tanították: palotás, magyar kettős, magyar szóló, csárdás, charleston, rumba, vansztepp, tangó, foxtrott.⁸⁰⁶ A korszakban a bálak mulatótáncai a ciklikusan ismétlődő csárdás, keringő, lengyelke és csárdás voltak, amelyek a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve a polgári báltermek kedvelt táncai voltak.⁸⁰⁷ A balmazújvárosi körökben szervezett bálokban a két háború között beszélgetőpartnereim szerint leginkább csárdást, foxot és egyre ritkábban keringőt táncoltak:⁸⁰⁸ ez utóbbit ugyanis „*már egyre kevesebben ismerték.*”⁸⁰⁹ A táncok közötti szünetekben pedig a bálozók „*szép hallgató nótákat*” énekeltek.⁸¹⁰

⁷⁹⁸ Vajda Mária 1979. 350.

⁷⁹⁹ V.ö.: Kaposi Edit 1970. 169.

⁸⁰⁰ Pál István, 1932-ben „*Paszkál Mór egy zsidó tánctanár tanított a Polgári Olvasókörben.*” Harangi János közlése

⁸⁰¹ BUM 75. 59. 1.

⁸⁰² „Az uradalmi birtokon dolgozó cselédek bálját ricsajnak vagy cuhárénak nevezték. Ezek nem voltak naphoz, alkalomhoz kötve. Különösen télen hetente többször is sor került a táncra az esti órákban.” „Az elnevezés a tamburás esti táncolást jelenti...” Vajda Mária 1979. 351.

⁸⁰³ A citerát az Alföldön régen leginkább tamburának nevezték. Kisebb mulatási alkalmakon elmaradhatatlan volt. A citerazene általában nem került pénzbe: a mulatságban részt vevők felváltva játszottak a hangszeren. Sárosi Bálint 1998. 31., 39.

⁸⁰⁴ Egy fésű fogaira selyempapírt helyeztek és ajkukhoz emelve a papírba dúdolták a dallamot. A papír rezgése felerősítette a hangokat. Burai István közlése

⁸⁰⁵ Vincze Jánosné közlése

⁸⁰⁶ Pesovár Ferenc 1990. 210.

⁸⁰⁷ Felföldi László 1991. 125.

⁸⁰⁸ A Nyírségben, Érpatakon is csak a tangóra, keringőre, foxra emlékeznek. „Több, táncmesterek által tanított táncra nem emlékeznek az emberek, ha tanítottak is mást, nyilván a tánciskolai kurzus után feledésbe merült a táncokkal együtt azok neve is.” Ratkó Lujza 1996. 258.

⁸⁰⁹ Harangi János közlése

⁸¹⁰ Vincze Jánosné közlése

Az előbb felsorolt táncok mellett azonban még egy táncot megőrzött az emlékezet. A szüreti bálók nyitótánca egy pontosan megszerkesztett kompozíció volt, amelyet évről-évre ugyanolyan formában adtak elő. A táncot az 1940-es évek második felében és az 1950-es évek megújuló köri báljain már csak egy-egy ügyesebb pár adta elő a szüreti bálók előtt. Ezt a táncot következetesen „Ritka búza”⁸¹¹-ként emlegették beszélgetőpartnereim.⁸¹²

Bálok illemtana

Az egyesületek által szerveztetett bálók belső világát a közösség számos módon kontrolálta. A korábban már ismertetett gardamama-intézmény, a báli tisztségviselők mellett a bálóknak kialakult egy „illem-kódexe”, amely biztosította a báli kultúra működését.

Ez a „kódex” szabályozta, mikor és kivel illik egy lánynak a bálba érkeznie, illetve távoznia. A lányok a gardamama kíséretében érkeztek a bálba. Ritkán előfordulhatott, hogy több lány összefogott és csapatban mentek a bálba. Ha egy lány kísérő nélkül ment a bálba, azt mondták rá: „*Ez is jobbik vége a pokrócznak.*”⁸¹³ A lányok nem várták meg a bál végét: „*Akkor még illetlen volt egy lánynak megvárni a bál végét, hazakísért egy ismerős vagy hol egyik, hol másik lányhoz verődtem.*”⁸¹⁴

A bálókban a táncparkett szélénél elhelyezett padokon ültek a gardamamák, előttük álltak a lányaik. Innen kérték fel őket a legények. Ha egy lányt sokáig nem vittek el táncolni azt valamelyik jó lánycimborája felkérte a bátyjával vagy egy rokon fiúval.⁸¹⁵ Másik formája a felkérésnek ilyen esetekben az volt, hogy cimborái táncba vitték a lányt, azaz 3-as csárdást táncoltak, ami után könnyebben felkérték a lányt. Ebben az esetben „*Gyertek ugorjunk egyet!*”⁸¹⁶ volt a táncba kérés hívó szava.

Abban az esetben, ha egy lány megsértette a hagyományos illemt, büntetés járt érte. Ez abban az esetben történt, ha a legény és a lány valami miatt „összebomlottak”, azaz összevesztek, vagy a lány kosarat adott a legénynek vagy gógös, rátarti lány volt.⁸¹⁷ Az újvárosi bálókban a lányt kimuzsikálták vagy kitáncoltatták.⁸¹⁸

⁸¹¹ Vö.: Pesovár Ferenc 1960. 322., Ratkó Lujza 1996. 261-265.

⁸¹² A vizsgabálókra szerkesztett táncokat el is felejtették, csak a motívumok maradtak meg. A „Ritka Búzára” részben emlékeztek beszélgetőpartnereim: bokázókat, előrevágót, hegyezőket is tartalmazott.

⁸¹³ Vajda Mária 1979. 351.

⁸¹⁴ Vincze Jánosné közlése

⁸¹⁵ Vajda Mária 1979. 350.

⁸¹⁶ Vincze Jánosné közlése

⁸¹⁷ Vajda Mária 1979. 351.

⁸¹⁸ A kimuzsikálás a közösségi illemt megsértőinek országosan ismert büntetési formája volt. A legények „lepézték a zenekart, amely alkalomadtán körülvette a leányt, s a Rákóczi-induló vagy más marsdallam muzsikálása mellett a kijáráshoz szorította...”. Jávor Kata – Pesovár Ferenc 1980. 197. valamint Pesovár Ferenc 1990. 235. Vincze Jánosné szerint Balmazújvárosban „*a zenész indulót húzva odament a lányhoz, ki szégyenében elsomfordált.*” Burai István, akinek édesapja a körökben rendszeresen muzsikált, helytörténeti munkájában

A tánciskola révén a bálokban számos városi, polgári eredetű szokás is terjedni kezdett. A táncokkal együtt a polgári illemszabályokat is átvették: a felkérés formái között az 1930-as években megjelent az a forma, amikor a legény meghajlással kéri táncba a lányt. A tánciskolai oktatásba többek között az is beletartozott, hogy a „*táncmester azt is megtanította, hogy gomboljuk be a zakót, ha táncolni kezdünk, mert különben kicsapódik és megüti, aki mellettünk táncol.*”⁸¹⁹

A dohányzás terjedésével szabályozni kellett a dohányzást is, amelyet a bálokon utóbb a vezetőségnek is megtiltottak. Szintén jegyzőkönyvileg kellett szabályozni, hogy kalapba ne táncoljanak.

A szüreti bál

Szüreti felvonulásokat és bálakat számos olyan településen is tartottak, ahol a szőlőkultúrának már alig vagy egyáltalán nincs jelentősége. A szüreti bál, s az azt megelőző felvonulás a nyári és őszi munkákat lezáró, a téli időszakot megelőző, jelentősebb alkalom volt elsősorban az ifjúság szórakoztatására. A szüret periódusához, az őszi végéhez kapcsolódó felvonulások, multságok különösen a 19-20. század fordulóját követő években - rendszerint valamilyen egyesület, testület kezdeményezésére - széles körben elterjedtek. Elterjedésük csakúgy, mint az aratóbáloké az 1901-es miniszteri felhívás után vált általánossá.⁸²⁰ Az aratóbál főleg az uradalmakban terjedt, míg a szüreti bál és felvonulás helyeken is kialakult, ahol szőlőművelés nem volt.⁸²¹

A szüreti felvonulásokon, multságokon, az előkészületek során az évek alatt bizonyos hagyományos rend alakult ki, bizonyos cselekvések országosan megegyeztek, egységes sablonos formák alakultak ki. A 20. századi szüreti szokásokban eltérő korú, jellegű és eredetű agrárrítusok, maszkos és dramatikus szokások, ill. a céhes élet közösségi

részletesen leírja a kimuzsikálás és a kitáncoltatás helyi szokását is. A „*legény odaállott a zenészek elé úgy, hogy pontosan szembenézett a lányok gyülekezetével és elkezdett hangosan szólani: Figyeljen rám a tisztes báli vendégség! Engemet ebben a körben a nyári arató bálon valaki kikoszarozott, miközben azt mondta, hogy menj el innen te ágrólszakadt, ne csúfítsd az én becsületemet. Most kijelentem: ő csúfította az én becsületemet. Így hát álljon elő az illető és menjen ki! Ti meg zenészek húzzátok el közben a nótáját!...*” Burai István 1981. 12-13. A kitáncoltatás Burai István szerint úgy zajlott, hogy „*a legény igencsak felkérte a sértő lányt. Táncoltak, táncoltak. A fiú úgy vezette a lányt, hogy minél közelebb érjenek a nagy kétszárnyú kijárat ajtóhoz. A bandának intett közben, hogy kövessék őket, s úgy húzzák a talpalávalót. Ami meg is történt. Mígnem egyszeriben, a mikor az ajtóhoz közel táncoltak a legény hirtelen elengedte a lányt, odapattant a zenészekhez és így a lányt körülálló zenekar zenélés közben kikényszerítette a lányt ajtónkívülre.*” Burai István 1981.14.

⁸¹⁹ Harangi János közlése

⁸²⁰ A nyilvánosságot is tudatosan befolyásoló, formáló aratóünnep korabeli elterjedése és elterjesztése a Bánffy – kormány földművelésügyi minisztere, Darányi Ignác rendkívüli intézkedéseire (1899, 1901) vezethető vissza. A leiratban a miniszter a „munkaadó és a munkás közötti jó viszony istápolásának egy igen régi módjára” is külön bekezdést szentelt, az aratóünnep „régis szokását” kívánta felújítani. Illés Péter 2008. 954-955.

⁸²¹ Pesovár Ferenc 1990. 223.

megnyilvánulásai találhatók meg. Az országszerte egységes és egységesített miniszteri rendelettel szabályozott és azóta is többször felújított szokások elsősorban a 18-19. századi uradalmi szőlőmunkások szokásainak mozzanatait vették mintául.⁸²²

Ma már nehéz rekonstruálni, hogy mikortól lett a szüreti bál megrendezése Balmazújvároson⁸²³ a különböző körök feladata. Az első biztos adat az 1923-ból egy fénykép, amelyen Ipartestületi szüreti felvonulók láthatóak.⁸²⁴ Az 1930-40-es évektől a többi újvárosi kör is megszervezte a maga szüreti bálját. A szüreti bál a köri élet részévé vált, nem múlhatott el egyesületi év szüreti bál nélkül, ami számon tartott esemény volt.

„A Kossuth Kör kezdte a szüreti bálók szervezését, utánuk a 48-as Kör. A Polgári Olvasókör nem tartott, A Rákóczi később kezdte. A szüreti bál rendezésében élen a Kossuth és a 48-as Kör állt. Nagyobb volt akkor. A módos emberek lovasszekérrel vonultak fel. Mindenki mutatta magát, kinek van szebb lova, szekere. A szekéren ott volt kulacsban a bor, később addig jutottak el, hogy kis hordót is tettek a szekérre csapra verve és abból kínáltak. A gazda, a fia vagy a lánya a párjával ült a szekéren általában szerelem lett belőle, el is vette a lányt. A kiskörben a 40-es évek elején kezdődött a szüreti bál, gyalogosan vonultak. Jelmezezésben jól szerepeltek a körök. Minden körnek megvolt a törzsgárdája, akik szerettek szerepelni. A szereplők a színjátszó csoportnak is szereplői voltak. Sokan kiálltak és nézték a vonulókat, 500-1000 ember kísérte a vonulókat. A csőzspárokat 10-12 pár alkotta. Utánuk jöttek a maskarások és a zenekar. Ezek kitettek vagy 40 főt. A kiskör vonulásán a bor a csőzspároknál volt, amikor elértek egy kocsmához újratöltötték. Ez volt a körök életében a legnagyobb megmozdulás.”⁸²⁵

A vizsgált körök által szervezett szüreti felvonulás és bál Balmazújvároson a visszaemlékezések szerint magától szürettől teljesen független eseményként, a helyi multságok sorába illeszkedett. Az esemény szervezésére tulajdonképpen a szüretre való hivatkozás adott alkalmat. A gazdálkodástól függetlenedő szokás társadalmi funkciója, hogy a lehetőséget teremtett a fiatalok társas szórakozására, ismerkedésére, valamint a kisközösségen belüli kohézió látványos kinyilvánítására is lehetőséget adott.⁸²⁶

⁸²² Kecskés Péter - Ujváry Zoltán 1982. 129-134., Pesovár Ferenc 1978. 42. Ujváry Zoltán 1983. 184-198.

⁸²³ Balmazújvároson a település földrajzi fekvéséből adódóan nem tartozik a Kárpát-medence egyik hagyományos bortermelő régiójához sem. A balmazújvárosi szőlőtermesztés a források szerint a 19. század első harmadában indult meg. A helyi földbirtokos által kezdeményezett szőlőtelepítés Balmazújváros Hajdúszoboszló felé eső területén kezdődött meg. A teljes gazdáknak volt szőlőjük is. A szüreti multságok eleinte a település határában zajlottak. Az események bázisát a szőlőben épített pajták jelentették. Az ünnepélyességet a zenészek, az ünnepi ételek és a tűzijáték is erősítette. Vö.: Pozsonyi József (szerk.) 1988. 8-9., 29.

⁸²⁴ BUM 87. 176.1. Kutatásom során találtam még egy fényképet, amelyen szüreti báli csoport látható. A fénykép tulajdonosa szerint a bált akkor az Ipartestület rendezte és a fénykép az 1920-as években készült.

⁸²⁵ Harangi János közlése

⁸²⁶ Illés Péter 2005. 3. szám 54-62.

A szüreti felvonulásnak ebben az időszakban tehát reprezentatív szerepe volt. Az egyes szervezetek a felvonulással tudták megmutatni magukat a településen. Erre a törekvésre utal, hogy a felvonulás, bár alapvetően arra a településrészt koncentrálnak, ahol a szervezet működött, de a központba, piacra, a község házáig mindig felmentek. Legkorábban az Ipartestületnek volt ilyen rendezvénye, majd a Kossuth és a 48-as Kör szervezett szüreti felvonulást és bált. Az Olvasó Népkör az 1940-es években tartotta első szüreti felvonulását és bálját. A Polgári Olvasókör az interjúk szerint ekkoriban nem szervezett felvonulást, csak bált.⁸²⁷ Ez utóbbi szervezet számos visszaemlékezés szerint a nagygazdák és a település elitjének a szervezete volt. A körnek így „nem volt szüksége” arra, hogy a település nyilvánossága előtt ilyen energiaigényes módon reprezentáljon.

A szüreti felvonulás igen nagy előkészületet és szervezést kívánt, amely a közös tevékenység kapcsán a tovább mélyítette a közösségi kapcsolatokat. A szüreti felvonulásnak külön hagyománya volt felvonulással, maskurákkal, csőzpárokkal, zenészekkel. A felvonulásnak jellegzetes kísérődallamai (Ősszel érik babám..., Leszedik a szőlőt nemsokára...) voltak. A szüreti menet élén a kisbíró vonult, utána csikós csergetett. Őket az erre az alkalomra alakult csőzpárok kísérték. A csőzpárok úgy alakultak, hogy a körök vonzásába tartozó fiatal legények, komák összebeszéltek és együtt hívták a szimpatikus lányokat. Csőzpárnak lenni különleges élményt, dicsőséget jelentett. Volt olyan fiatal, aki több alkalommal is szerepelt a bálkon. A párok között gyakran olyan mély kapcsolat volt, hogy később összeházasodtak. Egy-egy fiatal többször is lehetett csőzpár.

A csőzpároknak csak erre az alkalomra szolgáló ruhájuk volt. A ruha fő vonásaiban az országosan elterjedt „magyaros viselet”⁸²⁸ lányokon fehér blúz, szoknya nemzetiszínű csikokkal, piros színű zsinóros mellény, párta, a fiúkon bőújjú fehér ing, bőgatya, zsinóros mellény, derekukon piros kendő, fejükön kalap árvalányhajjal, a kézben bot. A kalap és a bot dúsan szalagozva nemzetiszínű szalagokkal. A lányok kezében kosár, amelyből a felvonulás alatt szőlőt vagy másféle gyümölcsöt⁸²⁹ kínáltak.

⁸²⁷ Fazekas Ferencné közlése

⁸²⁸ Györfly István a népviseletről írva úgy fogalmaz, hogy a magyaros viselet egyike a nemzeti jelleg kifejezésének. A 18. század végén, majd a szabadságharcot követően a Bach-rendszerrel szembeni tüntetésképpen vált jellemzővé az ún. magyaros motívumok alkalmazása az öltözködésben. A 20. század közepén harmadikában egyfajta romantikus népviselet, népies jelmez terjedt, elsősorban a népviseletüket elhagyó vidékeken és a falusi iparosság körében, főleg szüreti mulatságok alkalmával. Terjedését erősítette a Paulini Béla által elindított Gyöngyösbokrétá mozgalom (1926). A magyaros jelleg nélküli ruhákat nemzeti színű pántlikákkal rakták meg, hogy 'magyar ruha' legyen belőle. Ez a viselet a legényeknél nemzetiszínű szalaggal díszített bő gatya, lobogóújjú ing (a múlt század közepének népviselete után), a lányoknál ugyanazon kor európai népviselete: ingváll, pruszlik, szoknya, melyen a magyarságot a pruszlik arany zsinórozása és a dúsan alkalmazott nemzetiszínű szalag jelképezi. Györfly István 1993. 37-38., uéz. Györfly István 1983. 478-479., Flórián Mária 2001. 315.

⁸²⁹ 1936-ban szőlőt, almát és körtét is vettek a 48-as Körben a szüreti felvonulásra és bálra. BUM 80. 76. 2.

A szüreti felvonulás a nemzeti szimbólumok látványos használatával és a hazafias érzelmek látványos kinyilvánításával a nemzettudat megerősítésének tudatos eszközévé válhatott, mely alkalmakat a helyi intelligencia mellett a hatalom is támogatta.⁸³⁰ A kulturális reprezentációt övező nyilvánosság pedig a közösségi célok erkölcsi és anyagi támogatásának elnyerését is segítette.⁸³¹

A csőszpárok után következtek a tollasok, a drótos, kétkerekű kordé a bugyifogat, „*aminek kiesett a kereke*”, volt „*cigányasszony, aki mindenfélét jósolt*”. A menet végén egy fogat ment, ami díszítve volt és bor volt rajta, ha kiürült a kulacs, utántöltötték. A gyerekek, fiatalok kísérték a menetet, a házaknál a kapuból nézték a háziak a látványosságot. Az útvonal évente változott, de a központba mindig felmentek.

A felvonulás után este következett a szüreti bál, ami a nyitótáncsal kezdődött. Rendszerint a csőszpárok táncolták. A körök vonzásába tartozó legények összebeszéltek és hívták a lányokat. A táncpróbák a kör épületében voltak.⁸³² A teremben szőlőkoszorú volt felkötve, amit a csőszpárok készítettek előző este, szőlőt kötöttek rá. A koszorúról a bálon bárki lophatott. A csőszpárok feladata a tolvajok lefülelése volt, akik aztán büntetést fizettek. A legtöbb tolvajt fogó csőszpár nyerte az est végén a koszorút.⁸³³

A szüreti bálók lebonyolításának is volt körönként felelőse. Általában azok vállalták fel a szerepet, akik a körök színjátzását koordinálták, többnyire pedagógusok. Az 1940-es évek második felében a „Kiskör” előadásainak és a szüreti bálnak Veszprémi József volt a rendezője, munkájáért fizetséget is kapott: „*többször tartott előadást és levezette a szüreti bált is és honoráljuk meg neki az idáig való fáradságát, a vezetőség a bizottsági tagokkal együtt 50 forintban állapodott meg.*”⁸³⁴

Zenekar

A paraszti társadalomban a 19. század második felében zajló mezőgazdasági konjunktúra következtében, a parasztság anyagi fellendülésével párhuzamosan lehetővé vált a hivatásos zenészek,⁸³⁵ zenekarok eltartása a faluközösségben.⁸³⁶ Emellett ez az időszak

⁸³⁰ Illés Péter 2005. 3. szám 54-62.

⁸³¹ Illés Péter 2005. 3. szám 54-62.

⁸³² „*Szüreti bálkor szokta járni Tar Juci a magyar szőlőt Veres Pistával. Magyar ruhába öltöztek, a bál előtt adták elő.*” Szabó Jánosné közlése

⁸³³ A koszorún kívül a kör ajándékkal (karóra, csésze) is meghálálta a csőszpár munkáját, ugyanis az általuk termelt bevétel sokszor magasabb is lehetett, mint egy-egy átlagos báli bevétel. BUM 80.76.2.

⁸³⁴ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1948.

⁸³⁵ Hivatásos cigányzenekara Balmazújvároson az Ipartestületnek volt, a háború előtt a Lakatos – banda játszott.

Ők később elkerültek a településről. Harangi János közlése

⁸³⁶ Hunyadi Péter 2007. 146.

országosan a parasztszervezetek (magyar bandák) ⁸³⁷ legnagyobb népszerűségének és elterjedésének a korszaka. ⁸³⁸ A századforduló évtizedeitől a II. világháborúig számos alföldi településről származó adat tanúsága szerint az Alföldön a zenei önellátásból úgyszólván szervezetenként nőttek ki a nagyobb hangszeres parasztszervezetek. ⁸³⁹ A hangszeres szempontjából ezek lehetnek rezesbandák vagy a vonós-cimbalmos együttesek. Mindkét felálláshoz megvoltak a kész minták: a fúvós katonazenekar és a cigányzenekar. Ezek követésének idejét és módját a helyi hagyomány mindenhol döntően befolyásolta. ⁸⁴⁰

A balmazújvárosi egyesületek már közvetlenül a megalakulásuktól követően rendeztek táncmulatságokat, amelyeken a zenei kíséretet egy megfogadott zenekar biztosította. A házi, udvari táncokhoz képest ⁸⁴¹ nagy létszámú bálon, a nagyméretű táncteremben, a tánc megváltozott közegében jelentősége volt annak, hogy táncot kísérő muzsika milyen hangerővel és milyen összhangban szólal meg. Az alkalmas zenekar felfogadása az első években el is dönthette egy bál időpontját. *„Elnök kérdést intéz a gyűléshez, kíváncsi-e a bálnak karácsonykor való tartása? Juhász Gergely inkább újévkor ajánlja, mivel a fiatalok legnagyobb része nem körtag, ezek a korcsmában akarják mulatságukat tartani. Mások meg azzal érvelnek a J. G. indítványa ellen, hogy a zenekar újévre az Alsó-utcai körbe van megfogadva.”*⁸⁴²

Balmazújvároson a századforduló éveitől többek között az újonnan megalakult egyesületek és a megrendezett bálók sűrűségének növekedése révén megnőtt az igény a báli zenekarokra olyannyira, hogy a 20. század középső harmadában a különböző köröknek megvolt az állandó zenekara. A legkorábbi utalás a Kossuth Kör jegyzőkönyvében olvasható, 1908-ban a (húsvéti) bálon a zenét Koroknai zenekara biztosította. ⁸⁴³

Az 1930-as évek közepén a Kossuth körben a háború előtt Hartmanék, utána Vincze Imre zenekara, a Polgári Olvasókörben Király István zenekara játszott, a 48-as Körben Fige István zenekara muzsikált. ⁸⁴⁴ Az Ipartestületben a balmazújvárosi a Lakatos cigányzenekar zenélt. ⁸⁴⁵

⁸³⁷ A parasztszervezetek kifejezés a hagyományos szóhasználatban amatőr vagy mellékfoglalkozásúkat jelent. A magyar banda elnevezés arra utal, hogy a tagok nem cigányzenészek. Sárosi Bálint 1998. 126.

⁸³⁸ „Ekkor annyi volt belőlük, és úgy prosperáltak, hogy a vidéki cigányzenészek már a kenyerüket feltették tőlük” Sárosi Bálint 1998. 130.

⁸³⁹ Sárosi Bálint 1998. 129.

⁸⁴⁰ Sárosi Bálint 1998. 126.

⁸⁴¹ „Balmazújvároson a háborúk között a házak legtöbbszörében a maguk készítette lófejes citerán játszottak a kiváló hallású emberek. Elterjedt volt a hegedű, meg a tangóharmónika, a tárogató. A hangya vendéglőben játszott Jónás Samu és cigányzenekara. A zenészcsaládok megkapták a „muzsikás”, a „bandás” vagy a „bűrögős” ragadványneveket.” Király István 1998. 110.

⁸⁴² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1906.

⁸⁴³ Kossuth Kör Jegyzőkönyve

⁸⁴⁴ A tagok: Sárándi Lajos, Györfi Bálint, Vincze Bálint, Vincze Péter és Vincze József dobos.

⁸⁴⁵ Harangi János közlése, „Az Ipartestületben cigányzenészek játszottak.” Nádasi Péter közlése

Az Olvasó Népkörben Koroknai Péter (Sánta) zenekara szolgáltatta a talpalávalót. A zenekar tagjai: Koroknai Péter (hegedű), Koroknai János (hegedű), István (Sete) klarinét, Csige kontrás és Tóni bácsi bőgőn, trombitált Vincze János (cinege, szárcsa). A zenekar 5-6 főből állt 2 hegedű, brácsa, bőgő, 1-2 fűvós.⁸⁴⁶ Az állandó, de nem hivatásos zenekar vezetője Koroknai Péter volt. „*Koroknai magyar cigányzenész volt. Azért nevezték cigánynak, mert vonóson játszott.*⁸⁴⁷ *Parasztember volt, csak kiegészítette az életét azzal, hogy elment a körbe évente 7-8 alkalommal a bálokon zenélni.*”⁸⁴⁸

A zenekar nevét általában a primás nevééről kapta. A zenekarban központi helye volt, nemcsak zenei szempontból volt az együttes vezetője.⁸⁴⁹ Másik forma az volt, hogy a zenekarral együtt dolgozó vőfélyről kapta a nevét a banda.⁸⁵⁰ Általában a vőfély is a zenekar tagja volt, de nem feltétlenül az irányító muzsikus.⁸⁵¹

Az 1930-40-es években az úJVárosi bálokban a vonószene ellenében egyre inkább a fűvószene kezdett terjedni. Sárosi Bálint írja, hogy a 20. század során a parasztok mindenhol a fejlettebb mintákat akartak követni és a rezesbanda az óhajtott felemelkedést – voltaképpen a polgárosulást jelentette. Ha tagjai többnyire kevésbé módos rétegekből kerültek is ki, a rezesbandára a falu büszke volt, létrejöttét a maga erejéhez képest mindenki támogatta. A falu a zenekarnak reprezentatív szerepet szánt.⁸⁵²

Legelőbb a németfalusi Kossuth Körben lett a fűvószene meghatározó. Ebben minden bizonnyal annak is szerepe volt, hogy „e zenekari forma meghonosításában nagy része volt a magyarországi sváboknak is, akik valamivel korábban és – úgy látszik – tartósabban fogadták be a rezesbandákat”.⁸⁵³

⁸⁴⁶ Vincze János közlése

⁸⁴⁷ A vonós hangszerekre épülő hagyományos összeállítású együttest manapság leginkább cigánybanda, cigányzenekar néven nevezzük. Régebben, ha megfelelő helyzetben „cigányok”-at mondtak, azt a cigányzenész-együttesre értették. A nép között sok helyen, szakmája gyakorlása közben a nem cigány zenészt is „cigány”-nak szólították. Sárosi Bálint 1998. 131.

⁸⁴⁸ Harangi János közlése

⁸⁴⁹ A primás szellemi, etikai vezetője is lehetett a bandának. Vö.: Hunyadi Péter 2007. 145.

⁸⁵⁰ „A mi községünkben a hagyományos szokás az volt, hogy mindig a zenekar tagjainak egyike volt a vőfély.” Burai I.: 1981, 34. Balmazújvároson a 20. század első felében a nagyobb, többnyire valamelyik társadalmi szervezet (kör, testület, egyesület, stb.) székházában megrendezett lakodalmakon a lakodalom szervezésére, a vendégsereg szórakoztatására hivatásszerűen vállalkozó kváziszakembert alkalmaztak, aki a közösséget magas színvonalon kiszolgáló specialista, tulajdonképpen fizetett ceremóniamester volt. Jellemző volt, hogy egy-egy „hivatásos vőfély” zenei szempontból is fizetett szórakoztatóként működött a településen, azaz valamelyik parasztszervezetben muzsikált. A néprajzi leírások a hivatásos vőfély szerepét többnyire a mezővárosok/kisvárosok, illetve a majdnem-város nagyközségek régebbi és újabb lakodalmai kapcsán részletezik. Vö.: Szilágyi Miklós 2004. 328-330.

⁸⁵¹ Híres vőfélyek voltak a településen Fige István (hegedű) és Takács Ferenc (szárnykürt II., trombita), Kordás Sándor

⁸⁵² Sárosi Bálint 1998. 130.

⁸⁵³ Sárosi Bálint 1981. 348.

A 48-as Körben, ahol a Fige István bandája játszott, fúvós hangszerrel nyitotta meg a bált, utána váltottak vonós zenére.⁸⁵⁴ Legtovább az Olvasó Népkörnek maradt meg a vonószene-kara: „Újvároson a rézfúvós volt a meghatározó, de a kiskörnek cigányzenekara volt.”⁸⁵⁵ A vonószene-karnak azonban az 1940-es évek második felétől itt is 2 fúvós tagja volt, egy klarinétos és egy trombitás. A fúvószene terjedésének kedvezett, hogy a kör előtti muzsikálásakor messzebbre hallatszott és tánc közben nem kellett hangosítás.⁸⁵⁶

A zenészek fogadása a körgazda feladata volt. „Mikor a körben elhatározták, hogy bált rendeznek, akkor jött a gazda és szólt egy pár nappal előtte, hogy össze tudjam szedni a bandát. Volt olyan hogy tiszteletből muzsikáltunk, felkerestek, hogy 1-2 bált muzsikálnál el, mert nincs pénzünk.”⁸⁵⁷ A zenészekkel vagy év elején, vagy a bállok előtt kötötték meg az egyezséget a fizetéséről. A Kossuth Körben 1930-ban úgy határoztak, hogy a „zenészek mint más bált is úgy most, mint a jövőben 50 p-ért szolgáljanak ki, de a március 15-i bálon 2 tányérozás a zenészeknek megengedettik.”⁸⁵⁸ A tányérozás azt jelentette, hogy egy táncciklus alatt a zenekar elé kihelyeztek egy tányért, amelybe ki-ki beledobta, azt az összeget, amit a zenekarnak szánt. Az Olvasó Népkörben a zenészekkel 1948-ban kötött megállapodás szerint a fizetés megállapítása után, kötelezték a zenekar tagjait, hogy körtagok legyenek.⁸⁵⁹ Mind Koroknai Péter, mind Vincze János tagja volt a Rákóczi Körnek.⁸⁶⁰

A zenészeknek általában délután 5 órára kellett megjelennie a körnél. A zenészeket a bálban a kör által megbízott rendező (cigánybíró) irányította. Ügyelt, hogy tánc alá muzsikáljanak, a megfelelő hosszúságú szünetre (kb. 10 perc), mindig utántöltötte a zenészek kancsóját. Bankettes bállokön a zenészek vacsorát is kaptak. A zenészek a megállapodás felett szerzett pénzt mindig egyenlő arányban elosztották egymás között.⁸⁶¹

⁸⁵⁴ Pál István kézirat

⁸⁵⁵ Harangi János közlése

⁸⁵⁶ Vincze János közlése

⁸⁵⁷ Vincze János közlése

⁸⁵⁸ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1930.

⁸⁵⁹ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1948.

⁸⁶⁰ Vincze János közlése

⁸⁶¹ Vincze János közlése

Balmazújvárosi körök 1949 után

A köri élet az 1950-es években

A korábban vizsgált négy olvasókör működését 1949-ben hatóságilag megszüntették. A 1949. június 4-én tartotta közgyűlését a Rákóczi Népkör, melyen megjelent a főjegyző, a főbíró és a MDP⁸⁶² községi titkára. A főjegyző ekkor bejelentette, hogy a kör az alapszabályban foglaltakat nem tartja be, ezért a kört felosztatják, helyiségeit az MDP helyi, 2-es számú alapszervezete kapja meg.⁸⁶³ A 48-as Kör 1949. szeptember 8-án szűnt meg. A jegyző, a községi esküdt, és a rendőrség 2 tagja, az elnök, a pénztáros, a könyvtáros és a gondnok volt jelen a vagyontárgyak számbavételénél.⁸⁶⁴ A másik két kör működése hasonló körülmények között szűnt meg.⁸⁶⁵

Az olvasókörök épületét az új hatalom kisajátította: kollektivizáláskor a termelészövetkezeti csoportoknak adták át, új társadalmi szervezetek, illetve a párt tulajdonába mentek át.⁸⁶⁶ „Amikor a köröket bezárták, a Bagolyvárban voltak a bálók. A Parasztpárt elfoglalta a kastélyépületet, ott voltak a bálók, előadások, de 2-3 év múlva megszüntették.”⁸⁶⁷ Az 1948-ban a megszűnt Katolikus Otthon helyiségeit az akkor megalakult Magyar Ifjúság Népi Szövetsége, majd a Magyar Honvédelmi Szövetség elődjének a birtokába került.⁸⁶⁸

A politikai életben bekövetkezett változások hatására 1954-ben az olvasókörök működésére ismét lehetőség nyílt. Az ötvenes években Balmazújvároson a 48-as Kör,⁸⁶⁹ az Olvasó Népkör, a Polgári Olvasókör és a Kossuth Kör működése is újra indult.⁸⁷⁰ A balmazújvárosi Olvasó Népkör 1954. december 18-án kezdte meg újra működését. A kör jegyzőkönyve így fogalmaz: „... megjelentek a Párt képviselőjei a járási párttitkár, valamint a volt balmazújvárosi Olvasó Népkör 150 tagja. A párt képviselői ismertetik a legújabb kormányhatározatot mely szerint a volt testületeket vissza kell adni volt tulajdonosaiknak és régi rendeltetésének, szórakozás, kártyázás, könyv-újságolvasás és hasznos viták

⁸⁶² Magyar Dolgozók Pártja

⁸⁶³ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1949.

⁸⁶⁴ BUM 74. 93. 2..

⁸⁶⁵ Az 1950-es években történt újjáalakulás előtt a Polgári Olvasókör Pénztárkönyvében 1949. 03. 09-én, a Kossuth Kör Jegyzőkönyvében 1949. 01. 09-én kelt az utolsó bejegyzés. BUM 96. 97.1.

⁸⁶⁶ Király István 1998. 120., Pásztor Ágota 2006. 59.

⁸⁶⁷ Harangi János közlése

⁸⁶⁸ Király István 1998. 120.

⁸⁶⁹ A kör pénztárkönyvében 1955. január 1-én kelt az első bejegyzés, amely szerint az 1954. évi maradvány 1933,77 forint. BUM 80. 76. 2.

⁸⁷⁰ Az Ipartestület székháza továbbra is az iparosság igényeit szolgálta, de az Ipartestület szakmai irányító szerepét újonnan alakult szervezetek alá rendelték, amelyek tárgyalását a dolgozat második felében nem tartom feladatommak.

*beszélgetések céljára...*⁸⁷¹. A kört továbbra is az elnökség és a bizottsági tagok vezették. A vezetőség összetétele a '40-es évek második feléhez képest úgy módosult, hogy az 1954-ben megválasztott 9 főből álló elnökség 66%-a vett részt 1946-49 között a szervezet irányításában. Ha a testület teljes, azaz 25 főből álló irányítását vizsgáljuk, akkor ez a szám 50 %-ra módosul. Arról nincs adat, hogy milyen formában történt a vezetőség megválasztása. A Rákóczi Népkör jegyzőkönyve nem tartalmaz bejegyzést 1956 őszén, 1957-ben pedig csak zárszámadást készítettek. Nagygyűlést a jegyzőkönyv szerint legközelebb 1958 januárjában tartottak. Az ekkor megválasztott vezetőség összetétele az 1949 előttihez képest úgy módosult, hogy a vezetőségi tagok között 4 fő volt, aki 1949 előtt is tagja volt a testület vezetőségének.

A Németfaluban korábban működő Kossuth Kör az 1956-os októberi eseményeket követően indult újra. Balmazújvároson az október 26-án a tanácsházán megtartott spontán gyűlést másnap a Kossuth téren tömegtüntetés követte. A helyi Forradalmi Bizottmány tagjait és tisztségviselőit október 27-én választották meg.⁸⁷² A testület első határozatát 1956. október 28-án hozta meg. E hat pontból álló határozat negyedik pontjában a földdel kapcsolatos sérelmek orvoslására földrendező bizottságok létrehozását rögzíti, amelyeket körönként terveztek létrehozni.⁸⁷³ A Forradalmi Bizottmány⁸⁷⁴ október 29-én a község dolgozóinak javaslata alapján 26 pontból összeállított kiáltványt adott ki. Ennek kilencedik pontja így fogalmaz: *„a volt falusi olvasóköroket, népházakat helyreállítani és a népkönyvtárákat eredeti rendeltetésüknek visszaadni”*.⁸⁷⁵

A Kossuth Kör a jegyzőkönyv szerint 1956 novemberében kezdte meg működését. A kör jegyzőkönyve a forradalmi eseményekről nem szól. A 1956. november 18-án tartott alakuló gyűlésén 54 fő vett részt. A közgyűlésen a vezetőségválasztás mellett döntöttek a tagdíjról, bérleti díjakról, újságrendelésről. A közgyűlés tehát a köri élet megindításához szükséges határozatokat hozta meg. A kör 1956. december 4-én jelentette be működését a tanácsnál és a rendőrségen. A következő 1957. január 13-án tartott közgyűlésen 72 fő jelent meg. Ekkor a himnusz eléneklése után a kör vezetése szokás szerint beszámolót tartott az elvégzett munkákról. A következő, 1958 januárjában tartott közgyűlésen 76 fő jelent meg, ami a jegyzőkönyv szerint a tagság 45%-át jelentette.⁸⁷⁶

⁸⁷¹ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1954.

⁸⁷² Király István 1998. 59-60.

⁸⁷³ 1956 Dokumentumai Hajdú-Biharban. 1993. 99.

⁸⁷⁴ A balmazújvárosi Forradalmi Bizottmány 1956. november 20-ig működött, december 19-én oszlatták fel. Király 1998. 63.

⁸⁷⁵ 1956 Dokumentumai Hajdú-Biharban. 1993. 120.

⁸⁷⁶ BUM 75. 59. 2.

Az ötvenes években újjáalakult körök közül kettőnek megváltozott az elnevezése. A Kossuth Kör és a 48-as Kör megtartotta korábbi nevét. Az Olvasó Népkör 1955. január 9-i jegyzőkönyve arról tudósít, hogy a „helyi összes körök vezetőségi értekezletén,” a községházán a Rákóczi Olvasó Népkör címet kapta a szervezet, a jelenlevő vezetőségi tagok ezt a nevet választották.⁸⁷⁷ A Polgári Olvasókör működése is már megindult ekkorra, a kör pénztárkönyvében 1955-ben már nyilvántartották a tagságot.⁸⁷⁸ A Polgári Olvasókör az '50-es évek folyamán a Petőfi Kör nevet kapta.⁸⁷⁹

A körök működése tehát megindulhatott, de a központi irányelveknek megfelelően érvényesült a politikai kontroll. Ezt az ellenőrző szerepet az Rákóczi Olvasó Népkör esetében az is segítette, hogy a kör székháza 1949-1954 között a Magyar Dolgozók Pártjának lett az egyik irodája. A kör újjáalakulásakor azonban a párt nem költözött ki az épületből, hanem egy ideig párhuzamosan használta azt a két szervezet. A kör jegyzőkönyve így fogalmaz: *„azután szóba került az 1949. június hó 4-én leltáron átadott tárgyak visszaadására is amire azonban nem kerülhetett sor, mert a járási párttitkár javaslata és bejegyzése ellenére is az alapszervezet egyelőre itt marad egy belső kis szobában, miután az alapszervezet magának helyet máshol nem tud biztosítani. Ez aztán hosszas vitára adott okot, miután a Testület nagyterme jó kályha hiányában hideg és azonkívül is sok tűzrevalóval jár amit igen nehéz beszerezni. Tehát 1955 tavaszáig itt marad amikor is az alapszervezet a meglévő faanyagból tud magának építeni középületet. Mégpedig a kör telkén, amit egyesek elleneznek, hogy az épülethez hozzáépítsenek, mivel a pártban komoly munka tanulás folyik emitt pedig szórakozás, rádiózás stb. tehát zavarná a párt munkáját. A párt pedig úgy látja, hogy így közelebb kerülne a tömeghez és jobb munkát tudna végezni.”*⁸⁸⁰

A párt alapszervezete tehát a kör épületben működött, így a kör élet mindennapjaiban, a rendezvényeken is megjelentek képviselői. Az 1954. november 24-én kelt bizottsági jegyzőkönyv egy bálról szól, amelyet az alapszervezettel közösen rendeztek meg, az épület villanyhálózatának felújítására. Az épület visszaadása alkalmával is tartottak egy 300 fős avató bankettet és bált, amelyre tiszteletjegyet küldtek a pártbizottság titkárának, a tanácselnöknek, a II. alapszervezet titkárának és meghívót küldtek a 48-as Körnek.⁸⁸¹

⁸⁷⁷ Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955. A felvett név kapcsolatba hozható azzal, hogy a szervezet székháza a Rákóczi – Bethlen utcák sarkán áll. A kört a dolgozat további részében, a korábbi elnevezéssel való könnyebb azonosítás végett Rákóczi Olvasó Népkör-ként említem, a kör jegyzőkönyvét pedig Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve-ként hivatkozom meg. A kör jegyzőkönyvében 1960-ig ez az elnevezés van. Ezt követően több névváltozat is szerepel: Balmazújvárosi Rákóczi Népkör – Balmazújvárosi Népkör (a kör jegyzőkönyvében), Balmazújvárosi Rákóczi Népfront Kör (működési engedélyen).

⁸⁷⁸ Polgári Olvasókör Pénztárkönyve BUM. 96. 97. 1.

⁸⁷⁹ A Polgári Olvasókört a dolgozat további részében Petőfi Népkörként hivatkozom meg.

⁸⁸⁰ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1954.

⁸⁸¹ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1954.

A párthoz köthető újítás a köri életben az április 4-e megünneplésének kezdeményezése. Az Rákóczi Olvasó Népkör jegyzőkönyve így ír: „Az elnök az ülést megnyitja átadja a szót a MDP II. alapszervezet titkárának BB-nek. Aki ismertette ezt a kérdést nem erőltetnek senkit a felvonulásra, mert még ismeretlen, de azért jó, ha mégis lesznek akik felvonulnak, mert a március 15-i felvonulás elmarad, ami tulajdonképpen az ifjúság ünnepe. A felvonulás $\frac{3}{4}$ 10 re fejeződjön be a piactéren, ahol 10 órákkor kezdődik az ünnepély. Minden körnek megvan az a sajátossága hogy sohasem kapaszkodtak a pártba hanem a Hazafias Népfrentba. A körök mint eddig úgy ezután működhetnek nem fog az ügyeibe belekapaszkodni senki. Bankettet bált lehet tartani engedély kérés nélkül. Lacikonyhát nem engedett a párt felállítani mert mindkét oldalon templom van. Érdeklődik a párttitkár a felvonulás felől, hogy felfelé tudjon jelenteni. A vezetőségénél az a vélemény alakul, hogy jórésze a tagoknak munkával ünnepel, mert a mezőgazdasági munkák el vannak maradva. Nyugodtan csak az ipari központok ünnepelhetnek, mert nekik nincs idény munkájuk. Így csak felearányban vonul fel a testület a párttal együtt.”⁸⁸²

Szintén új kezdeményezés volt az újjáalakult szervezetek számára meghirdetett tisztasági verseny. A Rákóczi Olvasó Népkör elnöke 1955. június hó 2-án ismertette „a Tanács egy határozatát, mely szerint az a Testület amelyik legtöbbet alkotott megalakulása óta, gazdasági, kulturális téren 5000 frt jutalomban részesül”. A kör vezetése ekkor úgy határozott, hogy már amúgy elvégzett vagy tervben lévő munkák elvégzésével (pl. festés, konyhaépítés, műkedvelő színpör megalakítása) fognak nevezni a versenyre.⁸⁸³

A körök felsőbb irányítás alá helyezését véglegesítette, hogy a Népfrent hatásköre alá helyezték őket. 1957-ben az MSZMP Központi Bizottsága határozatot hozott a népfrent megerősítéséről. Balmazújvárosban 1957 végén alakították meg a Hazafias Népfrent községi bizottságát.⁸⁸⁴ A hazafias Népfrent hatáskörébe vont olvasókörök 1958-1959 folyamán kapták meg működési engedélyeiket, amelyek visszavonásig voltak érvényesek. A Rákóczi Olvasó Népkör 1958 november 1-én kapta meg a működési engedélyt.⁸⁸⁵ A Kossuth Kör 1959. április 24-i jegyzőkönyve így szól erről: „Kozma elvtárs meleg szavakkal üdvözli a tagságot, elismerését fejezi ki úgy a vezetőség, mint a tagság jó munkájáért. Ezután átadja a Hazafias Népfrent által kiadott működési engedélyt. (mely érvényes visszavonásig) Az engedély átadása után kéri a jelenlevőket a további jó munkára, melyhez ő sok sikert kíván.”⁸⁸⁶

⁸⁸² Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁸⁸³ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁸⁸⁴ Király István 1998. 85-86.

⁸⁸⁵ A működési engedély másolata a ma is működő kör birtokában van.

⁸⁸⁶ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1959.

Társadalmi bázis

A körök tehát folyamatos kontroll mellett megkezdhették működésüket. A meginduló körök élet alapvetően a két háború közötti minták, hagyomány mentén alakult. Az újjáalakult körök tagsága alapvetően a háború előtti tagsággal egyezik meg, továbbra is településrészekenként szerveződött. A 48-as Kör tagsága továbbra is az alsóvégről szerveződött.⁸⁸⁷ Az Rákóczi Olvasó Népkör tagsága továbbra is a felsővégről verbuválódott.⁸⁸⁸ A kör újonnan megválasztott vezetői a Rákóczi, Bethlen, Bercsényi, Kiskút, Kadarcs, Jókai utcákon, a Kiskálló-közben, a Nyugati-Soron, a Tó-közben és a Daru Téglán laktak.⁸⁸⁹

Az újjáalakult Kossuth Kör 1956. november 18-án tartott alakuló gyűlésén 54 fő vett részt. A kör ekkor megválasztott vezetősége továbbra is a „Németfalu”-ból került ki: a 26 fős vezetőség 17 tagja a Széchenyi, Kossuth utcán lakott, a többiek pedig a szintén Németfaluhoz tartozó Nádudvari, Bercsényi, Kígyó, Pacsirta, Sima, Attila utcákon laktak.⁸⁹⁰

A tagság bázisa a Polgári Olvasókör esetében némileg módosult.⁸⁹¹ A Polgári Olvasókör/Petőfi Népkör tagsága úgy módosult, hogy ekkortól nem társadalmi szempontból határolták körül, hanem itt is a területi körülhatárolás lett az elsődleges. Az ötvenes években a Polgári Olvasókör tagsága tehát a központi részekről, a Bánlakra és a Szigetkertből, valamint a Daruból került ki.⁸⁹²

Székház

A szervezetek tevékenysége továbbra is a székházhoz kapcsolódott. Mind a négy újjáalakult olvasókör székháza 1949 előtt épült. 1949-1954-ig a székházak vagy üresen álltak vagy valamilyen szervezet működött bennük. A körök élet újraindulásakor az elsők között igyekeztek karbantartani, ha lehetőség nyílt rá, fejleszteni az épületeket.

A Kossuth Kör jegyzőkönyvébe foglalta *„az újjáalakulás óta elvégzett társadalmi munkákat és anyagi hozzájárulásokat, amelyek az alábbiakban sorolandók fel: 8 fuvar kb. 300 Ft, 29 napszám kb. 120 Ft, 4 310 ft-ot adott kölcsön, 24 db cserép, deszka, amelyből 1 címtábla, egy asztal és több asztal és lóca kisebb javítása készült el kb. 150 ft összértékben*

⁸⁸⁷ BUM 80. 76. 5.

⁸⁸⁸ Pásztor Ágota 2006. 56-59.

⁸⁸⁹ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1954.

⁸⁹⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1956.

⁸⁹¹ *A háború előtt a módosabb gazdák voltak az utolsó években vegyesebb lett a vezérkara.*” Harangi János közlése

⁸⁹² Nádasdi Péter, Kunkli József közlése

1674 ft, amely név szerint a tagsági könyvekbe van feltüntetve. A vezetőség a tagság nevében ezen társadalmi munkák elvégzéséért elismerését fejezi ki, és ugyanakkor kéri a tagságot, hogy hasonló esetekben mindig legyenek a jövőben is olyanok, akik önzetlenül támogatják ezen testületet.”⁸⁹³ A következő években a fentiek mellett sor került a táncterem padlózatának megjavítására, a járdák kiegészítésére és javítására valamint a szivattyús kút megjavítására is.⁸⁹⁴

Az Rákóczi Olvasó Népkör tagsága 1958. januári közgyűlésen elhatározta egy főző-sütőház építését, amelyet a köri rendezvényeken és lakodalmak alkalmával is jól használhattak. Az anyagi háttér biztosítására 50 frt-os részjegy kibocsátását határozták el. Ezt csak a 60 éven aluli tagoknak kellett megvásárolniuk, s szó volt a későbbi visszafizetésről is. A tagoknak emellett munkával is hozzá kellett járulni az építkezéshez. Az épülethez Harangi János körtag ingyen megcsinálta a tervet és a költségvetést.⁸⁹⁵ Az önkéntes munka és a részjegyek kibocsátása korábban is bevett gyakorlat volt a köri életben: „a bizottság úgy határoz, hogy építési részjegyeket bocsát ki 50 frt értékben és minden tagnak vályogot is kell vetni vagy vettetni. Az építésen legalább egy napot segíteni. Az építőmesterek társadalmi munkával vállalták az építés levezetését névszerint, Kertész Ferenc, Harangi János, Tar Sándor.”⁸⁹⁶ Az építőmesterek munkáját úgy honorálták, hogy a szilveszteri banketton vendégül látták őket. Az építkezés során felmerülő anyagi nehézségeket, úgy orvosolták, hogy megemelték a részjegyek árát, illetve elkérték a Bagolyvárt (volt kastélyépület a település központjában) egy bálra, hogy több bevétel legyen az építkezésre.⁸⁹⁷

A szervezetek nemcsak a székházak, hanem azok felszerelését is fejleszteni igyekeztek. Az Rákóczi Olvasó Népkörben 1955-ben a „A bizottság úgy döntött, hogy miután a Testületnek van pénze úgy vegyenek a testületnek három üstházat vasfazékokkal, ezenkívül kanalakat, villákat tányérokat, amire telik a pénzből.”⁸⁹⁸

A fejlesztés nemcsak az addigi szerepkörök minél jobb ellátását szolgálta, hanem egészen új lehetőségek kihasználásában is megnyilvánult.⁸⁹⁹ „Juhász Imre kérte a tagságot, hogy mi a véleményük 1 db televízió készülék vásárlásával kapcsolatban. Kisebb vita után a

⁸⁹³ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1957.

⁸⁹⁴ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1959.

⁸⁹⁵ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958.

⁸⁹⁶ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958.

⁸⁹⁷ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958.

⁸⁹⁸ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁸⁹⁹ A balmazújvárosi körök tehát már igen korán megteremtették a tévénézés feltételeit, hiszen a televíziózás országosan az 1970-es években kezdett elterjedni. v. ö.: Jávor Kata – Sárkány Mihály – Szabó Piroska – Molnár Mária 2000. 990.

*tagság úgy határozott, hogy elindulnak házalni és ha a készülék árának 50%-át biztosítja a lakosság, akkor megveszik a televíziót.*⁹⁰⁰

A Kossuth Kör a fentiek mellett a református egyház támogatására is áldozott: *„az elnök bejelenti, hogy a református egyház azzal a kéréssel fordult a vezetőséghez, hogy a lehetőségekhez képest segítsenek a templomok tatarozásához szükséges költségek fedezéséhez hozzájárulni. A tagság 200 ft. hozzájárulást állapított meg.*”⁹⁰¹

A székházak rendben tartására továbbra is házmestert fogadtak, feladatait és javadalmazását a jegyzőkönyvbe rögzítették. A Kossuth Körben a házmester díjmentes szolgálati lakást (1960-ban vezették be a villanyt Kossuth Kör gondnoki lakásába) kapott.⁹⁰² A Rákóczi Olvasó Népkörben a házmester javadalmához hozzátartozott a kerthasználat is.⁹⁰³

A székházak továbbra is minden nap nyitva álltak a tagok számára, a nyitvatartási időt a közgyűlés határozta meg. A körök általában reggel nyolc órától este 8-10-ig voltak nyitva, vasárnap tovább 21, illetve 24 óráig. A körökbe férfiak jártak esténként, pipáztak, dohányoztak, beszélgettek, kártyáztak. A Rákóczi Olvasó Népkörben és a Kossuth Körben nem volt italmérés: *„az állandó italmérést a tagság elveti, az alkalmi italmérés mellett marad meg a gyűlés, báli alkalmakkor.*”⁹⁰⁴

A székházat és ingóságait is ki lehetett bérelni. Leggyakrabban lakodalmakra és annak előkészületeire (pl. csigacsinálás) vették igénybe a köröket. A bérleti díjakat a korábbi gyakorlathoz hasonlóan úgy határozták meg, hogy a tagok kedvezményt kaptak.⁹⁰⁵

Az ötvenes években több újságot, folyóiratot járattak. *„Az csoda volt, hogy a könyvtár még azideig szinte hiánytalanul átvészelte a háborút, melyet Győri István lelkesen kezelt.*”⁹⁰⁶ Részletes adatokat a Kossuth kör Jegyzőkönyve tartalmaz: *„Következőben az elnök kérte a tagságot, hogy milyen lapot járassunk. A tagság a következőket óhajtja: Napló, Népszabadság, Ország-Világ, Szovjet Híradó, Szabad Föld és a Hazafias Népfront Újságot.*”⁹⁰⁷

Az újjáalakuló körök továbbra is több nagyobb rendezvényt tartottak. A székházak évente több színelőadásnak, filmvetítésnek,⁹⁰⁸ bálnak is helyszínt biztosítottak.

⁹⁰⁰ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1962. A 48-as Kör székházában is 1962-től lehetett televíziót nézni. BUM 80. 76. 3.

⁹⁰¹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1964.

⁹⁰² Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1957.

⁹⁰³ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁹⁰⁴ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁹⁰⁵ 1959-ben a tagok a fele összeget fizették a bérletért. Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1959.

⁹⁰⁶ Pál István kézirat

⁹⁰⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1959.

⁹⁰⁸ Az ötvenes években a működő körökben rendszeresen volt filmvetítés. Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958. A korábban üzemelő helyi mozi a z 1960-as évek első felében újították fel. Balmazújváros 1993. 3. sz.2.

Színjátszás

A falusi színjátszást az egyesületek 1949-es megszüntetését követően az amatőr művészeti tevékenység koordinálására 1951-ben létrehozott Népművészeti (később 1958-tól Népművelési) Intézet hatáskörébe vonták, amely Az Intézet azonban nem tudta maradéktalanul teljesíteni a megfogalmazott célokat.⁹⁰⁹ „A hivatalos kultúrpolitika célja az egész társadalom, különösen a munkások és parasztok népművelése volt. Az amatőr, ezen belül a falusi színjátszást egyrészt arra használták fel, hogy népszerűsítse, terjessze a párt által fontosnak tartott politikai tartalmú programokat, intézkedéseket, másrészt klasszikus szerzők műveinek bemutatásával egyfajta helyes irányú népművelő funkciót is betöltsön. Az 1950-es években egyre – másra születtek az olyan hivatalos dokumentumok, amelyek az amatőr színjátszás nevelő szerepének fontosságát kiemelve a szocializmus építésének szüntelen hangoztatásában jelölték meg e tevékenység lényegét.”⁹¹⁰

Balmazújvároson az egyesületek keretében szerveződő falusi színjátszás már közvetlenül a szervezetek újjáalakulását követően újraindult. A jegyzőkönyvek szerint a 48-as Kör színjátszó csoportja már 1954-55 telén megszerveződött. A Rákóczi Kör vezetése meghívta az előadást abban a reményben, hogy az előadás és az azt követő bál bevételei segítik a kör működését. *„az előzőleg már a vezetőség több tagjával megbeszélte, de bizottsági gyűlés elé nem vitt a 48-as Kör által előadandó műkedvelő előadással és bállal kapcsolatos teendők megbeszélése és a báli beosztás. A 48-as Kör ifjúsága vendégszerepre jön el Testületünkbe elősegíteni testületünk anyagi felemelkedését. Szerepüket kétszer adják elő. Mindenik alkalommal kapnak testületünktől 1-1 tiszteletjegyet és egy ½ liter bort.”*⁹¹¹

A színjátszó-csoportok alakulását a település irányítói igyekeztek ösztönözni:⁹¹² *„Az elnök a gyűlést megnyitja ismerteti a tanács egy határozatát, mely szerint az a Testület amelyik legtöbbet alkotott megalakulása óta gazdasági, kulturális téren 5000 forint jutalomban részesül. Ezen felbuzdulva amúgy is sokat alkotott és akaró tette kész vezetősége a gazdával az élén elhatározta, hogy részt akar venni a versenybe....Kulturális téren a műkedvelő színpad megalakítása, mely már amúgy is alakulóban van testületünk fiataljaiból, hogy műkedvelő előadásokat, táncokat stb. tudjunk rendezni.”*⁹¹³

⁹⁰⁹ Ambrus Vilmos 2007. 143.

⁹¹⁰ Ambrus Vilmos 2007. 143.

⁹¹¹ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁹¹² V.ö.: Ambrus Vilmos 2007. 143.

⁹¹³ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

A Kossuth Körben a vezetőség néhány évvel később, 1958-ban szintén lépéseket tett egy kulturális csoport megalakítására.⁹¹⁴ „Kulturgárda érdekében mindent el kell követni, hogy létrejöjjön, melyhez kérte az egész tagság segítségét, a szervezéssel Pokrócz Ernő és Takács László tagokat bízta meg.”⁹¹⁵

Az előadásokon továbbra is a kör vonzásába tartozó fiatalok szerepeltek, a rendezést pedig általában a helyi értelmiség egy-egy tagja vállalta. Az 1950-es évek második felében a Rákóczi Olvasó Nép kör előadásainak Györfi László pedagógus és felesége volt a rendezője: „*Tárgy a március 11-én előadásra kerülő Dandin György (Moliér) előadásával és utána bállal kapcsolatban. A szerepet a Testület fiatal tagjai adják elő Györfi László tanító vezetésével.*” „*A pénteki azaz 9-i főpróbára az asztalhoz pénzt beszédni Loós Imrét és Borza Istvánt ossza be a bizottság.*”⁹¹⁶

A korszak művelődéspolitikájára jellemző volt a népszínművek, ezáltal a háromfelvonásos darabok visszaszorítására való szakadatlan törekvés.⁹¹⁷ Bármennyire is ellenére volt is a hivatalos műsorpolitika, ennek ellenére a falusi színjátszók előadásai között az 1950-es években – a hivatalosan ajánlott és a klasszikus szerzők művei⁹¹⁸ mellett – továbbra is megmaradtak a népszínművek. Sőt, 1953 után növekedni kezdett a népszínmű-előadások száma.⁹¹⁹

A darabválasztást, különösen az 1950-es évek utolsó harmadában az emberek szórakozási igénye határozta meg, a két háború közötti időszakhoz hasonlóan a népszínművek lettek a legtöbbet játszott darabok. Ambrus Vilmos hangsúlyozza, hogy a falusi színjátszással kapcsolatban a mindenkori (kultúr)politikai igény mellett kialakult és a 20. század folyamán mindig meg is maradt a közönségigény. „A népszínműjátás voltaképpen a falusi színjátszás tradíciója volt.”⁹²⁰

A legkedveltebb, legjátszottabb népszínművek az 1950-es évek második felében „A vén bakancsos és fia,” „A huszár,” valamint „A Cigány” voltak.⁹²¹ A szervezetek színjátszását továbbra is a helyi értelmiség egy-egy tagja koordinálta: „A szerepet „A cigányt” a kör fiatal

⁹¹⁴ Az 1958-ban az MSZMP Központi Bizottsága új művelődéspolitikai irányelvei a gyárak és falvak kulturális életbe való bevonásában hangsúlyozta a „műkedvelő művészeti csoportok” szerepét. Kovalcsik József 2003. 838.

⁹¹⁵ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1958.

⁹¹⁶ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Nép kör Jegyzőkönyve 1956.

^{917/917} Ambrus Vilmos 2007. 142. Tömegével adták ki a műsorajánlókat, főleg olyan jelenetekkel és darabokkal, melyek az aktuális politikai és gazdasági feladatokhoz kapcsolódtak. Bicskei Gábor 1982. 17.

⁹¹⁸ Számos helyen játszották Gárdonyi Géza, Csehov vagy Kisfaludy Károly műveit is. A legnagyobb népszerűségnek Molière (Fösvény, Duda Gyuri, Chapin fufangjai) és Móricz Zsigmond (Sári Bíró, Ludas Matyi, Légy jó mindhalálig) örvendtek. Bicskei Gábor 1982. 18. és Dancs Istvánné 1988. 499.

⁹¹⁹ Ambrus Vilmos 2007. 144-145.

⁹²⁰ Ambrus Vilmos 2007. 150.

⁹²¹ Ambrus Vilmos 2007. 148.

tagjai adják elő Györfi László ig. tanító vezetésével. Ruhákról Györfi László a darab betanítója gondoskodik valamint az engedély beszerzéséről is.”⁹²²

Az előadás előtt a főpróba is megtekinthető volt. A szereplőket kisebb ajándékokkal díjazták: „az előadás megtartása folyó hó 26-án, azaz: vasárnap lesz. Belépődíj 6 frt lesz bállal és bál nélkül is. Főpróba szombaton azaz 25-én este belépődíj 2 frt. Szerepeseknek egy drb ingyen jegyet kell adni vagy ha jól sikerül többet is és a lányoknak csokoládét is. főpróbára két ingyen jegyet kell adni a szereplőknek.”⁹²³

A Kossuth Körben és a 48-as Körben is rendeztek előadásokat, amelyekre tiszteletjegyet küldtek a többi körnek.⁹²⁴ Csak a Rákóczi Népkörbe sikerült jelentősebb számú ifjút becsalogatni.⁹²⁵

Bálok

A második világháború befejezését követően új szórakozási lehetőségek nyíltak meg Balmazújvároson, így némileg átrendeződött a báli körkép is. Az újonnan létrejött, vagy megerősödő politikai pártok, társadalmi szervezetek székházai (ezek gyakran az előzőekben más funkciót ellátó közösségi, főúri épületek⁹²⁶ voltak) alkalmasak voltak nagyobb táncrendezvények szervezésére. Balmazújvároson a Katolikus Otthon épületét a MADISZ kapta meg, a grófi birtok épületeit a nagyobb pártok kapták meg. Ezek az épületek pedig lehetővé tették bálok megrendezését. a település fiatalsága számára új lehetőségek nyíltak a találkozásra, ismerkedésre. „A Katolikus Otthonba eleinte katolikusok jártak, később keveredett a banda, a MADISZ idején.”⁹²⁷

Az olvasóköri élet folyó báli élet 1949-től megszűnt. Új lehetőségek csak 1954 után nyíltak meg, amikor is újból engedélyezték a körök működését. A meginduló köri élet fő vonalaiban hasonlított a háború előttihez. A körök nagyobb rendezvényei továbbra is a bálok és bankettek maradtak, bálokat továbbra is 8-10 alkalommal tartottak:⁹²⁸ szilveszterkor, március 15-én (bankettes bál-birka hús terjed), húsvétkor, pünkösdkor, karácsonykor, arató és a szüreti bál. A bálokat tehát a hagyományos időpontok körül tartották meg, de külső

⁹²² Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958.

⁹²³ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958.

⁹²⁴ Kossuth Kör Jegyzőkönyve

⁹²⁵ Király István 1998. 120-121

⁹²⁶ A legkedveltebb báli helyszín az ún. Bagolyvár volt. Ez a Semsey-kastély épületét jelenti, a település központjában. A háborút követően a Parasztpárt székháza volt. „A kastély istállójának helyén lévő bálteremben is báloztunk.” Nadasdi Péter közlése

⁹²⁷ Harangi János közlése

⁹²⁸ „A kör kerítésén volt hirdelve, hogy bál lesz.” Nadasdi Péter közlése

nyomásra új báli időpontok is bevezetésre kerültek. Május elsején felvonulást és bankettes bált is szerveztek, április 4-én is próbáltak bált szervezni, valamint augusztus 20-án.⁹²⁹

A bálók az 1950-es években is elsősorban a helyi közösség által ellenőrzött ismerkedési és párválasztási alkalmak voltak. A közösségi kontrollt továbbra is elsősorban a gardamamák intézménye biztosította, amely az 1960-as évekig működött. Ennek értelmében a lányok nem mehettek el egyedül a bálba csak kísérelével, aki vagy a lány édesanyja, közeli nőrokona, vagy a családdal bizalmas viszonyban lévő nő volt. Ritkán előfordulhatott, hogy több lány összefogott és csapatban mentek a bálba. A gardamamák a táncterem szélén ültek a padokon, előttük álltak a lányok. Az 1950-es években a Petőfi Népkörben szokás volt, hogy a kísérők különféle süteményeket vittek a bálba, amelyekkel a „szimpatikus” fiatalembereket kínálták meg: *„A lányos anyák jártak a lányokkal, azok hozták a tésztát. Megkínálták a lányokat, egymást meg esetleg azokat a fiúkat, aki nekik tetszett. Ez jó volna nekem a lányomhoz. Lényegében az anya is fogta a fiút, még ha a lánynak nem is tetszett. A 60-as évek közepéig volt ez. Ez jó vágású, ez nem iszik, nem részeg, sose verekedett. Ennek olyan a szüleje. 65-66-tól kezdett megszűnni. A lány sem engedte, restellte a lány. Én mikor hazakísértem először a feleségemet, akkor még ott volt az anyósom, azután nem jött soha.”*⁹³⁰

Az 1950-es években megújuló báli élet idején a legények már rendszeresen látogatták a különböző bálakat. *„Abba az időben meg kellett nézni azt, hogy elmehetek-e a Kossuth körbe bálba, ha én ott lányt néztem ki. Mert én jártam oda bálba, meg a 48-as körbe is, meg a Kaszinóba is. Amúgy mi a Petőfi körbe jártunk, meg ide a Rákóczi. Máshol kinézték az embert. Netalán még egy pofonnal is gazdagították. A 70-es évektől ez úgy elmorzsolódott, elmúlt. Ma már mindegy.”*⁹³¹ Ha egy időpontban több táncalkalom is volt, akkor előfordult az is, hogy egy este végiglátogatták mindegyiket:⁹³² *„Sűrűbben csináltak bált, mint ma. Majdcsak minden héten volt bál.”*⁹³³ A lányok még az 1950-60-as években sem jártak rendszeresen más szervezetek báljait: *„egyszer voltam a Rákóczi. Az unokatestvérem hívott el, de nem kért fel senki. Mondtam is, hogy ide sem teszem be többször a lábam.”*⁹³⁴

Ezt követően tovább vékonyodott az egyes körök, egyletek tagságát elválasztó határvonal. Persze ez nem ment konfliktusok nélkül. Volt olyan, aki inkább nem járt el a rendezvényekre. A bálakon mindennaposak lettek a konfliktusok,⁹³⁵ a fiatalság viselkedését

⁹²⁹ A Rákóczi Olvasó Népkör 1955-ben a következő napokon, alkalmakkor tartott bált: január 30., farsang, március 15. bankett és bál, május 1. bankett és bál, pünkösd, július 26., szüreti bál, karácsonyi és szilveszteri bál. Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁹³⁰ Kunkli József közlése

⁹³¹ Kunkli József közlése

⁹³² Nádasdi Péter közlése

⁹³³ Kunkli József közlése

⁹³⁴ Szabó Jánosné

⁹³⁵ „Verekedések voltak a lányok miatt” Nádasdi Péter közlése

„szabályozni” kellett. Amit korábban a belenevelődés, bevezetődés megtanultak a fiatalok, azokat most szabályozni kellett. Az 1950-60-as évek a verekedések kora, abban az értelemben, hogy a 19-20. század fordulójától körvonalazódott paraszti társadalmat strukturáló határvonalak már fellazultak, már átléphetőek, az egyénben a belenevelődés során a közösségi norma nem alakítja ki „az ide be sem próbálom tenni a lábamat érzést”, a fiatalok egy része már nem vallja magáénak, nem tudja a határt. Beteszik a lábukat, mivel a bálba bárki bemehet, aki kifizeti a belépőt. Viszont a határok csak fellazultak, el nem tűntek, ezért mindennaposak a konfliktusok.

A legnagyobb rendezvény a bálók közül továbbra is a szüreti bál volt, amely a második világháború előtt kialakult formában került megrendezésre: felvonulással, maskurákkal, csőszpárokkal. A menet élén a kisbíró vonult, utána csikós csergetett. Őket az erre az alkalomra alakult csőszpárok kísérték. Utánuk következtek a tollasok, a drótos, kétkerekű kordé a bugyifogat, aminek kiesett a kereke, volt „cigányasszony, aki mindenfélét jósolt”. A menet végén egy fogat ment, ami díszítve volt és bor volt rajta, ha kiürült a kulacs, utántöltötték. A gyerekek, fiatalok kísérték a menetet, a házaknál a kapuból nézték a háziak a látványosságot. Az útvonal évente változott, de a központba mindig felmentek.

Az 1950-es években a Rákóczi Olvasó Népkör szüreti báljainak Györfi László és felesége lettek a főszervezői. A Rákóczi Olvasó Népkörben első-csőszpárt is választottak azok közül a fiatalok közül, akik már többször is szerepeltek csőszpárként a szervezet által lebonyolított felvonulásokon. Az első csőszpár a csőszpárok élén haladt. Az első csőszpár ruházata eltért a többi párétól, alapvetően a település „népviseletét” igyekezett felidézni: a legényen cifraszűr volt, a leányon pedig nem a „hagyományos magyaros viselet”, hanem világos blúz és apróvirágos bő szoknya.

Este következett a szüreti bál, ami a „magyar szólóval”, a tánciskolai eredetű, betanított tánccal kezdődött. Rendszerint a csőszpárok táncolták, akik magyaros ruhába voltak öltözve. A körök vonzásába tartozó legények összebeszéltek és hívták a lányokat. A táncpróbák a kör épületében voltak. A teremben szőlőkoszorú volt felkötve, amiről a bálozók lopkodtak. Az a csőszpár nyerte a koszorút, aki a legtöbb tolvajt fogta.

A szüreti bál a köri élet, az egyesületi hagyomány szerves része maradt, nem múlhatott el egyesületi év szüreti bál nélkül. A szokás formai jegyei, térbelisége, társadalmi háttere nem mutat lényeges változást, a szüreti bál az '50-es években lényeges, szerepet foglalt el a település ünnepi szokásvilágában. Számon tartott esemény volt. A szüreti bálók kapcsán az '50-es években rendszeresen készültek fényképek, amelyeken a felvonuló csapat látható a kör épülete előtt. Gyakran készítettek a csőszpárokról is képet. A fényképeket a mai napig is féltve őrzik a családok.

A bálokban továbbra is a körök állandó, de nem hivatásos zenekara muzsikált. Az ötvenes években kezdett teljesen kiszorulni a vonószene a báli hagyományból.⁹³⁶ Korábban a Kossuth Körben⁹³⁷ és a 48-as Körben már általánossá vált, hogy báli alkalmakkor fúvószenekar szolgáltatja a zenét.

A Rákóczi Olvasó Népkör jegyzőkönyve szerint 1955-ben merült fel elsőként a zenészek kicserélése fúvósokra, de elvetették, mivel megfelelő fúvósokat nem találtak. A kör zenekara ekkor még a korábbi Koroknai zenekar volt. A zenei igénynek a kör zenekara úgy próbált meg megfelelni, hogy zenekarában fúvóst is, egy „kistrombitást-pisztonost” is szerepeltetett.⁹³⁸ A fúvószene mellett szólt az az érv, hogy a kör előtti muzsikáláskor messzebbre hallatszott és tánc közben nem kellett hangosítás: „*hívogató dalokat játszottunk a kör előtt, jöttek még a Daruból is*”⁹³⁹ A fúvós zenekar tehát a hangerejével szorította ki a báltermekből a vonós bandákat akkor, amikor a kör költségvetése nem tette lehetővé, hogy nagyobb létszámú zenészbandát fogadjanak meg: „*Zenész a bálban 5 fő legyen megtakarítás végett.*”⁹⁴⁰

Az 1960-as évektől a Rákóczi Olvasó Népkörben Vincze János zenekara lett az állandó zenekar. A Vincze család több tagja is játszott újvárosi zenekarokban. A '40-es évek elején kezdett muzsikálni, első hegedűjét egyik nagybátyja készítette és azon gyakorolt az udvarukon. Az arra járó Ócska Lajos meghallotta és hívta a Levente zenekarhoz. A Levente zenekarban fúvóson játszott, zenélni Ócska Lajostól és Túri Bernáttól tanult. A Levente zenekar vezetője Túri Bernát kántortanító volt. Vincze Jánosnak 1953 –ban alakult meg saját zenekara, amely a Lenin Téesz zenekara volt, úgy is hívták: Lenin zenekar, 1982-ig működött. A '60-as évektől a Rákóczi Népkör báljain is muzsikáltak, akkor Vincze zenekarnak nevezték a bandát: „*ugyanaz volt a kettő, a tagsága.*”⁹⁴¹ A zenekart hívták a településen túlra is Hortra, Elepre, Hegyesre, Hortobágyra és Görbeházára is.

A zenészcsaládnak ekkoriban jelentős fizetés kiegészítést jelentett a heti több alkalommal történő muzsikálás: „*A TSz-ben nem volt fizetés csak negyedévente, volt 6 családunk, mikor ment papa zenélni, már számoltam mit veszek, ennek a gyerekek mi*

⁹³⁶ A Nyírségben az 1940-50-es évektől kezdődően változások indultak meg a táncalkalmakat illetően: a spontánabb szerveződésű délutáni mulatságok fokozatosan háttérbe szorultak a komolyabb rendezést igénylő esti bálokkal szemben és egyre csökkent az igény a szórakozás hagyományos formája, a cigányzenés táncmulatságok iránt. Ratkó Lujza 1996. 91.

⁹³⁷ „A Németfaluban a Takács zenekar volt, Takács Feri bácsi vőfély.”

⁹³⁸ Koroknai Péter zenekarában játszott fia Koroknai János, aki hegedűsként kezdte, de az 1960-70-es évektől trombitásként folytatta zenei pályafutását. Az 1960-as évektől kottából tanulta az új slágereket. Koroknai Rózsa közlése

⁹³⁹ Vincze János közlése

⁹⁴⁰ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1955.

⁹⁴¹ Vincze János közlése

kell...”⁹⁴² Zenészek heti rendje az ’50-s években a következő volt: lakodalom szerdán és szombaton, hétfő és kedd csigacsinálás, taposás, vasárnap bál és keresztelő.

A zenészekkel kapcsolatos teendők a cigánybíró hatáskörében voltak, de jegyzőkönyvileg is szabályozhattak egy-egy kérdést: „Zenészeknek 10 perc szünetet kell engedni, azon kell lenni a vezetőségnek, hogy tánc alá muzsikáljon.”⁹⁴³ A zenészek vendéglátását is jegyzőkönyvileg szabályozták: „Vezetőségnek, zenészeknek italt a gazda belátása szerint mértékkel a kör vagyonára vigyázva ad.”⁹⁴⁴

Az 1960-70-es évek

Az olvasókörök működésének újraindulásakor az ötvenes évek közepén az MDP a helyi népfrentbizottságok tevékenysége kifejtésének legfőbb fórumát az olvasókörökben látta. „Az erre vonatkozó irányelv szerint az olvasóköröket a régi hagyománynak megfelelően kell felépíteni. A körnek legyen népszerű programja. Biztosítani kell, hogy a társas életelemi követelményei meglegyenek.”⁹⁴⁵ „A balmazújvárosi MDP Községi Bizottsága a körök tagságának művelődését, egyben világnézeti nevelését kívánta elősegíteni. Szerették volna, ha minél több fiatal – akik nem tagjai a Dolgozó Ifjúság Szövetségének – a köröket látogatná. Csak a Rákóczi népkörbe sikerült jelentősebb számú ifjút becsalogatni.”⁹⁴⁶

Az újjáalakulás utáni lendület az 1950-60-as évek fordulójára alábbhagyott, a körök működése egyre szűkebb keretek között mozgott. Az érdeklődés a körök iránt jelentősen megcsappant: „Mivel a gyűlés január 10-re volt összehívva és a tagság nem jelent meg szavazat képes számban, így most létszám megállapítás nélkül a gyűlést az elnök megnyitja.”⁹⁴⁷

Az 1960-as évek elejétől a tagdíjból a körök egyre kevésbé tudták fedezni a kiadási költségeket. A bálókából és a terem bérleti díjából befolyt összeg kevés volt a dologi kiadáshoz:⁹⁴⁸ a Kossuth Körben a pénztáros javadalmazását felére csökkentették.

A körök már a folyamatos karbantartás anyagi fedezetét sem tudták előteremteni, nemhogy az igényeknek megfelelő fejlesztésre is futott volna. Amikor a Kossuth Kör gondnoka „kérte, hogy a melléképületet fel kell újítani, amit a tagság nem fogadott el és úgy határozott, hogy a gondnok saját költségén javíttassa meg a melléképületet.”⁹⁴⁹ A 48-as Kör

⁹⁴² Vincze János közlése

⁹⁴³ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958.

⁹⁴⁴ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1954.

⁹⁴⁵ Király István 1998. 120

⁹⁴⁶ Király István 1998. 120.

⁹⁴⁷ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1965. január 17.

⁹⁴⁸ „A ’60-as években a báli bevételből le kellett adni a Művháznak.” Harangi János közlése

⁹⁴⁹ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1965.

elnöke a '70-es években gyakran panaszolta a Hazafias Népfront elnökének elszegényedését, nem tudják a kört fenntartani, legjobb lenne, ha megszűnne.⁹⁵⁰ A vízmű építésekor a hatóság 15 ezer forint vízműfejlesztési díj fizetésére kötelezte a 48-as népkört. A kör elnöke hatvan tag nevében folyamodványt adott be: „...a hozzájárulási kötelezettség alól mentesítsék a 48-as Népkört, mert ellenkező esetben kénytelenek leszünk bezárni a helyiséget és ezzel pontot tenni egy szép újvárosi mozgalmi hagyományra.”⁹⁵¹

A jelenség háttérében összetett folyamatok állnak, amelyeknek három fő pillére különíthető el: a megváltozott légkör, az életmódváltozás és az új kulturálódási - szórakozási lehetőségek.

A köri élet az 1950-60-as évek fordulójáig nagy vonalakban az ötvenes éveket megelőző hagyomány mentén működött,⁹⁵² de az állandó külső kontroll mellett egyre inkább érezte hatását, megváltozott a légkör. Ezt leginkább a mindennapos találkozások alkalmával folytatott beszélgetések szabadságának szűkülése tükrözte. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a rendre leginkább körök vezetése felügyelt. A Kossuth Kör jegyzőkönyvében olvashatjuk: „*az elnök hangsúlyozta, hogy a kör helyiségében a szervezkedés, lázítás, tiltott kártyajáték hatóságilag tiltva van, ezért ismételten felhívja a tagságot, hogy ezt mindenki tartsa be.*”⁹⁵³ A Rákóczi Olvasó Népkör jegyzőkönyve így ír: „*az elnök ezután a kisterembe hívja a vezetőséget, felhívja a figyelmet a rendre, mindenki álljon helyt, a vezetőségen belül a személyeskedést elhagyni.*”⁹⁵⁴

Az ötvenes évek köri életét a Rákóczi Kör egy tagja így összegzi: „*Akkor nem vették fel az emberek azt a bátorságot, akkor még az emberek féltek. Nem volt szabad bármiről beszélni. Szórakozásuk megvolt, elkártyáztak, eliszogattak, de nem politizáltak.*”⁹⁵⁵

Páll István így ír a 48-as Körről: „*Én újra 1948 őszén léphettem át a kör küszöbét. Élt a kör, de a kártyázás még inkább fokozódott, a levegőjében is érzett valami nyomás, más lett a világ. Azt akkor tapasztalhattuk leginkább, mikor a hadifogságról, a szörnyű éhezetről beszélünk és a K.S., B.P. kíméletesen ránk szólt, hogy ne beszéljünk a fogságról, van másról is miről beszélni. Tudomásul kellett venni, hogy a keserű tapasztalok felől be kell fogni a szánkat...De hát új világ lett, új tanokra épült az emberi együttélés, ami a Rákosi időkre nagyon borzolta az emberek közérzetét. Sok lett a paraszt gondja, akkor vesztett legtöbbet a*

⁹⁵⁰ Király István 1998. 121.

⁹⁵¹ BUM 86. 76. 3. idézi: Király István 1998. 121.

⁹⁵² Ambrus Vilmos véleménye szerint az 1950-1960-as évek fordulója a többnyire a különféle egyesületek által működtetett falusi színjátszásban is fordulópontot jelentett. A háttérben véleménye szerint a vidék társadalmi-gazdasági viszonyainak megváltozása áll. „Az 1960-as évek végétől mind tartalmában, mind formájában megváltozott a színjátszás, azaz más funkciókat ellátva élt tovább.” Ambrus Vilmos 2007. 140.

⁹⁵³ Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1957.

⁹⁵⁴ Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve 1958.

⁹⁵⁵ Kunkli József közlése

kör a népszerűségén... A kör mégis haldoklott, mivel a törzsökös tagság a Rákosi korszak idején elidegenedett, nem érezte úgy, hogy a kör a második otthona. Elveszítette a kör azt a régi barátságos légkörét is, mintha kihalt volna az a régi embertípus a második világháborúval.”⁹⁵⁶

Az 1950-es évek végén, a '60-as évek elején a falusi életmód megváltozása háttérben a kollektivizálás állt, amelyet Valuch Tibor méreteit és az érintettek körét tekintve a 20. század legnagyobb társadalmi megrázkódtatásának tart.⁹⁵⁷ A vidéket érintő átrendeződés a legintenzívebb 1958 és 1962 között volt,⁹⁵⁸ és eredményeképpen a kollektivizálás befejeződését követő évtizedekben a falusi társadalom foglalkozásszerkezete jelentősen megváltozott.⁹⁵⁹ A nagyüzemi munkaszervezés a mezőgazdasági munkát technikailag és kereteinek megvonásával egyre inkább az ipari tevékenységhez tette hasonlatossá, megteremtődtek a rendszeres, állandó foglalkoztatás feltételei: az év minden napján meghatározott munkaidőben dolgoztak, a munkaképes lakosság nagy hányada más településekre ingázott. *„A régebbi paraszt, gazdálkodó emberek, kik vele éreztek a Körrel, nagyobb részük a földjeiktől megfosztottá váltak, a fiaik sokan már a városokban, üzemekben keresték megélhetésüket. - Az öregek részéről is megszűnt a körnek a vonzása, ahol valamikor kikapcsolódást kerestek és nyugalmat találtak...”⁹⁶⁰*

Az átalakulás eredményeképpen tehát megváltozott a mindennapok rendje, rések keletkeztek a tevékenységláncolatban, megjelent a szabadidő, amelynek jellegzetessége, hogy funkciói közül a pihenés kerül előtérbe szemben az önműveléssel és a szórakozással. A rések kitöltését a technikai fejlődés is segíthette: rádiózás, majd tévézés terjedése, amely rövid ideig még közösségi tevékenység (körök által vásárolt rádió, tv), a lehetőségek bővülésével azonban már minden otthonban beszerezhetővé vált. A villamosítás s életmódformáló hatására, amely a nappalok meghosszabbítását eredményezte, különösen az őszi-téli esték hangulata változott meg. A változások a társadalmi kapcsolatok fenntartásának hagyományos mintáit sem hagyták érintetlenül: a növekedett a családi elzárkózás, a „család központú életstílus” és ezzel párhuzamosan a magán és a nyilvános szféra szembenállása erősödött. A magánélet súlyának növekedése mintegy a közösség ellenében történt. Ezt a tendenciát

⁹⁵⁶ Pál István kézirat

⁹⁵⁷ Valuch Tibor 2001. 198.

⁹⁵⁸ Valuch Tibor 2001. 199.

⁹⁵⁹ A kollektivizálás első éveiben „az informális rétegződési tényezőket követő belső tagozódásban, a szerepek elosztásában lényeges volt a családi kapcsolatok rendszere. A hagyományokhoz kötődő belső rétegződési viszonyokat addig lehetett fenntartani többé-kevésbé érintetlenül, amíg a hagyományos technikájú gazdálkodás volt a meghatározó. A hatvanas évek végétől bevezetett technikai újítások, a nagyarányú gépesítés, az iparszerű termelés rendszerek bevezetése számos vonatkozásban változtatott ezen a rendszeren és belső tagoltságon. A hagyományos paraszti munka és az ehhez kapcsolódó tudás folyamatosan le-, a hivatásszerű szakértelem és az 'iparszerű mezőgazdaság' működtetéséhez szükséges tudás viszont folyamatosan felértékelődött a szövetkezetekben.” Valuch Tibor 2001. 200.

⁹⁶⁰ Pál István kézirat

szemléletesen tükrözi az ünnepek funkcióváltozása, az, hogy azok a „közbülső” ünnepformák maradnak el, amelyek korábban a bensőséges családi és a nagy, reprezentatív ünnepi alkalmak között helyezkedtek el.⁹⁶¹

Megváltozott tehát a körök tagságának időhasználata, amely nem hagyta érintetlenül a körök működés időkoordinátáit: a „70-es években megváltozott a körök élet”⁹⁶² Megszakadt a belenevelődés: a munkaképes férfiak télen-nyáron dolgoztak, szabadnapjaikat pihenéssel, családi ünnepeken való részvétellel, üdüléssel, a másodállásban, háztájiban töltötték: a *tagság elhidegült, meghasonlott.*⁹⁶³ A körök székházak egyre inkább az idősebb emberek esti találkozóhelyeivé, kártyázó helyekké váltak.⁹⁶⁴

A lokális közösség rendezvényei részben megszűntek, részben más formát öltöttek, a szervezésbe új szervezők - ifjúsági szervezetek, a művelődési ház, a nagyüzemi gazdaságok, téveszek - is bekapcsolódtak. A balmazújvárosi Művelődési Házat 1965-ben adták át, ahol „a népművelést nem földhözragadt módszerekkel végezték.”⁹⁶⁵ színi előadásokat, zenei képzést, kulturális vetélkedőket, stb. szerveztek. A körök rendezvényeknek tehát komoly konkurenciája akadt. A körök székházai egy ideig még helyet adtak előadásoknak,⁹⁶⁶ a fiatalság báli rendezvényeinek.

A tanácsülésen 1966-ban szóvá tették, hogy a körök tevékenysége néhány ember kártyacsatáira, valamint a báli rendezvényekre szűkül le.⁹⁶⁷ A tanácstól nem kaptak támogatást. A Petőfi Népkör 1965-ben panaszt tett a gazda és felesége ellen (a viselkedésük miatt), majd felmondtak neki. A következő év február végén belvízveszély miatt egy 5 fős családot telepítettek a Petőfi Népkörbe. Egy hónappal később márciusban a kör gazdája felmondott azzal az indokkal, hogy munkája miatt nem tudja ellátni a gazda teendőit.⁹⁶⁸

A körök működésének vizsgálatára az 1960-as évek végén a tanács és a Hazafias Népfront községi bizottsága ideiglenes bizottságot hozott létre, amely 1969-ben a tanács ülésén ismertette a vizsgálat során szerzett tapasztalatait, többek között azt, hogy a körök alapszabállyal nem rendelkeztek, csak működési engedéllyel. A jelentés kifogásolta a Petőfi Népkörben folyó tevékenységet, a 48-as Népkör és a Rákóczi Népkör munkáját viszont

⁹⁶¹ A korszak falusi társadalmáról bővebben: Jávorka Kata – Sárkány Mihály – Szabó Piroska – Molnár Mária 2000. 977-1006.

⁹⁶² Harangi János közlése

⁹⁶³ Harangi János közlése

⁹⁶⁴ A falusi színjátszás megszűnése egybeesett a tömegkommunikációs eszközök megjelenésével, valamint a nagy ipari központok elszívó hatásával (munkamigráció). Ambrus Vilmos 2001. 167.

⁹⁶⁵ Király István 1998. 109-113.

⁹⁶⁶ A TIT balmazújvárosi szervezete és a Petőfi Népkör által 1966. szeptember 25-én megkötött szerződés szerint 1966-67-ben öt előadást tartottak a körben a következő címeikkel: Egészségére, Új szociális rendeletek, Egy-két szó az öregedés egészségéről, Hazánk külpolitikájáról, Jókai a nagy elbeszélő, mesemondó. BUM 96. 97.1.

⁹⁶⁷ Király István 1998. 121.

⁹⁶⁸ Petőfi Népkör Pénztárcönyve BUM 96. 97.1.

megfelelőnek tartotta.⁹⁶⁹ A vizsgálat szerint a négy kör tagságának létszáma akkor nem érte el a 300 főt. A körökben a vezetőség gyakran változott.⁹⁷⁰

A Kossuth Kör székházát 1969-ben a tanácselnök a Debreceni Ruhagyárnak bérbe adta. A kör idős tagjai a körszolga számára fenntartott lakásba költöztek.⁹⁷¹ A 48-as Népkör épülete az ÁFÉSZ bútorboltjának raktára lett.⁹⁷² A Petőfi Népkör kártyabarlanggá vált: *„addigra a szerves összetétele úgy megváltozott, darusi, bánlakosi emberekre korlátozódott. Nem kötődtek hozzá, nem volt érdekük. A kártya lett a meghatározó, pénzben játszottak. Hazárdírozás volt, bálók nem voltak. Néha-néha lagzit még tartottak. A vezetők nem tudtak szervezni.”*⁹⁷³

A Hazafias Népfront 1976. május 17-én megtárgyalta a Petőfi Népkör működésével kapcsolatos problémákat és sajnálattal állapította meg: „A Petőfi Népkör tevékenysége a vezetőség többszöri figyelmeztetése ellenére – utóbbi években nem felel meg a népfront célkitűzéseinek, sőt sok esetben sérti a szocialista együttélés szabályait. A Petőfi Népkörbe a többszöri próbálkozás ellenére semmiféle politikai nevelőmunkát nem szerveznek. A körvezetőség eltűri, hogy körtagok és nem körtagok a kör helyiségében szerencsejátékot folytassanak, nem ritka volt, hogy több ezer forint összegben. Az elmúlt hetekben is nyolc személy ellen tett a rendőrség feljelentést. Hasonló eset már korábban is előfordult. Ugyancsak kifogásolható a kör vezetőségének az a tevékenysége, hogy a báli rendezvények alkalmával engedély nélkül szeszesital-árúsítást szervez. A fentiek figyelembe vételével elnökségünk javasolja, hogy a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága vonja vissza a balmazújvárosi népkör működési engedélyét. Javasoljuk a helyiség hasznosítás céljából a nagyközségi tanácsnak átadni azzal, hogy azt oktatási intézmény céljára szervezzék át. Elnökségünk meggyőződése, hogy javaslatunk megfelel a nagyközség érdekeinek, és a lakosság egyetértésére talál.”⁹⁷⁴

A Hazafias Népfront megyei titkára 1976. június 22-én a népfront községi titkárát értesítette: „Értesítjük, hogy a debreceni Járási párttitkár és a Megyei Népfront határozata alapján a Balmazújvárosban működő Népfrontköröket megszüntetjük. Kérjük az épület rendeltetésének megfelelően az illetékeseknek átadni. A 48-as, Kossuth, Petőfi stb.

⁹⁶⁹ Király István 1998. 121.

⁹⁷⁰ A Petőfi Népkör Pénztárkönyve szerint a kör tagsága 1960-ban 58 fő volt. BUM. 96.97.1. A Kossuth Kör Jegyzőkönyve szerint 1967-ben a tagság létszáma 53 fő volt, aki tagdíjat fizetett. Kossuth Kör Jegyzőkönyve 1968.

⁹⁷¹ Király István 1998. 121.

⁹⁷² „A 70-es évek közepén volt olyan Balmazújvároson, hogy iparfejlesztés. Egy szövetkezeti vezető jött Debrecenből, azt akarta, hogy a 48-as Kört igénybe veszi, akkor a Kossuth Körbe ruhagyár volt. Kijött megnézte az épületet, fel lehetett újítani. Egy baj volt, az utca nem volt lekövezve, nem lehetett szállítani. Így maradt meg. Ha a 48-asnak bekötő útja van, úgy mint a Kossuth Körnek, akkor már nem 48-as Kör.” Harangi János közlése

⁹⁷³ Harangi János közlése

⁹⁷⁴ Király István 1998. 121. A Balmazújvárosi Polgári Olvasókör/Petőfi Népkör Pénztárkönyvében az olvasható, hogy P. L. pénztáros 1976. augusztus 09-én átadta a pénztárkönyvet 8338, 5 forinttal. BUM 96. 97.1.

népfrontkörök működéséért semmiféle felelősséget nem vállalunk. Kérjük levelünkben foglaltakról a nagyközségi pártbizottságot, tanácsot tájékoztatni szíveskedjék, a szükséges intézkedéseket megtenni, s erről bennünket értesíteni.”⁹⁷⁵ A népfont helyi vezetői, valamint Koroknai Sándor párttitkár és Szeifert Imre tanácselnök tudomásul vették a döntést, de abban megállapodtak, hogy felelősségvállalás nélkül hagyják működni a jelentős létszámmal bíró Rákóczi Népkört.⁹⁷⁶ A Rákóczi Népkör működése szinte változás nélkül, de fennmaradt.⁹⁷⁷ „*azért maradt meg, mert azon a területen kellett egy szórakozó bázis*”⁹⁷⁸

A Kossuth Népkör székháza ipari és oktatási célt szolgált, a szakmunkásképző iskola varrótanulóinak tanműhelyt alakítottak ki benne, épületében az 1970-es években a Minőségi Szabó KTSZ működött.⁹⁷⁹ Az épületet 1985-ben életveszélyessé nyilvánították: a tanács lebontatta és építési telekként kiosztotta a területet. Két családi ház épült a helyén.⁹⁸⁰ A Petőfi Népkör épületébe a belső átalakítások után a szakmunkásképző iskola költözött. Ez is életveszélyessé vált. Az épületet a nyolcvanas években lebontották. A helyére többszintes lakóházat építettek, földszintjén boltokkal.⁹⁸¹ A 48-as Kör „*mely a régi falusi környezetben az alsóvég dísze, meghatározó épülete volt és mindég tisztán, rendben tartva úgy a belseje, mint a környezete szépen rendben tartva volt, az végül a környék, az utca szégyene lett. Nehéz volt látni, ha elmentünk mellette, ahogy hult róla a vakolat, ablakai beverve, csüngtek az ablakszárnyak, úgy kívül, mint belül minden romos. Körül az épületen az utcai járda elhagyatva, a faltövéig állt az olvadás, úgy kellett kerülgetni a sáros járdát. Jobb érzésű emberek, kiknek a régi emlékei fűződtek hozzá, inkább elkerülték, mert felkavarta az emberben a hozzáfűződő érzést.*”⁹⁸² A „*nagy sárga épület, mely az Alsóvég dísze, meghatározó pontja volt és példásan működött a rendeltetésének megfelelően, végül raktár –, majd ipari műhely lett. Legvégül ott maradt üresen, elhagyatva gazdátlanul, kiteve a pusztulásnak.*”⁹⁸³

⁹⁷⁵ BUM 96. 1. 3. idézi: Király István 1998. 121.

⁹⁷⁶ Király István 1998. 122. „*A felsővégről kerültek ki a rendszer helyi irányítói.*” „*A tanácselnök apósa odajárt.*” Név nélkül

⁹⁷⁷ „*A Rákóczi Kör tagsága a 70-es években összetartott, hagyományaihoz méltón működött.*” Király István 1998. 121.

⁹⁷⁸ A „*70-es években is volt bál, 50-60 fő volt csak rajta. Nem volt bevétel sem. A bálokon elektromos zene kezdett terjedni, zenegép. 2-3 élő zenész van még, de a zenegép viszi a prímet.*” Harangi János közlése Az évtized második felétől már „*a fiatalok a Disco idejében kezdtek elmaradozni.*” Kunkli József közlése

⁹⁷⁹ Vajda Mária 1981. 335.

⁹⁸⁰ Király István 1998. 122.

⁹⁸¹ Király István 1998. 122

⁹⁸² Pál István kézirat

⁹⁸³ Pál István kézirat

A körök, mint a hagyományok őrzői

A honismereti mozgalomtól a körök újjáéledéséig

Az 1960-70-es évek és a '80-as évek eleje a balmazújvárosi köri élet „sötét korszaka”. Több kör is kapuinak bezárására kényszerül, a még működő körök, majd kör beszűkült tevékenységgel vegetál. *„Nagyon szerény köri élet volt, a tagság meghasonlott, mert nem tudta az elképzeléseit kifejezésre juttatni.”*⁹⁸⁴ Számos korábbi funkciót új intézmények vesznek át. Megszűnik a tagság folyamatos fiatalodása, a körök tagsága elöregedik. Változást egy alapvetően nem is a körökhöz kapcsolódó eseménysor indít el.

A Hajdú-Bihar megyei népfrentbizottság 1977-ben indította el a Hortobágytól Sárrétig mozgalmat, amelybe 1981-től nagyközségek is nevezhettek. Balmazújvároson a szervezést a helyi népfrentbizottság vállalta. Vajda Mária néprajzkutató, a helyi múzeum igazgatója irányításával, Harangi János és felesége állították össze helyi hagyomány alapján⁹⁸⁵ a Németfalusi Lakodalmas című előadást, amellyel megnyerték a versenyt⁹⁸⁶ és az országban több helyen sikerrel szerepeltek.⁹⁸⁷

Harangi Jánosné⁹⁸⁸ (fiatal korában sokat szerepelt a különböző körökben)⁹⁸⁹ kezdeményezésére felújították a korábban egyesületek által szervezett szüreti bált is. A Veres Péter Művelődési Központ és a Vörös Csillag Tsz 1982 őszén látványos felvonulással egybekötött szüreti bált rendezett.⁹⁹⁰ A szüreti bál sikerét követően további bálakat (pl. álarcos-bál) is szerveztek.

„A szüreti bál a mi ötletünk volt. A lakodalmas szereplőkkel beszélünk, ők is segítettek. 1983-ban a Művelődési Házban kaptunk helyet. A lakodalmassal megvoltunk, szervezzünk bálakat, a báli bevételből vettem anyagot, a ruhagyárral megbeszéltem, hogy megvarrják ingyen. Kalapot Mihalkóéknál csináltattunk, nemzeti színű szalagot vettem. Egyik

⁹⁸⁴ Harangi János közlése

⁹⁸⁵ „Az a lakodalmas játék, melyet Harangi Jánosné hagyományörző csoportja tanult meg és mutat be egy-egy jelentősebb alkalommal, a németfalusiak gazdag folklórkincséből való: s nem is kellett olyan nagyon mélyről előbányászni. Élő, nem túl régen még gyakorolt szokásanyag ez, annyi kellett csupán, hogy valaki papírra, kazettára, filmre mentse a dalokat, rigmusokat, táncokat, ruhákat. Ezt először egy néprajztudós tette, Ujvári Zoltán, a debreceni Kossuth-egyetem néprajzi intézetének professzora, aki dramatikusan játékokról írott könyvében már biztosította a németfalusi lakodalmas halhatatlanságát.” Cs. Nagy Ibolya 1987. I. 3.

⁹⁸⁶ „Vajda Mária, a balmazújvárosi múzeum akkori igazgatója szólt, hogy először is indulnunk kellene ezen a vetélkedőn, másodsor, hogy esetleg ennek a lakodalmasnak kellene utánanézni. 1982-ben mutattuk be a lakodalmas színpadi változatát, meg is nyertük a vetélkedőt.” Cs. Nagy Ibolya 1987. I. 3.

⁹⁸⁷ „Attól kezdve majdnem minden évben mentek valamilyen versenyre és nyertek is: Kimlén, Miskolcon, újra Debrecenben.” Cs. Nagy Ibolya 1987. I. 3.

⁹⁸⁸ „Ekkor már leszálalékkoltak, tudtam csinálni.” Harangi Jánosné

⁹⁸⁹ „A két világháború között öt kör működött itt, a polgári olvasókör, a Kossuth-kör, az Ipartestület, a '48-as' kör és a Kiskör, s mindegyik megrendezte a maga szüreti bálját. Volt anyagunk, emlékünkből hiszen én magam is szerepeltem lánykoromban nemegyszer ilyesféle játékokban.” Cs. Nagy Ibolya 1987. I. 3.

⁹⁹⁰ Király István 1998.88.

szereplő hozta a másikat. A bálakat ott tartottuk, ahol helyet kaptunk. Volt a Művházban, volt a Rákócziiban. Az első szüreti bál sikerült a legjobban, 1000 fő volt a sportcsarnokban. A farsangi bálban a szereplők fánkot sütöttek, ott árultuk melegen. Másodjára a Hajdú étteremben volt a bál.”⁹⁹¹

Az esemény lebonyolításakor Harangi Jánosné a második világháború előtti szüreti felvonulások „hagyományhű” megjelenítésére törekedett. A szereplők a köri életben korábban aktív szerepet játszó közösségi emberek közül kerültek ki „Mi ismertük az embereket. Ezek az emberek egy kevesen kötődtek a Németfalusihoz is, svábok voltak (Takács, Árva...) valódi lakodalmakból megmaradt a szövegmintájuk. Meg a vőfélytől is kaptunk. Nem kellett tanítani őket, apjuktól örökölték a néphagyományt.”⁹⁹²

A szüreti felvonulást és bált tehát a köri hagyományok alapján szervezték, de a szokáskomplexum funkciója lényegében megváltozott. Az előadói attitűd, a szórakoztatás, a szereplés egyre nagyobb szerepet kapott. „Amikor mi vonultunk egyszer a Szigetkertbe, egyszer a Bánlakon, egyszer a Daru felé mentünk. Mindig volt egy-két kisgyerek, így gondoskodtunk az utánpótlásról. A sarkoknál megálltunk, táncoltunk... A Vörös Csillagtól kaptunk ekhós szekeret. Kaptunk egy disznót, a fiúk feldolgozták, a lányok varrták a pártát. Csikósok mentek elől, 2 férfi a várostól, csőszpárok, felnőttek és a zenekar kísérte őket. A Vörös Csillag udvarán kaptunk helyet, innen indultunk. A dobos meg a kereplő elől mentek a lovasok előtt. 'Közhírré tétetik...' Bugyi Sándor, jós cigányasszony, drótos tót, tollas zsidó. Akkor Kalmár Zoli udvarolt Virág Icának és a Ritka Árpát előadták a Polgári Olvasóköri. Ez bennem megmaradt. Ma is el tudom táncolni. A nyitótáncot erre táncoltuk a 80-as években a nagyteremben.”

A szüreti bál csakúgy mint a Németfalusi Lakodalmak sikert aratott a településen és annak határán túl is: több helyre elhívták a „produkciót”.⁹⁹³ Az, hogy nemcsak a nézősereg, hanem a sajtó és a néprajzkutatók⁹⁹⁴ érdeklődését is felkeltette a szüreti felvonulás és bál, felértékelte a résztvevők, szervezők munkáját,⁹⁹⁵ „megerősítette őket.”⁹⁹⁶

Elérkezett az idő, hogy a szereplők tevékenységének bázist keressenek: „hagyományápolást csináltunk a '80-as években 6 évig: szüret bál, farsangi bál, énekkarunk

⁹⁹¹ Harangi Jánosné közlése

⁹⁹² Harangi Jánosné közlése

⁹⁹³ A Németfalusi lakodalmassal és a Szüreti Bállal az 1980-as években többször is vendégszerepelt a Harangi Jánosné vezette ún. „hagyományörző csoport”, amelynek patronálója a Lenin Tsz volt. Cs. Nagy Ibolya 1987. „Utána Újszentmargitán és Nagyhegyesen is előadtuk. Utána felújítottuk a farsangi bált is. Olyan szövegadó emberek gyülekezetét összeszedni ma nem lehet.” Harangi Jánosné közlése

⁹⁹⁴ Balmazújvárosi szüreti felvonulás fotódokumentációja a '80-as évek elejéről: Ujváry Zoltán 1983. 185-195.

⁹⁹⁵ „mi hoztuk létre 82-ben a néphagyományt.” Harangi Jánosné közlése

⁹⁹⁶ Nagy Veronika a mohai tikverőzéssel kapcsolatban kimutatta, hogy a látogatók természetsszerűleg hatással voltak a szokást gyakorló közegre, amelyben lassan kialakult, majd megszilárdult az a reprezentációs igény, amely identitásformáló funkcióval párosulva a 20. század végén egyetlen motivációját jelenti az alakoskodásnak. Nagy Veronika 2006. 174.

volt, táncsoportunk volt. Kinőttük az amatőr szintet, helyszín kellett.”⁹⁹⁷ Az 1980-as évek második felében a még működő Rákóczi Népkör vette át a hagyományhű szüreti bál és felvonulás, valamint a Németfalusi Lakodalmas rendezését.⁹⁹⁸ A rendezés joga tehát a hagyományos rendező kezébe került.

A körök az 1990-es években

Az 1980-as évek második felében a településen a köri hagyományok felelevenítése, annak sikere a település lakossága körében és azon túl is, a körök szerepének újraértékelését hozta magával. Az 1980-as évek végén induló helyi lapban⁹⁹⁹ cikkek jelentek meg,¹⁰⁰⁰ amelyek a körök korábbi tevékenységét, közösségi szerepét hangsúlyozták,¹⁰⁰¹ valamint 1988. március 15-én egy, a köri élet tárgyi világát bemutató kiállítást is rendeztek a Művelődési Központban.¹⁰⁰²

A folyamat eredménye az 1970-es évek második felében megszüntetett 48-as Kör újjáalakulása¹⁰⁰³ volt. A 48-as Olvasó Népkör megalakulási jegyzőkönyve 1988. március 16-án kelt.¹⁰⁰⁴ „Az új alapszabályt Hadházi Loránd népfőnök és Tóth Lászlóné népfőtitkár készítette”¹⁰⁰⁵ a városi jogú nagyközségi tanács záradékolta és a 48-as Olvasó Népkört

⁹⁹⁷ Harangi Jánosné közlése

⁹⁹⁸ Ennek a folyamatnak a határkövét az jelentette, amikor a megyei múzeum munkatársai filmre vették a „nem a színpadi, hanem az igazi, eredeti, teljes lakodalmast” 1987-ben. Az eseménysorban a szereplők „rezesbanda hangja mellett elvonulnak a fiús házhoz”, a Rákóczi Kör házába, „azért oda, mert itt még megvan a hajdani kemence, s a Németfalusi Lakodalmas régi jó szokása szerint ebben kell éjjelre kontyoláskor húst, hajnalra friss kalácsot sütni.” A számos szereplőt megmozgató forgatás rövidített forgatókönyvét a helyi újság is közölte, előre. A múzeum munkatársai által rögzített film számos érintett magán videókazetta - gyűjteményét is gazdagítja. Cs. Nagy Ibolya 1987., adatközlők közlése. A Németfalusi Lakodalmas felvétele 1988 októberében nyilvános vetítésen is megtekinthető volt, a múzeumi és műemléki hónap rendezvényeinek keretében a Művelődési Házban. Balmazújváros 1988. szept. II. évf. 9. 4.

⁹⁹⁹ A lap első száma 1987 januárjában jelent meg.

¹⁰⁰⁰ A település nevét viselő lapban folyamatosan jelentek és jelennek meg körökkel kapcsolatos cikkek. Az 1987-2000 közötti időszak köröket érintő cikkeinek listája a mellékletben találhatóak.

¹⁰⁰¹ A körök „nem mondvasinált kollektívák, mint egyik, másik.” „Az elidegenítő televíziózás, videózás korában az embereknek szükségük lett egymás szavára, barátságára.” Harangi János szavait a cikk így idézi. „sokkal bensőségesebben, átéltebben tudtunk megünnepelni bizonyos évfordulókat.” Balmazújváros 1988. II. évf. 3.

¹⁰⁰² Balmazújváros 1988. II. évf. 4. 2.

¹⁰⁰³ A '80-as évek végére a 48-as Kör épületének állapota igen leromlott. Ebben az időben kezdte az a hír járni, hogy az épület sorsa megpecsételődött. A nagyközségi Tanácsban felmerült az a gondolat, hogy lebontják, és a telket értékesítik, hasonlóan a Kossuth Körhöz. Ezek az információk azonban elterjedtek a településen, így eljutottak az egykori kortagokhoz, szimpatizánsokhoz, és elindították a köri székház visszaszerzésének folyamatát. Az akkori tanácselnök (későbbi polgármester) a közösségi szándékot támogatva az ügy mellé állt. A véleménye az volt: „az épületet nem eladni kell, hanem visszaadni annak a közösségi célnak, amelyre hivatott.” Koroknai Tiborné 2000. 33-34.

¹⁰⁰⁴ Pozsonyi József 1988. 63. „1988. március 15-én alulról jövő kezdeményezésre történt az újjáalakulás.” Király István 1998. 122.

¹⁰⁰⁵ Király István 1998. 122. A Hazafias Népfőnök szerepet vállalt a kör újjászervezésének folyamatában. A körök életét bemutató kiállítás kapcsán megjelent cikkben Csige József így fogalmaz: „Némelyek esetleg aggodalmaskodhatnak, hogy szabad ezt, lehet így, vagy mit szól ehhez a párt vagy a tanács. Erre is válaszolhatunk: a párt, a tanács és a népfőnök támogatja az ilyen kezdeményezéseket.” Balmazújváros 1988. ápr. II. évf. 4. 2. „Lehetőségeink szerint támogatjuk is mind a két kört.” Balmazújváros 1989. III. évf. 1.

3/1988. sorszám alatt, mint jogi személyt nyilvántartásba vette.¹⁰⁰⁶ Az alakuló ülés elfogadta az alapszabályt és Hüse Sándort megválasztotta elnöknek.”¹⁰⁰⁷

A szervezők első informálódásakor több százan álltak támogatóan a kör újjászervezésének gondolata mellé.¹⁰⁰⁸ A szervezést Harangi János a Németfalusi Lakodalmas és a Szüreti Bál rendezője „tőle megszokott kedvvel vállalta.”¹⁰⁰⁹

Az egyesületi élet megindulásának alapfeltétele a székház, a körhelyiség és egyéb tárgyi szükségletek (bútor, könyvtár, tévé, rádió stb.) megteremtése, megszerzése volt. „Az első lépésben a tanács a jogelőd még álló, de állagában rendkívül leromlott épületét visszaadta.¹⁰¹⁰ A beadványt¹⁰¹¹ követő testületi ülésen megszületett az épület visszaadásáról szóló határozat, mely a következő feltételeket szabta a kör tagságának és vezetőségének: „átvevő tudomásul veszi, hogy az ingatlant kulturális, népművelő szórakoztató tevékenység végzéséhez kapta az egyesület fennállásáig. Amennyiben a kulturális, népművelő, szórakoztató tevékenység végzése megszűnik, illetve az egyesület feloszlik, e szerződés a hatályát veszti, az ingatlan tulajdona visszaszáll az átadóra.”¹⁰¹²

A kör székházának felújítása „nagy társadalmi összefogással” történetett.¹⁰¹³ A 48-as Kör új elnöke „Hüse Sándor és dr. Veres Ferenc tanácselnök szponzorokat keresett, a tagság pedig az állagában súlyosan leromlott épület felújításához kezdett.”¹⁰¹⁴ A munkák megkezdéséhez a tanács 60000 forintot biztosított, ezen túlmenően könyvjóváírással használt bútorokat, rádiót stb. adott át. A Hajdú megyei Állami Építőipari Vállalat 50000 forintot adott, a TRVV egy épületet adott ingyen, lebontásra, a helyi üzemek közül a Herbária, az Építő-, Fa- és Vasipari Szövetkezet, a Költségvetési Üzem és az ÁFÉSZ eszközökkel, anyaggal, társadalmi munkával nyújtott segítséget. Legnagyobb mecénás a helyi, Balmazújvárosi Vörös Csillag Termelőszövetkezet volt, mintegy 100000 forint értékben nyújtott támogatást anyagban és szakipari munkák elvégzésében. A felújítás során a kört fél év alatt kb. 3072 óra társadalmi munka elvégzésével támogatta a lakosság és a kör tagjai által családonként befizetett 3000 forint hozzájárulással szilárd burkolatot kapott az Árpád utca az

¹⁰⁰⁶ Pozsonyi József 1988. 63.

¹⁰⁰⁷ Király István 1998. 122.

¹⁰⁰⁸ „Ez év áprilisában az itteni népfrontosok kerestek meg bennünket, hogy élesszük újjá a kört,” „hozzá is fogtunk a szervezéshez, s mostanra elég szépen felduzzadt a taglétszám. Udvarról, udvarra jártunk, úgy toboroztuk az embereket.” – mondta Hegedűs Gyula a népkör volt gazdája. Balmazújváros 1988. júl.

¹⁰⁰⁹ Balmazújváros 1988. II. évf. 3. „Tagsága sem volt. Szunnyadó tagság volt, de nem fizettek. Nem értettek hozzá, belevágni sem mertek.” Harangi János közlése

¹⁰¹⁰ Pozsonyi József 1988. 64.

¹⁰¹¹ 1988 kora tavaszán 375 ember kérte vissza a kör székházát. Koroknai Tiborné 2000. 33-34.

¹⁰¹² Koroknai Tiborné 2000. 33-34.

¹⁰¹³ Balmazújváros 1988. II. évf. 3. szám „Elmentem a népfronthoz, szerveztem. Sikerült a 48-ast felújítani.

Társadalmi munkával, tsz segítséggel.” Harangi János közlése

¹⁰¹⁴ Király István 1998. 122.

Iskola köztől a Keleti utcáig.”¹⁰¹⁵ A munkával gyorsan elkészültek. 1988. december 9-én ünnepélyesen megnyitották a székházat.¹⁰¹⁶

Alapszabály, új célok

Az újjáalakult 48-as Népkör és a Rákóczi Népkör kinyilvánították, hogy a város hagyományainak, a kultúrának hű ápolói lesznek, együttműködnek a társadalmi, politikai szervezetekkel, művelődési intézményekkel.¹⁰¹⁷ A 48-as Kör új alapszabálya „az olvasó és népkörök 130 éves hagyományára épült, de új progresszív célkitűzéseket, feladatokat is megfogalmaz: a szocialista életmód alakítása, fejlesztése, a helyi társadalmi élet fejlesztése, a hagyományok megőrzése, ápolása, a környezet védelme és kulturált fejlesztése, a szocialista társadalmi tudat és közízlés formálása.”¹⁰¹⁸ A Rákóczi Kör alapszabályában szintén a kör céljai között szerepel a „hagyományok őrzése és ápolása”.¹⁰¹⁹

Tagság

Az 1990-es években a két működő kör tagsága 150-250 fő között mozgott, folytatódott az 1960-70-es években kezdődött előregedés. A tagok között nagy számban voltak olyanok, akik akár az 1950-es években (mint fiatalok), akár az 1980-as években részt vettek a köri élethez kapcsolható rendezvényeken.

A Rákóczi Népkör tagsága 1988-ban 100-110 fő, „köztük igen sok a nyugdíjas. Kerül azért néhány 25-40 év közötti férfi is. Ötvenöt esztendő lehet az átlagéletkor.”¹⁰²⁰ „Jelenleg főként idősebb emberek járnak el az összejövetelekre. Hetente több alkalommal is egybegyűlnek esténként egy kis újságolvasásra, meghányják vetik napi gondjaikat.”¹⁰²¹

A 48-as Kör tagságát nyilvántartó könyv nem tartalmaz adatokat a kor szerinti összetételre. Ám a regisztrálást vezető pénztáros elmondása szerint a 18-30 év közötti fiatalok aránya az első években 10-12% körül mozgott, ezután pedig beállt egy állandónak mondható

¹⁰¹⁵ Pozsonyi József 1988. 64. „Az épületet társadalmi munkában újítták fel, a tagoknak csak az alapanyagot biztosították ehhez. A kivitelezést teljes egészében a kör végezte el. Ez a feladat összekovácsolta a felújításban részt vevő környékelieket, akik szinte sajátjuknak érezték az elkészült épületet.” Balmazújváros 1989. III. évf. 1.

¹⁰¹⁶ Balmazújváros 1989. III. évf. 1., 1989. III. évf. 2.

¹⁰¹⁷ Balmazújváros 1989. III. évf. 1., Király István 1998. 122.

¹⁰¹⁸ Pozsonyi József 1988. 63., Balmazújváros 1989. III. évf. 1.

¹⁰¹⁹ Király István 1998. 170.

¹⁰²⁰ Balmazújváros 1988. II. évf. 3.

¹⁰²¹ Tóth Lászlóné népfronttitkár szavai: Balmazújváros 1989. III. évf. 1.

9-10%-os szintre, ami ma is érvényes.¹⁰²² Az újjáalakulást követően tagság mintegy 54%-a termelészövetkezeti tag, 20%-a Tsz nyugdíjas és 26%-a egyéb dolgozó.¹⁰²³

Mindkét kör tagságát tekintve a tagság összetételét érintő egyik legnagyobb változás, hogy női tagok is lehetnek.¹⁰²⁴ A körök alapszabályai eddig sem tiltották ezt, de a köri tagság, ahogy az előző fejezetekben is utaltam rá hagyományosan a felnőtt férfiakkhoz kötődött. Az 1990-es évek második felében a körök tagságának egyharmada - közel fele női tag lett.¹⁰²⁵

A körökért kiemelkedő munkát végző tagok, közéleti személyiségek munkáját továbbra is többféle módon köszönhatték meg a szervezetek: a helyi újság nyilvánossága előtt¹⁰²⁶ vagy tiszteletbeli tag elismerésével.¹⁰²⁷

Székház

A szervezetek tevékenysége az 1990-es években továbbra is a székházhoz kapcsolódik. A székház azonban már nem a mindennapi találkozások színtere. A szervezetek már nem tudják megteremteni annak a lehetőségét, hogy a székházak folyamatosan nyitott kapukkal várják a betérőket.

A rendszeres találkozás¹⁰²⁸ az évtized második felére a hét egy napjára (vasárnapra) korlátozódott, amikor a tagság egy szűkebb rétege, a ténylegesen „aktív tagok” látogatják a köröket. Ezen a napon tartják próbáikat a körök dalkörei¹⁰²⁹ és ezen a napon járnak össze a kártyások¹⁰³⁰ is: „A '80-as évektől hétköznap nem volt senki a körökben csak vasárnap. 8-10 ember, aki kártyázott.”¹⁰³¹ A székház a többi napon zárva van, illetve egy-egy szervezet bérlő saját tevékenységének gyakorlására.¹⁰³²

¹⁰²² Koroknai Tiborné

¹⁰²³ Pozsonyi József 1988. 63.

¹⁰²⁴ A 48-as Kör taglétszámának változását e korszakban a függelék táblázata mutatja.

¹⁰²⁵ „Ezek az asszonyok csak tagok nem tudnak úgy funkcionálni, mint régen. A tagság 30-40%-a nő” Harangi János közlése, „Talán az idén választottak először női vezetőségi tagot.” Szabó János közlése „A nők napja bevezetése óta növekedett meg a nők száma.” Szabó János közlése

¹⁰²⁶ Silling Péter a 48-as Kör elnökének „Hat kemény esztendő társadalmi munkában” című írása Hüse Sándor lemondott körelnök a körért végzett munkásságát méltatja és „A körgazda” című írása Szarvas „Imre bácsi munkájának elismerése és megbecsülése.” Balmazújváros 1994. VIII. 5.

¹⁰²⁷ Hüse Sándor lemondásakor ígéretet tett, hogy mint tiszteletbeli tag tanácsaival továbbra is segíti a 48-as Kör vezetőségét. Balmazújváros 1994. VIII. 5. Göncz Árpádot a „kör zsúfolásig telt termében örökös tiszteletbeli tagként köszöntötte” Silling Péter, a „nagy hagyományú, talán az ország egyik legrégebb olvasóköreinek elnöke.” Balmazújváros 2000. XIV. 3.

¹⁰²⁸ A '80-90-es évek fordulóján „főként idős emberek járnak el az összejövetelekre. Hetente több alkalommal is egybegyűlnek esténként egy kis újságolvasásra, meghányják-vetik napi gondjaikat.” Balmazújváros III. évf. 1. sz.

¹⁰²⁹ A Rákóczi Népkör dalköre 2000-ben alakult meg.

¹⁰³⁰ A Kiskörben vasárnap 12-16 óra között jártak-járnak a kártyások. A '90-es években még 10-15 fő járt rendszeresen, eleinte minden hétköznap este. „A kör jobb hely, mint a kocsmá, ott nem vedeltek, nem volt italérés, ha születésnap, névnap volt, akkor vittek be bort és megkínálták egymást.” Szabó János közlése

¹⁰³¹ Kunkli József közlése

¹⁰³² „Úgy három este harcművészek gyakorolnak a körben.” Juhász József közlése

A székházak szerepe egyre inkább abban valósul meg, hogy a körök által évente megrendezett bálók és rendezvények számára biztosítanak helyszínt. Más szervezetek, intézmények, magánszemélyek továbbra is gyakran kibéreltik többnyire nagyobb rendezvények, elsősorban bálók, lakodalmak¹⁰³³ tartására a székházakat.¹⁰³⁴

A szervezetek továbbra is lehetőségeikhez mérten igyekeznek karbantartani, kulturáltabbá tenni épületeiket. A székház népszerűségét, vonzerejét ugyanis meghatározza kulturáltsága, méretei, így a körök egymással és a nyilvános szórakozóhelyekkel (elsősorban az étteremmel) is versenyezve sokszor erőn felül is igyekeznek karbantartani épületeiket. „Amikor a kiskört bővítették arra mentek rá, hogy 180-főt le tudjanak ültetni, mert divat lett a nagy lakodalom, a menyasszonytánc miatt.”¹⁰³⁵

A Rákóczi Népkör székházát 1995-ben újíttotta fel a tagság: meszeltek, festettek, kicserélték a padlót, lambériáztak. A felújításhoz a kör pénzén felül a korábbi időkhöz hasonlóan továbbra is hozzájárult a tagság. Emellett pályázaton is nyertek pénzt, az önkormányzat, valamint többségében helyi vállalkozók is támogatták őket. A kör elnöke a helyi lapban a település nyilvánossága előtt név szerint felsorolta a támogatók listáját.¹⁰³⁶

Kapcsolatok

A 48-as Olvasókör és a Rákóczi Népkör az ebben az időben alakult és újjáalakult olvasókörökkel, népkörökkel, önkéntes művelődési közösségekkel kapcsolatot teremtettek. Kezdeményezésükre szervezték meg a közösségek első országos találkozóját, melyet Balmazújvároson, a 48-as Olvasókörben rendeztek 1991. június 1-2-án. Az újjávárosiak látták vendégül Almásneszmély, Balatonszabadi, Siómaros, Csongrád-Bokros, Edelény, Hévízgyörk, Hódmezővásárhely, Kisújszállás, Megyaszó, Mindszent, Nagykáta, Szentmártonkáta és Városföld küldötteit.¹⁰³⁷ Ezzel a balmazújvárosiak hagyományt teremtettek, hiszen azóta minden évben megrendezik a találkozót az ország különböző városaiban. Az Olvasókörök Országos Szövetségének elnöksége 1994-ben a Rákóczi Körben tartotta a vezetőségi ülést. Az 1990-es években mindkét szervezetnek meghatározó szerepe

¹⁰³³ Hegedűs Gyula a 48-as Kör volt gazdája a kör folyamatban lévő felújítása kapcsán meséli: „Egy fiatalember nemrégiben felkeresett bennünket, hogy szeretné az ősszel a mi házunkban tartani a lakodalmát. Mi azt mondtuk neki, hogy rendben van.” Balmazújváros 1988. II. évf. 7. sz. 3.

¹⁰³⁴ A helyi óvodák farsang idején rendszeresen tartanak játékonysági bálakat a körökben. Balmazújváros 1996. X. 2. A helyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület „hagyománytisztelő” vezetősége 1997-től évről-évre megrendezte a tűzoltóbált, 1999-ben a 48-as Körben. Balmazújváros 1999. XIII. 8.

¹⁰³⁵ Harangi János közlése

¹⁰³⁶ Kunkli József körelnök: Balmazújváros 1995. IX. évf. 8. sz. 3.

¹⁰³⁷ Balmazújváros 1991. V. évf. 5. sz. 1.

van az országos szövetségben.¹⁰³⁸ A következő években az élénkülő olvasóköri mozgalomban részvevő szervezetek rendszeres tartották – tartják a kapcsolatot. Meghívják egymást és ellátogatnak egymás rendezvényeire.¹⁰³⁹

Rendezvények

A rendezvényeket a tagság szűk csoportja 10-20 fő koordinálja: „*egy 15 lelkes női és férfi tagokból álló lelkes csapat szervezi, ők csinálják a tésztát, nyúzzák a birkát, stb.*”¹⁰⁴⁰ A szervezetek a tagok munkáját többek között ingyenes belépővel,¹⁰⁴¹ külön meghívóval, tiszteletbeli taggá nyilvánítással honorálják.

A szervezetek új alapszabályai többek között a hagyományőrzést a köri működés céljaként jelölték meg. A hagyományőrzés a alapvetően „köri hagyományok” felelevenítését jelentette.¹⁰⁴² A körök bankettet, bálakat, szüreti felvonulást és bált, aratóbált szerveztek, olvasószobát tartottak fent. A körökön belül dalkörök, táncsoport is alakult.

Kezdeti próbálkozás volt az olvasószoba fenntartása. A Rákóczi Népkörben a „községi könyvtártól kaptak könyveket, a tárolásukhoz, őrzésükhöz szükséges szekrényekről pedig a megyei könyvtár gondoskodott.”¹⁰⁴³ A kezdeti években rendszeresen rendeltek újságot is, amelyet mindét körben az olvasószobában lehetett elolvasni.¹⁰⁴⁴ Erre a „szolgáltatásra” azonban egyre kisebb volt az igény, előbb a könyvkölcsönzés, majd az újságrendelés is abbamaradt.

A 48-as Olvasó Népkör 30-40 fős népdalköre 1990-ben alakult meg. Eleinte csak asszonyokból állt, később férfiak is csatlakoztak hozzájuk. A csoport vezetésére az egyik helyi általános iskola ének szakos igazgatóhelyettesét kérték fel. A vegyes kórus évente vett részt minősítő versenyeken, míg a harmadikon megkapta az „arany minősítést”. Az olvasókör másik művészeti csoportja a néptáncsoport, ennek magja is 1991-ben állt össze.

¹⁰³⁸ Király István 1998. 122., Kunkli József és Péntes Sándor körelnökök közlése

¹⁰³⁹ Mindkét kör szoros kapcsolatot ápol az országos szövetségben is aktív Siómaros, Megyaszó, Kisújszállás, Töröksenmiklós, Hódmezővásárhely, később Mohács köreivel. Rendszeresen meghívják egymást nagyobb rendezvényeikre. Tóthné Kun Erzsébet, Juhász József, Kunkli József közlése és Balmazújváros 1991. V. évf. 12. sz. 3., 1992. VI. évf. 5. sz. 3., 2000. XIV. 9. 8.

¹⁰⁴⁰ Györfi János közlése

¹⁰⁴¹ „Régebben az is megvette a belépőt, aki dolgozott a rendezvényeken. Ez igazságtalan.” Szabó János

¹⁰⁴² „Ők azok, akik itt a városban a régmúlt eseményeit újra és újra felelevenítik, ápolják és megismertetik azokkal is, akik keveset vagy egyáltalán semmit sem tudnak a néphagyományokról.” Balmazújváros 1992. VI. 9.

¹⁰⁴³ Tóth Lászlóné népfronttitkár szavai. Balmazújváros 1989. 2. sz. 1.

¹⁰⁴⁴ A '90-es évek közepéig a Kiskör kulcsa egy „megbeszélte helyen” volt, hogy a tagok a nap folyamán arra jártukban betérhessenek és elolvashassák az újságot. Tar István közlése

A Rákóczi Olvasókör Kunkli József körelnök vezetésével többször szerepelt sikerrel Kecelen az aratófesztiválon.¹⁰⁴⁵ Az évtized második felében rendszeresen főzőversenyt szerveztek.¹⁰⁴⁶ Az évtized végén 2000-ben megalakították (Déliab) népdalkörüket.

A „köri-hagyományból” igazán életképesnek, sikeresnek a bankettek, bálók bizonyultak. A körök évente több bankettet is tartottak-tartanak. Lényeges változás, hogy minden bál előtt van bankett. A tagi banketten csak tagok lehetnek jelen. A közgyűlések és a tagi bankettek azok a köri rendezvények, ahol a legnagyobb létszámban jelennek meg a körtagok. A tagi bankett évente egyszer kerül megrendezésre. Eredetileg mindkét körben március 15-én tartották, de sok körtag a mindkét körnek is tagja, ezért a két szervezet úgy egyezett meg, hogy a 48-as Kör március 15-én, a Rákóczi Népkör pedig október 23-án tartja meg. A tagi banketten való részvétel a körtagoknak ingyenes.

A bálakat többnyire a hagyományos időpontokhoz igazodva szervezik: március 15-én, május elején, szilveszterkor, szüretkor.

A köri rendezvények között az 1990-es években előkelő helyen volt a szüreti felvonulás és bál. A megrendezett felvonulásokról a helyi újság és olykor a megyei napilap is fényképes beszámolót közölt, a Magyar Televízió is tudósított.¹⁰⁴⁷ A két kör évente megrendezte az eseményt, hiszen jól illeszkedett az újonnan megfogalmazott célkitűzéshez, a hagyományörzéshez. A szüreti bál az újrainduló egyesületi életnek is elengedhetetlen eseményévé vált. A szervezetek gondot fordítottak a hagyományhű szüreti bál összes „ismérvének” felelevenítésére. Megszervezték a csőzspárokat, maskurásokat, zenekart. Előre kigyakorolták a koreográfiát, amelyet többnyire valamilyen tánc iránt fogékony tanár tanított be.¹⁰⁴⁸

Jelentős változás azonban, hogy a szervezéshez szükséges anyagi befektetés már jelentősen meghaladta a szervezetek lehetőségeit. Eleinte a településen található szervezetek mecénásként szerepeltek, később az 1990-es évek közepétől ez fokozatosan visszaszorult. Utóbb azonban a Város, a „Hagyományok Őrzőjeként”, évente meghatározott összeggel

¹⁰⁴⁵ Balmazújváros 1994. VIII. 6. A sikerek okán 2000-től a kör minden évben aratóversenyt rendez, amelyen a helyi csapatok mellett mindig szerepelnek környékbeli települések, illetve az Olvasókörök Országos Szövetségéhez tartozó szervezetek csapatai is. Kunkli József közlése, valamint Balmazújváros 2000. XIV. 8. sz.

¹⁰⁴⁶ Kunkli József, Juhász József, Harangi Mária közlése, Balmazújváros 1999. XIII. 5.

¹⁰⁴⁷ A sajtófigyelem, az események részletes bemutatása tovább erősítette a szokás identitáserősítő, reprezentációs szerepét. A Magyar Televízió riportere Feledy Péter a helyi újság tudósítójának így értékeli a látottakat, a körök szerepét: „Az fogott meg benne, hogy a fiatalok és az idősebbek ilyen nagyszerűen együttműködnek egy ilyen nemes cél érdekében, hisz az mindenképpen nemesnek mondható, ha valaki a hagyományokat akarja feleleveníteni és ápolni. Ezen kívül látszik rajtuk, hogy amit csinálnak, azt szívvel, lélekkel teszik, nem pedig szükségből.” Balmazújváros 1990. 9. sz. 1.

¹⁰⁴⁸ 1995-ben a Rákóczi Népkörben a nyitótáncot Eszenyi Jánosné tanította be. Balmazújváros 1995. IX. 8.

segítette az ilyen irányú tevékenységet végző szervezeteket,¹⁰⁴⁹ valamint módosabb kortagok, egy-egy vállalkozó, gazdasági társulás, cég támogatja a rendezvényt.¹⁰⁵⁰

Az 1990-es évek első felének szüreti báljai megmozgatták a település hagyományörzés iránt fogékony lakosságát. Nemcsak a rendezvény résztvevői, szereplői, hanem tágabb környezetük is tudott az eseményről, számon tartották ki, milyen szerepet vitt, jó volt-e, vagy sem.¹⁰⁵¹ Egy-egy szüreti bálra készülő fiatal társaság vagy a családok az eseményt követően is kapcsolatban maradtak.¹⁰⁵² A településen 1996-ban megalakult Hímes táncegyüttes magja is egy, a Rákóczi Népkör által rendezett szüreti felvonulás és bál alkalmával állt össze legelőször.¹⁰⁵³

Az 1980-90-es évek fordulóján a szüreti bállok szervezésekor a szervezőket és a résztvevőket alapvetően a „hiteles hagyomány” újjáteremtésének igénye mozgatta. Ez a törekvés a lehetőségek, az életmód változásával egyre inkább háttérbe szorult. Az ezredfordulót követően a szüreti bál még mindig elengedhetetlen esemény a két újbárosi kör éves programtervezetében. Az esemény azonban jelentősen módosult, már nem a hagyományhűség a vezető elv. A szüreti bál az évente megrendezett bállok egyike. Már nincsenek csőzspárok, maskurások, nincsenek vállalkozó szereplők, vezetők. Megmaradt azonban, hogy „programot kell adni”: mazsorett felvonulás, fűvószenekar, néptáncműsor, csikósbemutató¹⁰⁵⁴ és egyéb „készen lévő” műsorszámok, programok vették át a hosszú felkészülést és gondos szervezést igénylő szüreti felvonulás helyét.¹⁰⁵⁵

A táncélet és az egyesületek működése továbbra is szorosan összekapcsolódik. A település folyamatosan formálódó közösségeinek reprezentatív alkalmi között előkelő helyen állnak a különböző bállok. Már nem igaz Vajda Mária megállapítása, hogy a bál a fiatalok ismerkedési és párválasztási alkalmi. Az újrainduló körök életben továbbra is fő hangsúly van a bálkon, sőt szinte fő szerepet játszanak a körök tevékenységében ezek a társasági események. Ebben a báli kultúrában elsősorban azok veszik ki a részüket, különösen 1990-es években, akik még a két világháború közötti időszak báli hagyományán nevelkedtek, ide értve az 1950-60-as évek báljait is. Ennek a generációnak a szórakozási kultúrájához szervesen hozzátartozik a bál, ahol a korábbi hagyományhoz híven élő zenére, többnyire

¹⁰⁴⁹ Az 1990-es évektől a városvezetés évente meghatározott összeggel támogatja a település legjelentősebb civil szervezeteit, közöttük a két vizsgált szervezetet is. Balmazújváros 1998. XII. 1.

¹⁰⁵⁰ 1995-ben Csörgő István a Sport presszó vezetője (kólával, sörrel), Nadasdi Péter bádigos, a helyi ÁFÉSZ és a Balmaztejt Kft. támogatta a Rákóczi Népkör felvonulását. Balmazújváros 1995. IX. 8.

¹⁰⁵¹ Tóth János közlése

¹⁰⁵² Gál Csaba, Uri József közlése

¹⁰⁵³ Haas-Brandt Gyula, Juhász Szilvia, Tóth János közlése

¹⁰⁵⁴ Tóth Erzsébet, Péntes Sándor közlése

¹⁰⁵⁵ A szőlőkoszorú, mint teremdíszítő elem viszont megmaradt, utalva a hagyományra, úgy mint a 48-as Kör 2006-os szüreti bálján a terített asztalon a tányérokra fektetett szőlőfürt és a díszes, nyomdai meghívó. Sarvas Katalin közlése

csárdást/körscárdást táncolnak. A táncalkalom hagyományaihoz hozzátartozik, hogy zártabb, mint egy bármilyen nyilvános szórakozóhelyen megrendezett táncest, hiszen meghatározott helyen, meghatározott személynél kell a belépőt megvenni, többnyire a körök tagjai, illetve azok ismeretségi körébe tartozók járnak el. A bál és a korábban egyesületi hagyományhoz tartozó bankett, illetve bankettos bál összerosódott, azaz a mai bálhoz szervesen kötődik a vacsora, amelynek menüje (többnyire húsleves, pörkölt krumplival) is kötődik az előzményekhez.

Fiatalok különösen az ezredforduló tájékától már újra járnak a bálókba. Ebben szerepe lehet annak is, hogy a településen bezártak azok a szórakozóhelyek, amelyek alapvetően a fiatalok számára nyújtottak tánclehetőséget.¹⁰⁵⁶ Lényeges különbség, hogy a párválasztás már nem ebben a szférában zajlik. A fiatalok már akkor jönnek ide, ha már egy párt alkotnak, azaz a közösség tekintetében már összetartoznak. Jellemző, hogy ezek a fiatalok is összefognak, azaz több baráti pár, fiatal házaspár megy el egy-egy bálra.¹⁰⁵⁷

Kialakult a településen egy bálózós közönség-közösség.¹⁰⁵⁸ Ők azok, akik első kézből értesülnek a bálók időpontjáról, keresik egymás társaságát, sőt szinte „bérelt helyük” van, azaz mindig ott ülnek a vacsoránál, ahol előző alkalommal.¹⁰⁵⁹ Ez az eleinte többnyire a két körre jellemző báli reneszánsz a településen létrejövő, működő, feléledő más közösségeket is bálók szervezésére indított. Ezek aztán ahol tudják, de többnyire a körök székházaiban, mint ideális helyszínen szervezik meg a tánceseményt. A bálók mára ismét a település kulturális életének jellegzetes alkalmaivá váltak, de nem a fiatalság táncalkalmai, hanem a társadalmi érintkezés kötetlenebb eseményei, ahol azonban még mindig, vagy újra fontos szerepe van a táncstudásnak, a kötetlen, improvizatív csárdástáncolásnak. A balmazújvárosi báli kultúra a köri élet folytonossága miatt nem szakadt meg. Talán ennek is szerepe lehet abban, hogy az Újváros „táncos hely,”¹⁰⁶⁰ azaz egy lakodalomban, bálban táncolókat figyelve azt láthatjuk, hogy a táncolók zenei illeszkedése pontos, a párok tartás-ellentartás viszonya fejlett, a táncosok dalkészlete viszonylag gazdag, motívumkészlete egységes, a táncosok felszabadultan építik fel táncukat.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁶ Uri József, Kun Éva, Tóth Erzsébet közlése

¹⁰⁵⁷ Tóth Erzsébet, Gál Csaba, Harangi Mária, Kunkli József közlése

¹⁰⁵⁸ Ez a bálózós közönség-közösség nem fedi teljesen a köri tagságot: „a bálókra nem éppen a körtagok járnak.” Harangi Mária közlése

¹⁰⁵⁹ Harangi Mária, Kunkli József közlése

¹⁰⁶⁰ Gyönyörű Zsigmond sárándi vőfély és Tóth János néptáncpedagógus megállapítása. Gyönyörű Zsigmond Hajdú-Bihar megyében az egyik legnépszerűbb vőfély, néptáncos, a földesi Szélrózsa Néptánc csoport vezetője. Felesége újvárosi.

¹⁰⁶¹ A Harangi Jánosné, majd Kunkli József vezette hagyományörző csoportnak a „táncokat saját bevallásuk szerint, nem kell előre betanulniuk, hisz az mindenkinek természetes létformája, ami úgymond spontán jön. Csupán a műsorok vázát szokták előre megtervezni.” Balmazújváros 1991. V. 12.

Az egyesületi kultúra és a paraszti kultúra kölcsönhatása

Az egyesület alapvetően polgári eredetű intézmény. Megjelenése, térhódítása éppen ezért mindig szoros kölcsönhatásban van, az életre hívó közösség, csoport polgárosultságával. A parasztság körében a polgárosulással párhuzamosan, a 19. század második felében összetett politikai – gazdasági – társadalmi folyamatok hatására indult meg az egyesületek alapítása. Leghamarabb és legnagyobb számban a nagy lélekszámú településeken alakultak egyesületek, ahol igen korán kialakultak olyan (vagyonhiányos helyzet, felekezeti hovatartozás, foglalkozás, stb. által meghatározott) „kisközösségek”, amelyek immár a polgárosulás hatására új kereteket kerestek céljaik megvalósítására, igényeik kielégítésére.

Jelen kutatás során egy olyan alföldi, nagy lélekszámú települést vizsgáltam, ahol nagyobb mértékben a századfordulón indult meg az egyesületek alakulása. Az egyesületek már az első években dinamikusan részt vettek a település életének alakításában, sőt a 20. század elején az egyik szervezet tevékenysége áttételesen országos hatósugarat is elért. Az egyesületek működését 1949-ben törvényi úton megszüntették, majd az ötvenes években folyamatos kontroll mellett beszűkült keretek között, rövid ideig újra működhettek. A nyolcvanas évekre csak egy szervezet működése maradt fenn, igen leegyszerűsödve. Az évtized végén az egyesületek működésére ismét tágabb teret kapott, így Balmazújvároson ma is működik két olyan szervezet, amelynek gyökerei a 19. század végéig, a 20. század elejéig nyúlnak vissza.

Kutatásom során kiderült, hogy Balmazújvároson a 19. század második felétől 1949-ig megalakult számos különböző profilú egyesület a község lakosságának értékrendjében eltérő helyet foglalt el. Ez az értékrend, mint egy társadalmi szűrő a számos szervezet között határozottan körülhatárolta az egyesületeknek egy csoportját: Polgári Olvasókör, 48-as Kör, Ipartestület, Kossuth Kör, Olvasó Népkör, Földmívelő Egylet, Katolikus Otthon. Ezek azok a szervezetek, amelyeknek jóval nagyobb volt a szerepe, társadalmi igénybevétele a település mindennapjaiban, mint a többi egyesületnek.

Ezeknek a többségében a 19. század végén - 20. század legelején alakult egyesületeknek a működésében számos közös vonás van. Működésük többnyire a társas életre irányult, tagságuk a kortársak számára jól körülhatárolható volt, alapvetően településrészenként, társadalmi rétegenként szerveződtek. Mindegyik rendelkezett önálló székházzal, amelyekben az egyesületi működésnek közel azonos formái alakultak ki, honosodtak meg. A vizsgált szervezetek számos konkrét közösségi funkciót elláttak a tagság és a település életében: kommunikációs-információs szerep, politikai – közéleti,

reprezentációs szerep, karitatív funkció, művelődési – oktatási szerep, szórakozás - párválasztás.

A betöltött szerepkörökkel kapcsolatban mindenképpen utalni kell arra, hogy a köri élet színvonala szervezetenként és a betöltött funkciókat tekintve koronként kisebb-nagyobb mértékben módosult, tulajdonképpen folyamatos mozgásban volt. A változás indikátora több tényező függvényeként alakult: a hatalom viszonya, a szervezet mozgástere, a köri vezető alkalmassága, a szervezet presztízse, erőforrásai, létrehívó közösség integritása, törekvései, kapcsolatrendszer, stb.

A kutatás során kiderült, hogy a szervezetek a közösségi funkciót nemcsak a tagság életében, hanem szélesebb körben is betöltötték. A szervezetek társadalmi igénybevétele tehát szélesebb volt, mint tényleges tagságuk. Az egyesületek székházait a tagságon kívül családjuk és a település más csoportjai, közösségei is igénybe vehették.

A szervezetek működésükön keresztül számos polgári eredetű kulturális hatás érte a tagságot és tágabb környezetét. A polgári hatást az egyesületi működés számos pontja közvetítette. A körök székházai a közös erőforrásnak köszönhetően mind építészeti, mind infrastruktúrájukat nézve kiemelkedtek környezetükből. A közösségi erőforrás megteremtette a kártyázás, a jogi - közéleti tájékozódás, a művelődés és a szakmai ismeretek megszerzésének lehetőségét. Az egyesületek által a parasztság megismerkedett egy új ünnepformával: március 15, szüreti bál, május elseje. A köri működés többek között a köri színjátszás népszínművei és a tánciskolák révén új magatartásményt közvetített. A szervezetek által a szórakozásnak új, nyilvános formái váltak elérhetővé, terjedtek el: bál - a hangszeres együttesek, színjátszás, mozi. A táncélet új tánc típusokkal, a dalkészlet új dalokkal (rádió) gazdagodott. Meg kell azonban jegyezni, hogy a fentebb felvázolt hatások a különböző szervezetek esetében eltérő időpontban, eltérő mértékben, eltérő minőségben érvényesült.

A polgári eredetű kulturális hatások érvényesülésében közvetítők hatása is kimutatható volt. A közvetítő lehetett a kör vezetője (pl. református lelkész, katolikus plébános),¹⁰⁶² a kör egyik tagja (pl. műveltebb, vagy világlátott, vagy értelmiségi tag), vagy akár egy másik szervezet.¹⁰⁶³ Ez utóbbihoz köthető az a megállapítás, hogy a szervezetek működésében szerepet játszott egy folyamatosan jelen lévő, bár nem feltétlenül állandó intenzitású fejlesztő hozzáállás, amelyet jól tükröz az is, hogy az egyesületi élet szervezésénél figyelemmel

¹⁰⁶² A pap meghatározó szerepet tölt be a paraszti társadalomban, személye nemcsak vallás erkölcsi kérdésekben iránymutató. Kocsis Gyula 2000. 794.

¹⁰⁶³ Szabó László a paraszti kultúra kapcsán írja, hogy ahhoz, hogy egy kultúra egységes, zárt rendszerre szerveződjék, a külső meghatározottságon kívül lennie kell olyan „belső csoportnak is, amelynek cselekedetei szervezőleg, alkotólag hatnak” a közösség egészére. E követendő csoportok rendszerint, de nem törvényszerűen egybe esnek a módosabb rétegekkel. Szabó László 1993. 149.

kísérték egymást, „tanultak” is egymástól, ellesték a jól működő elemeket. A település egyesületi hálózatának előkelőbb helyén szereplő szervezetek működése példaként szolgált a többi egyesület számára, a hasonló bázisú szervezetek között pedig „versengés” is lehetett.¹⁰⁶⁴

A szervezetek működésének részletes, etnográfusi vizsgálata a fentiek mellett más tanulságokkal is szolgált. Az egyesületek által betöltött funkciók számos korábban nem intézményes keretek között működő társadalmi szerepet is elláttak, kiegészítették, illetve felváltották azok működését. A négy vizsgált kör működését, szerepköréit elemezve számos a paraszti hagyomány által meghatározott elemet is lehetett találni.¹⁰⁶⁵

Elsőként utalok a szervezetek vonzaskörének problémájára. Az alapszabályok nem definiálták pontosan a tagság kritériumait, a köríratok áttanulmányozásából és a körtagokkal készült beszélgetésekből is kiderült, a körök tagsága alapvetően településrészenként, társadalmi rétegenként szerveződött.

Másodikként lényeges kiemelni, hogy annak ellenére, hogy az alapszabályok mindig megfogalmazták a közös célt is, amelyet elméletben minden egyesülethez csatlakozó ismert és magáénak vallott, az egyesületekbe való belépés a korszakban nem az alapszabály megismerését, elfogadását követően jött létre. A 20. század középső harmadában az akkor már több évtizede működő szervezetekhez újonnan csatlakozókat egyáltalán nem az alapszabályokban megfogalmazott célkitűzésekkel való azonosságtudat vezérelte, hanem sokkal inkább az, hogy a körök mindennapi működésének fokozatos megismerése által vált vonzóvá a szervezet.¹⁰⁶⁶

A körökhöz való csatlakozásban nagy szerepe volt a családi hagyománynak, a fiúk szinte belenevelődtek az egyesületi életbe, ha édesapjuk „körös ember” volt, kiskoruktól fogva bele-belepillanthattak a körí életbe, később fokozatosan részt is vehettek a működés egy-egy szegmensében.

A szervezetek átlátható méretű tagsága számára a településrészenként felépített, lakóhely közelében fekvő székházak biztosították a rendszeres, bizonyos időszakokban napi találkozás lehetőségét is.

¹⁰⁶⁴ Ebből a szempontból kiemelkedő szerepet töltött be az Ipartestület. V.ö.: „Főként az iparosság vállalta magára a polgári kultúra támogatását.” Palády - Kovács Attila 2000. 323. A cserekapcsolatok közvetítője gyakran az iparosság volt. Molnár Mária 2000. 505.

¹⁰⁶⁵ Kósa László megfogalmazása szerint a hagyományszerűség, tradicionalitás fogalma olyan társadalmi viszonyokból kinövő mechanizmust takar, mely „az adott társadalmi-gazdasági állapotot, vele együtt pedig a kultúrát konzerválja, azaz ellenáll a fölbontó-átalakító hatásoknak, akár külső eredetűek azok, akár a belső fejlődés termeli ki őket.” Kósa László 1998. 44.

¹⁰⁶⁶ Éppen e miatt különösen váratlanul érte a tagságot, amikor a köröket nemegyszer arra hivatkozva zárták be 1949-ben, hogy nem tartják be az alapszabályt. Hiszen erre az időszakra már az volt igazán jellemző, hogy nem is tudtak arról, hogy van alapszabály, nemhogy azt is számon tartották volna, hogy mi is az abban megfogalmazott célkitűzés. „Nem is volt abban az időben alapszabály, csak működési szabály volt.” Harangi János közlése, még: Szabó János, Kunkli József

A székházak építése, melynek során alapvetően a közösség erőforrásaiból, a közösség által felépített, közösségi tulajdonú és funkciójú épület született meg, kiemelt jelentőségű volt a közösségek életében. Az építkezések több alkalommal lehetőséget adtak az együvé tartozás szimbolikus deklarálásának.¹⁰⁶⁷

A körökben való megjelenésnek is sajátos hagyományai alakultak ki. A „körös emberek” rendszeresen az évnek, a hétnek, a napnak meghatározott időintervallumait töltötték el a szervezetek székházaiban. Az, hogy kik és mikor voltak a körökben szoros összefüggésben állt a paraszti kultúra egészét meghatározó mezőgazdasági munkákkal, az élet kalendáris rendjével. A köri élet legjellemzőbb időpontja a vasárnap délután és este, amely a paraszti társas életen, közéleten belül kiemelt szerepet játszott számított.¹⁰⁶⁸

A köri élet mindennapjaiban, a nagyobb rendezvények lebonyolítása során lehetőség adódott arra, hogy az adott körökön belül kiderüljön kinek, mihez van inkább tehetsége, ereje, kedve. A belenevelődés, a szoros, gyakran napi szintű kapcsolat során lehetővé vált a „tehetségek”, az „alkalmas emberek” kiválasztása, akik a szervezetek tisztségeiben alkalmazhatták tudásukat.¹⁰⁶⁹ A köri életben való boldogulás egyik legfontosabb feltétele a férfiszerep magatartás mintáinak elsajátítása volt.¹⁰⁷⁰

Az egyesületek által betöltött funkciók számos korábban nem intézményes keretek között működő társadalmi szerepet is elláttak, kiegészítették, illetve felváltották azok működését.¹⁰⁷¹

Az egyesületi működés a nyilvánosság és a választott személyek funkciói révén kiemelten erősítette a társadalmi normákhoz való igazodást, több ponton lehetőséget teremtett a közösség számára a társadalmi ellenőrzés informális és formalizáltabb úton való gyakorlására. A publicitás lehetőséget teremtett a férfiak presztízsért való burkolt versengéséhez.¹⁰⁷²

Az egyesületek által szervezett báloknak a fiatalok ismerkedési, párválasztási, valamint táncalkalmi között kiemelkedő helye volt. A településrészenként – társadalmi rétegenként szervezett bálok különösen fontos alkalmi voltak a társadalmi ellenőrzésnek,

¹⁰⁶⁷ V.ö.: Bartha Elek 1984., Magyar Néprajz népi építészet

¹⁰⁶⁸ A paraszti időszámításban a hét első napjának számított. V.ö. Kocsis Gyula 2000. 819.

¹⁰⁶⁹ „Az organikus eredetű társadalmi intézményekben azonban a közösség vezetőinek kiválasztódása (kiválasztása) a mindenkori feladat jellegétől függ, s az arra rátermett ember jut vezetői poszthoz. Éppen, mert a közösség komplexitása teszi, hogy a közösség minden tagjának szinte minden életmegnyilvánulását ismerjék és számon tartásuk, lehetőség van a mindenkori helyes kiválasztásra...” „A vezetés és nem vezetés rátermettségen alapul. Valamilyen képesség alapján juthat az egyén vezető szerephez (bármilyen szerephez) a közösség életében.” Szabó László 1993. 170.

¹⁰⁷⁰ V.ö.: Jávorka Kata 2000. 624.

¹⁰⁷¹ Szilágyi Miklós a gazdakörök székházairól írja, hogy a kulturálódás színtereiként egyrészt kifejezték, maradéktalanul kiszolgálták a „helyi hagyomány szentesítette közösségi szórakozásokat” is. Szilágyi Miklós 2000. 575.

¹⁰⁷² V.ö.: Jávorka Kata 2000. 628.

ahol a báli tisztségviselők és a gardamama-intézmény teremtette meg a közösségi kontrol feltételeit.¹⁰⁷³

Az egyesületek székházai otthont adtak a paraszti élet egyik legjelentősebb eseményének a mind nagyobb létszámú lakodalmaknak.

A fentiekből látható, hogy a vizsgált szervezetek működése a 20. század középső harmadában számos ponton illeszkedett a parasztság életmódjához olyannyira, hogy kialakult „a körök mindig is voltak, mindig is lesznek” tudata.¹⁰⁷⁴ A szervezetek „átlátható,” lokális jellegű, hagyomány által átszőtt egyesületi kultúrája biztosíthatta, hogy a tagok kialakíthatták a saját-közös vagy közösségi viszonyulásaikat. A körök épületei a településrészek frekventált pontjai lettek, „viszonyítási pontok”.¹⁰⁷⁵ Viszonyítási pontok az építkezésben, a folyamatos (pl. infrastrukturális) fejlesztésben. A körök működése is viszonyítási ponttá vált, a kultúrában (újságok, könyvek, színdarabok, előadások, tánctáncok) és a társadalmi érintkezés hagyományának fokozatos átalakulásában is.¹⁰⁷⁶ A vizsgált szervezetek így járulhattak hozzá ahhoz, hogy tagságuk, amely még a két világháború közötti korszakban is alapvetően a hagyomány által közvetített életmódot élte, feldolgozhatta a 19-20. század gyorsuló társadalmi, kulturális, gazdasági stb. változásait.¹⁰⁷⁷

Az egyesületek és székházai tehát mind a polgárisodó társadalmi környezethez igazodás, mind a helyi paraszti igényekhez való hozzáigazítás fórumaivá váltak. Az egyesületi kultúra tehát a működés összetett, hagyományhoz illeszkedő mechanizmusai révén a paraszti kultúra részévé vált, azaz a parasztság a paraszti polgárosulás-parasztosodás folyamatában adaptálta e szervezeti formát. Az egyesületi élet mindennapjaiban megteremtett „paraszti egyesületi kultúra” így vált a paraszti polgárosulás (egyik) olvasztótégelyévé.

Az egyesületek tevékenységét 1949-ben adminisztratív úton megszüntették. A politikai életben bekövetkezett változások hatására az ötvenes évek közepén Balmazújvároson négy vizsgált szervezet (Polgári Olvasókör, 48-as Kör, Kossuth Kör, Olvasó Népkör) működése megindult. A körök életben a központi irányelveknek megfelelően, érvényesült a politikai kontroll. A körök felsőbb irányítás alá helyezését pedig véglegesítette, hogy a Népfront hatásköre alá helyezték őket.

¹⁰⁷³ V.ö.: Jávorka Kata 2000. 648.

¹⁰⁷⁴ „Az igazi közösség természetesnek hat. Az egyes közösségi tagok szempontjából ez abban nyilvánul meg, hogy úgy tűnik, mintha szinte öröktől fogva létezne, s az élet rendje, velejárója az, hogy valaki ebbe beleszületik, belenő, elérve egy kort, elsajátítva bizonyos képességeket, elkerülhetetlenül tagja lesz.” Szabó László 1993. 173.

¹⁰⁷⁵ Számos ismeret szerzésére, cseréjére a formális intézmények szolgáltak. A cserék társadalmi jellege szimbolikus értékkel ruházta fel a cserék színterét is. Egy-egy ilyen hely többféle cserekapcsolat színtere volt. Molnár Mária 2000. 505.

¹⁰⁷⁶ Szilágyi Miklós gazdakörök kapcsán kiemeli, hogy ez a szervezkedési forma a „parasztos kulturális eszmények meghaladásának igyekezetét”, „a „magasabb” társadalmi rétegek képviselte politikai, gazdasági és kulturális eszményekhez igazodást testesítette meg, ezért is munkálkodott.” Szilágyi Miklós 2000. 575.

¹⁰⁷⁷ A korszakban a parasztságra ható akkultúrációs hatásokat Kósa László paraszti polgárosulásról írt munkájában részletezi. A felsorolt példák mindegyikének van egyesületi vetülete. V.ö.: Kósa László 1998. 42.

Az ötvenes évek körüli élete alapvetően a két háború közötti minták, a „paraszti egyesületi kultúra” hagyománya mentén működött. Az újjáalakult körök tagsága csakúgy, mint 1949 előtt, településrészenként szerveződött. A működés bázisát a székházak jelentették, amelyeket az újrainduláskor az elsők között igyekeztek karbantartani, ha lehetőség nyílt rá, fejlesztették az épületeket, ingóságokat. A székházak minden nap nyitva álltak a tagok számára, a nyitvatartási időt a közgyűlés határozta meg. A székházat és ingóságait ki lehetett bérelni. Továbbra is leggyakrabban lakodalmakra és előkészületeire vették igénybe a köröket. A bérleti díjakat a korábbi gyakorlathoz hasonlóan úgy határozták meg, hogy a tagok kedvezményt kaptak. Az ötvenes években még járattak több újságot, folyóiratot. Az újjáalakuló körök továbbra is több nagyobb rendezvényt tartottak, a székházak színelőadásoknak, filmvetítésnek és báloknak is helyszínt biztosítottak. Az előadásokon a kör vonzásába tartozó fiatalok szerepeltek, a rendezést pedig általában a helyi értelmiség egy-egy tagja vállalta.

A második világháború befejezését követően új szórakozási lehetőségek nyíltak meg Balmazújvároson, így némileg átrendeződött a báli körkép, mivel az újonnan létrejött, vagy megerősödő politikai pártok, társadalmi szervezetek székházai alkalmasak voltak nagyobb táncrendezvények szervezésére. A körüli bálkat a hagyományos időpontok körül tartották meg, de külső nyomásra új báli időpontok is bevezetésre kerültek. A bálkat az 1950-es években is elsősorban a helyi közösség által ellenőrzött ismerkedési és párválasztási alkalmak voltak. A közösségi kontrollt továbbra is elsősorban a gardamamák intézménye biztosította, amely az 1960-as évekig működött. Az 1950-es években megújuló báli élet idején a legények már rendszeresen látogatták a különböző bálkat. A lányok még az 1950-60-as években sem jártak rendszeresen más szervezetek báljaiba. A fúvószenekar kezdte teljesen kiszorítani a vonózenét a bálkból. A legnagyobb rendezvény a bálkat közül is a szüreti felvonulás és bál volt, amely alapvetően a második világháború előtt kialakult formában került megrendezésre. A szokás aktív résztvevői továbbra is a körök tagjai voltak. A szüreti bál számon tartott esemény volt lényeges szerepet foglalt el a település ünnepi szokásvilágában.

A megváltozott külső körülmények az 1960-as évek elejétől egyre inkább áthatották a körüli élet mindennapjait, a körök működése egyre inkább szűkülni kezdett. A jelenség háttérében összetett folyamatok állnak: megváltozott légkör, életmódváltozás, új lehetőségek. Megszűnik a tagság folyamatos fiatalodása, a körök tagsága elöregedik. A körüli bevételek már nem elegendőek a működés fenntartására, nemhogy a korábban jellemző folyamatos fejlesztésre, megújulásra. A körök épületeit más funkciók ellátására rendelik. A fenti folyamattal párhuzamosan az újonnan megnyílt Művelődési Ház átveszi a körüli szerepek egy részét. Az 1970-es években egy kivétellel bezárták kapuikat a körök.

Az 1980-as években egy alapvetően nem is a körökhöz kapcsolódó eseménysor változást indít el. A Hortobágytól Sárrétig mozgalomba bekapcsolódik Balmazújváros is. A Németfalusi Lakodalmas sikere, a hagyományörzés sikere. Ekkor lehetőség nyílik az egyesületi hagyomány egyik „leglátványosabb elemének” felelevenítésére. Az 1949 előtti egyesületi életet jól ismerő szervezők kezdeményezésére felújítják a korábban az egyesületek által szervezett szüreti felvonulást és bált is, majd további bálokat szerveznek. Az esemény lebonyolításakor a második világháború előtti szüreti felvonulások hagyományhú megjelenítésére törekedtek. Az aktív szereplők a köri hagyományban felnőtt emberek. A 80-as évek közepén a még működő Rákóczi Népkör átveszi a Németfalusi Lakodalmas és a hagyományhú szüreti felvonulás és bál megrendezését. A rendezés joga tehát a hagyományos rendező kezébe került.¹⁰⁷⁸

Az 1980-as évek végén a településen a köri hagyományok felelevenítése, annak sikere a település lakossága körében és azon túl is, a körök szerepének újraértékelését hozta magával. Az évtized végén újra megnyitja kapuit a 48-as kör is, így a 1990-es évek elejétől két kör is a hagyományok őrzőjévé válik. Ezt a célkitűzést az alapszabályaikba is belefoglalják, a város vezetése is támogatja.

A körök működésének bázisa továbbra is székház, ami már nem a mindennapi találkozások színtere. Hetente egy-két alkalommal néhány idősebb férfitag jár kártyázni a kisterembe. A székház más időpontokban zárva van, illetve lakodalmakra, más célokra kiadják. A tagság többsége az évente megrendezésre kerülő „hagyományos” vagy „hagyományossá váló” rendezvényeken találkozik. A tagság létszáma (kb. 200 tag) a korábbi köri életet idézi, összetétele azonban jelentősen módosul. Folytatódik a 60-70-es években elkezdődött eloregedés és újdonságként jelentős számú női tagja lesz a szervezeteknek. A hagyományörzést leginkább a bálok megszervezése, dalkörök, tánccsoportok létrehozása jelenti. A bálok már nem a párválasztás alkalmi, hanem elsősorban szórakozási alkalmak, a régi idők megidézésének színterei.

Az 1949 utáni „egyesületi élet” Balmazújvároson, ahogy az előzőekből is látszik alapvetően a második világháború előtti egyesületi hagyományra épül. Az első évtized aktivitását megtöri a megváltozott „külső környezet.” Nem működhet a nyilvánosság, a szervezetek nem képesek betölteni korábbi adaptációs szerepkörüket, fokozatosan elvesztik bázisukat. A század végén a korábbi köri élet „reneszánszának” lehetünk tanúi Balmazújvároson. Az egyesületi működés mélyebb vizsgálata során kiderült, hogy a

¹⁰⁷⁸ Ambrus Vilmos a falusi színjátszásról írt munkájában írja, hogy az önszerveződő egyesületek, körök, nemcsak a kultúrákövetítés szempontjából voltak fontosak, hanem azért is, mert a parasztság életében egy új, kedvelt és sokáig fennálló, a hagyományörzés és a folklorizmus tekintetében is nagy jelentőséggel bíró intézményrendszeret alkottak. Ambrus 2001. 159.

működés, a rendezvények az elődök által kialakított formákat igyekeznek a lehetőségükhöz mérten maximálisan felidézni. A 20. század utolsó évtizedében a köri életben való részvétel alapvetően hagyományőrzést, hagyományápolást jelent.

IRODALOM

AMBRUS Vilmos

2001 A falusi amatőr színjátszás megközelítési lehetőségei. In: Ambrus Vilmos – Péter Krisztina – Raffai Judit (szerk.) *Folytatás. Folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort.* (Artes Populares) 159-170. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék

2007 A népműveléstől a népnevelésig: a falusi amatőr színjátszás mint a propaganda eszköze az 1945-1960 közötti időszakban. In Ambrus Vilmos - Schwarcz Gyöngyi (szerk.): *Változó Folklor. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére.* (Folkloristica 10.) 139-152. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék

ÁRVA Erzsébet – POZSONYI József

1989 *Deportáltak.* (Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései) Újvárosi Dolgozatok 4. Balmazújváros: Balmazújvárosi Múzeum

BAKÓ Ferenc

1992 *Kézművesség egy alföldi faluban. Tiszaigar 1949-1950.* (Tiszai Téka 3.) Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet

BÁLINT Sándor

1974 Szeged - Alsóvárosi vallásos társulások és egyesületek. In Hofer Tamás – Kisbán Eszter –Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti Társadalom és műveltség a XVIII-XX. században. I-III. kötet, Mezővárosok III.* 115-122. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

BALLA Ferenc - WIRTH István

1991 *Egyletek, egyesületek a Jászságban.1867 – 1919.* Jászapáti: HA – HO Kft.

BALOG Margit

1993 Katolikus egyleti élet. *História XV. 2. sz. 25-27.*

BALOGH István

1965 A paraszti művelődés. In Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914*. II. 487-564. Budapest: Akadémia Kiadó

1973 *A parasztság művelődése a két világháború között*. (Értekezések a történettudomány köréből 66.) Budapest: Akadémia Kiadó

1973 A cívisek világa. (Debrecen néprajza) Budapest: Gondolat Kiadó

BÁN László

1990 Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében. *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 2. 113-116.

BARNA Gábor

1985 A Fáklyás Társulat Hegyalján. *Borsodi Művelődés* 10. évf. 3. sz. 31-33.

1990 A tállyai Fáklyás Társulat szerepe a község társadalmi életében. In Lovik Sándor - Horváth Pál (szerk.): *Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon*. 62-76. Budapest: MTA Filozófiai Intézet

BÁRTH János

1992 A parasztközösségek önszerveződésének néhány formája Kalocsa környékén. *Néprajz és Nyelvtudomány* 34.(1991-1992) 151-171.

1997 Település In Balassa Iván (szerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód* 7-88. Budapest: Akadémiai Kiadó

BARTHA Elek

1984 *Házkultusz*. (Studia Folkloristica et ethnographica 14.) Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke

1992 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Debrecen: Ethnica

BICSKEI Gábor

1983 *Amatőrök színjátéka*. (Az én világom sorozat) Budapest: Kozmosz Könyvek

BENCSEK János

1988 Mád társadalma. (Rétegek, csoportok életmódbeli és tudati elkülönülése) In Bencsik János – Viga Gyula (szerk.): *A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. (Az 1987 október 19-én Mádon rendezett tájkonferencia anyaga)* A miskolci Hermann Ottó Múzeum Kiadványai 22. 94-114. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum

BEREND T. Iván

1978 *Öt előadás a gazdaságról és oktatásról.* Budapest: Magvető Kiadó

BÉRES Ilona

2005 *Balmazújváros térszerkezeti vizsgálata. A balmazújvárosi németek területi szegregációja és asszimilációjuk térbeli lenyomata.* Egyetemi szakdolgozat, Néprajzi Tanszék. Debrecen: kézirat.

BEZDÁN Sándor

1974 A paraszti olvasóköri körök. In Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kapovári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. IV. ülészak felszólalásai.* 54. Budapest – Szolnok: Magyar Néprajzi Társaság, Damjanich János Múzeum

1995 Egyesületípusok alakulása Orosházán 1867-1908. In Hévizi Sándor - Szabó Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéből.* (A Békés Megyei Múzeum Közleményei 19.) 319-334. Orosháza: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága – Orosháza Város Önkormányzata

BODOR Antal

1923 *Falusi egyletek, körök, címtára és útmutatója a községek betűrendjében.* Összeállította: Bodor Antal. Budapest: Falu Országos Szövetség

BÖLÖNY József

1993 Klubélet a magyar fővárosban. *História* XV. 2. sz. 10-12.

BŐSZE Sándor

1987 Az egyesületek, mint forrástípusok és ezek kutatása - különös tekintettel a dualizmuskori Somogyra. In Varga László, Á. (szerk.): *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok, Salgótarján 1986. szeptember 28-30*) (Rendi társadalom - polgári társadalom. 15. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból.) 37-40. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár

1997 *Az egyesületi élet a polgári szabadság. Somogy megye egyesületei a dualizmus korában.* (Somogyi almanach 53.) Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár

BURAI István

1981 *Balmazújváros régi hagyományos zenekarainak története és dalkészlete.* kézirat

BURUCS Kornélia

1993 Nők az egyesületekben. *História* XV. 2. sz. 15-18.

BURUCS Kornélia - TARR Henrik

1993 Egyesülési jog Magyarországon (Adatok). *História*. XV. 2. sz. 9., 27., 30-31.

CSUKÁS Györgyi H.

1997 Közösségi épületek. In Balassa Iván (szerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód* 223-249. Budapest: Akadémiai Kiadó

DANCS Istvánné (összeáll.)

1988 *Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945-1949). Források a magyar népi demokrácia történetéhez VII.* Budapest: Kossuth Kiadó

DÉGH Linda

1952 *A szabadságharc népköltészete.* Budapest: Akadémiai Kiadó

DÉKÁNY István

1943 *A mai társadalom. Bevezetés a társadalomtudományokba.* Budapest: Pantheon

DOBROVITS Sándor

1936 *Budapest egyesületei.* Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

DÓKA Klára

1979 *A pest-budai céhes ipar válsága (1840-1872)*. Budapest: Akadémia Kiadó

DOMONKOS Ottó

1991 A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In Domonkos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. 7-154. Budapest: Akadémiai Kiadó

DURKHEIM Emil

1978 *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

EPERJESSY Géza

1967 *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848)*. Budapest: Akadémiai Kiadó

ERDEI Ferenc

1941 *A magyar paraszttársadalom*. Budapest: Franklin – Társulat.

1995 A magyar társadalom a két világháború között. In Gyáni Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. (Szöveggyűjtemény)*. 43-101. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

ERDÉLYI Mónika

2000 Egy nemzeti ünnep születése. 1849. március 15. *Belvedere Meridionale* XII. évf. 1-2.

FELFÖLDI László

1991 A Pusztaszeri Árpád Egyesület (Szeged) hagyományápoló tevékenységéről. In Hofer Tamás (szerk.): *Népi Kultúra és Nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény* 121-127. Budapest: Magyarságkutató Intézet

FEHÉR András – KOMORÓCZI György

1970 A szocialista munkásmozgalom kialakulása és fejlődése 1918-ig. In: Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. 9-84. Debrecen: Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú Bihar megyei és Debrecen Városi Bizottsága

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. I-IV. kötet.* Pest: Kozma Ny.

FÉNYES Samu

1911 A balmazújvárosi nép inséges állapotának okai. *Huszedik Század XXIV. II. kötet* 537-553.

FLÓRIÁN Mária

2001 *Magyar parasztviseletek.* Jelenlévő Múlt sorozat. Budapest: Planétás Kiadó

FODOR Péter

1977 Adalékok a balmazújvárosi olvasókörök történetéhez. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1976. 151-169. Debrecen: A Debreceni Déri Múzeum Kiadványa

1981 A balmazújvárosi Földmívelő Munkás Egylet megalakulásának néhány körülménye (1897-1902.) In Gazdag István (szerk.): *Hajdú Bihar megyei Levéltár Évkönyve VII.* 1980. 131-138. Debrecen: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár igazgatója

1984 *Agrárszocialista mozgalmak és az olvasókörök, egyletek Balmazújvároson.* 1985-1914. PhD értekezés. kézirat

1991 Az Országos Földmívelő Párt és lapja, a Föld Népe, Balmazújváros, 1908. In Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve XVII.* 47-61. Debrecen

GÁL Edit, B.

1994 Életutak, mestersorsok gyöngyösön. In L. Nagy Zsuzsa (szerk.): *Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon.* (Társadalom és művelődéstörténeti Tanulmányok 11.) 95-128. Budapest: MTA Történettudományi Intézet

GAZDAG István

1988 Egyesületek Hajdú megyében a két világháború között. *Termelőszövetkezeti Szemle* 2. 49-55.

GAZDAG István (főszerk.)

1993 *1956 dokumentumai Hajdú-Biharban: az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai.* Debrecen: Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézetének Hajdú-Bihar Megyei Kutató csoportja

GERGELY András

1998 1848 hagyománya. *VIGILIA* 10. 764-774.

GERGELY Jenő

1977 *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890-1950)*. Budapest: Kossuth Kiadó

1989 *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986*. Budapest: Tankönyvkiadó

GERŐ András

1993 Március 15. Fejezetek a nemzeti szabadságünnep hányatott töredékéből. In Gerő András: *Magyar Polgárosodás*. 397-415. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

GUNST Péter

1987 *A paraszti társadalom a két világháború között*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 1.) Budapest: MTA Történettudományi Intézet

GYÁNI Gábor

1997 Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Gyáni Gábor- Kövér György. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 169-343. Budapest: Osiris Kiadó

GYARMATI György

1988 *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből*. Budapest: Paginarium

GYÖRFFY István

1993 *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 1.) Debrecen: A Györffy István Néprajzi Egyesület kiadványa

HABERMAS Jürgen

1993 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest: Századvég, Gondolat

HÁLA József – PAPP Gábor – POZSONYI József

2008 *Semsey Andor emlékkötet*. Debrecen: Tiszántúli Történész Társaság

HALMAI Gábor

1993 *Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története.* Budapest: Atlantisz, Medvetánc

HANÁK Péter

1983 Az Országos Földmívelő Párt. In Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország Története 1890-1918.* 716-718. Budapest: Akadémiai Kiadó

HANKISS Elemér

1978 *Életminőség modellek. Szempontok a társadalmi tervezés információs bázisának kiépítéséhez. A Magyar Életminőségkutatás Műhelyéből 9.* Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont

HOBBSAWN Eric

1987 Tömeges hagyományteremtés, Európa, 1870-1914. In Hofer Tamás - Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás.* 127-198. Budapest: MTA Néprajzi Intézet

HOFER Tamás

1975 Három szakasz a magyar népi kultúra XIX-XX. századi történetében. *Ethnographia* LXXXVI. évf. 2-3. sz. 398-414.

HOFER Tamás – FÉL Edit

1975 *Magyar népművészet.* Budapest: Corvina Kiadó

HONTVÁRY Gyula

1953 Olvasókör vagy Népház? *Művelt Nép.* 1953. 9. 24.

HUNYADI Péter

2007 Cigányzenészek a faluközösségben. (Társadalomtudományi vizsgálatok a Kárpát-medencében.) In Keményfi Róbert (szerk.): *Néprajzi Látóhatár* XVI. 2007. 3-4. szám 131-162. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület

HUSZKA Lajos

1986 A Szeged – szatymazi Gazdakör története. I. In Bálint Alajos (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/1985-1. 235-252. Szeged

1986 A Szeged – szatymazi Gazdakör története. II. In Bálint Alajos (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1986 – 1. 235 – 268. Szeged: Móra Ferenc Múzeum

HUTTERER Miklós

1973 A magyarországi német népcsoport. In Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. 9. 93-117. Budapest: Akadémiai Kiadó

ILK MIHÁLY

1927 *A Nemzeti Casino százéves története. 1827-1926*. Budapest: Franklin

ILLÉS Péter

2005 A szüreti felvonulások és az egyesületi élet kapcsolatai a 2. világháborúig Vas megyében. *Vasi Honismereti Közlemények* 33/3. 51-65.

2008 Vasi aratóünnep és aratókoszorúk. In Gyurácz Ferenc (főszerk.): *Vasi Szemle* LXII. 6. 954-970. Szombathely: Vas Megye Közgyűlése

IRITZ György

1953 Az örökség fejlesztése. *Művelt Nép*. 1953. 9. 24.

JÁROLI József

1998 *A gyulai földészirtársulatok története 1858-1974*. (Gyulai füzetek 9.) Gyula: Békés Megyei Levéltár

JÁVOR Kata

1992 Egy falusi tűzoltó–egylet tevékenysége a XX. század első felében In Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. 227-237. Debrecen: Ethnica

2000 Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In Palády – Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 791-818. Budapest: Akadémiai Kiadó

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In Palády – Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom* 601-692. Budapest: Akadémiai Kiadó

JÁVOR Kata – MOLNÁR Mária - SÁRKÁNY Mihály – SZABÓ Piroska

2000 A falusi társadalom a szocializmus időszakában In Palády – Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom. 977-1006.* Budapest

JÁVOR Kata – PESOVÁR Ferenc

1980 Kimuzsikálás címszó. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon K–Né. 3.* kötet 197. Budapest: Akadémiai Kiadó

JUHÁSZ Antal

1984 Iparosok és paraszti kézműves specialisták. In Bárhth János (szerk.): *Kecel története és néprajza. 667-693.* Kecel: Kecel Nagyközség Tanácsa

KAPOSI Edit

1970 Adalékok az európai és a magyar táncmesterség történetéhez. In Dienes Gedeon – Maácz László (szerk.): *Táncstudományi tanulmányok 1969-1970.* Budapest: A Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata

1991 A táncmesterség és a 19-20. századi társastánc-kultúra nemzeti vonásai hazánkban és Európában. In Hofer Tamás (szerk.): *Népi Kultúra és Nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény* 104-120 Budapest: Magyarságkutató Intézet

KAPOSI Edit - MAÁ CZ László

1958 *Magyar népi táncok és táncos népszokások.* Budapest: Bibliotheca

KATONA Mária

1997 *Két évszázada Balmazújvároson: - Balmazújvárosi németek története – (Újvárosi dolgozatok 5.)* Balmazújváros: Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Igazgatósága

KECSKÉS Péter - UJVÁRY Zoltán

1982 Szüret címszó In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon Sz-Zs 5.* kötet 129-134. Budapest: Akadémiai Kiadó

KERÉNYI Ferenc

1991 Paraszti magatartásformák a reformkori népszínművekben. In Hofer Tamás (szerk.): *Népi Kultúra és Nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény.* 36-50. Budapest: Magyarságkutató Intézet

KISS Jenő

1963 Gazdakörök és olvasókörök a két világháború között. *Népművelési Értesítő* 3-4. sz. 172-202.

KIRÁLY István

1998 *Balmazújvárosi Krónika. A második világháborútól a millicentenáriumig.* Balmazújváros, Debrecen: Csokonai Kiadó

KIRÁLY István (szerk.)

2005 *Balmazújvárosi ki kicsoda.* Balmazújváros: Balmazújváros Város Önkormányzata

KÓKAY György - BUZINKAY Géza - MURÁNYI Gábor

1994 *A magyar sajtó története.* (Sajtókönyvtár sorozat) Budapest: A Magyar Újságírók Országos Szövetsége, A Bálint György újságíró iskola kiadása a Magyar Könyv Alapítvány támogatásával

KOLLONICH Dezső

1934 *Balmazújváros. Adatok Balmazújváros településföldrajzához.* (Geographia Pannonica X.) Pécs: Kultúra Könyvnyomdai Műintézet

KOLTA Magdolna

1991 Táji különbségek és regionális sajátosságok a 19. századi népszínművekben. In Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény* 50-60. Budapest: Magyarságkutató Intézet

KOROKNAI Tiborné

2000 Balmazújvárosi Olvasókörök. Szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar személyügyi szervező szak, Debrecen: kézirat, Semsey Andor Múzeum, Balmazújváros BUMA 738-2000.

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1890-1920).*
(Jelenlévő múlt sorozat) Budapest: Planétás

KOVÁCS Ákos

2006 *A kitalált hagyomány.* Pozsony: Kalligram

KOVALCSIK József

2003 *A Kultúra csarnokai. A közösségi művelődés színterei-utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés: a művelődési otthonok kialakulása.* Budapest: Püski – Masszi Könyvesház Kft.

KÜRTI Béla

1993 *Egyleti élet a régi Cegléden 1842-1949.* Cegléd: Ceglédi Sporttörténeti Bizottság

L. NAGY Zsuzsa

1977 *Szabadkőművesség a XX. században.* Budapest: Kossuth Kiadó

1995 *Magyarország története 1918-1945.* Egyetemi jegyzet. Történelmi figyelő könyvek 3.
Debrecen: Multiplex Média (Második javított kiadás)

LENGYEL Imre

1936 *A balmazújvárosi német település. Adatok Balmazújváros szociográfiájához.* In: Dolgozatok a debreceni Tudományegyetem Nyelvatlasz- és Fonetikai Intézetéből I. kötet 2. szám Debrecen: Bertók Lajos

MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR

1972 Budapest: Akadémia Kiadó

MAGYAR MINERVA: A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve

1902 A Múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége II. évf. 1901-1902.
Budapest: Athenaum

MAGYAR MINERVA: A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve

1904 A Múzeumok és könyvtárak országos tanácsa és főfelügyelősége III. évf. 1903-1904. Budapest: Athenaum

MAGYAR MINERVA: A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve

1912 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Országos Főfelügyelősége IV. évf.
1904-1911. Budapest: Athenaum

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK (új sorozat 83. kötet)

1932 Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. 162-163. Budapest: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal

MÁRKUS István

1996 *Polgárosodó parasztság*. Budapest: Dinasztia

MESTERHÁZI Lajos

1953 Élnek-e a magyar falusi olvasóköri mozgalom hagyományai? *Művelt Nép*. 1953. 8. sz. 29-30.

MÓDY György

1972 Hajdú–Bihar megye településtörténeti vázlata a tatárjárástól a hódoltság megszűnéséig. Hajdú – Bihar megyei Levéltár Közleményei 3. Debrecen

MOLNÁR Mária

2000 Társadalmi tagozódás. In Palády–Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 484-531. Budapest: Akadémiai Kiadó

NAGY Veronika

2006 Szempontok a mohai tikverőzés tér-és időstruktúráinak vizsgálatához In Keményfi Róbert (szerk.): *Néprajzi Látóhatár XV*. 1-2. sz. 169-195.

ÓNOSI László

1972 Egy nagyközség a történelem sodrában. (Adalékok Balmazújváros századforduló környéki történetéhez.) In Dankó Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1971*. 181-213. Debrecen: A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LII.

1974 *A parasztmozgalmak fejlődése Balmazújvároson*. Kandidátusi disszertáció Debrecen, kézirat BUMA 155 – 77.

ORTUTAY Gyula

1952 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. *Ethnographia* LXIII. 263-307.

PAJKOSSY Gábor

1993 Egyesületek a reformkori Magyarországon. *História* XV. 2. sz. 6-9.

PALÁDY – KOVÁCS Attila

2000 Kisiparosok. In Palády–Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 310-362. Budapest: Akadémiai Kiadó

PÁL István

1995 Emlékezés egy régi olvasókörre. 1-3. *Könyvtári Levelező/lap* 1995. 5. sz. 33-34., 7. sz. 39-40., 8.sz. 39-40.

PÁLL István

1993 Egy szabolcsi kirajzású telepesközség társadalomrajza az első világháborúig. (Újléta társadalma az egyházközségi forrásanyag alapján.) In Istvánovits Eszter (szerk.): A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXXIII – XXXV. (1990-1992) 155-225. Nyíregyháza

PÁSZTOR Ágota

2000 *Egyletek, körök, kaszinók a két világháború közötti Dévaványán*. Szakdolgozat kézirat: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

2002 *Egyletek, körök, kaszinók Dévaványán a két világháború között*. Szakdolgozat kézirat: Debreceni Egyetem Történelem Tanszék

2003 Egyesületek Dévaványán a XIX. század közepétől a második világháborúig *Ethnica* V. 4. 118-121.

2004 Székházak szerepe a dévaványai egyesületek életében. *Ethnica* VI. 4. 156-157.

2006 A Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Nép kör (1905-1949). *Ethnica* VIII. 2. 56-59.

2009 Olvasókörök az 1950-es években Balmazújvároson. In Bartha Elek – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): *1956 a néphagyományban*. 536-555. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

PESOVÁR Ferenc

1960 Táncmesterek a szatmári falvakban. In Dienes Gedeon – Morvay Péter (szerk.): *Tánc tudományi tanulmányok 1959-1960.* 309-332. Budapest: A Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Bizottsága

1978 *A magyar nép táncélete. Tánc tanulás, táncalkalmak, táncrendezés.* Néptáncpedagógusok Kiskönyvtára. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda

1990 Táncélet és táncos szokások In *Magyar Néprajz VI. Népzene – Néptánc - Népi Játék.* 195-251. Budapest: Akadémiai Kiadó

PETERCSÁK Tivadar

2003 *Nemesi és paraszti közbirtokosságok Heves megyében (XVIII – XX. század).* (Studia Agriensia 23.) Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet Dobó István Vármúzeum

PIFKÓ Péter

1987 Családi kapcsolatok szerepe Esztergom kulturális életében a 19. század végén. In Varga László, Á. (szerk.): *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok, Salgótarján 1986. szeptember 28-30)* Rendi társadalom-polgári társadalom. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 77-82. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár

PODHRADCZKY József

1839 Balmazújváros leírása. In Schedel Ferenc (szerk.): *Tudománytár. Értekezések* 6 k. 7. füz. 43-47. Buda: Magyar Tudós Társaság

POZSONYI József

1988 Közösségi élet a balmazújvárosi népkörökben. *Termelőségvetkezeti Szemle*, 1988. 2. sz. 57-65.

2002 *A semsey Semsey család története.* (Régi magyar családok 1.) Debrecen: Hajdú – Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága

2008 Egy tudománypártoló földbirtokos – Semsey Andor. In Hála József – Papp Gábor – Pozsonyi József (szerk.): *Semsey Andor emlékkötet.* Debrecen: Tiszántúli Történész Társaság

POZSONYI József (szerk.)

1988 *A jobbágyvilág és a szabadságharc emléke Balmazújvároson.* (Újvárosi Dolgozatok 3.) Balmazújváros: Múzeum

RICHTER M. István

1942 Építkezési szokások nagy épületek emelésénél. *Ethnographia* LIII. 1. sz. 28-37.

RATKÓ Lujza

1996 *A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában*. Nyíregyháza-Sóstófürdő: Sóstói Múzeumfalú Baráti Köre

SÁROSI Bálint

1981 Rezesbanda címszó. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon N-Szé 4*. Budapest: Akadémiai Kiadó

1998 *Hangszerek a magyar néphagyományban. (Jelenlévő múlt)* Budapest: Planétás

SZABÓ Ferenc

1971 Egy megyei gazdasági egyesület mint a földbirtokosság érdekvédelmi szervezete az ellenforradalmi korszakban. In Bónis György - Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. 461-489. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

SZABÓ István

1965 Bevezetés. In Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. I. köt.* 7-30. Budapest: Akadémiai Kiadó

SZABÓ István

1980 Legeltetési társulatok a Tiszazugban. In Selmeczi László (szerk.): *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1979-1980*. 201-221. Szolnok: Damjanich János Múzeum

SZABÓ István – SZABÓ László

1980 Kisújszállás. In Tóth Tibor (szerk.): *Adatok Szolnok megye történetéből*. I. 471-491. Szolnok: Szolnok Megyei Levéltár

SZABÓ László

1993 *Társadalomnéprajz*. Debrecen: Ethnica

SZ. SZABÓ László

1979 Adalékok a Hajdú-Bihar megyei olvasóköri 1900 és 1944 közötti történetéhez (3.) *Könyvtáros* 29. évf. 6. sz. 357.

SZABÓ Pál

1953 Hozzászólás az olvasóköri vitához. *Művelt Nép* 1953. 10. 17.

SZILÁGYI Miklós

1974 A Békés megyei mezővárosok belső és külső kapcsolatrendszerei In Hofer Tamás - Kisbán Eszter - Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a XVIII-XX. században. I-III. köt. Mezővárosok III.* 45-56. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

1995 *Mezővárosi társadalom - Paraszti műveltség - Történeti-néprajzi adatok és elemzési kísérletek.* - (Folklor és etnográfia 87.) Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem

1998 A Puszták népe társadalomnéprajzi szempontból. *Új Dunatáj*, III. 4. sz. 37-45.

2000 Gazdasági társulások, gazdakörök, érdekvédelmi szervezetek. In Paládi Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 558-598. Budapest: Akadémiai Kiadó

2000 Kisújszállás. In Paládi Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 913-920. Budapest: Akadémiai Kiadó

2000 Tiszafüred. In.: Paládi Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 905-913. Budapest: Akadémiai Kiadó

2001 Néprajzi Forráskritika. (Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 24.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

2004 A hivatásos vőfély. In Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.): *Fehéren feketén Varsánytól Rititiig – Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*, 1. 327 – 347. Budapest:

SZONDA István

2009 CÉH-IPARTESTÜLET-SZÖVETKEZET. Társadalmi és munkaszervezési változások az endrődi lábbelikészítő iparban. Phd értekezés. Debrecen: kézirat

SZUHAY Péter

1994 A magyarországi parasztság életmódjának változása 1945-től napjainkig.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 345-371. Miskolc: Herman Ottó Múzeum

TAKÁCS Béla

1994 *A balmazújvárosi „testvéri közösség” története. Egy paraszt szektamozgalom a századforduló idején.* (Folklor és etnográfia 82.) Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék

TÓTH Árpád

2005 *Önszervező Polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban.*
Budapest: L' Harmattan

TÓTH István

1987 Az egyesületek hatása a szlovák társadalomra és annak anyagi, gazdasági háttere a Felvidéken a dualizmus idején. In: Varga László, Á. (szerk.) Rendi társadalom-polgári társadalom. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok (Salgótarján 1986. szeptember 28-30.) Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 41-44. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár

TÓTH László

1987 Az intézményesült érintkezési formák és a közéletiség alakulása a XX. században (Besenyőtelek) In: Varga László, Á. (szerk.) Rendi társadalom-polgári társadalom. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok (Salgótarján 1986. szeptember 28-30.) Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 45-54. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

1990 Vallásos társulatok Magyarországon a 17-18. században. *Néprajzi Látóhatár* I. évf. 3-4 sz. 8-36. Debrecen

ÚJ MAGYAR LEXIKON

1962 Budapest: Akadémiai Kiadó

UJVÁRY Zoltán

1983 *Játék és maszk. III. Dramatikus népszokások.* Debrecen

VAJDA Mária

1979 Az ismerkedés és párválasztás szokásai Balmazújvároson. In Dankó Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1977.* 347-365. Debrecen: A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXIII.

1981 A balmazújvárosi Németfalu táplálkozási szokásai. In Dankó Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1979.* 331-350. Debrecen: A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai

VALUCH Tibor

2001 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó

VARGA Antal (ifj.)

1958 *Balmazújváros Története 1945-ig*. Debrecen: Debrecen város tanácsa Művelődésügyi Osztálya és a Társadalom-és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat megyei szervezete

VARGA Gyula

1974 Gazdasági testületek és társulások Hajdú-Bihar megyei mezővárosokban. In: Hofer Tamás - Kisbán Eszter - Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a XVIII-XX. században. I-III. Mezővárosok III.* 115-122. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

1976 Lokális gazdasági társulások Hajdú-Bihar megye mezővárosaiban. *Ethnographia* LXXXVII. 161-164.

VASVÁRI Zoltán

1996 Bolond, aki nem kártyázik. Hagyományos közösségek kártyázási gyakorlata a XX. században. *Ethnographia* CVI. (1995) 2. 953-982.

VEREBÉLYI Kincső

2005 *Szokásvilág*. (Studia Folkloristica et Ethnographica 46.) Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa

VERES Péter

1953 Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. *Művelt Nép* 1953. 9. sz. 22-23.

1998 *Számadás*. Püski

2004 *Falusi Krónika – Szűk Esztendő – Szülőházam, „Hortobágy mellyéke”-Napszamos énekek*. Budapest: Püski

VÖRÖS Károly

1979 A művelődés. In Kovács Endre (főszerk.): *Magyarország története 1848-1890 (Magyarország története tíz kötetben) 1395-1477*. Budapest: Akadémiai Kiadó

ZOLNAY Vilmos

1953 Ki a jó falusi könyvtáros? *Művelt Nép* 1953. 9. sz. 23-24.

ZOLTAY Lajos

1900 *Birtokmegosztás*. Debrecenben. Budapest

1936 *Ismeretlen részletek Debrecen múltjából*. Debrecen

ZOLTÁN József

1963 A barokk Pest-Buda élete. Ünnepek, szórakozások, szokások. (Tanulmányok új sorozat 17.) Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Felhasznált források

A balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum:

Adattár

BUMA 625 - 95 A Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet alaprajza

Általános Történeti Gyűjtemény

BUM 74. 92. 1. Jegyzőkönyv a Földművelő Egylet gyűléséről (1909. II. 24.)

BUM 74. 93. 1. Jegyzék a Függetlenségi 48-as Olvasó Egylet könyvtáráról

BUM 74. 93. 2. Jegyzőkönyv a felosztatott Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet vagyontárgyairól

BUM 74. 93. 4. Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet Alapszabályai 1930.

BUM 75. 59. 1. Balmazújvárosi Kossuth Kör Pénztárkönyve

BUM 75. 59. 2. Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve

BUM 75. 59. 3. Balmazújvárosi Kossuth Kör Alapszabályai (1948)

BUM 75. 59. 4. Balmazújvárosi Kossuth Kör Kártyafüzete

BUM 77. 39. 1. Balmaz Ujvárosi Polgári Casinó Egylet alapszabálya

BUM 77. 39. 2-3. Balmazújvárosi Polgári Olvasókör engedélyeztetésével kapcsolatos levelek 1899-1900

BUM 77. 39. 4. Balmazújvárosi Polgári Olvasókör bútor és egyéb ingóságainak jegyzőkönyve

BUM 77. 39. 5. Adókönyvecske a Balmazújvárosi Polgári Olvasókör számára

BUM 80. 76. 2. A Balmazújvárosi Függetlenségi és 48-as Kör pénztárkönyve (1935 jan.1.-1959. dec. 31.ig)

BUM 80. 76. 3. A Balmazújvárosi Hazafias Népfrent 48-as Népkör pénztárkönyve (1966. dec. 31-ig)

BUM 80. 76. 4. A Balmazújvárosi Hazafias Népfrent 48-as Népkör pénztárkönyve (1967. jan.1.-1970. dec. 31.)

BUM 80. 76. 5-6. Tagnyilvántartó füzet
1958-1968 és 1969-1975

BUM 80. 76. 7. A Balmazújvárosi Hazafias Népfrent 48-as Népkör jegyzőkönyvei, feljegyzései

BUM 87. 180. 1. és BUM 93. 20. 1. Balmazújvárosi Kossuth Kör alapjában talált üveg, benne az alapítási szándékkal

BUM 87.123.1 A falu rossza című darab bemutatója kapcsán készült fénykép.

BUM 87.151.1. A csikós című darab bemutatója kapcsán készült fénykép.

BUM 87.176.1. Szüreti felvonulókról készült fénykép 1923-ból. Ipartestület.

BUM 88.32.1. Olvasóköri kiállítás megnyitóján készült fénykép.

BUM 96. 98. 1. Petőfi Népfrent Kör tagsági névsora

BUM 96. 96. 1. Jegyzőkönyv a Hazafias Népfrent Megyei Elnöksége üléséről,
amelyen a Petőfi Népkör tevékenységét tárgyalták

BUM 96. 96. 2. Értesítés a népfrent-körök megszüntetéséről.

BUM 96. 97. 1. Polgári Olvasókör Pénztárkönyve

Hajdú-Bihar megyei Levéltár

Hajdúmegyei alispáni hivatal megyei levéltári irattára

Egyletek Nyilvántartása HBmL. IV. B. 921. 1.

Egyesületi alapszabályok gyűjteménye: (HBmL. IV. B. 921. 2.)

Polgári Olvasókör alapszabályai (1928/29): HBmL. IV. B. 921. 2. II. 332.

48-as Olvasó Egylet alapszabályai (1929): HBmL. IV. B. 921. 2. II. 417.

Kossuth Kör alapszabályai: HBmL. IV. B. 921. 2.

Olvasó Népkör alapszabályai: HBmL. IV. B. 921. 2. II. 396.

Országos Katolikus Népszövetség Balmazújvárosi Csoportja alapszabályai HBmL. IV. B. 915. II. 507.

Balmazújvárosi Katolikus Otthon alapszabályai HBmL. IV. B. 921. II. 514.

Alispáni Iratok: (HBmL. IV. B. 905/b.)

Polgári Casinó alapszabályai: HBmL IV. B. 905/b 75. cs. 1149/1890.

Alsó-utczei Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet alapszabályai: HBmL IV. B. 905/b 94. cs. 3296/1895.

Polgári Olvasókör alapszabályai: HBmL IV. B. 905/b 103. cs. 724/1899.

Saját gyűjtés:

A Balmazújvárosi Rákóczi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve

Pál István: Emlékezés egy régi olvasókörre. Kézirat

Adatközlők

Burai István
Csobán Sándor és neje
Fazekas Ferencné
Györfi János
Haas-Brandt Gyula
Harangi János és neje
Harangi Mária
Hegedűs Julianna
Hüse Sándorné
Juhász József
Király István
Koroknai Rózsa
Kun Erzsébet
Kun József
Kunkli József
Nádasdi Péter
Németi Imre
Németi József
Pál István
Pénzes Sándor
Prém János
Silling László
Szabó János és neje
Szanka Tamás
Szarvas Katalin
Szilágyi Györgyné Gulácsi Irén
Tar István
Tóth Erzsébet
Tóth János és neje
Vincze János és neje

FÜGGELÉK

1. Balmazújvároson alakult egyesületek jegyzéke
2. A vizsgált szervezetek székházainak elhelyezkedése
3. A 48-as Kör (Balmazújvárosi Függetlenségi és 48-as Olvasóegylet) földszinti alaprajza. A balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum Adattára BUMA 625-95
4. A Balmazújvárosi Kossuth Kör újságrendelése (1906-1911): A Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve alapján.
5. A Balmazújvárosi Kossuth Kör újságrendelése (1923-1941): A Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve alapján.
6. A Balmazújvárosi Olvasó Népkör újságrendelése (1945-1949): A Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve alapján.
7. A Balmazújvárosi Rákóczi Népfőnt Kör működési engedélye
8. A 48-as Kör tagságának alakulása (1988-1999)
9. Olvasókörökhöz kapcsolódó cikkek listája a helyi (*Balmazújváros*) lapban.

1. függelék: Balmazújvároson alakult egyesületek jegyzéke

A Balmazújvároson alakult egyesületek listája, a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban található egyesületi nyilvántartó könyv alapján, amely a megyében 1860-1943 között alakult szervezeteket rögzíti. A felsorolásban nem szerepel az első ismert balmazújvárosi egyesület, a *Balmazújvárosi Polgári Casinó Egylet*, amely 1862-ben kapott engedélyt a működéséhez. Az alább felsorolt szervezetek nevét/neveit az alakulási/engedélyezési évszám, és a nyilvántartó könyvben szereplő alapszabály-megújítási évszám követi. A felsorolásban dőlt betű jelzi a dolgozatban tárgyalt szervezeteket.

1. Balmazújvárosi Önkéntes Tűzoltó Egylet 1889
2. *Balmazújvárosi Polgári Casinó* 1890
3. Balmazújvárosi "Chewra Cadisha" Egylet 1890
4. *Ipartestület alapszabályai* 1890/1890, 1930/1932
5. *Balmazújvárosi Alsóutczai Függetlenségi és 48-as Olvasó Egylet* 1895/1896,
Balmazújvárosi Függetlenségi és 48-as Egylet 1928/1928
6. Balmazújvárosi II-ik Temetkezési Egylet 1897
7. Balmazújvárosi Izraelita Jótékony Nőegylet 1897
8. *Balmazújvárosi Polgári Olvasókör (pecsétjén 1869)* 1900/1900, 1925/1925, 1928/1928
9. *Balmazújvárosi Földművelő Egylet* 1897, 1901/1902, feloszlatták 1932-ben
10. Balmazújvárosi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség 1904
11. *Balmazújvárosi Olvasó Népkör* 1905/1905, 1928/1928
12. *Balmazújvárosi Kossuth Kör* 1905/1906.,1924.,1931
13. Balmazújvárosi Gazdakör 1909 /1904
14. *Balmazújvárosi Iparoskör* 1911 /1912
15. Balmazújvárosi Sportclub 1913/1914
16. HADRÓA balmazújvárosi fiókja 1924
17. Balmazújvárosi Vadászok Egyesülete 1923/1925
18. Balmazújvárosi Levente Egyesület 1925
19. *Balmazújvárosi Iparos Dalkör* 1924 /1925
20. Magyar Vöröskereszt Egylet balmazújvárosi fiókja 1925/1926
21. Tuberkolózis Elleni Védekezés Egyesület 1925, megszűnt 1927
22. Országos Stefánia Szövetség balmazújvárosi fiókja 1927
23. Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége 1928
24. Balmazújvárosi Polgári Lövészegyesület 1928
25. Balmazújvárosi Kőudvari Gazdálkodók Egyesülete 1925/1928
26. Országos Gazdasági Liga 1933
27. *Katholikus Népszövetség helyi szervezete* 1933
28. Magyarországi Bércséplők és Géptulajdonosok Országos Szövetsége Balmazújvárosi Fiókja 1935
29. *Katholikus Otthon* 1935
30. Építőipari Munkások Országos Szövetségének fiókja 1936.
31. Magyarországi Bércséplők Országos Szövetségének fiókja 1936/1937
32. Országos Légoltalmi Liga helyi csoportja 1939
33. *Katholikus Agrárifjúsági Legényegylet fiókja* 1938/1940
34. Balmazújvárosi Méhész Kör 1942.

2. függelék: A vizsgált szervezetek székházainak elhelyezkedése

5. függelék: A Balmazújvárosi Kossuth Kör újságrendelése (1906-1911): A Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve alapján.

1906	Debreceni Független Újság	Népszava	Földmívelő Újság	Magyar Hírlap	
1907	Debreceni Független Újság	Népszava	Földmívelő Újság	Magyar Hírlap	
1908	Debreceni Újság	Népszava	Az Újság	Friss Újság	Szabad Szó
1909	Debreceni Újság		Az Újság	Friss Újság	Tolnai Világlapja
1911	Új lapokat is rendelnek:		Magyar Földműves és a Mátyás Diák élclap		

6. függelék: A Balmazújvárosi Kossuth Kör újságrendelése (1923-1941): A Balmazújvárosi Kossuth Kör Jegyzőkönyve alapján.

1923	Debreceni Újság	Új Barázda	A Nép	Vasárnapi Könyv			
1925		Magyarország	Magyar Ugar	Egyetértés			Tolnai Világlapja
1926	Debrecen		Föld		Budapesti Hírlap	vicclap	Tolnai Világlapja
1928		Magyar Falu	Föld		Budapesti Hírlap	Vasárnapi Újság	Tolnai Világlapja
1929	Próbaképpen megrendelik:		Népszava		Pesti Kurir		
1930	Debreceni Független Újság	Magyar falu	Föld		Budapesti Hírlap	Vasárnapi Újság	Tolnai Világlapja
1932	Debreceni Független Újság	Debreceni Polgár	Igazság	Népszava	Budapesti Hírlap		Tolnai Világlapja
1939	Debreceni Független Újság		Igazság				Tolnai Világlapja
1941	Debrecen						

7. függelék: A Balmazújvárosi Olvasó Népkör újságrendelése (1945-1949): A Balmazújvárosi Olvasó Népkör Jegyzőkönyve alapján.

1945	Szabad Szó	Képes Világ (hetilap)			
1946	Szabad Szó	Paraszt Újság	Néplap	Új Magyarország	Dolgozók Lapja
1947	Szabad Szó	Paraszt Újság	Néplap (megyei)		
1948	Szabad Szó			Szabad Nép	
1949	Szabad Szó		Néplap (tiszántúli)	Szabad Nép	Szabad Nép heti újság

8. függelék: A Balmazújvárosi Rákóczi Népfront Kör működési engedélye 1958.

9.függelék: A 48-as Kör tagságának alakulása (1988-1999). A táblázatot készítette KOROKNAI Tiborné (Balmazújvárosi Olvasókörök: BUMA 738-2000).

ÉVEK	Taglétszám összesen		Férfi		Nő	
	Fő	A változás %-ban az előző évhez képest	Fő	Az egész %- a	Fő	Az egész %- a
1988	253	-	240	94,9	13	5,1
1989	246	-2,8	233	94,7	13	5,3
1990	257	1,4	233	90,7	24	9,3
1991	221	-14,0	204	92,3	17	7,7
1992	204	-7,7	187	91,7	17	8,3
1993	194	-4,9	174	89,7	20	10,3
1994	208	7,2	161	77,4	47	22,6
1995	209	0,5	167	79,9	42	20,1
1996	205	-1,9	160	78,1	45	21,9
1997	190	-7,3	153	80,5	37	19,5
1998	182	-4,2	146	80,2	36	19,8
1999	179	-1,6	143	79,9	36	20,1

10. függelék: Olvasókörökhöz kapcsolódó cikkek a helyben megjelenő **Balmazújváros** lapban. A lap első száma 1987 januárjában jelent meg.

Cs. Nagy Ibolya: Hagyományörzés - németfalusi módra.

Balmazújváros I. évf. 3. sz. 1987. ápr. 2.

(erdei): Múltjanincs néptáncsoport. Sikeres jövőben bíznak.

Balmazújváros II. évf. 1. sz. 1988. jan. 2.

E. S.: Nyolcvanon felül. A Rákóczi – népkör múltja és jelene.

Balmazújváros II. évf. 3. sz. 1988. márc. 2.

R. S.: Megújuló Népkörök.

Balmazújváros II. évf. 7. sz. 1988. júl. 3.

Név nélkül: A múzeumi és műemléki hónap rendezvényei.

Balmazújváros II. évf. 9. sz. 1988. szept. 4.

B. M.: A népfront új útjai.

Balmazújváros III. évf. 1. sz. 1989. jan. 1.

Név nélkül: Éljen a Kör! (fényképek)

Balmazújváros III. évf. 2. sz. 1989. febr. 1.

Kovács Barbara: „Hogy amit átéltünk, azt ti is láthassátok” (Aratási ünnepségek Balmazújvároson)

Balmazújváros IV. évf. . sz. 1990. aug. 3.

Kovács Barbara: Bár az esemény még fiatal, a sikere máris nagy. A 48-as Olvasó Népkör szüreti mulatsága a Magyar televízióban is látható.

Balmazújváros IV. évf. 9. sz. 1990. szept. 1.

Dr. Veres Ferenc: Országos olvasóköri találkozó – nálunk. Időszerűbb nem is lehetne.

Balmazújváros V. évf. 5. sz. 1991. máj. 1.

Név nélkül?: „Miért jött el a bálba?” Hagyományápolás. Az aratási ünnepség sikere idén is jelentős volt.

Balmazújváros V. Évf. 9. sz. 1991. szept. 1.

Név nélkül?: Vendégszereplés. Városföldön mutatkozott be a hagyományörző csoport.

Balmazújváros V. évf. 12. sz. 1991. dec. 3.

Név nélkül?: Hévizgyörkiek vendégségben

Balmazújváros VI. évf. 5. sz. 1992. május 3.

Kovács Barbara: A tartalom már megvan, a forma még alakul. A 48-as Olvasó Népkör újabb vállalkozásai.

Balmazújváros VI. Évf. 9. sz. 1992. szept. 3.

Név nélkül?: Olvasókörök. Találkozunk július 3-4-én.

Balmazújváros VII. évf. 7. sz. 1993. július. 4.

Név nélkül: Aratóversenyre nevezünk be.

Balmazújváros VII. évf. 7. sz. 1993. júl. 4.

Silling Péter a 48-as Olvasókör elnöke: Hat kemény esztendő társadalmi munkában.

Balmazújváros VIII. évf. 2. sz. 1994. febr. 4.

Silling Péter: A körgazda.

Balmazújváros VIII. évf. 5. sz. 1994. május 3.

Név nélkül: Mindenféle. Benne: Aratóverseny, Olvasókörök találkozója.

Balmazújváros VIII. évf. 6. sz. 1994. jún. 1.

Györfi Lajos: Lenke néni.

Balmazújváros VIII. évf. 6. sz. 1994. jún. 3.

Kunkli József körelnök: A Rákóczi Olvasó Népkör életéből. Aratóverseny, karikáspattogatás

Balmazújváros VIII. évf. 7. sz. 1994. júl. 2.

Név nélkül: Önkormányzati Választási Híradó 1994

Balmazújváros VIII. évf. 11. sz. 1994. november 2-3.o.

Bereczki Károly: Pokol és periféria. Szalai Csaba Simogatni vadcsalánnal című riportkönyvéről

Balmazújváros IX. évf. 3. sz. 1995. március

Kunkli József körelnök: A Rákóczi Kör felújítása.

Balmazújváros IX. évf. 8. sz. 1995. augusztus 3.

Fekete János: „Ide kell hozni a nagyvilágot!” 100 éves a 48-as Olvasó Népkör.

Balmazújváros IX. évf. 9. sz. 1995. szeptember 1.

Név nélkül: fénykép szöveggel: Szüret bál Balmazújvároson, ahol alig van szőlőskert.

Balmazújváros IX. évf. 9. sz. 1995. szeptember 4.

Név nélkül: Szüreti bál a Rákóczi körben

Balmazújváros IX. évf. 10. sz. 1995. október 3.

Fekete János: Itt a farsang, áll a bál!

Balmazújváros X. Évf. 2. sz. 1996. április 2.

Név nélkül: Önkormányzati hírek.

Balmazújváros XII. évf. 1. sz. 1998. április 1.

Kunkli József a Rákóczi Olvasó Népkör elnöke: Olvasóköri találkozó Vásárhelyen.

Balmazújváros XIII. évf. 4. sz. 1999. augusztus 5.

Végh Istvánné tanár a Rákóczi kör tagja: Találkozások, kapcsolatok, embermeleg.

Balmazújváros XIII. évf. 5. sz. 1999. szeptember 5.

Gyulai: fénykép szöveggel: Újvároson több a szüret, mint a szőlő.

Balmazújváros XIII. évf. 6. sz. 1999. október 1.

Tar József: „Hímes lakodalom”

Balmazújváros XIII. évf. 7. sz. 1999. november 6.

Bugya Éva: Az évezred utolsó lépései.

Balmazújváros XIII. évf. 7. sz. 1999. november 6.

Csibi Sándor: Tűzoltóbál jövőre is lesz.

Balmazújváros XIII. évf. 8. sz. 1999. december 8.

Szabó Péter: Szegénységtengerben.

Balmazújváros XIV. Évf. 1. sz. 2000. január 5.

Karácsonyi Éva: Német vendégek a 48-as Körben.

Balmazújváros XIV. évf. 2. sz. 2000. február 6.

T. D.: Az örök városból a mezővárosba vezetett az útja. Dr. Göncz Árpád a Magyar
Köztársaság elnöke látogatást tett Balmazújvároson

Balmazújváros XIV. évf. 3. sz. 2000. március 2.

Gyulai András: Képes hírek - fénykép szöveggel: Nőnap

Balmazújváros XIV. évf. 4. sz. 2000. április 1.

Név nélkül: Fényképek (Göncz Árpád Balmazújvároson)

Balmazújváros XIV. évf. 4. sz. 2000. április 2.

Név nélkül: Aratóverseny

Balmazújváros XIV. évf. 8. sz. 2000. augusztus 1.

Balogh Anita: Országos Jubileum Balmazújvároson

Balmazújváros XIV. évf. 9. sz. 2000. szeptember 8.

Név nélkül: Fénykép szöveggel: 56-os forradalom koszorúzás a város mértékadó
személyiségei

Balmazújváros XIV. évf. 11. sz 1. o. 2000. november

Balázs Melinda: Decemberi dilemmák

Balmazújváros XV. Évf. 1. sz. 2001. január 3.

FÉNYKÉPEK jegyzéke

1. A 48-as Kör épülete az Iskola köz – Árpád utca sarkon. Fényképezte: Tóth János 2010.
2. A Földmívelő Munkás Egylet székházát a Herbária vásárolta meg, a mai napig gyógynövény szárító üzem működik a helyén. Az épület falán emléktábla jelzi a egyleti működés emlékét. Fényképezte: Tóthné Pásztor Ágota 2010.
3. Szüreti felvonulók a Rákóczi Olvasó Népkör székháza előtt az 1950-es években. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Németi József és felesége
4. A Rákóczi Olvasó Népkör épülete az ezredforduló után a Bethlen – Rákóczi utcák sarkán. Fényképezte: Tóthné Pásztor Ágota 2005.
5. A körök jellegzetes berendezése: részlet a balmazújvárosi Művelődési Házban 1988-ban rendezett, a helyi körök történetét bemutató kiállításból. Forrás: Balmazújváros. A balmazújvárosi szövetkezetek és üzemek lapja. II. évfolyam 4. szám. 2.
6. Zsupos József és Pikó Eszter lakodalmanak résztvevői a „Kaszinó” (Polgári Olvasókör) udvarán 1938. (Balmazújvárosi Múzeum Fotóanyaga 317.)
7. A 48-as Kör nagyterme az 1990-es évek elején, lakodalmi díszítéssel, a „főhelyen” a falitükör és az üdvözlő felirat. Forrás: Balmazújváros városi lap IX. évfolyam, 9. szám 1995. szeptember címlap
8. A Rákóczi Olvasó Népkör feldíszített nagyterme. Fényképezte: Tóthné Pásztor Ágota 2006.
9. Bálra készülnek az asszonyok a Rákóczi Népkörben. Fényképezte: Tóthné Pásztor Ágota 2006.
10. A „főzömesterek” a 48-as Kör bankettjére készülődnek a '90-es évek második felében. Háttérben az üstházak sorakoznak. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Szilágyi Györgyné Gulácsi Irén
11. Az italmérés helyszíne a Rákóczi Népkörben. Fényképezte: Tóth János 2010.
12. Kártyázó asztaltársaságok a 48-as Kör frissen felújított kistermében az 1988-89 telén. Forrás: Balmazújváros. A balmazújvárosi szövetkezetek és üzemek lapja III. évfolyam 2. szám 1989. február címlap
13. Kártyázó asztaltársaság az ezredforduló után a Rákóczi Olvasó Népkör kistermében. Fényképezte: Tóthné Pásztor Ágota 2005.
14. „A falu rossza” c. színmű szereplői az Ipartestület székházában kb. 1920-ban Bereczki Lajos asztalosmester (BUM 87. 123. 1.)
15. A csikós című darab szereplői. Rendezte: Kalmár József tanító. (BUM 87. 151.1.)
16. Az Ipartestület szüreti báljának szereplői 1923-ban (BUM 87. 176. 1.)
17. A 48-as Kör szüreti felvonulásának egyik csőszpárja az 1940-es évek első felében. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Juhász József
18. Fige István zenekara 1943. Balról Vida István klarinét, Simon János brácsa, Lakatos Antal bőgő, Fige István hegedű, Takács Ferenc trombita. In Burai István: Balmazújváros régi hagyományos zenekarainak története és dalkészlete. 1981. kézirat a szerző tulajdonában, 61.
19. A zenekar a besorozott ifjaknak muzsikál. 1941. Felső sorban: Györfi Bálint, Fige István, Ónosi Lajos, Ifj. Ónosi Lajos. In Burai István: Balmazújváros régi hagyományos zenekarainak története és dalkészlete. 1981. kézirat a szerző tulajdonában, 89.

20. A Rákóczi – Bethlen utcák sarkán található Olvasó Népkör az 1950-es években Rákóczi Olvasó Népkör/Népfrent Kör nevet kapott. A kör falát ma Rákóczi portré díszíti.
Fényképezte: Tóthné Pásztor Ágota
21. Színjátékosok az 1950-es években a Kossuth Körben. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Szarvas Katalin
22. Csobán Sándor és Koroknai Róza, mint csőszpár az 1950-es évek második felében. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Csobán Sándor és neje.
23. Csobán Sándor és Koroknai Róza, mint első csőszpár az 1950-es évek második felében. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Csobán Sándor és neje
24. Szüreti felvonulók az 1950-es évek második felében a Rákóczi Olvasó Népkör szervezésében. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Csobán Sándor és neje
25. Koroknai zenekar az 1950-es években. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Koroknai János
26. Lakodalomban fűjják a zenészek a Petőfi Népkörben. In Burai István: Balmazújváros régi hagyományos zenekarainak története és dalkészlete. 1981. kézirat 59.
27. Vincze János hangszerével. Fényképezte: Tóthné Pásztor Ágota
28. Násznap a Németfalusi Lakodalmásban. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Harangi János és neje
29. A Németfalusi Lakodalmás „színpadképe.” Saját gyűjtés. Tulajdonos: Harangi János és neje
30. Szüreti felvonulók a Vörös Csillag Tsz udvarán 1982-ben. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Harangi János és neje
31. Csőszpárok és a szervező 1982-ben. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Harangi János és neje
32. Csőszpárok nyitótánca a szüreti bálban, még az iskola tornatermében 1982-ben. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Harangi János és neje
33. A körök történetét bemutató kiállítás megnyitója 1988. március 15-én a helyi Művelődési Házban. (BUM 88.32.1.)
34. Bankett résztvevői a 48-as Kör megnyitása alkalmából. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Szilágyi Györgyné
35. A körgazda és a gondnok elérhetősége az ablakban van kifüggesztve. Fényképezte: Tóth János.
36. Szüreti felvonulók a 48-as Kör előtt. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Szilágyi Györgyné.
37. Szüreti menet a központban. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Szilágyi Györgyné
38. Vendégek fogadása a 48-as Körben rendezett lakodalmón. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Szanka Tamás és neje.
39. Csárdás a 48-as Kör nagytermében. Saját gyűjtés. Tulajdonos: Szanka Tamás és neje.

1. kép A 48-as Kör épülete az Iskola köz – Árpád utca sarkon.

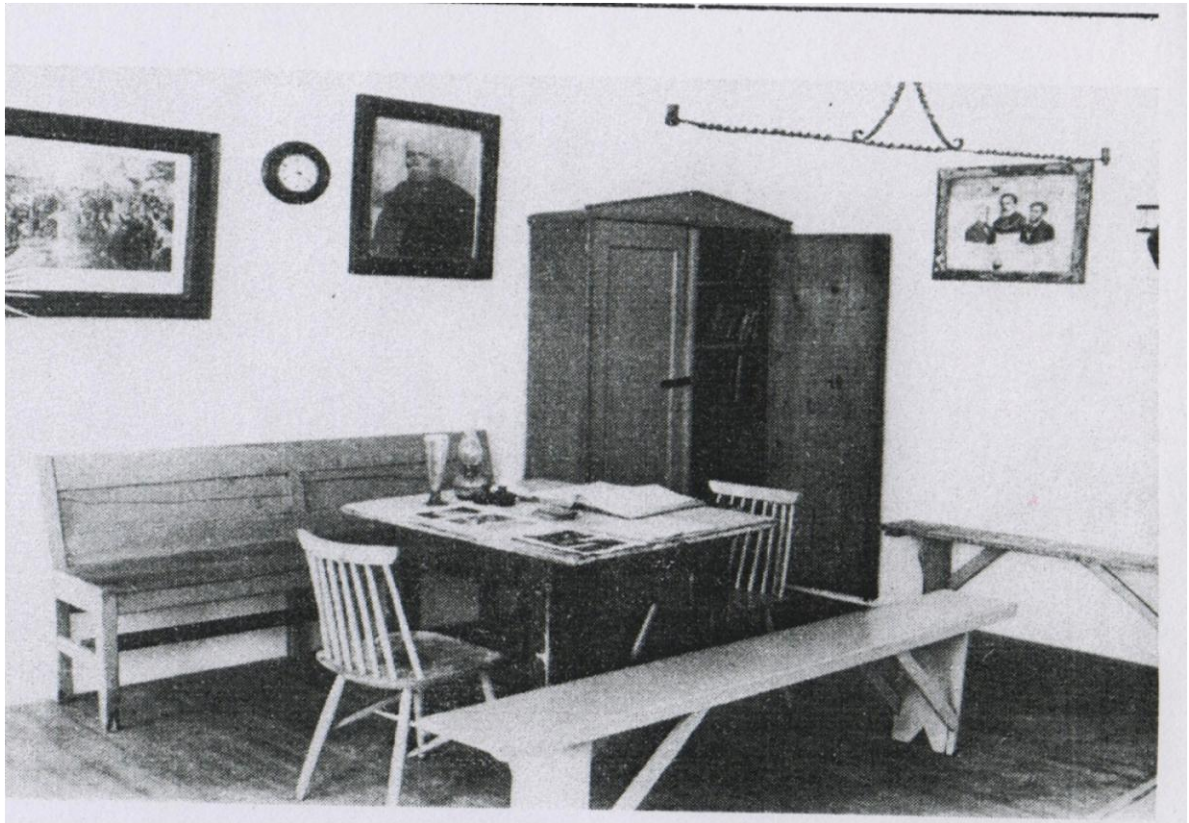
2. kép A Földmívelő Egylet székházát a Herbária vásárolta meg, a mai napig gyógynövény szárító üzem működik a helyén.

3. kép Szüreti felvonulók a Rákóczi Olvasó Népkör székháza előtt az 1950-es években.

4. kép A Rákóczi Olvasó Népkör épülete az ezredforduló után a Bethlen – Rákóczi utcák sarkán.

5. kép A körök „jellegzetes” berendezése: részlet a balmazújvárosi Művelődési Házban 1988-ban rendezett, a helyi körök történetét bemutató kiállításból.

6. kép Zsupos József és Pikó Eszter lakodalmának résztvevői a „Kaszinó” (Polgári Olvasókör) udvarán 1938. (317.)

7. kép A 48-as Kör nagyterme az 1990-es évek elején, lakodalmi díszítéssel, a „főhelyen” a falitükör és az üdvözlő felirat.

8.kép A Rákóczi Népkör feldíszített nagyterme

9. kép Bálra készülnek az asszonyok a Rákóczi Népkörben.

10. kép A „főzőmesterek” a 48-as Kör bankettjére készülődnek. Háttérben az üstházak sorakoznak.

11. kép Az italmérés helyszíne a Rákóczi Népkörben.

12. kép Kártyázó asztaltársaságok a 48-as Kör frissen felújított kistermében az 1988-89-telén.

13. kép Kártyázó asztaltársaság az ezredforduló után a Rákóczi Olvasó Népkör kistermében.

**14. kép „A falu rossza” c. színmű szereplői az Ipartestület székházában kb. 1920-ban
rendező: Berczki Lajos asztalosmester (87. 123. 1.)**

15. kép A csikós című darab szereplői. Rendezte: Kalmár József tanító. (87. 151.1.)

16. kép Az Ipartestület szüreti báljának szereplői 1923-ban (87. 176. 1.)

17. kép A 48-as Kör szüreti felvonulásának egyik csőszpárja az 1940-es évek első felében

18. kép Fige István zenekara 1943. Balról Vida István klarinét, Simon János brácsa, Lakatos Antal bőgő, Fige István hegedű, Takács Ferenc trombita.

19. kép A zenekar a besorozott ifjaknak muzsikál. 1941. Felső sorban: Györfi Bálint, Fige István, Ónosi Lajos, Ifj. Ónosi Lajos

20. kép A Rákóczi – Bethlen utcák sarkán található Olvasó Népkör az 1950-es években Rákóczi Olvasó Népkör/Népfront Kör nevet kapott. A kör falát ma Rákóczi portré díszíti.

21. kép Színjátszók az 1950-es években a Kossuth Körben.

22. kép Csobán Sándor és Koroknai Róza, mint csőzspár az 1950-es évek második felében.

23. kép Csobán Sándor és Koroknai Róza, mint első csőzspár az 1950-es évek második felében.

24. kép Szüreti felvonulók az 1950-es évek második felében a Rákóczi Olvasó Népkör szervezésében.

25. kép A Koroknai zenekar az 1950-es években

26. kép Lakodalomban fújják a zenészek a Petőfi Népkörben

27. kép Vincze János hangszerével.

28. kép Násznép a Németfalusi Lakodalmásban.

29. kép A Németfalusi Lakodalmas „színpadképe.”

30. kép Szüreti felvonulók a Vörös Csillag Tsz udvarán 1982-ben.

31. kép A csószpárok és a szervező 1982-ben.

32. kép Csószpárok nyitótánca a szüreti bálban, még az iskola tornatermében 1982-ben.

33. kép A körök történetét bemutató kiállítás megnyitója 1988. március 15-én a helyi Művelődési Házban.

34. kép Bankett a 48-as Kör megnyitása alkalmából.

35. kép A körgazda és a gondnok elérhetősége az ablakban van kifüggesztve.

36. kép Szüreti felvonulók a 48-as Kör előtt.

37. kép Szüreti menet a központban.

38. kép Vendégek fogadása a 48-as Körben rendezett lakodalmon.

39. kép Csárdás a kör nagytermében.

Pásztor Ágota: Az egyesületi kultúra és változása a 20. században egy alföldi nagyhatáru településen

Dolgozatomban egy alföldi nagyhatáru, nagy lélekszámú település, Balmazújváros 20. századi egyesületi kultúráját néprajzi szempontból vizsgálom. A néprajzi megközelítés fókuszába magukat az egyesületeket, egészen pontosan az egyesületi kultúra és a paraszti kultúra kölcsönhatását helyezem. *Munkám során egy alföldi nagyhatáru, nagy lélekszámú település, Balmazújváros 20. századi egyesületi kultúráját vizsgálom. A korszak balmazújvárosi egyesületei közül azokra a szervezetekre fókuszálok, amelyek a század első felében, különösen a két világháború között a község életében központi szerepet tölthettek be.*

Mindezt úgy teszem, hogy közben bemutatom, hogy az egyes szervezetek milyen társadalmi bázisra épültek és a település, a tagság mindennapi életében milyen funkciókat tölthettek be, azaz milyen társadalmi feladatok megoldására alkalmazta a korszakban a parasztság ezt a szervezeti formát.

Szilágyi Miklós az egyesületi formában működő falusi-mezővárosi gazdakörök jelentőségéről szólva többek között azt is hangsúlyozza, hogy ezek a szervezetek segítettek a parasztnak abban, hogy „betagoódhassanak a polgári társadalomba.” E folyamat kapcsán egy kettősségre hívja fel a figyelmet. Véleménye szerint ezek az eredendően nem paraszti gyökerű szervezetek azért tudtak beépülni a falusi-mezővárosi intézményrendszerbe, mivel bennük megvalósult a polgáriásodó társadalmi környezethez igazodás és a helyi paraszti igényekhez való hozzáigazítás egyfajta egymásra hatása.

Dolgozatom a balmazújvárosi egyesületi kultúra konkrét mechanizmusainak feltárásával a fentebb megfogalmazott kettősség értelmezésére koncentrálok. Munkám során végül is számba veszem, hogy ez, a paraszti polgárosulás folyamatának keretében megjelenő új társadalomszervezési forma - egyesületi kultúra –hogyan biztosíthatta a paraszti kultúra polgárosulását.

A második világháborút követően folyamatosan szűkülő keretek között folytatták tevékenységüket a balmazújvárosi egyesületek 1949-ig, amikor adminisztratív eszközökkel beszüntették működésüket. Az 1950-es évek közepén megváltozott feltételekkel újból lehetőség nyílt az egyesületi hagyományok felelevenítésére. Balmazújvároson több korábbi szervezet is újból megnyitotta kapuit. Ezek folytatták működésüket egészen az 1960-70-es évekig, sőt a Rákóczi Olvasó Népkör egészen a rendszerváltásig folyamatosan működött. A század utolsó évtizedének változásai azonban a civil szervezetek új reneszánszát indították el. *Számos új szervezet mellett több helyi hagyománnyal rendelkező régi szervezet tevékenysége feléledt. A dolgozat második felében ez utóbbi szervezetek működését kutatom. Azt vizsgálom,*

hogy a 20. század közepére kialakult egyesületi hagyomány milyen feltételek mellett, milyen formában él tovább

Kutatásom időkerete tehát igen széles, a kérdésselvetés igen összetett. Munkámat azonban jelentősen megkönnyíti, hogy Balmazújváros egyesületi életének egyes területei már többször a társadalomtudományok érdeklődésébe kerültek, a téma egyes részterületei már feldolgozottak.

A kutatás során a kiválasztott szervezetekről, történetükről, tevékenységeikről egy adatbázist állítottam össze. Igyekeztem minél szélesebb körű, több típusú forrást felhasználni, hogy a célkitűzésben megfogalmazott komplexitás megvalósítható legyen. A 2002-2009-ig tartó kutatás során az egyesületek működésével kapcsolatos források jelentős részét tudományos gyűjtési módszerek segítségével magam tártam fel. Az egyesületek működésével kapcsolatos írásos dokumentumok közül két jegyzőkönyvet sikerült gyűjtenem. Az 1920-ban Balmazújvároson született Páll Istvántól a Balmazújvárosi 48-as Körrel kapcsolatos visszaemlékezéseit gyűjtöttem. A köri élet egyes eseményeit rögzítő fényképeket sikerült gyűjtenem és készítenem. Munkám során szisztematikusan átnéztem az 1987-ben induló helyi újság számait, amelyekben rendszeresen találhatóak tudósítások a rendezvényekről, a köri élet jelentősebb eseményeiről. A helyszínen végzett gyűjtőmunka során adatokat, élethelyzeteket rögzítettem, számos néprajzi interjút készítettem, hogy minél pontosabb, árnyaltabb képet kapjak Balmazújváros egyesületi életéről. A balmazújvárosi egyesületek vizsgálatánál kikerülhetetlenek a helyi születésű Veres Péter munkássága, amelynek néprajzi jelentőségére több kutató is felhívta már a figyelmet. Az egyesületi életet bemutató szemléletes leírásait többnyire beépítem a szövegbe. A fentieket levéltári források, és a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeumban található egyesületi dokumentumok - jegyzőkönyv, pénztárkönyvek, tagnyilvántartások, alapszabályok, fotódokumentumok, egyéb tárgyi dokumentumok – segítségével egészítettem ki.

A Hajdú-Bihar megyei Levéltárban található Egyesületek Nyilvántartó Könyve egy igen sokszínű egyesületi struktúrát tár elénk. Kutatásom során kiderült, hogy Balmazújvároson a 19. század második felétől 1949-ig megalakult számos különböző profilú egyesület a község lakosságának értékrendjében eltérő helyet foglalt el. Ez az *értékrend, mint egy társadalmi szűrő a számos szervezet között jól körülhatárolta az egyesületeknek egy csoportját*: Polgári Olvasókör, 48-as Kör, Ipartestület, Kossuth Kör, Olvasó Népkör, Földmívelő Egylet, Katolikus Otthon.

Ezeknek a többségében a 19. század végén - 20. század legelején alakult egyesületeknek a működésében számos közös vonás van. Működésük többnyire a társas életre irányult, tagságuk a kortársak számára jól körülhatárolható volt. Mindegyik rendelkezett

önálló székházzal, amelyekben az egyesületi működésnek közel azonos formái alakultak ki, honosodtak meg.

A vizsgált szervezetek számos konkrét közösségi funkciót elláttak a tagság és a település életében: kommunikációs-információs szerep, politikai – közéleti, reprezentációs szerep, karitatív funkció, művelődési – oktatási szerep, szórakozás – párválasztás.

A köri élet színvonala szervezetenként és a betöltött funkciókat tekintve koronként kisebb-nagyobb mértékben módosult, tulajdonképpen folyamatos mozgásban volt.

A közösségi funkciót nemcsak a tagság életében, hanem szélesebb körben is betöltötték. A szervezetek társadalmi igénybevétele tehát szélesebb volt, mint tényleges tagságuk.

A szervezetek működésükön keresztül számos polgári eredetű kulturális hatás érte a tagságot és tágabb környezetét. A polgári hatást az egyesületi működés számos pontja közvetítette. A polgári eredetű kulturális hatások érvényesülésében közvetítők hatása is kimutatható volt.

Az egyesületek által betöltött funkciók számos korábban nem intézményes keretek között működő társadalmi szerepet is elláttak, kiegészítették, illetve felváltották azok működését. A négy vizsgált kör működését, szerepköreit elemezve számos a paraszti hagyomány által meghatározott elemet is lehetett találni. A szervezetek működése a 20. század középső harmadában számos ponton illeszkedett a parasztság életmódjához olyannyira, hogy kialakult „a körök mindig is voltak, mindig is lesznek” tudata. A szervezetek „átlátható,” lokális jellegű, hagyomány által átszőtt egyesületi kultúrája biztosíthatta, hogy a tagok kialakíthatták a saját-közös vagy közösségi viszonyulásaikat. A körök épületei a településrészek frekvenciált pontjai lettek, „viszonyítási pontok”. Viszonyítási pontok az építkezésben, a folyamatos (pl. infrastrukturális) fejlesztésben. A körök működése is viszonyítási ponttá vált, a kultúrában (újságok, könyvek, színdarabok, előadások, táncdivatok) és a társadalmi érintkezés hagyományának fokozatos átalakulásában is.

Az egyesületi kultúra így a polgáriasodó társadalmi környezethez igazodás, mind a helyi paraszti igényekhez való hozzáigazítás egymásra hatása, a működés összetett, hagyományhoz illeszkedő mechanizmusai révén a paraszti kultúra részévé vált, azaz a parasztság a paraszti polgárosulás-parasztosodás folyamatában adaptálta e szervezeti formát.

A vizsgált szervezetek így járulhattak hozzá ahhoz, hogy tagságuk, amely még a két világháború közötti korszakban is alapvetően a hagyomány által közvetített életmódot élte, feldolgozhassa a 19-20. század gyorsuló társadalmi, kulturális, gazdasági stb. változásait. Az

egyesületi élet mindennapjaiban megteremtett „paraszti egyesületi kultúra” így válhatott a paraszti polgárosulás egyik jelentős fórumává.

Az egyesületek tevékenységét 1949-ben adminisztratív úton megszüntették. A politikai életben bekövetkezett változások hatására az ötvenes évek közepén mind a négy vizsgált szervezet működése megindult. *Az ötvenes évek köri élete alapvetően a második világháború előtti egyesületi hagyományra épült. A köri életben azonban a központi irányelveknek megfelelően, érvényesült a politikai kontroll.* A szervezetek felsőbb irányítás alá helyezését véglegesítette, hogy a Népfront hatásköre alá vonták őket.

Az első évtized aktivitását az 1960-as évektől megtöri a megváltozott „külső környezet.” Később, az 1980-as években lehetőség nyílik az egyesületi kultúra egyik „leglátványosabb elemének” felelevenítésére. A szüreti felvonulás és bál szervezésekor a második világháború előtti hagyomány hű megjelenítésére törekedtek. Az aktív szereplők a köri hagyományban felnőtt emberek voltak. Az 1980-as évek közepén a még működő Rákóczi Népkör vette át a Németfalusi Lakodalmas és a hagyományhű szüreti felvonulás és bál megrendezését. A rendezés joga tehát a hagyományos rendező kezébe került.

Az 1980-as évek vége a körök szerepének újraértékelését hozta magával. Az évtized végén újra megnyitja kapuit a 48-as Kör. Az 1990-es évek elejétől a két működő kör alapszabályaiban is felvállalja a hagyományőrzést, Balmazújvároson a korábbi köri élet „reneszánszának” lehetünk tanúi. A hagyományőrzést leginkább a bálók megszervezése, dalkörök, tánccsoportok létrehozása jelenti. A bálók már nem a párválasztás alkalmai, hanem elsősorban szórakozási alkalmak. A körök működésének bázisa a székház, már nem a mindennapi találkozások színtere. Egyre több a női tag és folytatódik az 1960-as években elkezdődött öregedés. A tagság többsége az évente megrendezésre kerülő „hagyományos” vagy „hagyományossá váló” rendezvényeken találkozik. *A 20. század utolsó évtizedében a működés, a rendezvények az elődök által kialakított formákat igyekeznek a lehetőségükhöz mérten maximálisan felidézni, a köri életben való részvétel alapvetően hagyományőrzést, hagyományápolást jelent.*

Pásztor Ágota: Association culture of the 20th century in Balmazújváros, a settlement from the lowland

In my dissertation I have researched the history of the 20th century association culture in Balmazújváros, a settlement from the lowland with greater extension and a higher number of inhabitants from an ethnographical point of view. This order of magnitude requires a society with multiple layers which is reflected in the institutional system of town. Among the associations of town in the examined time frame I focus on those which played a central role in the life of community in the first half of the century especially between the two world wars.

In focus of my ethnographical research I concentrate on interactions between club culture and the culture of peasantry. During this research I also introduce each association with an emphasis on the sociological layer the given association was based on and the role the association fulfilled in the life of the settlement and the members and what social tasks the peasants solve at those times with using these associations.

During my researches I also take into account what roles this new society organizing form which appeared along with embourgeoisement (i.e. club culture) played in the changing of traditions and how, to what extent and using what direct mechanisms it influenced and assured framework for embourgeoisement of peasantry.

After the Second World War associations of Balmazújváros continued their activities within continuously narrowing frames until 1949 when they officially finished their functioning. In the middle of the 1950s there was again a possibility to recall the traditions of associations based on new conditions. In Balmazújváros many former associations opened up their doors. These continued their activities until the 1960-70s. What is more, Rákóci Reading Circle was continuously functioning until the regime change. However, changes of the last decades of the century started a new renaissance in the history of civil organizations. Along with a number of new organizations a lot of former organizations revived together with their local traditional activities. In the second half of my dissertation I research the operation of the organizations which belong to the second group. I examine under what conditions and in what forms association tradition survived and renewed for the middle of the 20th century.

My research spreads over a quite wide time range and my problem statement is also quite complex. But my job became a lot easier as some parts of associational life of Balmazújváros have already been in scope of interest of social sciences and as a result of that some parts of my topic is already processed.

Continuing my researches I created a database of the selected associations, their history and their activities. I tried to collect information from as many sources as it was possible to be able to cover the complex scope of my research. During a research work between 2002-2009 I tracked down most of the sources of operations of associations myself using scientific research methods. From the documents about operations of associations I managed to find two minutes. I collected information about Circle of 48 from Páll István who was born in Balmazújváros in 1920. There are photographic documents of special events of associations in my collection. During my researches I systematically looked through each copies of the local news published since 1987. The paper of town ever since its first publication regularly gives outline of events of local circles and associations. At last I collected data with a deep-drilling method researching the local data, recording life stories and I made a lot of ethnographic interviews in order to get a nuanced picture of the circle / club life of Balmazújváros. While

researching associations of Balmazújváros one cannot disregard works the local born Péter Veres. His personal descriptions of associational life are mostly included in my dissertation. To the ethnographic importance of his works has already been drawn attention by several different researchers. I completed the above mentioned research material with Archive sources and other important documents about circles found in Museum Semsey Andor in Balmazújváros such as the minutes, cash-books, membership books, fundamental rules or photo documents.

The Registry of Associations in the Archives of Province Hajdú – Bihar shows us a colorful associational structure. During my researches it turned out that associations founded in Balmazújváros between the second half of the 19th century and 1949 providing different activities and profiles had taken different places in the value system of inhabitants. This value system served as a natural filter for society and separated a group of associations apart from the rest of associations namely: Civil Reading Circle, Circle of 48, Industrial Corporation, Kossuth Circle, Reading Circle, Agrarian Labor Association, and Catholic Home. These associations played a distinguished role in the lives of inhabitants and members of the society took advantage of them more frequently than of other associations.

There were a lot of similar characteristics of operations of these associations founded mostly between the end of the 19th – beginning of the 20th century. Their operations were oriented at communal life, what membership meant was obvious and most of them were organized basically on the basis of geographical parts of the settlement and according to social layers. During their operations their social use was of higher extent than their actual membership. All of them had an independent community house where nearly the same forms of associational lives developed. The researched associations fulfilled a number of different communal function in the lives of members and the inhabitants of the settlement: communicational – informational function, political – public life role, representational role, charity function, cultural – educational role, entertainment, choosing partners.

This community function was fulfilled not only in the lives of members but also in a wider range of the society. The social usage of the associations was extended to a wider range than the range of their actual members. Community houses for instance were used not only by members and their families but also by other groups, clubs and associations of the settlement.

Among the functions fulfilled by the associations there were previously existing social functions which were existing but prior to the appearance of associations these were not institutionalized. Other already existing functions were complemented or even totally changed by the new circles.

Throughout their activities a number of cultural effects of civil origin impacted the members. The fact that these organizations were local groups and that their membership was well arranged ensured that the members of these associations could build up their private-public or commune relations. Associations and their buildings became popular points, some sort of “points of reference” - points of reference in terms of architecture and in terms of (continuous) infrastructural development. The operation of circles also became a point of reference in cultural life (newspapers, books, theatrical plays, performances, dance fashions) and in continuous transformation of traditions of social relations.

Analyzing the operations and roles of the four circles there could be found a lot of different tradition determined elements. Social basis and organizational factor of the circles depended on local traditions, family traditions and also the tradition of growing up into a circle. Rules for showing up in associations were formed along special laws. Who and when stayed at

community houses was determined by peasant culture and the calendar order influenced by their agricultural tasks. Associations invested a lot in their community houses since these gave a chance to declare the unity of members and throughout this fact they became prominent points of architectural façade of the settlement.

The researched four associations in the second third of the 20th century fitted to the way of life of peasantry in a number of different points so that a sense of ‘associations always existed and will be existing forever’ could evolve. Culture of associations throughout their complex, to the traditions fitting operations became part of peasant culture. The examined associations could contribute this way for members to an easier adaptation to the quick cultural, social, agricultural changes of the 19th-20th century because they lived a life even between the two world wars which was supported by traditions. Associations and their community houses gave framework to an easier adaptation for the peasantry. Association as an organization and their related buildings were forums to the adaptation process in fact and club culture formed by everyday activities of members was the melting pot for embourgeoisement.

Activities of associations were abolished in an administrative way in 1949. After the changes in political life in the 50s all the four associations revived and started again their operations. Placing associations under higher level control was obvious when they were put under the scope of authority of Népfront. Club life of the 50s was based on associational traditions of the pre-war period. However, according to central guidelines the political control was strongly in effect in the lives of circles.

Activities of the first decade were broken by the changed ‘outside environment’. In the background of the phenomena there were complex processes: such as changing atmosphere, changing of the way of life, new possibilities. There were no young members in associations, the aging of members started. Circle incomes were not sufficient to cover the expenses of associations – not even for maintaining the operations especially not for continuous improvement and renewal. Buildings of associations were ordered to fulfill other functions. In the 1970s associations and circles closed their doors except for one club.

In the 1980s a series of events (which were not directly connected to the circles) started out a number of changes. Balmazújváros also took part of a knowing your home quiz named From Hortobágy to Sárrét. The presented „Németfalusi Lakodalmas” (Nuptial in Németsfalu) was successful and its success also showed the success of the preserving of the traditions. There is way to revitalize one of the most attractive and spectacular form of club culture during the organization of grape harvest festivals and balls.

At the end of the 1980s a revival of traditions of circles started and their success among - and also around the inhabitants bring a revaluing of the role of associations with them. At the end of the decade Circle of 48 again opened up its doors. From the beginning of the 1990s two operating circles stated in their constitutions that they aimed at preserving of traditions. We can be the witnesses of a renaissance of the former circle life in Balmazújváros. The base of operations of associations (i.e. community house) is no longer a place for everyday meetings. Most members only meet on occasion of events organized in a traditional way once a year. In the last decades of the 20th century membership and active participation in a circle basically means preserving traditions.

Official names of the organisations, institutions, associations – and their English descriptions or equivalents:

Népfront Popular Front

Földművelő Munkás Egylet Agricultural Labor Association

Polgári Olvasó Kör Civil Reading Circle

Polgári Kaszinó Civil Casino

Petőfi Kör Petőfi Circle

48-as Olvasókör Reading Circle of 48

48-as Kör Circle of 48

Olvasó Népkör Reading Circle

Kiskör Small Circle

Rákóczi Kör Rákóczi Circle

Kossuth Kör Kossuth Circle

Művelt Nép Educated People – newspaper

Ipartestület Trading Corporation

Katolikus Otthon Catholic Home